

minden zsidó, aki a megszállást átélte Európában, a lábónjáró csodának egy fajtája, hihetetlen erőfeszítések és küzdelmek eredménye,

Részlet *dr. A. León Kubowitzki*-nek, a mentési osztály vezetőjének a Zsidó Világkongresszus Mentési Bizottságához intézett beszédéből.

.....every Jew who survived in occupied Europe is a kind of itinerant miracle, the result of incredible endeavours and struggles,

Address on the rescue attempts of the World Jewish Congress.
Delivered by *dr. A. Leon Kubowitzki*, Head of Rescue Department

LÉVAI JENŐ

FEKETE KÖNYV

A MAGYAR ZSIDÓSÁG
SZENVEDÉSEIRŐL

OFFICINA

Minden jog fenntartva!

ELŐSZÓ.

Több, mint két évtizeddel ezelőtt, a magyar zsidóság egyik legnagyobb főpapjának, az oly fiatalon elhunyt *dr. Adler Illésnek* biztatására fogtam hozzá egy nagyszabású, 24 kötetre tervezett könyvsorozat anyag-gyűjtéséhez, amelynek célja *a magyar zsidóság ezeréves történetének* megírása volt.

Évekkel ezelőtt *Ribáry Géza* az OMZSA vezetője és *Eppler Sándor* főtítkár nagy lelkesedéssel vették kézbe e könyvsorozat ügyét. Váratlan haláluk azonban újból megakasztotta a munkát.

Végül a munkaszolgálatosok érdekében indított akcióim miatt előbb a fasiszta érzelmű Vezérkar vészbírósága tette lehetetlenné munkám folytatását, majd sorozatos náci-nyilas üldöztetésem. 1944 március 19-től számtalan kalandos bujdosásom és megszabadulásom hónapjai alatt sem hagytam abba feljegyzéseimet és anyaggyűjtésemet.

Gyűjtött anyagom tekintélyes része szerencsésen megmaradt, s mikor az a megítéző megbízatás ért, hogy a magyar zsidóság szörnyű tragédiájáról hiteles „*fekete könyv*“-ben számoljak be, rendelkezésemre állott már csaknem minden adat az elmúlt negyedszázadról. Arány'ag könnyen tudtam tehát rámutatni az igazságra: *milyen töretilen vonal vezet Szegedről, a szegedi gondolat ellenforradalmiságától Szálasiék náci-fasizmusáig, hiszen mindkettő alapeszméje, ami azután össze is köti őket: a gyilkos antiszemitizmus!*

Közvetlen megfigyeléseimen kívül, s erről hálásan* kell megemlékeznem, munkám elkészítésénél rendelkezésemre állott az állami hatóságok idevágó, teljes anyaga.

A zsidó szervek részéről az Országos Iroda és a P. I. H. elnöke *Stockier Lajos* nem sokalt semmi időt és munkát, hogy

művem az elérhető tökéletességet megközelítse, ugyancsak nagy mértékben voltak segítségemre *dr. Földes István* elnökhelyettes és *Domonkos Miksa* ügyvezető, okmányok & adatok szolgáltatásával. A nemzetközi anyagot *dr. Görög Frigyes*, az Országos Zsidó Segítő Bizottság elnöke, a statisztikait *dr. Róth Sziegfrid* a Zsidó Világkongresszus megbízottja egészítették ki.

A régi Zsidótanács tagjai közül *Stern Samu* és *dr. Pető Ernő*, valamint *dr. Munkácsi Ernő* értékes materiához juttattak. Számos más segítőkéz nyúlt felém, égve a vágytól, hogy közérdekű munkámban támogasson. Mindnyájuknak ehelyütt is hálásan köszönöm segítségüket. Rajtuk kívül azoknak, akik kéziratom elolvasásával és megbíráásával lehetővé tették e mű megjavítását. Ezek közül is elsősorban *Bereczky Albert* államtitkár, *Máthé Elek* ref. lelkész és *dr. Reiner Imre* alelnök-jogtanácsos uraknak köszönhetek sok hasznos útbaigazítást.

Ilyen nagyszabású és lelkes segítő-gárda mellett könnyű lett volna a szerző dolga, azonban a mai viszonyok okozta, a nagy témához képest szűkreszabott terjedelem, munkáját technikai okokból igen megnehezítette és számtalan értékes részlet mellőzésére kényszerítette.

Még a jelenleginél is bővebb beszámolóra vár ezért a *vidéki zsidóság gettóinak és deportálásának, továbbá Európa egyetlen fennmaradt gettójának, a budapestinek* részletes története, csodás megmenekülésének teljes históriája, s hitelesen megrögzítendő a *munkaszolgálatosok sskgj btea.* át tartó megkínóztatása és tízezeinek elpusztítása. Végül *meg kell örökíteni azok érdemeit is, akik saját életük veszélyeztetésével az üldözöttek segítségére voltak.*

E könyv befejezése közben nyert *újabb megbízások* lehetővé teszik e feladatok elvégzését. Kérünk tehát mindenkit, juttassa el hozzánk *egyéni élményeit*, a netán rendelkezésére álló *Isiteles adatokat*, fennmaradt *dokumentumokat*, hogy a rövidesen megjelenő további könyveinkben felhasználhassuk azokat is.

A középeurópai zsidóság készülő hasonló irányú „fekete könyv“-eihez ezek a könyveink kívánják adni a náci-fasizmus pusztításának magyar-zsidó vonalon hiteles képét. Ezt kérték tőlünk a Zsidó Világkongresszus és a zsidóság egyéb nemzetközi, valamint hazai szervei. Végül a nálunk járt nagy orosz-zsidó író, *Ilja Ehrenburg* is, aki majd a középeurópai zsidóság szinte teljes kiirtásáról szóló hatalmas beszámolóját ezekből az egyes fekete könyvekből fogja elkészíteni.

Budapest], 1946 február havában. *L. J.*

BEVEZETÉS..

Amikor Horthy Miklós 1919 november 16-án fehér lován bevonult Budapestre, az üdvözlésre adott válaszában, „*bűnös Budapest*“-ről emlékezett meg. *Ez a zsidóságnak szól!* A közhit bennük látta a háborús bűnösöket, a forradalmak okozóit. Az ellenforradalom, a „*fehér terror*“ napjai voltak ezek: Siófok, Orgovány, Somogyi—Bacsó-gyilkosság, Britannia-szálló, Héjjas Iván...

Az első nemzetgyűlési választások is az antiszemitizmus jegyében zajlottak le s a parlament két nagy pártja, a kiscgazdák és a keresztény párt ezzel a jelszóval jutottak koalíciós hatalomra.

1920 augusztus 7-én Budavári László nemzetgyűlési képviselő már a *magyarországi zsidókérdés intézményes és sürgős megoldásáról* szónokol. A felhozott statisztikai adatok elsősorban a magyarországi zsidóság létszámának magasságát hangoztatják legfőbb érve azonban a földkérdés. A zsidók kezén 4.8 millió katasztrális hold van, aminek okát Budavári a zsidók „üzérkedésében“ és uzsoráskodásában“ látja. Ugyanekkor felhossa azt is, hogy az egyetemeken a zsidó hallgatók száma mennyire országos arányukon felüli. Végül is indítványt nyújt be. *Ez az első javaslat Magyarországon a zsidókérdés intézményes megoldása tárgyában.* Tíz pontban terjeszti elő követeléseit, amlyek megvalósítására azonban csak negyed évszázad múlva kerül sor. A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az indítványhoz a kormány részéről Nagyatádi Szabó István szólott hozzá, helyeselte és tárgyalásra ajánlatta. A Ház nagy többsége — *tárgyalásra el is fogadta.*

Teleki Pál gróf, miniszterelnök nehezen tudott a jelszavak áradatában rendet teremteni. Fokozatosan csillapítja le a kilengések fel-felcsapó hullámait. Olajat kíván önteni az antiszemi-

tizmus háborgó óceánjára az 1920. évi XXV-ik törvénycikkkel, Haller István kultuszminister úgynevezett „*numerus clausus*“ törvényével, amely ezt a szürke címet viselte: *tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozása.*“ (1920 július 22.) Teleki Pál készítette az indokolást és e javaslattal reméli visszazorítani a zsidóságot az egyetemi pályáról. Valóban, szellemi téren igen nagy volt a túlprodukciónak ennek *általános lecsökkentése* kívánatos is volt, különösen a megcsönkült ország területén. Általános szabályozás helyett azonban csak a zsidóságot érintette ez a szellemi korlátozás, amely ellen a zsidóság a trianoni békének a kisebbségek védelméről szóló intézkedései alapján jogosan tiltakozhatott volna. A felmerült gondolatot azonban a magyar zsidóság elutasította. Elsősorban Vázsonyi Vilmos adott' ennek a leghatározottabban kifejezést egyik beszédében: *a jogfosztó trianoni béke nem lehet forrása jogunknak, — állapította meg.*)*

A trianoni béke reakciójaképpen fokozódnak a különböző „*felelőtlen*“ kilengések. Szélsőjobboldali szervezetek alakulnak (MOVE Etelközi Szövetség (EX), Kettőskereszt Vérszövetség, Nemzet-Vallásvédelmi Szövetség, Fehérvár Bajtársi Szervezet, Magyarok Egyesülete, stb.), amelyeknek működése hosszú során az atrocitások tömegét eredményezi és előkészíti a tlajt a különböző szélsőséges mozgalmak számára.

A vidéki közigazgatás is nehezen tér vissza a polgárok jogegyenlőségének elvéhez: a zsidók igen sok üldözésnek szenvedő részesei, jogaikat azonban fellebbezéseik során felsőbb hatóságoknál rendszerint érvényesíteni tudják.**)

Bethlen István gróf miniszterelnöksége e téren is már rendet teremt. Tíz éves kormányelnöksége nyugvópontra tudja juttatni a szinte leküzdhetetlennek látszó antiszemita reakciót. Bethlen István a régi parlamentben szerezte meg a gyakorlatot, erdélyi ember, egy és másban hasonlít Tisza Istvánra, szinte annak korszerűsített mása. Fokozatosan öli ki az úgynevezett ellenforradalmi szellemet, távolítja el lassankint a kormányzó szegedi klikkjét s megteremti azzal a nyugodtabb fejlődés lehetőségét. Nehézségeket okoz neki, hogy a nagybirtok sérthetlenségét

*) 1924 okt. 27-i beszédében: „*Ami gyásza nemzetünknek, az soha nem lehet a zsidóság jogainak forrása!*“ (V. V. beszédei és írásai II. k. 440. o.)

**) Lásd részletesen Szerzőnek „*Éhség, panama, Hinterland*“ c. 1936 -ban megjelent könyvét. (3 kötet. Magyar Hétfő kiadás.)

meg akarja őrizni. Ezért a zsidó tulajdont képező földbirtokot adná szívesen oda a joggal földéhes parasztság kielégítésére. Egyelőre azonban még erre sem kerül a sor Bethlennek szüksége van a külföld teljes mértékű támogatására, aminek érdekében felhasználja a magyar zsidóság kapcsolatait is a külföldi, elsősorban az amerikai pénzpiaccal.

A zsidóság *jogállása* fokozatosan halad a teljes jogegyenlőség felé. Mindenekelőtt a Kúriának 784. számú E. H.-a mondja ki, hogy „*a Magyarországon lévő zsidóság nem társadalmi osztály és nem nemzetiség, hanem hitjelekezet!*“ A Kúriának ez az 1925. évi állásfoglalása a zsidókérdés romboló hatású és izgató módon való tárgyalását rendkívül megnehezíti és nagymértékben járult hozzá a társadalmi béke megőrzéséhez. Bethlen István két törvénye ugyancsak ezt a célt szolgálja. Az 1926. évi XXII. te. a méltóságon vagy hivatalon alapuló felsőházi tagok között szerepelteti az izraelita vallásfelekezet képviselőjét ellátó két lelkészt is. A nem sokkal később alkotott 1928. évi XIV. te. pedig módosítja az 1920. évi numerus clausus törvényt s az indokolás többek között ezt mondja:

„A magyarországi zsidóság köréből felhangzott az a panasz, hogy magukat az 1920. évi XXV. te. 3. §. harmadik bekezdésével mintegy megbélyegzeteknek látják. Az érzések világában ily inponderábilára is figyelemmel kell lenni, mert a polgárok közmelegnyugvása minden állam virágzásának nélkülözhetetlen előfeltétele. Izraelita honfitársainknak sem szabad viszont szem elől tévesztendő, hogy a bennünket ért nemzeti katasztrófa összes életviszonyaink összezsugorodásához vezetett és számos fájdalmas korlátozást tett szükségessé.“

Ezzel a törvénnyel a zsidók „*jogállása*“ teljessé lett. Teljes erővel áll be a zsidóság a termelés szolgálatába. Virágzik az ipar és a kereskedelem, semmi korlátozás nem akadályozza az egyéni kezdeményezést. A trianoni béke elleni küzdelem, a békés revízió kiharcolása terén is együtt halad a magyar zsidóság az ország keresztény polgárságával. A már kissé szórványosabban jelentkező atrocitásokat és kilengéseket a Bethlen-kormány erélyes kézzel igyekszik elfojtani. Több súlyosabb bombamerénnyel tettéseit azonban nem sikerül ártalmatlanná tenni. Azok a titkos egyesületek és szervezetek oltalmazása alatt vádnak elérhetetlenné. Különösen *vitész Endre László*, az akkor már hírhedt gödöllői főszolgabíró rejtegeti ezeket a bombás merénylőket járásának eldugottabb falvaiban.*)

*) 1. részletesen Szerzőnek „Endre László, a magyar háborús bűnösök listavezetője“ c. 1945-ben megjelent könyvében.

Németországban ezalatt Hitler küzd a hatalomért. Mozgalma mindjobban megerősödik, arai természetesen hatással van az európai országok antiszemita megmozdulásaira. Nálunk is egymásután keletkeznek — a harmincas években — különböző torzított-kereszties pártok, — a horogkeresztek használatát eltiltják, — amelyek szolgálai módon utánozzák a német nemzeti szocialista módszereket. A magyar „Führer-jelöltek“ sorra utaznak Németországba, néhányan abban a megtiszteltetésben részesülnek, hogy szóba állnak velük: Meskó Zoltánt, Festetics Sándor grófort, sőt Böszörmény Zoltánt is fogadja Hitler. Jelentős anyagi támogatást is kap Meskó és Böszörmény a náciaktól. *) Német pénzen antiszemita-sajtó is kivirágzik már ebben az időben. Minden pártnak van egy propaganda-hetilapja és ezen kívül a szélsőséges fajvédő irányzatú napi- és hetilapok is folytatják zsidóellenes propagandájukat Milotay István a vezérpublicistájuk...

Egy-egy kaszáskereszties gyűlés után hangos már időnként az utca, elcsattan néhány pofon. Másnap az egyetemen támad zenebona. Néhány zsidó diákot és diáklányt távolítanak el, több-kevésbé erőszakos módon. A zsidóság tiltakozik, reámutat arra, hogy ezek a sére'mek az egész magyar zsidóság sérelmei. Mindez eltörpül ekkor még az európai gazdasági krízis által okozott nehézségek mellett...

A magyar zsidóság *látszatra* teljesen egyenrangú az ország keresztény lakosságával!). 1930-ban Parisban az Alliance Israelite elé emlékiratot terjeszt a magyar zsidóság. Ebben előadják:

„A külföldi zsidóság azzal teheti a legtöbbet a magyar zsidóság érdekében, ha közreműködik abban, hogy egész Magyarország helyzete feljavulhasson és ha orvoslást nyer az a súlyos igazságtalanság, amely Magyarországot trianoni megcsönkítésével érte.“

1932 októberében — tehát a litler-párt döntő győzelmének időpontjában —, a Revíziós Liga vigadóbeli nagygyűlésén a magyar zsidóság képviselőjében, Stern Samu az egyik felkért ünnepi szónok, aki hasonló hangnemben hívja fel a világ zsidóságát a Trianon okozta helyzet orvoslására.

*) Meskót Horthy is támogatja anyagilag (L. Meskó népbíró-sági pörének aktáit.)

ELSŐ RÉSZ.

A MAGYAR ZSIDÓSÁG HELYZETE A HITLERIZMUS SZOMSZÉDSÁGÁBAN. (1933—1943)

Gömbös Gyula „fajelméleti“ antiszemitizmusa.

A magyar zsidóság sorsában szemmel láthatóan fordulat áll be Gömbös Gyullának 1932 szeptember 21-én történt kormányraj utasásával. A léghő azonnal nyugtalanítóvá válik. Gömbös — a „*kalandor-politikus*“ — múltja és a zsidókérdésben vajlott álláspontja közismert. Vele az 1919-es év jellegzetes ellenforradalmi alakjai térnek vissza a magyar közéletbe, azok, akiket Bethlen olyan nehezen -tudott eltávolítani. Újra előbukkannak a régiek közül Mecsér András, Ulain Ferenc, Marton Béla, de jönnek újak is, Szakvári Emil, Petneházi Antal, Jurcsek Béla, Antall István, Kunder Antal, Oláh György és sokan mások. Azonnal megmozdul a Mefhosz is, az ellenforradalmi ifjúság, amely előbb a piros-fehér-zöld biokban, majd a Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülésében tömörült s amelynek követelésére jött létre annak idején Prohászka Ottokár elnöklésével egybehívott képviselői értekezleten a numerus clausus törvénye. Ez az ifjúság azóta központi szervezetbe, az Állástalan Diplomások Országos Bizottságba (ÁDOB) gyűjtötte össze tagjait, s terjesztette elő követeléseit.*) Gömbös helyzete nem könnyű, mert éveken át elkötelezte magát ennek az ifjúságnak, követelései teljesítése viszont a zsidókérdésnek nehezen nyugvópontra jutott megbojlygatását jelentette volna. Gömbös maga is már 1921 január 1-én követelte a Szózatban a zsidókérdés megoldását, mondván:

„Szükségesnek tartom, hogy a magyar kormány érintkezésbe lépjen a cionisták központjával, a magyar állampolgárságú fölös számú többszázezer zsidó polgár kitelepítésére. Az egész világon elszórtan élő hontalan nép sorsa, a többi nép nyugalmának biztosítása szempontjából is megvizsgálandó. Míg a hazával bíró népek természetszerűleg a nacio-

*) MEFHOSz emlékirata a kormányhoz. (Centrum 1935).

nalizmus hívei, addig a legerősebb antinacionalista tendencia rendszeresen a zsidóságtól ered, mert a nacionalizmus majdnem együtt jár az antiszemitizmussal. Az összes internacionális mozgalmak ezért találnak élénk visszhangra a zsidóságnál. Nekik, ameddig elszórtan élnek, egy céljuk lehet: a nemzeti hatások elsimítása egy új világrend megalakítása. által, amely nekik uralmat, nekünk rabszolgaságot jelent...”

Van egy könyve is erről a kérdésről: „*Die jüden in Ungarn*“ című tanulmánya. Ebben írja:

„A zsidókérdést rendezni kell, különben 50, vagy 100 év múlva nem lesz magyar birtokos és az ország ügyeit ők fogják intézni. A tétel egyszerű, a zsidók bármely téren csak számarányuknak megfelelően érvényesülhetnek ...“

Ilyen elfogult tehát Gömbös a zsidókérdés megítélésénél. Büszke arra is, hogy *évekkel megelőzte a német nemzeti szocialista mozgalmat és az antiszemitizmus terén nem volt mit tanulnia attól, ellenkezően útmutató volt, össze is köti antiszemitizmusa a náci-mozgalommal:*

„Ami azt a kérdést, illeti, hogy az egymás ellen küzdő európai nemzetek felléphetnek-e közösen a zsidók ellen; ez éppoly természetes, mint az, hogy a perlekedő szomszédok, ha a ház melyben laknak ki-gyullad, a tüzet közösen elolthatják anélkül, hogy perbeli álláspontjukat felhagynák.“*)

Gömbös nézetei tehát ismeretesek. A Szózat hasábjain nem egy cikkében fejtegette a zsidókérdés megoldási módját is. Hangoztatta, hogy ezt kívánja a magyar nép és ezt kívánja az ország érdeke:

„A zsidókérdést tehát meg kell oldani és a legkisebb mértéke a megoldásnak az lesz, ha a zsidókat állampolgársági jogaik épségben-tartásával az 5% szabta határok közé mindenütt visszaszorítjuk.“

Köztudomású, hogy Gömbös Gyula fajvédőbarátaival (Ulain, Mecsér, Eckhardt) már 1923 óta kapcsolatot tart fenn Hitler Adolf-fal és a náci-mozgalommal. Emlékezetes a müncheni balsikerű puccsal egyidőben tervezett Ulain-Döhmelféle magyar kísérlet is.**)

A zsidóság jogosan előlegezett bizalmatlansággal fogadta. Parlamenti megnyilatkozásában talán éppen ezért szükségesnek látta hangsúlyozni: „*a magyar kormány felekezeti különbség nélkül kíván örködni a jogrend és jogbiztonság fölött*”. Gömbös ezt az ígéretét *látszatra* meg is tartotta. A magyar zsidóság

*) Marschalko: „*Gömbös Gyula, a fajvédővezér*” 27. oldal.

**) I. részletesen Szerző „*Gömbös Gyula és a magyar fajvédők a hitlerizmus bölcsőjénél*” c. kötetét. (Globus, 1938).

egyik hivatalos testületé Gömbös miniszterelnöki működésének évfordulóján ezt a megállapítást találta helyesnek:

„El kell ismernünk, hogy Gömbös Gyula kormánya reánk, zsidókra nézve valóban a konszolidáció további megerősödését hozta, de bizonyos, hogy imég mindig sok sérelem orvoslását, sok vágyunk, kívánságunk teljesülését kell várunk. A magyar zsidóság joggal szolgál rá arra, hogy az antiszemitizmus világáradatában Magyarország a békes megértés szigete maradjon, mert ez a zsidóság méltán hivatkozhatik arra, hogy úgy mint a háború előtt és alatt, akként az összeomlás óta is, nem csak itthon, hanem megszállt területeken ismételtén beigazolta magyarságát és nemzethűségét.“*)

Így történt azután, hogy a magyar zsidóság vezetői 193: áprilisában a magyar kormány kérésére táviratilag fordultak; zsidó vallású Lehmann ezredeshez, Newyork állam kormányzó jához. Arra kérték, hogy a nagyhatalmak akkoriban tartott new yorki konferenciáján hívja fel az illetékes tényezők figyelmé Magyarországra s tegye Űtethetővé, hogy ezen a nagyfontosságú konferencián „a béke diktátum által igazságtalanul me^ csonkított Magyarországnak is igazság szolgáltatassék“.

A táviratban hangsúlyozták, hogy Lehmann kormányz zsidó létére ezzel a magyar zsidóságnak is megbecsülhetetlen nagy szolgálatot tenné s az akkoriban világmegbotránkozást ke tett német eseményekkel szemben kiemelték Gömbös Gyula komonyának konszolidációs magatartását.

Ugyanakkor a magyar zsidóság élesen elutasítja a hivatalos magyar történetírás egyik akadémikus képviselőjének, *Szekj Gyulának* szemrehányásait. Szekfü ugyanis a zsidók nagy szánszerű térfoglalását kifogásolja és azt veti a zsidóság szemé hogy nem ők magyarosodtak meg, hanem ellenkezőleg „eüzsídt sították még a magyarságot is“. A zsidók mentiségére felhoz; Szekfü, hogy „a most sem szünetelő galíciai bevándorlás miatt nem jöhet létre a teljes beolvadás a szerinte is „már őszinte megmagyarosodott magyar műveltségű“ zsidósággal. Ezt a me_ tegetést azonban a zsidóság hivatalosan visszautasította. Egyszerűen történelmi falzumnak minősítette a folytonos galíciai bevándorlásnak ezt a felhánytorgatását, de legfőképpen visszautasította Szekfü professzornak azt az ajánlatát, amely szerint a cionizmusnak, vagy a kisebbségi szervezkedésnek alapjára való helyezkedésben adódnék meg „a zsidóság és a magyarság közti vi_ szony tehermentesülése“.

*) A Pesti Izr. Hitközség 1933. évi jelentéséből.

Annyira megy ez a vita, hogy a pesti izr. hitközsgg 1930 január 14-én tartott közgyűlésében egyhangú határozatt *ünnepélyes deklarációt* mondott ki. Ebben a magyar zsidóság nevében erre az álláspontra helyezkedett:

„Mi a magunk útján akarunk haladni és a mi utunk a magyar ságunknak és zsidóságunknak válthatatlan egybeforrott útja. Ez a föld, a magyar föld: a mi hazánk. Verejtékkel és vérrel öntöttük ezt a földet és a mi hasznos munkánk csíráztatta ki számunkra a jogegyenlőségnek áldásos gyümölcseit. Átmeneti idők viharai megrázkódtathatják, megtéphetik a magyar jogegyenlőség fájának ágait, de magát a fát ki nem dönthetik, mert a magyar jogegyenlőségnek fája a magyar alko^mányban gyökerezik. Átmenetileg megnyirbálhatják az i^ők viharai a mi jogainkat, de mi a mi jogainkat magunk fel nem adjuk, mi törhetetlenül ragaszkodunk a mi magyarságunkhoz ... Vallási hagyományain^a tiszteletében minket is kegyelettel tölt el Palesztínának eszméje. De nekünk, magyar zsidóknak, zsidó vallású magyaroknak Magyarország t mi hazánk, itt porladnak őseink megszentelt hamvai, idefűz bennünke múltunk és jelenünk és egyek vagyunk e haza minden polgárával, magyar nemzetünk boldogabb, szebb jövőjének kiküzdésében. Nekünk nem kell új ideálokot keresnünk, a mi ideálunk adva van: magyarságunkhoz és zsidóságunkhoz való törhetetlen ragaszkodásunkban. Ezt az ideált kívánjuk belenevelni ifjúságunkba: a hazafiság és a vallásosság ideálját... Ez a közgyűlési deklaráció mutatja az irányt, amelyen haladunk és amelyről sem mi le nem térünk, sem mások bennünket le nem téríthetnek.“*)

Az 1868 óta kongresszusi és orthodox szervezetben megszótó magyar zsidóság szükségesnek tartotta a hat évtized alatt elavult szabályzatainak módosítását és korszerűsítését. A kongresszusi zsidóság ugyanis még mindig az 1868. évi statútum alapján intézte országos felekezeti ügyeit, ennek megfelelő módosítása vált tehát szükségessé. Az orthodoxok 1871. évi alapstatutumát ugyan 1906-ban kiegészítették, de náluk is szükségessé váltak bizonyos módosítások.

Sikerült Gömbösnél elérni, hogy minisztertanácsi határozat folytán a Kormányzó jóváhagyásával kibocsátott vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet alapján — 1935 március 4-ére összehívhatták a kongresszusi zsidóság „*Izraelita Országos Gyűlés*“-ét. Évek óta tartó előkészületek után ez az országos gyűlés ünnepélyes keretek között kezdte meg munkáját. A kormány képviselője megnyitó beszédében többek között így üdvözölte a kongresszust:

*) A történelmi igazság érdekében meg kell állapítanunk, hogy Szekfű rövidesen álláspontját revideálta, s élesen szembefordult a fájvédő áramlattal.

„Elismeréssel állapíthatom meg, hogy az első kongresszus óta lefolyt 7 évtized alatt a magyar zsidóság — beváltva Eötvös elgondolását — a magyar kulturális és gazdasági életnek jelentős tényezőjévé fejlődött és úgy közhasznú tevékenységgel, mint felekezeti intézményeinek áldásos működésében értéket jelent a haza javára. Ezt az értéket becsülte meg a Magyar Állam az 1895. évi XLII. tc.-ben, amellyel az izraelita felekezetet törvényesen bevett vallásnak nyilvánította. Ezt becsülte meg az 1926-ik évi felsőházi törvényben, amellyel az izraelita felekezet két papjának, tisztségénél fogva, a történelmi egyházak papjai mellett, helyet adott a magyar országgyűlés felsőházában. És az államérdek iránt tartozó kötelességének tett eleget a kormány, amikor a Kormányzó Úr Öfömlétőségének magas jóváhagyásával az Országos Gyűlés egybehívásához hozzájárult. A magyar királyi kormány részéről én is csak azt hangsúlyozhatom, hogy az állam súlyt vet a kongresszusi szervezet autonómiájának helyes és céltudatos kiépítésére.“

A kongresszus érdekes eseménye volt a pesti Vigadó öszszes termeiben rendezett nagyszabású díszvacsora, amelyen *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter is megjelent. A későbbi időkben, a német orientációnak ez a leglelkesebb híve, a német céloknak tűzön-vizen hűségese kiszolgálója, ünnepi beszédet mond, s ekkor még így emlékezik meg a zsidóságról:

„Meggyőződésem, hogy a magyar zsidóság, az a vallásos érzésű magyar zsidóság, amely a maga hitélete keretén belül a szellemi erőnek és a nagy gondolatoknak ápolója kíván lenni, az *a nemzet életében sem lehet más, mint a magyar nemzeti eszmének hű istápolója.*..

Még két megnyilatkozásili érdemes megörökíteni. *Horthy* kormányzó az üdvözlő küldöttségnek adott válaszában mondotta:

— Az igazi vallásos érzés egyúttal az erkölcsök megerősödésének, valamint a nemzet egyetemével való összetartozás és a haza minden polgárával szemben a szolidaritás minél mélyebb átérzésének is mindenkor eleven forrása kell, hogy legyen. Szívből kívánok az Izraelita Országos Gyűlésnek eredményes munkát.

Gömbös ezt táviratozta:

— Örömmre szolgál, hogy felekezeti autonómiájuk további kiépítésére irányuló tanácskozásaikkal a felekezeti béke jegyében a haza javát óhajtják szolgálni.

A kongresszus beható tanácskozás után egyhangúlag hozta meg határozatait, amelyek végrehajtása lehetővé tette volna, hogy a hitközségek a változott feladatoknak megfelelően modernbbé tegyék szervezetüket, törvényes keretet adott volna az ifjúsági csoportoknak, összefogta volna a zsidó közhasznú és jótékonyaságé egyesületeket, lehetővé tette volna a községkerületek erőteljesebb működését, gondoskodott volna országos képviselétről és országos célokat szolgáló járulékokról.

Ugyanez év aug. 17-ére hívták egybe az orthodoxia „Or-
Az orthodoxia szagos Képviseleti Gyűlését“, amelyen Franki Adolf felső-
orsz&goB gyűlése ^ázi tag, örökös díszeti nők és Kahan-Frankl Samu, azOrth.Közp.
Iroda elnökének vezetése alatt több napig tartó tanácskozá-
s után megalkották a módosított orthodox kiegészítő szabály-
zatot.

A határozatokat jóváhagyás céljából felterjesztették a kor-
mányhoz. A kongresszusi határozatokat azonban sohasem hagy-
ták jóvá!

Gömbös, — amint látjuk, — ezzel a kongresszussal barát-
ságos gesztust mutat a zsidóság fellé, ugyanakkor azonban *sem-
mit sem tesz a zsidóság védelmére a mind erősebbé váló anti-
toSerMzteeek szemita izgdfás ellen*. Szemmellátható jóakarattal tűri a kaszás-
keresztes és nyilas agitációt, szervezkedést az országban. Külö-
nösen éles a Böszörmény Zoltán vezetése alatt működő kaszás-
keresztes-mozgáiom, amelynek 1933-ban már százezres tömegei
vannak. Debrecenben áll a „Barna-ház“ s minden megmozdu-
lásnál Böszörményt, a Vezért 500—500 barnainges rohamosz-
tagos testőrség kíséri. (Debrecenben tartottak olyan ünnepséget,
amelyen 1500 rohamosztagos, egyenruhás nyilaskeresztes is fel-
vonult.) Gömbös nem tilthatja el ezt a mozgalmat, hiszen az-
zal önmagát, egész „fajvédő“ életművét cáfolná meg: *a nyilas-
keresztesek programja különben is alig tér el lényegében
Gömbös Gyulának hivatalosan terjesztett, zűrzavaros frázisoktól
hemzsegő, „új ezer évet“ hangoztató, 95 pontos kormányzati
pro grammjától!* Nem tilthatja be ezeket a különböző horogke-
resztes-utánzatokat azért sem, mert Hitlerék ezt barátságatlan lé-
pésnek tekinthetnék..*)

Gömbös miniszterelnökségének utolsó hónapjában oszlatja csak
fel helyettese, *Darányi Kálmán*, a kaszásokkeresztes pártot, amelynek tag-
jai ennek ellenére is tovább szervezkednek, most már a helyükbe lépő
Szálast Ferenc ny. vezérkari őrnagy Nemzeti Akarat Pártjában (NAP).

Gömbösnek van azonban még egy nagyobb bűne. Nemcsak
a zsidóság, hanem általános magyar szempontból is: magához
hasonló sváb származású, náci étze'mű elemekkel tölti fel a had-
sereget és az állami hivata'ok tisztviselő karát, Sztójajt ő küldi
követnek Berlinbe. (A tolnai svábok is Gömbös jóváhagyásával
kezdik meg Mühl Henrik vezetésével a bomlasztó munkájukat.)

*) L. részletesen a különböző szélsőséges pártok történetét
Szerzőnek „*Horogkereszt, kaszás kereszt, nyilas kereszt*“ c. 1945-ben
megjelent könyvében.

Miközben Németországban a „náci antiszemitizmus“ fokozódik (1935-ben már nürnbergi törvények, zsidók kényszerkivándoroltatása, vagyonuk elkobzása) nálunk is mindjobban erősödő *antiszemita zavargások* jelentkeznek az egyetemen. Ez nyilván már *a német példa* nyomán és *az ottani események hatása alatt* történt.

A magyar zsidóság másutt is találkozik a horogkeresztel. 1933 húsvétján a budaörsi passió-játékokra néhány tucat német diák érkezik. Nád-diákok, vágásokkal az arcukon, Hackenkreuz-cal a gomblyukakban. Budaörsöt, Törökbálintot, Buda-kesztit és a többi környéki sváb falut látogatják sűrűn. Breslauból és Leipzigtől elindulva a Balkánt és Magyarországot járták be. Egy hamburgi diák, Toni Bergmann, a filozófiai és teológiai fakultás hallgatója, a vezetőjük. Barna ingben és horogkeresztes egyenruhában érkeztek a fővárosba. Fekete-fehér-piros szalaggal, amelyre fehér mezőben nagy, fekete selyem' horogkeresztet hímeztek, — koszorút helyeznek a hősök emlékkövére. Ez az első horogkeresztes koszorú, amelyet Budapesten elhelyeztek: tömegesen zarándokol a főváros lakossága a megtekintésére. Ezek az ifjak a sváblakta falvakban mindenütt agitáltak, s már ekkor híveket toboroztak a horogkeresztes mozgalom számára. 1933 júniusában részben magyarelles kijelentésekkel, részben pedig „nem árják“ villanyosbeli zaklatásával, ezek a diákok idézik elő *az első horogkeresztes botrányt* Budapesten és környékén ...

S ez a horogkeresztes invázió évről-évre erősödik. Náci-újságírók egész csoportja jön-megy, sőt letelepszik Budapesten. Német kormány-kiküldöttek, gazdasági férfiak érkeznek igen sűrűn. A Gestapo is ekkor kezdi meg nálunk földalatti, titkos működését. A márka megkezdí — „gurulásái“.

Gömbös Németországgal létesített különböző *gazdasági szerződésekkel* teljesen lekötí az országot Hitlerék mellé. Az addig anglofil *Imrédy* Bélát mind erősebben tolja át Gömbös az ország gazdasági és pénzügyi politikájának erre a vonalára.

A német antiszemitizmus átsugárzása is mindjobban érezhetővé válik s a gazdasági krízis fokozódásával teljes intenzivitással merül fel, mind élesebb formában a zsidókérdés. Sűrűn hangzik el a javaslat is: *a szélsőjobboldal vitorláiból ki kell fogni a szelet!*

Gömbös Gyula és elvbarátai az antiszemitizmust gazdasági téren is teljes erejükkel támogatják és előreviszik, bár úgy nevezett „kurzus-vállalkozásaik“ sorra buknek, s maga Gömbös Gyula kétízben is csőd előtt áll, Horthy rendezi ismételt adósságait. Ugyanekkor a „*gazdasági-antiszemitizmust*“ palástolandó, éppen Gömbös javaslatára zsidó gazdasági tényezőknél sűrűn osztogat a kormányzó kitüntetések. Az első osztályú magyar érdemrendet is, amellyel a „kegyelmes“ cím járt, kormányfőtanácsosi, kereskedelmi és gazdasági, valamint kincstári főtanácsosi címekeket adományoznak. Szaporodik a „méltóságos“ zsidók tábora. Különösen mikor választásra készült a Gömbös-kormány: az érdemeken felül pénzért is kaphatók ezek a címek és kitüntetések. A felsőházi tagságokból is jut a zsidóságnak: a hivatalból bekerülő két lelkészen kívül még hat izraelita vallású és jónéhány keresztény hitfelekezetre áttért zsidószármazású tagja van a Felsőháznak.

Már képviselőházi bemutatkozásakor tartott beszéde során 1932 október 11-én általános meglepetésre Gömbös a következőket mondja:

— „A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom *revideáltam álláspontomat!**)

Dődonai kijelentés... Egyetlen magyarzó szó nem esik arról, sem ekkor, sem később, — hogyan revideált? Enyhébben, vagy szigorúbban kell-e kezelni ezt a problémát? Gömbös odáig megy, hogy pártjának fővárosi listájára zsidó-jelölteket vesz fel vezető pozíciókba is, például Szurday Róbertét és Lédermann Mórt. (Egyébként ez az 1935-ös hírhezt, erőszakos választás juttatja a politika porondjára azt az egész szélsőséges garnitúrát, amely az Egységes Párt jobboldalán hűséges segédcapata lett a nyilasoknak.**)

Nincs kifogása az ellen sem Gömbösnek, hogy a választások után összeülő képviselőház korelnöke az izraelita hitfelekezet prominens tagja, *Sándor Pál* legyen. A szélsőséges sajtó hevesen tiltakozik ez ellen és Sándor Pál csak azután vállalkozik-e meg-tiszteltetés elfogadására, amikor Gömbös Gyula erre határozottan

*) Képviselőházi Napló XI. kötet, 55. oldal.

**) Ezen a választáson már 75.000 szavazat esik nyilaskeresztes pártokra. Két jelöltjük: *gr Pestetich Sándor* (Dég) és *ifj. Balogh István* (Debrecen) már mandátumhoz is jut. Bevontát a magyar parlamentbe elsőnek *M.eskó Zoltán* révén a színes ing és a hitler-köszöntés is.

felkéri. Sándor Pál az új képviselőház tagjainak ünnepe'tetése közben végzi azután a korelnökség funkcióit. Rajta kívül a képviselőháznak még három izraelita felekezetű és számos áttért, zsidó származású agja van.

Gömbös barátai, a fajvédők ugyanekkor nyíltan hangoztatják, hogy a „*korszellem*”-nek megfelelően ez a „revidálás” *gyökeresebb* megoldást jelent. A zsidóság, — ismert optimizmusával, — fellélegzik és a revidējálast a bethleni politika folytatásának tekinti. .

(Egyik félnek sem volt igaz. Gömbös Gyula abban az időben még Mussolini befolyása alatt állott s a Duce akkoriban nem követte a zsidókérdésben Hitlert. Gömbös tehát miniszterelnöksége alatt nyílt lépést a zsidósággal szemben nem tett, sőt látszatra ellentállott a Hitlerrek részéről többízbzen előterjesztett zsidóellenes követelések teljesítésének. Élete utolsó két évében azonban már teljesen Hitler Adolf hatása alá került, s mindjobban kimélyítette kapcsolatait a németekkel.)

A lengyel és román zsidók is ekkor már igen nehéz helyzetben vannak. 1937 december végén a Goga-kormány 44 napos rémuralma pogromok sorozatát eredményezi Romániában, amelynek hullámai átcsapnak hozzánk is. A zsidókérdés teljes feszültsége jellemzi a Gömbös-kormány végnapjait. Éppen akkor, amikor a zsidóság emancipációjának hetven éves jubileumát ünnepli, miután röviddel előbb recepciójának negyven éves évfordulójáról emlékezett meg. Az emancipáció hetvenedik évfordulóján hangzik fel legélesebben a vád a magyar zsidóság ellen: *mérhetetlen vagyonikat harácsoltak össze s miközben az ország gazdasági krízissel küzd a zsidóság példátlan jólétben dőzsöl.* Nem érdetelen tehát a zsidóság akkori gazdasági helyzetéről, — hivatalos és hiteles adatok alapján, — pontos képet adni:

—Hetven évvel az emancipáció után úgy állunk ma, — mondja egy hivatalos felterjesztése a zsidóságnak, — hogy a kereskedelem és ipar terén egyaránt meg van nehezítve felekezetünk tagjai számára a boldogulás, a közpályák úgyszólván teljesen el vannak zárva hitfeleink elöl, sőt a magánvállalatoknál való elhelyezkedésük is mind nagyobb nehézségekbe ütközik. Régi pozíciójukból kiesve, mind nagyobb számban veszítik el felekezetünk tagjai a munka és kereset lehetőségeit s ugyanakkor a zsidó vallású magyar ifjúság elhelyezkedni alig tud. És mégis e szorongatott helyzete ellenére is a magyar zsidóságot aíz újabban egyre erősödő úgynevezett „nyilas-keresztes” mozgalmak állandóan izgató propagandája úgy tünteti fel, mintha az ország szenvedő magyar rétegeivel szemben jólétben, sőt bőségben dúskálnának és egyre féltelenebb izgatás folyik az úgynevezett „zsidó tőke” ellen. Ezzel szemben a valóság az, hogy sajnos a magyar zsidóság kilenczted része

éppoly nincstelenségben szenved, mint az ország más vallású magyarsága, sőt, aránylag még nagyobb nincstelenségben, mert a zsidó nincstelének száma 0.7%-kal múlja felül az 5.1%-os országos arányszámot.

Még érdekesebb képet kapunk, ha az ország zsidóságát reprezentáló pesti izraelita hitközség 1936—37. évi kimutatásai-ból idézünk néhány hiteles statisztikai adatot:

„A 60.000 főnyi adóköteles hitközségi tagnak több, mint fele legfeljebbHo pengő évi adót tudott fizetni. További 10.000 adóköteles fizetett 20 pengőt. 100 pengőig csak 17.000 tagot lehetett megadóztatni és mindössze a hitközségi adót fizetők 4.7%-a szerepel 100 pengőnél magasabb kultuszadójaj, vagyis a *fővárosi zsidóság 953%-a élt ez időben a legszerényebb anyagi viszonyok között.* A gazdasági helyzet súlyosságát mutatja, hogy amíg a többi vallásfelekezet körében a születések száma ez időben évi átlagban 42%-kal múlta felül az elhalálozások számát, *a zsidóságnál a halálozások száma múlja felül 21%-kal a születések számát.* A fővárosi zsidóság szociális leromlását mutatja az is, hogy amíg az első világháború következtében a fővárosi gyermekek száma 0—15 évesig 1920-tól 1930-ig általában 18%-kal csökkent, addig a zsidó gyermekek száma ugyané tíz éve alatt 37%-kal csökkent, vagyis *a zsidó gyermekek számának csökkenése kétszer annyi, mint a többi felekezet gyermekeié.* Még ríkítöbör az arány-eltérés keresztyény és zsidó születések közt 1900-tól 1933-ig, ami alatt ugyanis Budapesten a születések száma általánosságban 35%-al csökkent, viszont *a zsidó gyermekek születési számának csökkenése 65%-nyi volt!*

Végül a statisztika adataiból meg lehet állapítani, hogy míg a többi felekezetnél a fővárosban való leteleülések száma ezekben az években 27%-kal emelkedett, ugyanekkor *az izraelita vallású leteleplők száma 9%-kal csökkent,* mert a vidékről egyre kevesebben, külföldről egyáltalában nem költöznek izraeliták a fővárosba. Sokat hánytorgatta a szélsőséges sajtópropaganda az úgynevezett „beszivárgás” ügyét. Cáfolatul csak egy adat: az Országos Központi Statisztikai Hivatal kimutatása szerint 1935-ben összesen 1990 más országból ideköltözött egyén kapott lakbizonylatot, ezek között izraelita vallású 104 volt. *Közülök is mindössze 4 jött Lengyelországból!* Ily körülmények között külföldi, s főként galíciai izraeliták betelepüléséről beszélni s vádat kovácsolni a magyar zsidóság ellen, jogosan valóban nem lehetett volna.”

Mit mondanak, mit mutatnak ezek a számok? Mutatják Ezt, hogy az úgynevezett „*általános zsidó jólét*” csak a gyűlölet ropagandájában élt, mutatják azt, hogy a zsidó anyák alig szül jppk gyermekeket, hogy a *zsidóság úgyszólván önmagát ítélte k-talásra,* elsősorban az életlehetőségek mind katasztrófálisabb módon való szökébbre szorulása miatt. A Gömbös-féle „revi-deált” antiszemitizmus ideje alatt...

II.

Az első zsidótörvény.

Gömbös utóda *Darányi Kálmán* mindenben elődje politikáját követi. Szálasiék és a többi kisebb nyilaskeresztes párt, va lamint a szélsőjobboldali sajtó agitációjának hatása alatt a pesti zsidónegyedekben megejti a KEOKH (*Külföldieket Ellenőrző Országos Hatóság*) az első hajnali razziát. Atrocitások kísérik ezt a óvárosban, ahol 503 előállítás történt, legnagyobb részt joggatlanul, mert mindössze?9 külföldi egyént találtak közöttük tartózkodási engedély nélkül. A fővárosi KEOKH-razziát sorra követik a vidékiek is, igen sok helyen súlyos ki sérő jelenségek, de mindenütt a legteljesebb eredménytelenség közepette.

Darányi segíti Pestvármegye alispáni székébe *Endre Lászlót* is, amivel óriási előnyökhöz juttatja Szalasiakat. *Endre* maga már 1937 aug. 1. óta „*Eletszerződés*“-sel egyesítette *Csia Sándor* közvetítésével a vezetése alatt titkosan működő — ugyan-csak nyilas — *Fajvédő Szocialista Párt*“-ot Szalast NAP pártjával. Azóta Pestvármegye székháza lett az egyik legfőbb anyagi és szellemi központja a nyilas és antiszemita mozgalomnak.*)

Ide fészkel be magát *Endre* pátronátusa alatt a *Méhely Lajos* egyetemi tanár névleges vezetése alatt garázdálkodó, német pénzen dolgozó társaság is. *Nagykálnai Levatic László* főmegbízottja már évek óta az Erfurtban dolgozó „Welt-Dienst“ nevű fajbiológiai világ-propagandát űző társaságnak. Idekapcsolódik *Rosnyák Zoltán* is, valamint a magyarországi náci-propaganda főszervezője *Róthben Ferenc*, *Bleyer Jakab* volt titkára, a Magyarország későbbi külpolitikusa és Szálasiék széktartója. *Méhelynek* . van lapja: *A Cél*. *Rothennek* is, *Pécsett* megjelenő *fajtudományi**lapja. Most megalakítják a „*Kártékony rovarok elleni küzdelem magyarországi bizottságát*“, amely sűrű időközönként *Méhely* bizottsági elnök I., *Döbrentei-tér* 6. II. 7. alatti lakásán tartja üléseit. A bizottság ügyeit *nagykálnai Levatic* titkári minőségben intézi. Gyakran rendezik nagyobb előadásait a „*Magyar Kultúrliga*“ c. szélsőséges egyesület IV., *Szerb-u.* 9. I. em. 19. alatti helyiségében is. Ez a bizottság a legféltelenebb zsidóellenes prlpagandát űzi, s 1935 óta már német zsoldban. (Előadók: *de Pottere György*, dr. *Bertl Emil*, dr. *Bosnyák Zoltán* stb.) *Endre* a leglelkesebb pártfogójuk, megye' pénzből támogatójuk, s később helyiséget is bo-

*) *Endre* vallomása a Népügyészségen. — (Az „*Eletszerződés*“ eredeti példánya *Szálasi*, *Endre*, *Csia* aláírásával a budapesti Népügyészség 3.854/1945. sz. aktacsomójában található) *Endréről* részletes adatokat tartalmaz *Szerzőnek* „*Endre László, a magyar háborús bűnösök listavezetője*“ c. 1945-ben megjelent kötete.

csat a megyeházán rendelkezésükre, itt kezdi el munkáját a Zsidókatató Intézet és a „Harc“ is. A zsidók, vagyis „a kártékony rovarok“ elleni küzdelem ez ülések tárgya, s a meghívókat így írják alá:

„*Kártékony rovarellenei magyar üdvözlettel*“.

Nevetni kellene, ha nem lenne, oly végzetesen szomorú annak a propagandának a végeredménye, amely innen, Pestvármegye székházáról kiindult...

Darányi Kálmán 1938 március 5-én, előbb felosztalja Szalast Ferenc pártját,*) majd — öt évvel Hitler uralomra jutása után, de Németországot kivéve elsőnek Európában, — *győri beszédében a zsidókérdés törvényes rendezését jelenti be.*

A magyar politikai élet tagjai szokatlanul nagy számmal kísérték le Darányit Győrbe, hogy végighallgassák az előre nagy szenzációként beharangozott programbeszédét, amelyben Darányi a zsidókérdésről ezt mondta:

„— Én azt hiszem, egészen felesleges volna elméleti vitát folytatni afelett, hogy helyes, vagy nem helyes-e a zsidókérdésről beszélni. Zsidókérdés van. S ez egyike elintézetlen problémáinknak. Ha pedig elintézetlen, annak csak tervszerű és törvényes rendezését tartom lehetségesnek. A kérdés lényegét abban látom, hogy az ország hatarán belül élő zsidóság különleges diszpozícióinál és helyzeténél fogva, de részben a magyar fajra közömbössége miatt is, aránytalan nagy szerepet játszik a gazdasági élet bizonyos ágazataiban. Aránytalan az elhelyezkedés abból a szempontból is, hogy túlnyomórésben az ország városaiban, elsősorban a fővárosban él. A zsidóság aránytalanul nagy számban helyezkedett el azokban a foglalkozási ágakban, amelyekben a kereseti lehetőség könnyebb és kedvezőbb. A zsidóságnak a fővárosba való beözönlése pedig természetes kifejezésre jutott ennek a vároinak kulturális és gazdasági életében és ez a megnyilvánulás a magyarság élettörekvéseivel nem mindig áll harmóniában. Az ellentét, amely ebből az adott helyzetből kifejlődött, akadályozza a nemzeti erők teljes összefogását és állandó izgató momentum az ország közéletében. A kérdés törvényes és tervszerű rendezésének tehát alapfeltétele, hogy igazságos helyzetet teremtsünk. Igazságos helyzetet, amely az említett szociális aránytalanságokat helyrehozza, vagy kiküszöböli és a zsidóság befolyását a nemzeti élet kulturális és más területein illető mértékre csökkenti. Egy ilyen rendezés, amely az ipát, kereskedelem és hitelélet területén, a gazdasági élet vállalkozásaiban a keresztény társadalmat az ő; megillető előfeltételekhez tudja juttatni, magának a zsidóságnak is érdekeit szolgálja, mert lényegesen enyhíteni alkalmas az antiszemitizmust és ezzel a szélsőséges, türelmetlen mozgalmak terjedését.“

Darányi miniszterelnök híres győri beszédében tehát, alig néhány héttel a Goga-kormány 40 napos rémuralma és bukása u.án az úgynevezett „zsidókérdés“ megoldása-tűzte a magyar kormányprogram élére. Ez volt az a beszéd, amely, — amikor

*) Szalasi bíróság is a legelősebben üldözteti.

az ország gazdasági megerősítésére egy öt esztendőre szóló milliárdos munkaterv hatalmas koncepcióját kibontakoztatta, — ugyanakkor az egyre erősödő szélsőséges izgatások levezetések állítólagos célzatával bár, de a valóságban mégis azoknak eredményeképpen, a zsidókérdés rendezését látta legfontosabbnak — *kétségtelenül a német nyomás hatása alatt.*

1938 március 11: az osztrák „Anschluss” bekövetkezése s ez a náci-antiszemitizmust elhozza a magyar határra. Az osztrák zsidóság követi a német zsidóságot borzalmas útján ...

A képviselőház ülésterme talán sohasem volt olyan népei, mint ezekben a napokban. Zsúfolt képviselői padsorok és roskadásig telt karzatok. Ostrom a belépési jegyekért. Március 29-én *Csilléry András* ötpontos javaslatot nyújt be, amelyben kéri a kormányt utasítani arra, hogy a zsidókérdés megoldására *kormánybiztost* teljhatalmú jogkörrel nevezzen ki. A kormánybiztos teendői ezek lennének:

1. Minden intézkedést meg kell tenni, hogy nemmagyar állam; polgárságú zsidók az ország területére ne szivároghassanak.
2. Az éve óta Magyarország területén kívül élő zsidó állampolgárok ügyét hivatárból felül kell vizsgálni és állampolgárságukat a szükséghez képest megsemmisíteni.
3. A gazdasági téren mutakozó zsidó túltengést meg kell szüntetni. A hadianyaggyártás, a széntermelés és a nagyiparok azon ágai, amelyek állami engedély alapján működnek államosítottak.
4. Minden cégjegyzett magyar vállalat könyveit, üzletmenetét és eredményeit a háború kezdete óta felül kell vizsgálni. A kormánybiztos saját hatáskörében a szükséghez képest az igazgatóságot elmozdíthatja és a vállalat ügyvitelét a nemzet ügyvitelének érdekében keresztény magyar állampolgárokra bizza.
5. Becsültes földbirtokreform megoldása érdekében igénybeveheti elsősorban az 1914-ik év óta szerzett háborús földbirtokokat, ezek között legelső helyen a zsidó kézben levőket.

Csilléry ezidőben már a szélsőséges irányzat egyik vezető exponensének volt tekinthető. Javaslatát nem került tárgyalásra. Valójában *ez az ő pont híven fejezi ki az akkori politikai élet érzelmeit.* Különös és végzetes fordulat történt azonban már másnap. A képviselőház március 30-i ülésén szólásra emelkedett a választójogi vita tárgyalása közben *Sulyok Dezső*, a Független Kisgazda párt liberális érzelmeiről ismert vezérszónoka, Pápa képviselője és szinte elsőnek vetette fel azt a gondolatot, hogy a sokat hangoztatott magyarországi zsidókérdést *intézményesen*, demagógiától mentesen kell a magyar képviselőháznak megoldania. *Bethlen István* is rámutatott a zsidókérdés fontosságának rendezésére. Nagy meglepetést keltett azután *Makkal János* egységspárti képviselőnek az a bejelentése, hogy az egy-

séges párt keretein belül a zsidókérdés rendezésére külön egységspárti ügynevezett „zsidó bizottságot“ kívánnak felállítani, amelynek célja lenne a párt álláspontjának kidolgozása.

Erotélnes vita indul meg a sajtóban, egyes politikusok szerint a magyar zsidóság fölé csakugyan kormánybiztost kellene kinevezni, aki az egyetemes magyar zsidóság felügyeleti hatósága lenne. Zsidó oldalról viszont hangoztatják, hogy tulajdonképpen nincs is zsidókérdés, ezt a problémát csak mesterségesen dobják bele a köztudatba és élezi ki. A higgadt és komolyabb politikai elemek arra az álláspontra helyezkednek, hogy a zsidókérdést ne a képviselőház tárgyalja le, hanem mielőtt ez ügyben a parlament döntene, meg kellene hallgatni az egyházak papjait és a magyar közélet jelentős keresztény tényezőit.

Az egységspárt zsidó bizottsága azonban rendületlenül folytatja tárgyalásait. A képviselők ugyan titoktartást fogadnak, ennek ellenére azonban különböző, fantasztikusnál fantasztikusabb tervek, ötletek és javaslatok szivárognak ki a tanácskozásokról. A zsidó bizottság ülésének során az egyik liberális lap megszólaltatja a magyar jogtudomány kiválóságát *Vámbéy Ruzstem dr.* egyetemi tanárt is. Az európai hírű jogtudós a következőket mondta:

„— Kérdéssé rendszerint olyan politikum szokott fajulni, amit nem tudnak megoldani. Kétségtelenül hasznos munkát végez a zsidó bizottság, ha megállapítja, hogy miért jutott Magyarországra 555.000 zsidó, amikor ezzel szemben Nagybritanniában csak 300.000 és Franciaországban mindössze 85000 él. Jó munkát végez, ha kideríti, hogy a „fajta” néven ismeretes különféle anthropológiai tulajdonságok és az emberek etikai vagy értelmi kvalitásai között minő a kapcsolat, vagy például, ha érthetővé teszi a közönség számára azt a hozzáértőnek ismeretes tény, hogy a gazdag és szegény zsidók arányszáma aligha különbözik a gazdag és szegény nemzsidók arányszámától. Szóval sok hasznos munkát végezhetne el a bizottság. Feltéve, hogy a zsidókérdés, helyesebben az antiszemitizmus kérdése tényekből és nem előítéletes kérdésekből származik. A magam részéről azt ajánlanám zsidóknak és nemzsidóknak egyaránt, hogy a judeocentrizmusnál sokkal fontosabb magyar kérdésekkel foglalkozzanak, melyeknek megoldásához nem elegendő egy bizottság, hanem áldozatkészség, tetterő és cselekedet kell...”

Ez volt tehát *Vámbéy Ruzstem*, a jogtudós felfogása. Mondhatnók azt is, hogy zsidószármazása befolyásolta. Idézzünk tehát egy ügynevezett „vérbeli” antiszemitát is. *Bernolák Nándor* nyugalmazott népjóléti miniszter, egyetemi tanár, — aki a fajvédő pártban is annak idején nagy szerepet játszott, — így látta ezidőben a zsidókérdést:

— A törvényhozástól és a kormányzattól elsősorban oly intézkedéseket várunk, amelyek radikálisan elnyomnak minden gazdasági természetű visszaélést, akár zsidó követi el azokat, akár más. A magyar zsidóságtól várjuk, hogy belássa, ebben az országban a magyarság ősi szellemének, a keresztény erkölcsi világnak kell érvényesülni. A zsidó ifjúságot tehát olyan szellemben kell nevelni, hogy az lehetőleg arányosan vegyen részt a termelő munka minden ágában. A zsidóság vagyonosabb rétegének komoly és tiszteletreméltó áldozattal kell segítségére sietnie a társadalom nehéz viszonyok közt élő rétegeinek és elesetteinek. Ha ez megtörténik, úgy megváltozik az egész atmoszféra, amely e kérdést annyira kiélezte. Ami pedig a keresztény társadalmat illeti, ennek jobban át kell éreznie saját testvérei iránt tartozó kötelességét, mint ahogy azt eddig tette. Egyébként csak egyetemes jellegű intézkedések biztosíthatják a feszültség teljes megszűntetését az igazságos és méltányos jövedelem elosztást.

A zsidókérdés felvetésénél rögzítsük le egy katona véleményét is. *Vitéz báró Szurmay Sándor*, nyugalmazott honvédelmi miniszter, az „uzsoki hős“ így látta a kérdést:

„— A katona szemében mindenki egyforma, ha teljesíti a kötelességét. A fronton akár zsidó, akár keresztény katona harcolt hőiesen és szívvel a hazáért, az megkapta a méltó jutalmat. Véleményem sze tint szükség van a zsidókérdés megoldására, hogy végre elhallgassanak azok, akik fontosabb kérdések helyett állandóan ezt feszegetik.”

Matolcsy Mátyás országgyűlési képviselő, — aki mindig nyíltan hangoztatta jóbbóldaliságát és feltétlen híve volt a zsidókérdés megoldásának, — ezt így képzelte:

„— Felfogásom az, hogy a kérdést gyakorlati módon kell megoldani. Először a közhivatali pályán működő állami, városi, községi, egyetemi, kórházi alkalmazásban lévő zsidókat kell nyugdíjazni. Helyükbe nyugodtan lehet alkalmazni, komoly, do gozó, keresztény magyar ifjakat. A gazdasági pályán működő zsidókkal szemben sokkal nehezebb a megoldás. Itt arra van szükség, hogy az egyes vállalatokat aszerint terheljék meg különadókkal, amilyen százalékban zsidókat alkalmaztak. így lehet rászorítani őket több keresztény alkalmazott felvételére. Feltétlenül hangsúlyozom azonban, hogy ezzel a magyar ügyeli még nincsenek megoldva. A földkérdésnek sokkal nagyobb jelentősége van és a földreform megoldása a legkomolyabb magyar kérdés”.

Íme tehát jobb- és baloldal, zsidó és antiszemita oldalról egyformán a magyar élet sorsproblémái közül *nem a zsidókérdést* tekintették legfontosabbnak és a legsürgősebb megoldani valóznak. E napok izgalma közepette hangzik el *Horthy* kormányzó rádiószózata is április 30-án:

„— Rend és nyugalom!... Ebben az országban a rendet és nyugalmat büntetlenül megzavarni nem fogja senki! ... Mi magyarok, szabadságszerető nép vagyunk és a szabadság bizottsága az alkotmány ... Tisztességes megélhetést mindenkinek, aki dolgozni tud és akar !...

Az országépítő munkából mindenki iparkodjék a maga részét kivenni, azon a helyen, ahova hivatása rendelte! . . . *Súlyosan vét hazája ellen, aki ezekben az időkben az egységet megbontva széthúzásra izgat!*. . . Én csak magyar célkitűzéseket ismerek és tűrhetek és csak törvényes eszközöket ezeknek a céloknak az elérésére! . . .“

E felemelő, felüdítő, új hitet élesztő*) kormányzói rádiószózat után öt nappal *Darányi Kálmán* beterjesztette a képviselőházban a népiesen „*zsidótörvény*“-nek. nevezett javaslatot, amely ugyan szemérmesen csak „*a társadalmi és gazdasági élei egyensúlyának hatályosabb biztosítása*“ címet és a 616. törvényjavaslati számot viselte. A feudalizmus diadalt aratott: ezzel a törvénnyel megint sikerült elterelni a figyelmet a földbirtok-reform felől. A nagykapitalisták is meg voltak elégedve: e törvény nyilván lecsillapítja majd a már túlsókat hangoztatott gondolatot, bizonyos termelő eszközök, bányák és hadfelszerelési gyárak államosítását. A törvényjavaslat indokolása — *Teleki Pál* gróf mesterműve, — önérzete és öntudata legmélyében bántja meg nemcsak a magyar zsidóságot, hanem kétségtelenül méltatlanul-sértette az izraelita vallásfelekezetet is.

Válaszul a magyar zsidóság három vallási csoportja jogosított képviselőinek együttes tiltakozó feliratát nyújtják be május elején az országgyűlés mindkét házához. Ez a felirat — amely valóban értékes történeti dokumentum, — sorra megdönti a jogfosztó törvény javaslat adatait, érveit, indokolását.

A parlamentben megindult vita folyamata alatt az akkori szabadelvű magyar napi'apok: *Az Est*, *Esti Kurír*, *Kis Újság*, *Magyar Nemzet*, *Magyarország*, *8 órai Újság*, *Pester Lloyd*, *Pesti Napló*, *Újság* és a felekezeti sajtó cikkekkel és hírekkel igyekeztek a közvéleményt meggyőzni. *Keresztény* magyar írók és művészek is nyilvános tiltakozást intéztek 1938 márciusában az első zsidótörvényjavaslat ellen:

„Mi, magyar írók, művészek és a tudomány munkásai, különféle világnézetek és pártállások szószólói, különféle társadalmi rétegek szülöttjei és tagjai, akik a legkülönbözőbb hivatásokban, és munkakörökben dolgozunk, akik valamennyien az évezredek magyar művelődés megtartásának és gyarapításának rendeltetését vettük örökbe, mi, akik valamennyien keresztény családok leszármazottai vagyunk, az emberi becsületérzés és igaz kereszténység, a józanság és hazafiság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük föl szavunkat az állampolgári jogegyenlőség elvéért, melyet az úgynevezett „társadalmi egyensúly hatályosabb biztosításáról“ szóló törvényjavaslat“ megvalósulása esetén, törlőne a magyar alkotmányból.

*) A „Magyarország“ vezércikkének méltatása szerint.

Ez a javaslat a társadalmi egyensúly biztosítását ígéri, de egy szava sincs a legszegényebb, gazdaságilag lelegestettebb és legárvább rétege sorsának jobbrafordításáért.

Ez a javaslat a zsidók közül is elsősorban a szegényeket veszi célba azokat, akik leginkább vannak kiszolgáltatva a munkaadók kényé-kedvének' s még ezek közül is kivált a fiatalokat sújtja, akiket egyetemlegesen megbüntet a miatt, hogy nem lehettek katonák a háború alatt.

Minket keresztény hitünk, hazafias meggyőződésünk, az ország európai hiteléhez és nemzeti függetlenségünkhöz való ragaszkodásunk készlet arra, hogy *soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől, melyet történelmünk legszebb korszakában, az európai magyarság legnagyobb elméi vívtak ki.*

Minden erejére szüksége van a mai válságos történelmi időkben a magyarságnak. A megszállott területek urai statisztikai mutatóványokkal igyekeznek elválasztani a magyar néptörzstől azokat a zsidó vallású magyarokat, akik elenyésző kivételektől eltekintve a kisebbségi sorsban is rendületlenül kitartanak a magyar sorsközösség mellett. Szabad-e nekünk akaratlanul is ezt a példát követni és kiközösíteni a magyarságból 400.000 polgárunkat?

Elfeleedtük, volna, hogy ezek a polgártársaink a kultúrtörténelem megdönthetetlen tanúságai szerint nemcsak egyszerűen résztvevői, de támaszai és *építői is voltak a magyar kultúrának?*

Ezért tiltakozunk lelkiismeretünk minden erejével és hisszük, hogy szavunk nem marad hatás nélkü ebben a hazában, amely minden dicsőségét a hit- és gondolatszabadságért, az emberi jogok teljességéért vívott hősi harcainak köszönhetette. E belső parancsra fordulunk az egész ország józan hazafias népéhez azzal a kéréssel:

tegyenek bizonyágot önértetükről, bátorságukról, önzetlenségükről és lépjenek sorompóba a mindannyiunkat sértő javaslat ellen.

Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha a lelkiismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia!

Gróf Apponyi György, Bartók Béla, Bárczy István, Berda József, Berecz Sándor, Bernáth Aurél, Blaskó Mária, Bóka László, Csécsy Imre, Csók István, Darvas József, Erdős Jenő, Eszenyi Jenő, Gyóri FarkaiS Imre, Ferenczy Noémi, Fodor József, Földessy Gyula, Földessyné Hermann Lula, Gáspár Zoltán, Hertelendy István, Horváth Béla, Pálóczi Horváth György, Kárpáti Aurél, Kernstok Károly, Kmetty János, Kodály Zoltán, Kozma Erzsébet, Kun Zsigmond, Lovászy Márton» Makkai Miklós, Márfy Ödön, Mátyás Ferenc, dr. Mihályit Ernő, Molnár Farkas, Molnár Kálmán, Móricz Zsigmond, Zugligeti Pintér József, Polner Ödön, Rados Gusztáv, Remenyik Zsigmond, Reidl Margit, Schöpflin Aladár, Simándy Pál, Somlay Artur, Supka Géza, Szabó Zoltán, Szakassits Árpád, Szász Zoltán, gróf Széchenyi György, Szimonidesz Lajos, Tersánszky J. Jenő, Tóth Aladár, id. Vaszary János, Vikár Béla, Vilt Tibor, Zilahy Lajos.

A képviselőházi vita során vezetőszeret jutott Bródy Ernő, Buchinger Manó, Fábíán Béla, Györki Imre, Kertész Miklós és

Vázsonyi János képviselőnek a felekezeti részéről indított harcban. Síkra szállott azonban e törvény ellen a keresztény felekezetekhez tartozó képviselők egész sora, élén gróf Bethlen Istvánal. Nagyhatású beszédeket tartottak a törvényjavaslat ellen, többek között: gróf Apponyi György, Esztergályos János, Gratz Gusztáv, Malasics Géza, Payr Hugó, Peyér Károly, Rassay Károly, Reisinger Ferenc, Ruppert Rezső és Sulyok Dezső. Részben a képviselőház bizottságában, részben a plénumban harcoltak a jogegyenlőség és az emberiség eszményeinek védelmében. Az elhangzott beszédék közül talán néhány idézet megvilágítja az akkori idők „liberális” felfogású keresztény politikusainak állás-pontját. Mindenek előtt mi volt *Bethlen István* véleménye a zsidókérdésben:

„— A szóbanforgó kérdés nemcsak belügyi kérdés, ez világkérdés, amellyel minden ország foglalkozott a maga -unódjá szerint. A múltban több ízben foglalkoztam e kérdéssel a nagynyilvánosság előtt. Legelőször akkor, amikor a numerus clausus ügyében kellett döntést produkálni. Akkor azt jelentettem ki és pedig e tárgyalások eredményeképpen és a külföldi tényezőkkel való megegyezés alapján, hogy a numerus clausus-ból eliminálni tudjuk mindazokat a különleges intézkedéseket, amelyek diszkriminációt tartalmaznak a zsidósággal szemben és arra fogunk törekedni, hogy ezt az indítványt mielőtt feleslegessé válik és mielőtt a magyarországi helyzet konszolidálódik, megszüntetjük. Ezt nyílt színen tettem a képviselőház előtt az akkori képviselőház helyeslése mellett és most is ezen az állásponton vagyok. Foglalkoztam azután ezzel a kérdéssel 1937-ben a költségvetési tárgyalásokon és kifejtettem, hogy Magyarországon zsidókérdés van, amit meg kell oldani, de ugyanakkor azt is megmondtam, hogy a *jogegyenlőség sérelme nélkül* kell ezt megtenni. Foglalkoztam ezzel a kérdéssel a hitbizomány reformja alkalmával is, amikor rámutattam arra, hogy a zsidókérdés megoldásának egyik útja és módja a keresztény vállalkozások támogatása, a keresztény tőkének az iparban és kereskedelemben való érdekeltésvállalása, vagyis az, hogy a hitbizományok, mammut-birtokolt amelyek a telepítés folytán kisebbtjéni fognak, felszabaduló tőkékjűkkel, a kormány segítségével az ipari és kereskedelmi mezőkre vonuljanak át, mert a zsidókérdés megoldásának helyes módja az, ha keresztény tőke sokkal nagyobb mértékben van érdekelve -az ipari vállalatokban. A választójog vitájában szintén rámutattam, hogy van zsidókérdés és kértem a kormányt, hogy dolgozzon ki programot, de a *jogegyenlőséget* bántani nem szabad. Nekem tehát nem lehet szemrehányást tenni, hogy egyoldalúan állítottam volna fel ezt a kérdést és tagadtam volna, hogy van szociális és gazdasági probléma, amit zsidókérdésnek neveznek és azt meg kell oldani. Az a statisztika, amelyet a kormány most terjeszt elő azt mutatja, hogy 1920 és 30 között a zsidóság arányszáma mindenütt csökkent azokban a foglalkozási ágakban, amelyeknek terén most erőszakos lépésekre törekszünk. Én tisztán nemzeti szempontokat védek és nem pártszempontokat, sem pedig felekezeti szempontokat, amikor a legnagyobb aggálllyal fogadom ezt a javaslatot. Jogegyenlőségnek súlyos sérelme ez, ne tessék ezt könnyelműen felfogni. Nem sza-

bad útját állni a keresztény magyarság boldogulásának, de a jogegyenlőség a magyar alkotmány integráns része, egyik alapja. Azt hiszem, ez az eszköz, amelyhez a kormány nyúlni akart, a zsidókérdést nem oldja meg, mert nem arról van szó, hogy a gazdasági életben újabb kis bürokrata állásokat teremtsünk, egy új magyar bürokráciát, amely 100 és 200 pengős állásokban és egy bizonyos biztosított nyugdíj mellett végzi a maga bürokratikus munkáját, most már nem állami, megyei vagy városi hivatalokban, hanem gazdasági hivatalokban. Nem erről van szó, hanem arról, hogyan lehet a magyar keresztény társadalmat belevinni a gazdasági önálló vállalkozás terére. Hogyan lehet keresztény tőkéket gazdasági vállalkozás keretében hasznosítani. Arról van szó, hogy a keresztény társadalom a maga önálló egzisztenciájában és a maga önálló vállalkozásaiban hogyan legyen képes az országban újabb a gazdasági élet terén domináló szerepet játszani. Ez itt a kérdés. Kérdezem, megoldja-e ez a javaslat ezt a kérdést? A törvény néhány ezer fiatalembernek kenyeret fog adni. Hogy mennyi ideig, azt nem tudom, mert hogy ez az intézkedés örök ideig nem tartható fenn, az minden ember előtt világos, aki egy kissé nemzetközi, szempontból figyeli a dolgokat. Nem mondom alkalmat adhat egy pár ezer ember elhelyezésére, amivel pártpolitikai sikereket lehet elérni, de nemzetpolitikai sikert ezen az úton nem fogunk tudni elérni. Itt van a kormány-nak a gazdasági téren gyakorolt hatalma, amelyet a közszállítással, sok más eszközzel és módszerrel gyakorol, anélkül, hogy a jogegyenlőséget törvényben sértené.'

Bethlen tehát elutasította ezt a törvényi javaslatot elsősorban azért, mert a jogegyenlőség alapján állott. Ezzel szemben *Eckhardt Tibor* zsúfolt parasorok előtt így kezdte beszédét:

„— *Én a zsidójavaslatot úgy, ahogy van, elfogadom.*“ (A Kisgazdapárt elnökének szavaira kitört a taps a jobboldalon.)

— Indokolásomat, — mondotta Eckhardt, — egyetlen egy mondatban terjeszthetem elő. Elfogadom azért, mert ez a törvényjavaslat a nemzeti élet nagy szervi bajait akarja meggyógyítani. Elismerem, hogy a nemzet a maga erkölcsi és jogi birtokállományából le kell adjon egy részt, hogy ezt a javaslatot végrehajtsa. Nincs igaza ugyanis az igazságügyminiszter úrnak abban, hogy ezzel a törvényjavaslattal a jogegyenlőségen nem esik csorba. Ez azonban nem is fontos, hanem csak az, hogy a társadalmi igazságokon ne essék csorba. Hús százalékos arány biztosításával a magyar kisebbség részére az elszakított területeken mi is beérjük. Ez a javaslat eleget tett a keresztény méltányosság követeléseinek is. Súlyos zavar nélkül le lehet bonyolítani. Az bizonyos, hogy egyéni szempontból sok injuriát lehet benne találni, egyénileg fájdalmas áldozatokra ró olyanokra is, akik nem adtak rá okot. Helyesebb lett volna, ha a *társadalom öntevékenysége* maga szabályozta volna ezt a kérdést. A lavaslattal szemben bizonyos kritikai szempontokról kell beszélnem. Elsősorban arról, hogy a javaslat oportunitási okokból nem helyezkedik sem faji, sem felekezeti álláspontra. Ezáltal mindkét nehézségbe beleütközik. Az 1919 előtt kitértekkel szemben a javaslat felekezeti álláspontra helyezkedik, míg az 1919 után kitértekkel szemben faji álláspontot foglal el, mert csak faji alapon lehet korlátozni a kitértek jogait. Ez a kettősség meg fogja bosszulni magát. *He-*

helyezkedjék a kormány a zsidókérdésben faji álláspontra, mert az kevéssé veszélyes. Ha az általam oly nagyra becsült angolok lennének ilyen pozícióban Magyarországon, velük szemben is szükséges lenne faji alpra helyezkedni. Ennek semmi köze sincs a vallásszabadsághoz. Helyezkedjék a kormány erre az őszinte álláspontra, és akkor a javaslat külföldi visszhangja is kedvezőbb lesz. Egyébként a leghelyesebb lenne a bevándorlás időpontját venni a census alapjául. Az egyetlen helyes szempont, hogy az elég régen itt élő családod azok, akik már beleilleszkedtek a magyar életbe egyenjogúak lennének a magyarokkal.

A politikusok után a felsőházi (tárgyalás során szólalt meg a keresztény egyházak képviselői. A törvényjavaslatot ekkor már nem Darányi Kálmán képviselte, akit az ipari nagytőke el'sodort pozíciójából. Kezdték észrevenni, hogy ez a zsidótörvény csak első lépés, s tartottak attól, hogy Darányi győri programja értelmében a bányák és a fegyverkezési vállalatok államosítását is megkísérli. Utóda, — a nagytőke kedvence, — a bankélet vezérkarából került ki: *Imrédy Béla*. A felsőházban minden módosítás nélkül magáévá tette elődjének zsidótörvény-javaslatát és annak elfogadását egész presztízsével szorgalmazta. (Később eldicsekedett azzal, hogy a törvényjavaslat gazdasági irányú intézkedéseit ő készítette el Darányi felkérésére.) A felsőházi vita során *Serédi Jusztinián*, Magyarország bíboros hercegprímása sem ellenezte a törvényjavaslatot. Mindössze a megkeresztelkedett zsidók érdekében kívánt módosításokat, amikor ezt mondta:

„— Minthogy ennek a törvényj avaslatnak negyedik szakasza terminushoz köti a megkeresztelkedett zsidók asszimilálódásának vélelmezését, de nem mondja ki világosan, hogf faji vagy vallási szempontból tekinti-e az asszimilálódási, kötelességemnek tartom annak megállapítását, hogy a kereszttség szentségét semmiféle emberi törvény által terminushoz kötni nem lehet, mert az érvényes kereszttség hatálya örök időkre szól...

Glatzfelder Gyula Csanádi püspök ugyancsak a javaslat mellett szólalt fel, hibáztatva mindössze azt, hogy a javaslat különbséget tesz az 1919 augusztus 1 előtt és az ezután kikeresztelkedett zsidók között.

Az evangélikus egyház álláspontját *Raffay Sándor* püspök rögzítette le: azonosította magát a katolikus egyház álláspontjával és felvette az ötletet is, hogy ki ke'lett volna mondani, azok a zsidók, akik 1895 óta Magyarországon laknak a magyar nemzet tagjainak tekinthetők. A törvény által megszabott 80:20 %-os arányszámot súlyosbítani kívánta. Javasolta a 90:10 arányszámot, de ebben az esetben minden kikeresztelkedett zsidót számítsanak be a 90%-ba.

A keresztény egyházak képviselői tehát az első zsidótörvényt megszavazták. Azzal érveltek, hogy *„ezáltal elkerülhető lesz a zsidókérdés kiéleződése és ily módon leszerelhetővé válik az antiszemitizmus.”* Valójában végzetes tévedésnek bizonyul ez a nézet: *indulás volt ez a lejtőn lejeié, ezt a le gördülőit előse^ áttették sajnálatosan a keresmény égy házak is ...*

A felsőházban a zsidótörvény ellenzékének álláspontját legtisztábban Sigray Antal gróf és Prónay György báró képviselték. *Sigray* többek között ezt mondotta:

„A zsidójavaslat szerencsétlen, senkit sem elégít ki, megalkotói is azt mondják róla, hogy szükséges rossz. Degradálja a zsidóságot, de ugyanakkor a keresztény szempontból elítélendő módon kétféle kereszténységet próbál konstruálni.

Prónay György báró:

„— Ez a javaslat szerencsétlen alkotás. A hangulat hatása alatt jött létre és bizonyos kapkodás tünetei látszanak rajta. Ilyen körülmények között nem szabad csodálkozni azon, ha ez a javaslat a torzszülött gyermeknek összes jellegzetes tulajdonságaival rendelkezik. Ez a javaslat teljesen apolitikus és igazságtalan. Az a zsidó, aki a szabadságharcban elhalt honvédnek a leszármazottja — zsidónak számítódik, de például 1908-ban bevándorolt zsidó, aki hadiszállító volt, meggazdagodott és 1917-ben kikeresztelkedett — a törvény szerint keresztény.

Prónay veii fel elsőnek azután a kérdést, mi fog történni azokkal a zsidó fiatalokkal, akik a törvény intézkedése folytán kiszorulnak minden megélhetési lehetőségből? Kérdésére választ nem kapott..

A zsidótörvény javaslatából törvény lett, amely mint 1938. évi XV. te. nyert az Országos Törvénytárban kihirdetést. A kemény javaslatból nem lett enyhébb törvény. Nagy izgalommal várta a zsidóság a végrehajtási rendelet megjelenését, mert ennek kellett részletesen megszabni miként szorítandó le a zsidóság arányszáma 20%-ra olyan munkatereken, amelyekben addig szabadon tudott mindenkor érvényesíteni észét és erőt, akaratot és tudást..

Május 29-én lépett életbe a törvény, amely alkalmából *Lőw Immánuel*, szegedi főrabbi, a magyar zsidóság felsőházi kiküldöttje kifejezést adott annak a hitének, hogy az nem lesz hosszú életű:

— Mi hiszünk a feltámadásban, nem csak a holtakéban, hanem a holtaknak nyilvánított eszmék feltámadásában is. A hitet hirdető egyház ajakéről újból el fog hangzani az evangéliumi ébresztő ige: a tállítá kumi. A leányzó, a jogegyenlőség fel fog támadni halottaiból.“

Hevesi Simon vezető-főrabbi ugyanekkor a hősök emléknapján a Hősök Temploma előtt az egész magyar zsidóság fogalmaként a következőket mondotta:

„— Mi tanulunk a hősektől, akik a világháborúban vértanúhalált haltak a hazáért, A háború hőseitől tanulunk tűrni és szenvedni és e hősekhöz méltóan fogjuk elviselni a sorsot, melyet az új törvény reánk mér. Tűrünk és szenvedünk, de nem csüggedünk és nem szűnünk meg e hazáért élni, ha kell: halni is érte. Sem hitünket, sem hazánkat nem hagyjuk és bármi történjék, meg nem tántorodunk hűségünkben, . amellyel hitünket és hazánkat egyaránt szívünkbe zárjuk.“

Az első zsidótörvény hatása, — tegyük hozzá szomorú hatása, — rövidesen mutatkozott. Ez a törvény látszatra nem foglalkozik kizárólag a zsidókérdéssel és még idevonatkozó részeiben is csupán részletmegoldásokat tartalmaz.

Az 1. §-ában széleskörű felhatalmazást ad a kormánynak arra, hogy „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása végett szükséges intézkedéseket — ideértve az értelmiségi munkanélküliség leküzdésére szükséges intézkedéseket is — a törvény kihirdetésétől számított három hónap alatt a törvény következő, 2. §-ban megjelölt tárgykörben s a további §-okban megadott alapelvek szerint rendeletben tegye meg abban az esetben is, ha az intézkedés egyébként a törvényhozás ügykörébe tartozik.“ Ezeket a tárgyköröket azután felsorolja a 2. §., amely intézkedik a sajtókamara felállításáról és a színművészeti, valamint filmművészeti kamara létesítéséről. A törvény 4. §-a érinti először a zsidókérdést, kimondván, hogy e kamarák tagjaiul zsidók csak oly arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számának 20%-át ne haladja meg. (Az indokolás kiemeli, hogy a zsidóság ezidőbeni 6.2%-os országos arányszámával szemben azért engedélyez e törvényben mindenütt 20%-ot, mert a zsidók bizonyos pályákról általában véve ki vannak zárva.) A 20%-os rendelkezés alól is kivisz még számos személyt (hadirokkant, tűzharcos, hadiárva, 1919 aug. 1-e előtt áttért stb.), akiket a törvény szerint egyébként zsidónak kell tekinteni. A 7. §. a 20%-os korlátozást alkalmazza az ügyvédi, orvosi és mérnöki kamarába felvehető zsidó tagok számának megállapításánál is. A 8. §. tisztviselők, kereskedőségek vagy más értelmiségi munkakörben alkalmazottak ügyében intézkedik, itt is megállapítja a 20%-os arányszámot, amelyet fokozatosan 1943 június 30-ig tartoznak elérni.

A minisztérium a törvény végrehajtásáról nem adott ki egységes végrehajtási utasítást, hanem arról több, különálló rendeletben intézkedett. Legelőször a 4.100/1938. M. E. sz. rendelet látott napvilágot, amelyben az orvosi és mérnöki kamarákba, valamint az ügyvédek névjegyzékébe való felvételeket függeszti fel a minisztérium mindaddig, amíg a tagok számarányát meg nem állapítják. Az arányszám megállapításának módját a 4.350/1938. M. E. sz. rendelet szabályozta. Különös jelentőséggel bírt e rendelet 21. §-a. A törvény ugyanis azt állapította meg, kik a kivételek, kiket *nem lehet* zsidóknak tekinteni, ez a rendelet

pedig a törvény magyarázataképen megállapítja, hogy *kiket kell* zsidónak tekinteni. Eszerint zsidónak tekintendő:

1. aki az izraelita hitfelekezet tagja, 2. aki az 1919. évi július 31. napja után tért át, 3. aki 1919. július 31. napja után anélkül lépett ki az izraelita hitfelekezetből, hogy más felekezetbe belépett volna, 4. aki az 1919. évi július hó 31. napja után született, ha a megjelölt időpontban apja vagy anyja az izraelita hitfelekezet tagja volt. (Kivételek a hősi halált halt szülők gyermekei, hadirokkantak, tűzharcosok vagy hadiözvegyek.)

A törvénynek és rendeletének lesújtó hatása volt a zsidó ságra nézve. A törvényalkotó ugyan hangoztatta, hogy a köz- és magánjogi egyenlőséget, mint fontos közjogi alapelvet sikerül megőrizni és az egész törvény alkotását is „*módszerében alkoik, mányos, tartalmában józan és mérsékelt, c&kit!(zéseiben neme véghezvitelében pedig méltányos*“ szabályozásnak jellemezte. Hangsúlyozzuk ez volt a törvényalkotó felfogása. Lassúk mit jelent t ez a törvény a zsidóság szempontjából?

Egyik fontos kihatása ennek a törvénycikknek, hogy elvette a Kúriának 784. sz. elvi jelentőségű határozatában kifejezésre juttatott azt az álláspontját, hogy ti zsidóság nem faj, hanem csupán felekezet, hiszen indokolása azt állapította meg, hogy „*a zsidók terjeszkedése a nemzetre nézve káros és veszélyes^ térhódításuk ellen védekezni kell, háttérbeszorításuk nemzeti feladat.*“

Már az új törvény hírére, majd annak hatása alatt valóságosan *kitérési áradat* indult meg. A legnagyobb hitközség (pesti izr. hitközség) adataiból megállapíthatóan az 1936. évi 871 kitéréssel szemben az 1938. év első öt hónapjában már 1170 kitérés bejelentés történt. Különösen az év márciusa óta a kitérők oly nagy arányban jelentkeztek, hogy az illetékes lelkészt hivatali számokat volt kénytelen osztogatni és hetenként 4 fogadási napot tűzve ki március közepén már augusztus közepéig szóló számokat voltak kénytelenek kiosztani. A kitérés áradat megfékezésére, az első jelentkezés után az illetékes lelkészt hivatalok írásban fordultak a kitérni készülődökhöz, hogy elhatározásuk végleges végrehajtása előtt figyelmeztető és kérő szavakat intézenek hozzájuk.

1938 június óta jelentek meg. a törvény végrehajtásával kapcsolatos további rendeletek. Az első adatszolgáltatásra kötelezte a vállalatokat és kamarákat Kitént, hogy 7943 június 30-ig 16.000 értelmiségi munkakörben foglalkoztatott zsidó vesztette

volna el állását, félévenként kb. 1.500. Az ügyvédi, orvosi és mérnöki kamarákban már csak legfeljebb 5%-át alkothatták a zsidók az újonnan felvett tagok számának, hogy ily módon itt, is visszaszorítsák a zsidók arányszámát a törvény által előírt 20%-ra.

E rendeletek megjelentetése után *Imrédy Béla* 1938 szeptember 4-én kaposvári beszédében, meglepéssel állapította meg:

— *Ezzel betetőzést nyert jogi szabályozása a zsidókérdés» nek...*

A zsidótörvény benyújtásának hatása alatt *Eppler Sándor* a Pesti Izr. Hitközség akkori főtitkára nagyszabású tervezetet dolgozott ki azzal a céllal, hogy a felekezet szociális munkáját központosító szervezetbe foglalja össze. *Eppler* előterjesztése alapján a P. I. H. és a Pesti Izr. Szentegylet közös segítő szövet létesített (a fővárosi hitközségek és szentegyletek egy része ismét nem csatlakozott a közös munkához). Az új intézmény részére átfogó munkaprogramot állapítottak meg, amely egyrészt a munkakeresőket átképezni kívánta oly pályákra, amelyeken érvényesülhettek, másrészt gondoskodni kívánt a törvény által sújtottak segélyezéséről.

*

Mielőtt lezámok az első zsidótörvényről szóló beszámolómat, nem mellőzhetjük annak válaszát sem, hogy a magyar zsidóság hitközségei s azok vezetősége egyáltalán nem demokratikus elvek szerint épültek fel. A hitközségekben a választásokat nem általános és titkos választójog alapján ejtették meg. Választójoga elsősorban csak az adófizetőknek volt, a szegényebb hittestvérek, — s ezek tették a felekezet tagjainak zömét, — egyáltalában nem vehettek részt hitközségeik ügyeinek irányításában. Az adófizetők sem valamennyien rendelkeztek szavazati joggal, hanem bizonyos előírások szerint, külön „bekebelezés“, külön díjfizetés mellett juthattak csak ahhoz. Ez a rendszer, — párosulva azzal az elvvel, hogy csak az szavazhat, aki adóhátalékban nincs, — a mindenkori uralmon lévő hitközségi pártot, „klikket“ juttatta szinte behozhatatlan előnyhöz. Ha volt is ellenzéke az uralmon lévő rendszernek, vezetőségnek, — s ez a legtöbb hitközségben akadt, — a legritkább esetben jutott el odáig, hogy a hitközségi választásokon részt tudott volna venni. A szavazók lajstromának leírása, a választás technikai előkészítésének költségei is rendszerint meghaladták a jobbára szegényebb rétegekből fellépő ellenzék anyagi lehetőségeit. Általában az izraelita hitközségek életében legnagyobb szerepet azok vitték, azok voltak a hangadók, akik jelentősebb anyagi eszközök fölött rendelkeztek. Előbb egy-két templomi felajánlás mutatott arra, hogy valaki érdeklődik a felekezet ügyei iránt és hajlandó „áldozatot is

hozni“ ... Az ilyen embert rövidesen beválasztották a képviselőtestületbe és ha templomi adományai fokozódtak, akkor előbb „templomi előljáró“ lett, néhány évi templomi szolgálat után kerülhetett rá a sor, egy a hitközség is beválasztotta előljárói közé. Az előljáróság tagjaiból kerültek ki az elnökök és alelnökök. Ez volt a sablón, vagyis az esetek legnagyobb részében a pénz volt a döntő. (Kivételt talán csak a politikai életben szereplőkkel tettek, akiket mindig szívesen vontak be a hitközségek vezetőségük munkájába.) Szerepet játszott az ilyenirányú kiválasztásnál természetesen az is, hogy a zsidóság vagyoniilag független vezetőséget szívesebben látott maga fölött.

A Pesti Izr. Hitközség Előljárósága, — az első zsidótörvény évében a következő érdekes képet mutatja:

Elnök: m. kir. udvari tanácsos, *elnökhelyettes:* főszerkesztő, ny. ml., tan. a felsőház tagja. *Előljárók:* gyáros, felsőházitag, kormányfőtanácsos, — ügyvéd, kormányfőtanácsos, — ügyvéd, kormányfőtanácsos, törvényhatósági biz. tag, — gyáros, kormányfőtanácsos, — képviselő, törvényhatósági biz. tag, — kormányfőtanácsos, tőzsdetanácsos, — kúriai bíró, — gyártulajdonos, — bankvezérigazgató, kincstári főtanácsos, — nagykereskedő, törvényhatósági biz. örökös tag, — nagykeres-
, — tőzsdetanácsos, törvény hatósági biz. tag, — ügyvezető alelnök, elnök vezérigazgató, felsőházi tag, gazdasági főtanácsos, I. osztályú magyar érdemkereszt tulajdonosa, — ügyvéd, — főorvos.

Tehát: tizenkilenc előljáró közül egy kegyelmes, 10 méltóságos. Egyetlen egy kiskereskedő, tisztviselő, iparos, kereskedősegéd nincs az előljáróságban, amikor pedig a hitközség tagjainak túlnyomó része ezeket a foglalkozásokat űzte.

Hasonló volt a helyzet a vidéki városok hitközségi vezetőségének összeállításánál is. Ezek a vezetőségek így a magyar zsidóság többségével szorosabb kapcsolatban nem állottak. Nem volt ennek a ténynek különösebb jelentősége addig, amíg a hitközségek valóban csak vallási közösségek voltak, annál súlyosabb következményekkel járt azonban ez később, amikor a hitközségek a viszonyok kényszere folytán a kötelékükbe tartozó tagjaik politikai képviselését is kénytelenek voltak átvenni ...

*

A vallási hitközségek vezetőségének ?5 összeállításánál való-

ban legkisebb szerepet játszott a vallási szempont. A legjámorabb, az összes vallási előírásokat szigorúan megtartó hitközségi tag sem juthatott, ezen a címen hitközsége vezetőségének sorába, ha egyébként az előbb vázolt követelményeknek nem felelt meg. Rá kellett erre mutatni, mert általában véve a felületesen ítélő keresztény társadalom körében a zsidóságot vezetői után ítélték meg. ők álltak az előtérben, szinte a kirakatban, ezek a gazdag nagytőkés, címekkel elhalmozott „előkelőségek“ és *eltakarták a zsidóság lerongyolódott, valóságga elproletáriusodott tömegeit.* így keletkezett azután az a tévhiedelem, hogy a zsidóság a maga egészében milyen mérhetetlenül vagyonos...

III.

A második zsidótörvény.

A zsidóság még fel sem készülhetett az 1938: XV. te., vagyis az első zsidótörvény végrehajtásával ráháruló súlyos szociális feladatokra, még meg sem szerezhette a szükséges kormányjövahagyásokat mind ama tervbevett intézkedései számára, melyekkel a törvény korlátozásai folytán kenyér'elenné vált hit-testvéreinek segíteni kívánt, amikor máris újabb csapásként zúdult a zsidóságra a második zsidótörvény problémája.

A müncheni megegyezést rövidesen követte a bécsi döntés, amely Magyarországnak ítélte vissza a Felvidék magyarlakta területeit. 1938 november 12-én az 1938: XXXIV. te. örökíti meg a Felvidék visszacsatolását és ebben a törvénycikkben „*a magyar haza bensőséges örömmel üdvözli és a szerető anya meleg gondoskodásával öleli keblére sokat szenvedett visszatérő véreit.*“

Az egymilliónyi visszatért magyar között azonban 78.000 zsidó is volt, s amikor november 15-én az újjáalakított Imrédy-kormány pártjának bemutatkozott, a miniszterelnök már a következő bejelentést tette:

„— A visszanyert felvidéki területekkel a zsidók arányszáma, amely amúgy is kedvezőtlen volt, még kedvezőtlenebbé vált és a keletről való beszivárgás kapuja még tágabbra tárult szét. Tehát nekünk ebben a kérdésben eddig vallott felfogásunkat bizonyos mértékben revízió alá kell vennünk.“

Ekkor már több ízben folytatott tárgyalásokat a náci vezérekkel, akik minden alkalommal a magyar zsidóság elleni intézkedéseket követelték. Valósággal terrorizálták a magyar miniszterelnököt, s a megbízhatóság döntő kritériumának tekintették antiszemitizmusának mélységét. Imrédy hazatérése után azonnal fel is szólította az egységes pártot, küldjenek ismét ki egy bizottságot a szükséges intézkedések előkészítésére.

Szomorú paradoxon, hogy bár a Felvidéken a zsidóság éppen magyarsága miatt a cseh uralom állandó üdözésének, elnyomásának volt kitéve és sok helyen éppen az ottani zsidóságnak volt köszönhető a cseh uralom alatt is a magyar nyelv méltó érvényesülése, most mégis súlyos megpróbáltatások zúdultak a visszacsatolt Felvidéken a zsidókra.

Már a megszállás előkészületei során a mind erősebben nyilasérezelmű katonaság részéről vádák és rágalmak merültek

fel elsősorban Kisvárdán és Mátészalkán a zsidósággal szemben. *Vitéz nemes Haynal Alajos* tábornok Kisvárdán „titkos zsidó rádió állomást“ vél felfedezni és pogromot rendez, amelynek számos áldozata van. Mátészalkán más a vád: a zsidók pénzt gyűjtöttek össze a csehszlovák hadsereg repülőgépekkel való felszerelése céljából. A Felvidékről visszacsatolt zsidósággal szemben pedig elsősorban ezt a vádat hangoztatják: a zsidóság opportunitásból felvett magyarságát, mihelyt előnyt nem jelentett számára egyszerűen levetette.

A második zsidóbizottság tárgyalásai alatt hatalmas méretű érési áradat indul újból meg. 1938-ban a fővárosban, 2.716 volt az áttérésre jelentkezők száma, egész Magyarországon pedig meghaladta a kitérők létszáma a 8.000-t is. A magyar zsidóságnak közel 2%-a hagyta el tehát ebben az esztendőben hitét. A keresztény egyházaknál történt tömeges jelentkezést különösen a katolikus főpapok szemlélik aggodalommal és a hercegprímás egyik párszorlevelében meg is állapítja:

— *E lépésre bizonyára az idő viszontagsága is sarkalja a zsidóságot...*

A törvényjavaslatot 1938 december 23-án terjeszti be a kormány. Tasnády-Nagy András igazságügyi miniszter nyújtja be, a törvény javaslat szövegét Antal István államtitkár, indoklását Teleki Pál gróf kultuszminiszter készítette. Címe: „*a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozása*“ s a 702. törvényjavaslati számot viseli. A betérjesztés alkalmával a képviselőházban a nyilasok lelkesen tüntetnek és hangoztatják: *ez a legszebb karácsonyi ajándék!* A törvényjavaslat betérjesztése után a magyar zsidóság mindenekelőtt a következő deklarációt bocsájtja ki:

»— Mélységes fájdalommal tölt el bennünket az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat, mely ki akarja zárni a zsidóvallású magyar állampolgárokat a nemzeti közösségből. A tervbevett törvény nemcsak a magyar izraelita vallásfelekezetet és annak tagjait sújta méltatlanul, de hazánknak is végzetes, mérhetetlen kárára szolgál, lelkünk mélyében rendít meg bennünket, hogy hitünket valló magyar polgárok százezreit, akik életüket, vérüket, munkájukat hűségesen áldozták mindenkor a hazáért, ki akarják tagadni abból a nemzeti közösségből, amelyhez nemzedékeken át tartoztak. Tiltakozunk nemzeti becsületünk, emberi jogunk, magyar érzésünk megtagadása ellen és rendíthetetlenül valljuk Isten és nemzet előtt tántoríthatatlan magyarságunkat, törhetetlen nemzethűségünket...

Az országos deklarációval egyidejűleg az ország minden nagyobb hitközsége rendkívüli közgyűlést tartott és ezeken ün-

népélyes állásfoglalással tiltakozott az új zsidótörvényjavaslat ellen. Ugyancsak könyörgő istentiszteleteket is tartottak, amelyeken a vezető főpapok templomi szózatokban emelték fel szavukat a javaslat igazságtalan megbélyegzése ellen.

A benyújtott törvényjavaslat egyébként nemcsak szűkíti, az első zsidótörvényen túlmenően, a zsidók számarányát a szellemi életben 6%-ra, az ipari és kereskedelmi vállalatoknál 12%-ra, de messzebbmenő intézkedések sorát is tartalmazza. Az első zsidótörvény meghangoztatja, hogy „*egyetlenegy zsidó magyar állampolgár, egyetlenegy közjogát nem érinti*“, a második javaslat már valósággal „*közjogi gettőt*“ kíván létesíteni. Eszerint a zsidók az általános országgyűlési képviselőválasztások után országos lajstrom alapján, külön választanak maguk közül országgyűlési képviselőket.*) Zsidó nem lehet választás alapján tagja az országgyűlés felsőházának. A közhivatali képességet a zsidóktól megvonja, tehát nem lehet bíró, ügyész, tanár, tanító, közjegyző stb. Munkásintézmények vezetőségében nem foglalhat helyet. A javaslat általában fajjproblémának tekinti a zsidókérdést és a *külföldi törvényekhez, vagyis a nürnbergi törvényhez hasonlóan foglal állást.* Az első zsidótörvényben még hangoztatják: „*Magyarországnak elég gazdasági ereje van ahhoz, hogy az állásukat veszített zsidókat nem dobja az utcára*“; ez a javaslat már „*felhatalmazza a kormányt a zsidók kívándorlásának előmozdítására . . .*“

A legsúlyosabb azonban a törvényjavaslat indokolása. Kül- és belpolitikai okokat ad elő, geopolitikai és történeti érveket sorol fel. A zsidóságról, mint sajátos, minden néptől elkülönülő népcsoportról beszél, amely évezredek óta élettani és lelki elkülönülésben él, faji, élettani, lelki, szellemi és érzelmi egység. Azt állítja, hogy a zsidók „*idegenek maradnak a népek összességének és minden nemzetnek testében*“. Hangoztatja, hogy 1938. év folyamán sok európai állam kénytelen volt a zsidókat nemzeti életéből lehetőleg kiszorítani. „*Hazánkat tehát 200 milliónyi hatalmas népgyűrű veszi körül, amely a zsidóságot magából kiszorítani igyekszik, s intézkedni kell, hogy e népgyűrűből ne induljon meg a beözönlés hazánkba, ne nyújtson ez az ország számukra letelepülési lehetőséget*“. *Teleki Pál* ismert gondolat menetét fejtí újból ki a továbbiakban: „*Mi itt egy keleti származású zsidósággal állunk szemben, viszont a nyugati államokkal hasonló módszerekkel dolgoztunk, liberális módszerekkel kezeltük a zsidókérdést, ebben van a magyar probléma nehézsége*.“

Az indoklás által felsorolt belső okok a szélsőséges sajtó által hangoztatott vádak megismétlése. Hivatkoznak arra, hogy az első zsidótörvény végrehajtásánál kitűnt, a zsidók számaránya a kivételek következtében lényegesen 20% fölé emelkedett. A felvidéki területek visszacsatolása következtében az ország zsidó lakosságának száma nagyobb arányban emelkedett, mint amilyenben az ország összes lakosságának száma gyarapodott, ami a zsidókérdést erősen „*kiélesíti*“. Statisztikai adatokban mutatják ki, hogy a vagyoni érdekből elkövetett bűncselekmények és külföldi fizetési eszközökkel üzött visszaélések elkövetői „*csaknem kizárólag zsidók*“. Végül hivatkozik az indoklás arra, hogy

*) Imrédy 15 zsidó képviselőt kívánt engedélyezni (dr. *Reiner Imre közlése*).

a zsidóság jellemrajzából és a mai európai helyzetből következik: a zsidókérdést egy-egy állam egymagában megoldani nem tudja, a zsidókérdés nemzetközi jellegű kérdés, nemzetközi úton való megoldását alkalmas időben, alkalmas módon szorgalmazni kell.

1939 január 3-án nagygyűlésre hívják össze a főváros zsidóságát és ezen appellálnak a magyar nemzeti társadalom lelki ismeretéhez, felhívják

„keresztény magyar testvéreinket, akik az embetiség megszentelt elveit velünk együtt vallják, álljanak mellénk lesujlottságunkban, nyújtanak segítő kezét felénk, amikor a mélységből emeljük szavunkat hozzájuk, egyet i csak egyet kérve — igazságot!”

Mint az első zsidótörvény alkalmával, a második zsidótörvényjavaslattal szemben is a három zsidó országos iroda nagyszabású együttes fe erjesztésben fordult az országgyűlés mindkét házához, hogy a törvényjavaslat méltatlan indokolásával szemben a történelem adataival és a jog érveivel világítsák meg a zsidóság igazát. Ez az 1939 január 12-én benyújtott „tisztelt teljes folyamodás” rámutat arra, hogy a törvényjavaslat

1. nemcsak a magyar alkotmányba ütközik, hanem radikális szakítást jelent az alkotmány alapelveivel: a politikai magyar nemzet egységes fogalmával, a jogegyenlőséggel, a törvény előtti egyenlőséggel, a szerzett jogok tiszteletbentartásával;

2. ellenkezik az emberi Igazsággal, a Jog isteni szent parancsolataival;

3. a magyar nemzet emines érdekeibe ütközik.

Rámutat azután arra a felterjesztés, hogy a magyar zsidóságot nem lehet elkülönített népcsoportnak tekinteni és a star tiszttika adataival cáfolja meg azt a beállítást, mintha a magyar zsidóság gazdaságilag nem szenvedné éppúgy az idők súlyát, mint az ország más rétegei.

Fájdalmasan tör ki a felterjesztés végén a zsidóság panasza:

„— Ezt érdemelte meg a magyar zsidóság? Közjogainak csonkítását, magánjogainak korlátozását, életlehetőségeinek elvonását, ifjúságának számkivetését?! Ezt érdemelte meg a magyar zsidó felekezet, amelynek egyetlen egy vágya volt történelme évszázados folyamán, hogy vallása megtartása mellett magyar és csakis magyar lehessen: Szóaljanak meg igazságunk mellett a szabadságharc csatasíkjai, Volhynia mocsarai, a Karsztok sziklái; mert a lövészárókban nem kérdeztél: meg, hogy kinek mi a vallása... Szabadjon végre nekünk is egyszer kimondani, hogy *elvégre a mi hitünk, becsületünk és jogaink nem közpréda, -melynek terhére lehet keresni a szociális bajok megoldását. S hozzon a magas Törvényhozás új törvényeket, amelyekben a szociális hajók enyhítésére mindenkit kötelez, akinek tehetsége van, — mindenkit felekezetére, származására való tekintet nélkül.* Ez a mi tisztelt teljes kérésünk. De ha csalódnánk és ebből a javaslatból törvény lenne, annak következményeként magunk és gyermekeink százezrei lennének

kénytelen lakóhelyüket cserélni. Lakóhelyet, de nem hazát. Mert *a* magyar hazától semmilyen emberi törvény nem foszthat meg, époly kevéssé, mint az egy Isten imádatától. Ahogy az évezredek sorscsapásaiban nem tántoríthatott el bennünket sem tűz, sem víz, sem vérpad, sem máglya, sem gályapad, sem bilincs, — ugyanazzal a kitarással fogunk ragaszkodni magyar hazánkhoz, amelynek nyelve a mi nyelvünk, története *a mi* életünk. Ahogy hitfeleink évszázados száműzetés után is megőrizték *a* régi spanyol nyelvet, régi hazájuk kultúráját és szeretetét, — úgy fogunk mi is virrasztani a mi igazolásunkért és a magyar feltámadásért!“

A hivatalos felterjesztéseken kívül propagandafüzetek egész sora jelent meg. Nagy munkát fejtett itt ki a magyar zsidó értelmiség köréből a Pesti Izr. Hitközség által alakított „*Társadalmi Munkabizottság*“, amely röpiratokkal, ötletes bélyegekkel, röpcédulák és levelezőlapok tömeges kiadásával nemcsak az egész magyar társadalmat mozgatta meg és állította sorompóba a védelem munkájára, hanem a zsidóság érveit el tudta juttatni a józan keresztény társadalom körébe is. A „Társadalmi Munkabizottság“ élén dr. Ribáry Géza, dr. Deutsch Ernő, dr. Görög Frigyes, Ligeti Pál, dr. Naményi Ernő és dr. Polgár György, mint intézőbizottság vezette fáradhatatlanul a propaganda munkáját.

Egész sora a kiváló zsidó egyéniségeknek érzi magát embéri és hazafitúi becsületében, önérzetében mélyen érintve, hogy egyetlen megoldásnak az öngyilkosságot látja. *f Szentlőrinci Liebermann Leó dr.*, a világhírű szemorvos, *dombóvári Dombóváry Géza dr.* ügyvéd és még számosan a zsidó társadalomból vetnek véget életüknek.)

1938 végén a magyarországi sajtóügyek intézését a miniszterelnökségi sajtóosztály új vezetője *vitéz Ko ozsváry-Borcsa Mihály*, a *Függetlenség* című szélsőséges kormánylap főszerkesztője vette át, akinek első ténykedése volt a laprevízió. Ennek során százával szüntette meg azokat a hetilapokat, amelyek kiadói zsidók voltak. Miniszteri biztosként ugyancsak ő irányította a szervezésben lévő *Sajtókamara* előmunkálatait. A politikai napilapok azonban még ennek ellenére meglehetősen szabadsággal képviselhettek álláspontjukat és éppen ezért a liberális irányzatú sajtó méltó módon vette ki részét: e törvény elleni küzdelemben.

Megszólt az alkalommal a magyar parasztság hangja is. A művelt magyar fiataláshoz intéztek nyílt levelet Nagy Ferenc, Veres Péter, Szabó Pál és társaik, a „márciusi“ fiatal keresztényen írók. Ez a levél a zsidókérdéssel is hosszasan foglalkozik és megállapítja hogy *a zsidókérdés eltakarja a fiatalág szemé elől az összes magyar sorskérdéseket*. Majd így folytatja:

magyar parasztság másként gondolkodik a zsidókérdésről. Nekünk nem kellett versenyre kelünk a zsidósággal állások és jövedelmek érdekében. Ellenben nagyon ránk nehezedett az elmúlt két év-tizedben az erkölcsiekben nem keresztény közvetítő kereskedelem, valamint a bank- és kartellpolitika. Igen helyes az, ha több keresztény fiatalember dolgozik majd a bankokban, de ettől még nem lesz kisebb a magyar földre neheződő teher... ..

A küzdelem azonban teljesen meddőnek bizonyult. A szélsőséges propaganda által túlon-túl felkorbácsolt szenvedélyek ellen eredménytelen volt a harc. 1939 január hónapjától május első napjaiig tartott a törvény javaslat parlamenti tárgyalása. A képviselőház zsidó tagjain kívül sikra szállottak elsősorban, a Rassay-párt és szinte teljes számmal a Szociáldemokrata part tagjai. A Kisgazdák ez alkalommal is megoszlottak: Eckhardtal az élen a párttagok egy része elfogadta a törvényjavaslatot, más része ellenezte. Általában véve a kisgazdák inkább arra törekedtek, hogy módosításokat, minél nagyobb számú *kivetelezéseket* tudjanak elérni.

A képviselőházi tárgyalás izgalmaikat fokozta még az a gonosz merénylet, amelyet február 3-án követtek el a Szálasi-párt tagjai a Dohány-utcai templom péntek esti istentiszteletéről távozó ájtatos közönség ellen. A szemközti bérpalota tetejéről dobtak, — mint a rendőri nyomozás megállapította, — nyilas rendgárdisták kézigránátokat. A robbanás következtében igen sokan súlyosan megsebesültek s közülük néhányan sérüléseikbe belehaltak. Ez a véres bűncselekmény bizonyos felháborodást keltett ugyan a keresztény közvélemény körében, azonban nem tartotta vissza a további uszítástól sem a szélsőséges sajtót, sem pedig a képviselőházban folyó vita során a jobboldali képviselőket. A túlfűtött, robbanásig feszült hangulat közepette éppen aznap fogadta el a parlamenti egyesített bizottság a zsidójavaslatot. Ez alkalommal *Imrédy Béla* miniszterelnök megindokolja, miért változtatta meg álláspontját a zsidókérdésben:

„— 1938 tavasza óta bizony nagy események történtek, amelyek indokoltá teszik bizonyos kérdésekben állásfoglalásaink revízióját, esetleg megváltoztatását. Mióta az első törvényjavaslatot a parlament le-tárgyalta, számos más államban történtek intézkedések, amelyeknek tendenciája, legalább is hatása az, hogy a zsidóság helyzete azokban az államokban megnehezüljön, olyan államok felé tódul, olyan államokban keresi a maga elhelyezkedését, ahol kedvezőbb helyzetre tarthat számot. Ez történt mindenekelőtt Olaszországban és Németországban is. Az Anschluss és a Cseh-Szlovákiához tartozott területek átkapcsolása következtében ismét igen nagy területek kerültek át a német jogterülethez. Lengyelországban is törvényhozási munkálatok vannak elő-készületben, amelyek a zsidóság helyzetét meg kívánják változtatni. A

megmarad Csehországban, különösen Szlovénzkoban, ahonnan a zsidóság idegravitálása könnyen előállhat, szintén erős rendszabályok vannak küszöbön és részben végrehajtás alatt, törvényhozási intézkedések nélkül is. Romániában pedig, ahol egészen különleges helyzet állt elő, számos gyakorlati intézkedés és rendelet látott napvilágot, amely szintén nehezebbé teszi ott a zsidóság helyzetét és ennek következtében bizonyos más területekre való kivándorlásra ösztönzi őket. A másik szempont, méltóztatnak emlékezni az elmúlt év szeptemberére és októberére? Én nagyon is emlékszem és mondhatom, kitörölhetetlen emléket hagyott bennem az a kedélyhullámlás, amely a nemzetet végigment és amely különösen Budapesten és a nagyobb városokon vett erőt. Az a hisztérikusnak nevezhető lelkiállapot és azok a felfogások, amelyek, sajnos, nagyon tekintélyes részben éppen a lakosság ama körének magatartásából eredtek, amelyeket a javaslat érint, azt mutatták, hogy a legjobb akarat ellenére is a zsidóság idegalkatánál, egész lelki és testi konstitúciójánál fogva bizonyos kérdésekre másképp reagál, mint a lakosság nem zsidó része. Ezt nekünk az egész javaslatnál szemügyre kellett vennünk, mert most történelmi időket élünk, amilyen történelmi időben a nemzet akaratának kialakításánál figyelembe kell venni a reakciónak ezt a különbözőségét. — A harmadik szempont, amely felmerült az, hogy a Felvidék egy részének visszacsatolása következtében igen erős zsidó gócpontok kerültek vissza hozzánk, éppen olyan részeken, ahol a magyarságnak, a magyar szellemnek érvényesítése különös jelentőséggel bír, úgyhogy ezeken a helyeken az ottani helyi politika kialakításában is a zsidóság szerepét vissza kellett szorítani.“

Imrédy a nála küldöttség!leg megjelent neolog és orthodox Zsidó vezetőknek kijelenti:

„— Egymás mellett meglehetnek a magyarok és a zsidók, de egymással nem!“

A küldöttség bejelentette, hogy a zsidóság nem fog élni a neki fenntartani kívánt külön szavazati lehetőséggel.*)

A képviselőház együttes bizottságai azután a tervezett közjogi szakaszt módosították: *a zsidók továbbra is együtt választanak az ország többi polgárával, de választójoguk korlátozott.* Az eredeti javaslat több pontját azonban ugyanekkor súlyosbította a bizottság és a zsidók birtok-képességének korlátozását vette be, valamint a köztisztviselői pályán működő zsidók állásvesztését is kimondta. A javaslat így került a plénum elé, amelynek izgalomtól túlfűtött hangulatába bombaként csapott Imrédy Bélának 1939 február 15-én történt lemondása.

Ennek előzménye, hogy Imrédy Béla Reményi-Schneller Lajos képviselői beszámolóján beszédet mondott. Ezidőben a e nyilasok már szelvényben-hosszában terjesztették röpcédulákon is

*) Kahan-Frankl Samu és Stern Samu közlése.

Imrédy zsidó származásának adatait. Ezt a propagandát kívánta megszüntetni a miniszterelnök, mikor Pécssett, majd Baján felszólt a letagadta zsidó őseit.

Imrédy Béla bajai beszéde sem tudta nyugvópontra juttatni a származása körüli vitákat. A különböző oldalról megindított nyomozások biztos dokumentumokat produkáltak arról, hogy anyai ágon a miniszterelnök zsidószármazású. Az adatokat Imrédy Béla elé tárták, akinek helyzete egyrészt a németek felé, másrészt a belpolitikai viszonyok közepette ezáltal lehetetlenné vált. Horthy kormányzó is szemrehányásokkal illette, amiért előtte, — vitézzé avatásakor, — kétségtelen zsidószármazásár letagadta. Imrédy belátta helyzetének tarthatatlanságát és február 15-én a képviselőházi ülés megkezdése előtt, — amelyen nyílt ülésen kívánták a nyilatkozat ismertetni családfáját, — a parlament épületében megbeszélésre hívta össze pártjának tagjait. Ez alkalommal mondotta azután a következő beszédet:

„— Mai felszólalásomnak van egy személyi és van egy politikai része. Hogy az előzővel végezzek, leszek bátor előttek felolvasni azt a közleményt, illetve nyilatkozatot, amelyet egyúttal a sajtó számára teszek:

„Újév táján híresztelések terjedtek el a fővárosban, amelyek anyai ágofi zsidó származásomról szóltak. E híresztelések, amelyek megfélemletéséért értek, arra indítottak, hogy azonnal beszereztessem anyai nagyszülőim keresztleveleit, amelyekből kitént, hogy mindketten születésükkor azonnal megkereszteltettek. Abból a körülményből, hogy a keresztleveleken mindkét nagyszülőm szülei és nagyszülei is fel voltak tüntetve és mindkét keresztlevél az „árja” jelzést tartalmazta, teljes megnyugvást merítettem. Amikor a híresztelések nem szűntek meg, sőt vidékre is áttértek, január 15-én Baján tartott beszédemben a híresztelésekkel szembe szállva, a birtokomban lévő összes adatokat feltártam és azokból azt a következtetést vontam le, hogy nemcsak nagyszülőm, hanem azoknak szülei és nagyszülei is keresztények voltak. Néhány nappal ezelőtt olyan, előttem ismeretlen adatok merültek fel, amelyek arra mutatnak, hogy — bár Baján tartott beszédemben tett közlések helytállóak — nagyanyámnak apai ágon nagyszülei nem származtak keresztény családból, hanem már egyik élő fiúkkal — egyik anyai dédaiággal együtt — 1814-ben tértek ki, hogy tehát „nyolc dédszülő közül az egyik ezelőtt 125 évvel hét éves korában keresztelkedett meg. Ezeknek az adatoknak a megvizsgálása után szükségesnek tartom a tényállást azonnal nyilvánosságra hozni, nehogy az a vád érheszen. Mintha a közvéleményt tudatosan félre akartam volna vezetni.“

— Kötelességemnek tartottam egyben a most tudomásomra jutott körülmények politikai kihatásait is mérlegelni. Felvetődhetik ugyanis a kérdés, hogy az adott helyzetben olyan kormányzati politika vezetésére, amelyet folytattam és amelynek folytatását helyesnek és szükségesnek tartottam és tartom, személyem alkalmas-e, s ezért a kor-

mányzó úr öföméltóságához a mai napon hódolatteljes előterjesztést intéztem, amelyben tekintettel a fent vázolt körülményekre, a magyar királyi miniszterelnöki tisztemről való lemondásomat felajánlottam.“

Utóda *gróf Teleki Pál*, — Darányi és Imrédy módszereivel kezdí: jobbra és balra üt! Február 15-én betiltja a Szálást féle hungarista mozgalmat, ugyanakkor azonban fenntartja az előző kormánytól benyújtott zsidótörvényjavaslatot és a bizottságból változatlanul a plénum elé viszi. Programbeszédjében kijelenti:

»— *A nemzeti akarat oly erővel nyilatkozik meg, hogy ezt a javaslatot alig lehet mérsékelni.*“

A felsőházban pedig ezt mondja:

„— Itt nincs semmi üldözés, semmi szadizmus, semmi gyűlölet és semmi más hasonló érzés nem vezet. Az egész procedúra fájdalmas operáció. Érzem, tudom, hogy fájdalmas egyes, velünk az élet különböző terén együttműködő emberekkel szemben. Ismétlem megmondtam azt is, hogy nem gyűlöletből és hasonló érzésekből származik ez a törvényjavaslat, s Magyarországon ilyen törvényjavaslatot nem kísérnek és nem is fognak soha a törvényes formákon túlmenő jelenségek kísérsni. A légköri feszültségnek egy részét meg fogjuk tudni szüntetni e törvénnyel.“

A zsidó köztetek bíztak abban, hogy Teleki Pál átdolgozás céljából vissza fogja vonni a törvényjavaslatot és kormányrajutása után, — úgy mint előzetesen Imrédynél, — küldöttségileg eljártak az új miniszterelnöknél is. Átnyújtottak neki különböző emlékiratokat, amelyekben cáfolni igyekeztek a javaslat indokolásában és a képviselőházi bizottságban a zsidóság ellen felhozott vádakot.

Ekkor már több, mint egy éve folyt a zsidóságnak ez a nagy „pere“, amelyről egy ismeri jogász ezt mondotta: a vádlott a magyar zsidóság. Alig hogy az egyik ügyben elítélik és kiszabják a büntetést, máris újra idézik, másik vádat emelnek ellene és ismét büntetést készülnek kiszabni reá...

A zsidóság védőitalaiban mindenek előtt kimutatja:

„A Kúria állandó gyakorlatára szerint a zsidóság nem képez egy érdekközösséget, nem ismerhető fel a zsidóságnál olyan közös tulajdonság, amelynek folyományaként őket az ország többi polgáraitól különböző személyi összeségnek lehetne mondani. Annál kevésbé, mert a zsidók majdnem mindegyik néposztályban megoszolva töltik be élet-hivatásukat és így nem lehet őket külön néposztálynak sem minősíteni. A zsidóság nem megfogható egész, nem lehet tehát felelős egyedeiért sem, ha bűnöznek, dőzsölnek, ha egyesek paraziták is közülük, éppen úgy, mint más vallásnak vagy fajnak a tagjai.“

Egy másik röpirat az antiszemitizmusról mutatja be külföldi előkelőségek véleményét. Idézik *Faulhaber* müncheni bíboros hercegérseknek egyik szentbeszédében tett nyilatkozatát:

„a zsidókat az egész világon üldözik, de az a módszer, amelyet mináink alkalmaznak, szegény és gyalázat. A történelem azt tanítja, hogy az Isten mindig megbünteti a zsidó nép üldözőit.“

A baptisták világtalálkozásán *C. E. Wilson* londoni lelkipásztor előadásában bizonyítja:

„az antiszemitizmus az igazságtalanság piszkos hajtása, amelyet félelem és irigység szül.“

G. B. Shaw örülteknek tartja az antiszemitákat. *Wilhelm Steckel*, a világhírű bécsi orvosprofesszor ezt a lélektani magyarázatát adja az antiszemitizmusnak:

„— Bizonyára mindenki megfigyelte már, hogy a németek a zsidókat oly tulajdonságok miatt gyűlölik, amelyeket különben általában a németekre szoktak ráfogni. Amerikában, Franciaországban és Oroszországban a németekre mondják, hogy nem képesek mélyebb érzelmekre, csak az üzlettel törődnek, kizárólag a pénz érdekli őket. A németekre szokták mondani, hogy tisztátalanok, nincsen másra hajlamosunk, csak a pénzkeresésre... Éppen ezen tulajdonságokat fogják azután rá a németek a zsidókra. Pszichoanalitikai szempontból ennek egyszerű a magyarázata, hogy minden ember szereti másra fogni azokat a rossz tulajdonságokat, amelyek miatt tudat alatti szegénykezést, megbánást érez...“

Az egyik magyar röpirat viszont az antiszemitizmus mozgató rugóját igen találóan így jelöli meg: *tudatlanság, gonoszság és irigység a tüzeldanyag, amely az antiszemitizmust allandóan fűti.*

Érdekesen állítja föl egy *cionista* röpirat az antiszemitizmusnak képzetét. Eszerint:

Antiszemitizmus = r zsidók száma X társadalmi nyomor

A védelem idézi *XI. Pius* pápának 1938 július 28-án a fajelméletről tartott nagy beszédét is, amelyet hitelesen az „*Osservatore Romano*“ közöl:

„Nem akarunk elkülöníteni senkit sem az emberi családban, mert úgy hisszük, hogy a faji alapra való helyezkedés és a túlzott nacionalizmus nem egyéb, mint ember és ember, nemzet és nemzet, nép és nép közé ékelt válaszfal. Megfelelnek arról, hogy az emberi nem egy egységes, nagy, univerzális emberi faj ... A „faj“ (*Rasse, razza*) szó inkább az állatok megjelölésére szolgál...“

Megszólatatják a fajkérdés nagy magyar tudósát *dr. Bartucz Lajos* egyetemi tanárt is. Kiadják a fajkérd'ésről szóló kis füzetét újra, amelyben kimutatja: a faji előítélet okozza, hogy minden nép csak saját magát tartja szépnek, jónak, tökéletesnek, a többit, az idegent pedig csúnyának, rossznak, állatiasnak.

„*Mi magyarok is, — írja Bartucz — amidőn önmagunkról beszélünk, előszeretettel használjuk e kifejezést: magyar ember, de ha németről, tórról, zsidóról, oláhról stb. van szó, már nem igen tesszük hozzá, hogy — ember.*“

Bartucz kimutatja, hogy a komoly tudományos raszantropológia sohasem azonosította magát a „*rasszteoretikusokkal*”. A német áltudósokkal szemben kifejti, hogy a sokat hangoztatott „*indogermán rassz*“ nem lehet a legtökéletesebb, mert indogerman rassz nem is létezik, csak indogermán nyelv. Ami pedig a „*Homo nordicus*” legtökéletesebb voltát illeti:

„anélkül, hogy értékét csökkenteni akarnám, nem mernék végleges feletet adni, mert hiszen a kérdés lényege azon fordul meg, mi szerint mérjük értékét. Embertani szempontból például értékmérő lehet a fejlődésben megtett út, ámde mi ennek a valódi kritériuma? Talán az állatias típustól való eltérés! De van e rassz, mely minden tekintetben a legnagyobb eltérést mutatná az állati típustól? Amint hogy tényleg nincs! Hiába gyártunk tehát elméleteket, az élet maga fogja majd eldönteni: ama rasszok fognak megmaradni, amelyek egyezőval mondva életképesek“

Bartucz megadta ezzel a kegyelemdőfést az egész náci-nyilas fajelméletnek...

A történelmi visszapillantások során a védőiratok kifejtik, hogy *a magyar zsidóság is részese a szentistváni állameszmének*. Elsősorban a történelmi együttélés alapján:

„A mi hitfeleink a mi véreink már az első magyar király korában itt éltek és támaszai voltak a honnak. Zsidó vallású kabarok még az őshazában csatlakoztak Árpád népéhez és a honfoglalásban is részt vettek. (Pannóniában és Dáciában a honfoglalást megelőzően a római uralom alatt is éltek már kétségtelenül zsidók akik földműveléssel foglalkoztak.) Szent István királyságát nem a faji, hanem a nemzeti gondolatra alapította, arra, hogy a sorsközösség, a közös kultúra, a haza szeretete, az egy államcélra való társulás és ennek érdekében a vérnek és vagyonnak áldozása, ezek azok, amelyek egy embertömeget a nemzet magasztos fogalmává emelik. Ez a magyar nemzet történelmi alkotmányának alap gondolata: a szent korona tana.“

Idézik a magyarországi és erdélyhoni zsidók képviselőiténél 1848 március 17-én kelt kiáltványát:

„*Magyarok vagyunk és nem zsidók, nem külön nemzetbeliek, mert mi csak akkor vagyunk külön vallásfelekezet, midőn imaházaink-*

ban köszönetünket és legbelsőbb hálánkat intézzük a Mindenhatóhoz, de az élet minden egyéb viszonyaiban honfiak, csak magyarok vagyunk!"

Idézik *Kossuth Lajosnak* az emigrációban tett nyilatkozatát is:

„A zsidókérdésnek két oldala van. Egyik a középkor sötétségének hagyománya — a zsidógyűlölet. A másik a bizonyos közigazgatás! és társadalmi bajok, melyek amannak tápul is szolgálnak s élesztésére fel is használtattak. A nép érzi a nyomort, de nem tud magának okairól számot adni, ekkor előáll a középkori zsidógyűlölet s azt mondja: te szegény nyomorgó nép, megmondom én neked mi a te nyomorod oka: a zsidó. S természetesen az a visszhang kél: „Üssük a zsidót!”

Egy értékes kötet, amelyet *Sós Endre* szerkesztett, a magyar keresztyén egyházfők, tudósok, államférfiak, közírók és testületek a zsidótörvény és a fajelmélet ellem jelentős megnyilatkozásait adja közre és járul hozzá a közvélemény tájékoztatásához.

Hivatkoznak arra, hogy az 1848—49-es szabadságharcban *Kossuth Lajos* já-zberényi nyilatkozata szerint a 180.000 honvédből 20.000 zsidó volt. *Görgey Arthur* szerint:

*„Fegyelmeltségben, személyes bátorság és szívós kitartásban, tehát, minden katonai erényben derekasan versenyeztek a többi bajtársikkal.”**

A szabadságharc leverője *Haynau* táborszernagy viszont a zsidókra két millió hadisarcot vet ki ezzel az indokolással:

„Érzelmek és gonosz cselekvésmódjuk által előmozdították a zsidók a forradalmat, mely az ő közreműködésük nélkül sohasem nyert volna olyan terjedelmet!”

Felvonultatják a világháború zsidó hőseit: közülük hatan Lipót-rendet, ötvenhármán III. osztályú vaskorona-rendet, kilencvenötén arany vitézség! érmet és hatszázötvenhatan nagy ezüst vitézség! érmet nyertek el hősiességük jutalmául.

Idézik *Gömbös* szavait:

„— A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvéremnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet. Én láttam a háborúban zsidó hősokeket, ismerek olyanokat, akiknek arany vitézség! érmük van és tudom, hogy bátran és vitézül verekedtek. Én ismerek vezető zsidó férfiakat, akik velem együtt imádkoznak a magyar sorsért!”*

Hivatkoznak a több mint 10.000 zsidó hősi halottra. Kimutatják, hogy van olyan zsidó család, amelynek 9 fia és 250 család, amelynek legalább 5 fia küzdött a harctéren. Fölvonul-

*) *Gömbös* 1932 okt. 11.-i beszédéből. (*Képviselőházi Napló XI. kötet, 55. oldal.*)

tadják a magyar zsidó olimpikonok, köztük vívó világbajnokok hosszú sorát...

Ráműtettek a magyar zsidó szobrászok, festők, zeneszerzők, írók, tudósok, orvosok, tanárok, színművészek, énekesek és zenészek beláthatatlan tömegére, akik mind-mind a magyar ku'tú-rát szolgálták és annak dicsőségét hirdették külföldön is . . .*)

Hivatkoznak a trianoni békekonferenciához 1920-ban intézett *magyar* jegyzék 359. oldalán található, *Teleki Pál* által fogalmazott következő mondatokra:

„A magyar zsidók legnagyobb része teljesen asszimilálódott a magyarokhoz .. Kiváló magyar írókat, tudósokat és művészeket adtak nekünk. A magyar nemzeti lélekhez való asszimilációjuk következtében el kell ismerni, hogy faji szempontból a magyar zsidók már nem is zsidók, hanem magyarok . . .“

*

A zsidóság ellen felhozott különböző' *tárgyi vádakat* is igyekeznek megcáfolni. Ilyen például az, hogy zsidók miatt vándoroltak ki magyarok az országból. A statisztika adatai alapján azonban 1861—1913-ig csak 337.000 magyar anyanyelvű vándorolt ki az országból és joggal rámutatnak arra, hogy kivándorlásuk oka nem a zsidóság, hanem a nagybirtok, a hitbizományok és a külföldön mutakozó nagyobb munkalehetőség, a kínálkozó jobb kereset csábítása.

Másik gyakori vád a galíciai zsidók bevándorlása. Ez enyhített formájában úgy hangzik, hogy „*az asszimilált zsidóság maga is ellenezte ezt, de miután az osztrák-magyar monarchia keretén belül szabad volt a költözködés, nem volt törvényes mód a galíciai zsidók bevándorlásának megakadályozására.*“ Kimutatják a védő iratok, hogy ez pusztán kitalálás, valósággal antiszemita babona. *Kovács (Dolányi) Alajos*, a nyilas érzelmű statisztikus terjesztette, de *Buday László*, az Országos Statisztikai Hivatal igazgatója cáfolta meg. Szerinte is „*a zsidó lakosság szaporodása lényegében ugyanabban az arányban haladt előre, mint az ország többi lakosságé.*“

Arra a vádpontra, hogy „a magyarországi zsidóság a magyarságtól elütő népelem, amely túlnyomó részében nemrégén, a XIX. század második felében szivárgott be az országba és így még ideje sem volt a kellő asszimilációhoz,“ — ugyancsak a statisztika adja meg a cáfolatot. Eszerint 1735-ben megszámlolt három millió lakosból körülbelül 20.000 volt zsidó. Ezeknek 35.31%-a vallotta magát magyarnak. 1787-ben 9.4 millió lakosból 83.000 a zsidó. 1850-ben 13.2 millió lakosból 366.000. A statisztika kimutatása szerint a zsidók arányszáma azért emelkedett valamivel erősebben az átlagnál, mert a zsidók természetes szaporodása évi átlagban 13—14%, míg az ország lakosságának általános szaporodása csak 8—12% volt.

A *foglalkozási statisztika adatai* is súlyos vádak a hazai zsidóság ellen. Vádat kovácsolnak abból, hogy „*arányszámán felül jutott érvé-*

*) L. részletesen Szerzőnek *„Emlékezzünk“* és *„Védelmünkben“* c. köteteit (Képes Családi Lapok kiadása 1942 és 1943).

nyesülésre a gazdasági életben“. Kimutatják, hogy 1930-ban Magyarországon az orvosok 55,2, az ügyvédek 49,2, tudósok, írók 31,71, mérnökök 30,4, színészek 26,7, zenészek 25, festők 14,7, önálló kereskedők 51,3, ügynökök 75,1, bankhivatalnokok 59,4, kereskedősegédek 45,7, könyvelők 59,5 százalékos arányban zsidók.

Védekezésül hivatkozik arra a magyar zsidóság, hogy a magyar nemzet más vallású fiait csak az utolsó években voltak hajlandók a kereskedelmi pályára menni, mert a keresztény társadalom tagjai még a múlt háború előtti években sem tartották „úri“ foglalkozásnak a gazdasági pályát és inkább mentek akár a legkisebb közhivatali állásba is, semminthogy a pult mellé, vagy valamely gazdasági vállalat íróasztala mellé szegődtek volna. Ilyen körülmények között, *ha már mások e pályákra nem mentek*, — nem volt-e helyes, hogy a zsidó vallású polgárok vették kezükbe, számarányukon felül is e téren a munkát és nem volt-e hasznos a hazai zsidóság munkája a gazdasági életben?! Nem töltötte-e be hivatását a hazai zsidóság e téren is híven és értékesen? Hiszen elismert pozíciót szerzett az egész világon ennek az országnak. Nem lehet azt sem mondani, hogy a keresztény társadalom tagjai csak úgy „átengedték“ volna a kereskedelmi és gazdasági pályákat a hazai zsidóságnak. *Almgedni csak azt lehet, ami már valakié volt, de a hazai zsidók a magyar gazdasági munka úttörői között szerepeltek!* És nem lehet mondani azt sem, hogy a magyar gazdasági pozíciók csak *maguktól* alakultak volna ki, mindez generációk fejlődésének az eredménye, amibe nem lehet csak úgy egyszerűen egyik óráról a másikra beülni. Ehhez nem elég a gumibot vagy a fókos, amivel el lehet kergetni azt, aki benne ült valamely pozícióban, hogy helyébe aztán más üljön. Ehhez, — mondja az egyik védőirat, — szorgalom, munka, tudás, apáról-fiúra szálló tapasztaltság, generációk ráneveltségéből fakadó rátermettség szükséges ...

Az érvek azonban újból csak eredmény nélkül hangáltak el. Hiába volt Bethlen István egyik, 1938 február 9-én elmondott, s azóta sokszor idézett beszédének okfejtése:

„— Hát nem látjuk-e és nem látják-e azok, akik a jobbszélsőséggel kacérkodnak, hogy *a zsidókérdésnek német szisztéma alapján való megoldása* ebben az országban a gazdasági és pénzügyi rendet egyik napról a másikra azonnal felforgatná és hogy egészen más következményekkel járna, mint Németországban járt? Nem látják, hogy az ország gazdasági és pénzügyi téren egy napig fenn nem állhatna, ha ily eszközökhöz nyúlnánk? És azokat, akik a magyar földbirtokosok és a magyar intelligencia köréből kacérkodnak ma ezekkel a divatos jelzőszavakkal, nyomatékosan vagyok bátor figyelmeztetni, hogy a sor első-sorban rájuk fog kerülni és világos, hogy az a földbirtokos osztály fog elsőnek elpusztulni, amely egy ilyen kormányzat támogatására siet és hogy az az intelligencia, amelyben van történelmi érzék és amely a történelmi magyar tradíciók alapján akarja a magyar politikát tovább vinni, ha erre az útra téved, módot nyújt arra, hogy félretolassék és helyébe történelmi tradíciók nélküli és a magyar történelmi tradíciókat semmibevevő félintelligens emberek üljenek, akik azután ezeket a kérdéseket másképpen fogják kezelni. De kérden: hogyan áll külpolitikailag ez a kérdés? Egyet tisztán látok: ha nálunk a politikai élet

Gleichschaltolása következik be a szélsőjobboldali eszmék jegyében, *akkor mi Németországnak nem barátai, hanem cselédei leszünk és ebben az esetben a független magyar külpolitikának egyszer s mindenkorra vége lesz.*“

Hiába fejtegette Bethlen István is tehát egy ilyen jobboldali „győzelemnek“ a hátrányait, *vázolta föl azt a katasztrófái, amely a zsidókérdés bolygatása folytán a magyar népet fenyegeti,* a képviselőház tárgyalás alá vette a javaslatot. Egymás után szólaltak fel ellene a Rassay-párt, a Szociáldemokrata párt szinte valamennyi képviselője és a Független Kisgazda-párt néhány liberális érzelmű tagja, a Ház antiszemita többségét meggyőzni nem sikerült.

A képviselőház tárgyalása közben tért vissza Kárpátalja. E területen 592.000 lakos közül 1930-ban 72.000, tehát 12.1% volt a zsidó. A Kárpátalja rutén lakosságát, mint a kuruc idők *„gens fidelissima“-ját* ünnepelték, a zsidóságról azonnal minfúj *„kazár veszedelemről“* kezdtek cikkezni a Függetlenség, Új Magyarország, Magyarország, Esti Újság és Virradat szélsőséges cikkírói. Megjelentették hamarosan új kiadásban Bartha Miklós *„Kazárföldön“* című könyvét, s fölmelegítették az Egan-féle hamis vérvádat is. *Kovács (Dolányi) Alajos* pedig rögtön kifejtette:

„Kárpátalján olyan népelem is visszakerült Magyarországhoz, amely a legkevésbé sem rokonszenves előttünk — és még hozzá éppen ez a része a történeti Magyarországnak az, ahol ez a nemkívánatos elem a legnagyobb arányszámban él az őslakosság között, értjük — az ott Jakó zsidóságot.“

Ez a propaganda a képviselőház vitáját feltűnően meggyorsította és a már általánosságban elfogadott javaslat részletes vitáját a képviselőház sietve lezárta.

A zsidóság végső reménye most a felsőházban összpontosult. A javaslat ottani tárgyalása előtt még egy utolsó ünnepélyes¹ deklarációt bocsátottak ki a felsőházhoz, amelynek többségében — a Károlyi Gyula gróf által vezetett nagy csoportban, — meg is volt a szándék, hogy enyhítsen a javaslaton. Már-már úgy látszik, hogy a felsőház leszavazza a kormányt, amikor *Károlyi Gyula gróf* váratlanul bejelenti, hogy visszavonul a politikai életből:

„Igyekeztem, — írja búcsúlevelében, — a benyújtott zsidótörvénynek az ország egyetemes érdekeit legjobban sértő intézkedéseit kiküszöbölni. Nem sikerült. — föltre állok!“

A kulisszák mögött az történt, hogy Teleki, — akár csak az első zsidótörvény tárgyalásánál Imrédy, — azzal fenyegetőd-

zött, hogy *leszavaztatása* esetén *helyére a nyilasok* kerülnek, mert kitűnő agitációs lehetőséget biztosítanak ezzel számukra.

A felsőházi tárgyalás során *Bezerédj István* és *Prónay György báró* mégis éles hangon ítélték el a törvényja-vaslatot. Prónay báró beszéde elején a Felsőház asztalára teszi le *101 világháborús magyar tábornoknak* nyilatkozatát zsidó tüzharcos baj társaiknak egyenjogúsága érdekében:

(Alulíró ti, aki az 1914–18. évi világháború során a hadrakéit seregnél mint magasabb csapat-, vagy zászlóalj parancsnok működhetni szerencsés lehettem és mint ilyen, volt alárendeltjeimnek magatartását közvetlen tapasztalásból ismerem, nemcsak parancsnoki kötelességből kifolyólag, de lelki szükségletből is kijelentem, hogy a Károly-csapatkereszttel kitüntetett tüzharcosok, akik a legsúlyosabb nélkülözések közepette életük veszélyeztetésével az első harcokban küzdöttek, miként az 1917. évi VIII. te. is előírja: a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Ezért a magyar hadsereget mindenkor jellemző hagyományos bajtársias szellem mintegy parancsolólag megköveteli, hogy a hadrakelt seregek minden Károly-csapatkereszttel rendelkező, vagy más hadikitüntetéssel bíró, illetve önhibáján kívül hadifogságot szenvedett, megsebesült, megrokkant, egyébként nemzethi, feldhétetlen tagja, ilyennek hitvese, özvegye, árvája és utóda ugyanazon a jogokkal rendelkezék, mint bármelyike azoknak a vitathatatlanul teljes jogú magyar állampolgároknak, akik a világháborúban egyáltalában nem vettek részt. "

Hazai Samu br. ny. vezérezredes, tny. honv. min., vitéz Szurmay Sándor, Belitska Sándor, vitéz Jányk Kocsárd, vitéz Sípos Árpád ny. gy. tábornokok.

Bartha Lajos, vitéz Bemátsky Kornél, Ehmann József, Fráter Jenő, Grallrt Konrád, Gucha József, Nagykárolyjalvi Hefelle György, Hodula Károly, vitéz Inczedy Gombos Mihály, vitéz Kalándy Imre, tannenriedi Kaunz János, vitéz bezédi és körpenyesi Kontz Sándor, vitéz Kozmovsky József, Szent-Kereszthegyi Kratochwill Károly, Kruchina Manó, borszeewkai Lederer Henrik, Markovich Kálmán, vitéz pandalungai Metz Rudolf lovag, Mouillard Victor, Pernecky Jenő, Riedl Miklós, nemes Rjchard-Rostoczil Arthur, vitéz Rubinthy Dezső, szakolczai Sándor Dénes, vitéz illenczfalvi Sárkány Jenő, Sekulich Szilárd, Svichich Béla, lovag odravazi Sypniewsky György, Taróczy Nándor, máriaifalvi Wossala Ernő ny. altábornagyk.

Vitéz balassagyarmati Baintner Ernő, vitéz Barsy József, Basch Tivadar, szászkabányai Basselt Aurél, krupied Bauer Gyula, Beniczky Ödön, Bihar Elemér, Birtha Sándor, bobrovniki és szentanna Bobrovniczky Tamás, vitéz Bóka István, Borbáth Ödön, Borbereký Ferenc, Burján Mihály, Coffin Géza, Conrad-Hauer Arnold báró, nemes Czeyda-Pommersheim Ottó, Dobokai Béla, dormándi Dormándy Géza, Erőssy Oszkár, vitéz Fabényi Eite, vitéz Gdlánthay-Glock Tivadar, baraniai Gerő Imre, Görgey Lajos, Guggenberger Károly, vitéz Horváth Márton, Horváth Mihály, ruprecht Jobst Frigyes, vitéz Kadicsfalvy Gyula, vitéz Keresztényszigethy Sándor, besztercebányai Klein László, nemes Klempa Kálmán, Krause Lajos, vitéz Kubai Lajos, vitéz Lapray Lajos, vitéz

Lenky János, Lőrinczy Béla, vitéz Lupkovics Miklós, Malanotti Lajos, Michailicb Ivó lovag, Myss Frigyes, nagyhadcom Nagy Béla, Nemes-tóth-Szabó Béla, vitéz Németh Károly, Névay Gyula, Orphanides Gusztáv, nemes Pados Gusztáv, vitéz Pallaghy Dezső, Palló János, vitéz Papházay István, gondowai Pfalz Rudolf, Pintér Ferenc, Rozeney József, vitéz Sallay István, vitéz Scholtz Béla, Scboltz Kálmán, Seydl Jenő, vitéz Solyomváry Kálmán, Szenderszky Antal, Szent-Istvány Béla, Szilágyi István, szlatinai Szlatinay Sándor, Sztavinszky Kázmér, vitéz sárosberkeszi Tóth-Kádár Vilmos, Urhegyi Antal, Vámos Béla, Vermes Ottó, Wagner Ferenc ny. tábornokok.

A felsőház végül is csak néhány módosítást eszközölt a ki-tértek és hadviseltek javára. Különleges elbírálást akart biztosítani továbbá 150 kivételezettnek is. (A keresztény egyházak képviselői sajnos újból a javaslat mellett szavaztak, s csak jelentéktelen kedvezményeket igyekeztek biztosítani a kitérteknek.) A felsőház módosításait a képviselőház azonban nem fogadta el. Az igazságügyminiszter ekkor mondotta:

„— *Emberre nem lehet megbélyegző a származása. Csodálatos, érthetetlen és erre nem tudtam magyarázatot még kapni, miért van az, hogy a magyar zsidóság tiltakozik az ellen, hogy zsidónak nevezettség és magát megalázkodnak érzi akkor, ha ezt ró^tfő állapítják ...*

Serédi Jusztinián hercegprímás pe i éltatlankodva állapította meg:

„— *Ez a törvény azt jelenti a zsidósá spá ára, hogy ivadékaival együtt „in aeternum et ultra“ reménytelenu zsidók maradnak ..*

Egyeztető bizottság kiküldése vált szüke^ssé, amely végre megegyezést is teremtett: a felsőház elejtett a 150 érdemes zsidó mentesítéséről szóló kívánságát is, a képviselőház pedig elfogadta a felsőház által javasolt módosítást, amely szerint nem tekinthető zsidónak, aki 1919 augusztus 1-e előtt keresztény hitfelekezet tagja lett, amennyiben zsidó szülői 1848 december 31 előtt Magyarországon születtek. A képviselőház egyesített bizottsága jelentésében még néhány szóval „kedveskedik“ és enyhíteni kívánja a törvény szigorát. Ezt mondja:

„— Fel kell és fel lehet tenni, hogy a zsidóságnak az a része, amelynek választójogát a törvényjavaslat meghagyni kívánja, kellőképpen átérzi a magyarországi társadalom többi rétegeivel való közösséget is hogy ennek megfelelően a közjogok gyakorlásában való közreműködése kifogástalanul beleilleszkedik a magyar nemzeti érdekek szolgátaba..

Az egyeztető bizottság módosításait most már hozzászólás léikül április 28-án megszavazta a felsőház, május 3-án pedig fogadta a képviselőház is. Május 5-én jelent meg a második sidótörvény, mint 1939. évi IV. törvénycikk.

A második zsidótörvény 1. §-a *faji alapra* helyezkedik és zsidónak tekinti azt, akinek egyik szülője vagy nagyszülői közül legalább kettő izraelita hitfelekezet tagja, vagy tagja volt. A kivételek megint *vallási alapon* történek, az 1919. évi augusztus hó 1-e előtti megkeresztelkedést figyelembe veszik, de személyes mentességet is ad a 2. §. azoknak, akik a hazának kivételes szolgálatot tettek. A 4. §. aktív és passzív választójogot biztosít annak, aki maga, vagy szülői 1867. évi december hó 31. napja óta állandóan Magyarország területén laktak. A felsőháznak választott zsidó tagja nem lehet. Az 5. §. a köztisztviselői pályát zárja el a zsidók elől, az addig működőket nyugdíjazásra ítéli. A 7. §. visszaállítja az egyetemeken és főiskolákon a zsidók numerus claususát, általában 6%-ban szabja meg az arányszámot, kivéve a műegyetemen, ahol ez 12%. Az összes többi kamarákban ugyancsak 6% az arányszám azzal, hogy amíg a zsidó kamarai tagok száma az összes tagok számának 6%-át kitevő szám alá nem csökken, zsidót kamarai tagul felvenni nem lehet. A 10. §. szerint az egyes lapoknál a zsidó szerkesztők arányszáma 12%, a mentesített zsidókat is beleszámítva 15%-ot érhet el, de időszakos lap szerkesztője vagy szellemi irányít meg szabó munkatársa, rovatvezetője és kiadója zsidó nem lehet. Ugyanígy színházak és mozgófényképet előállító vállalatok vezetői és művészeti irányítói sem lehetnek zsidók, az állami egyedáruság alá eső cikkek árusításától, hasznóhajtó jogosítványoktól is eltűnik a zsidókat, gyógyszerára sem lehet. A 14. §. szerint mindaddig nem lehet valahol iparjogosítványt zsidók részére kiadni, míg az illető községben vagy városban az összes iparjogosítványok számának 6%-a alá nem csökken a zsidó jogosítottak száma. A 15. és 16. §. a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanok szerzésére vonatkozó képességét korlátozza. A 17. §. a zsidók értelmiségi munkakörben való foglalkozását korlátozza az összes alkalmazottak számának 12%-ra azzal, hogy ugyancsak ebben az arányban részesedhetnek a zsidók az illetmények összegéből is.

Az első zsidótörvény elfogadása után ott tartott tehát a magyar zsidóság, ahol a középkorban volt: a zsidó, ha megkeresztelkedett, ezzel belépőjegyet váltott a nemzeti társadalomba. Csak az „káros és aszsimilátlan” zsidó, aki megmaradt ősi hitében. Hiszen a megkeresztelkedés után hűsz évvel „igaz magyarrá” válhatott. Ez volt az első zsidótörvénynek az álláspontja. A második zsidótörvény vitája pedig bebizonyította, hogy nem volt lehetséges a kérdést magyar vonatkozásban a fji teória színvonalán tartani, kialakult: „a nemzethez való tartozás alapja nem a faj közösség, hanem az asszimiláltság”. Elvileg tehát nem vonták kétségbe, hogy zsidó is lehet — asszimilált.

Másfél év óta azonban a keresztyén magyarság a zsidótörvények javaslataiból, indokolásaiból és vitáiból nem hallott mást, mint a magyar zsidóság szidalmazását, megvádolását és megrágalmazását. Semmi sem maradt sértetlen abból az erkölcsi tőkéből, amit évszázadok szorgos munkájával a magyar zsidóság szerzett. Hiába hitték ezért a keresztyén egyházak vezetői és jóakarató politikusok, hogy a zsidótörvények megszavazásával „kifogták a szelet” a szélsőséges pártok vitorláiból: valójában a tömeg készpénznek vette mindazt, amit a zsidóságról írtak és szókokoltak, s a magyar közvéleményt ezzel teljesen átították a leggyűlölködőbb antiszemitizmussal, előkészítették a nácizmus esz/méinek befogadására!

1939. április 30-án, — tehát néhány nappal a második zsidótörvény kihirdetése előtt, — Teleki Pál is kénytelen volt engedni a német nyomásnak és a tolnamegyei Cikón dr. Basch Ferenc „Führer”-sége alatt nagy ünnepélyességgel megalakul a V. D. U. (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*), amely szervezkedéshez még Imrédy Bélától kapták az első lehetőséget, a „Volksbote” című lapjuk megindításával. S ezzel a német agitáció számára teljesen kitérült a kapu...

A törvény életbelépte után azonnal megjelent a plakát, amely e törvény közjogi rendelkezéseinek a kitűzött országgyűlési választásokkal kapcsolatban való végrehajtásáról intézkedett. A magyar zsidóság elhatározta, hogy legnagyobb erőfeszítéssel igyekszik a szükséges számtalan okmányt beszerezni, a szülők, nagyszülők és dédszülők 1867 előtt való magyarországi származásának és állandóan itt tartózkodásának bizonyítására. Súlyos feladati volt ez, amelynek vidéken csak nehezen lehetett eleget tenni. Budapesten a P. I. H. Társadalmi Munkabizottság — a Ribáry soproni ügyvéd tagjainak önkéntes és önzetlen fáradozását az anyakönyvi körzeti iroda berendezése után és 704 hitközségi tag megmozgatásával, a legrövidebb idő alatt, (3 hét) 4800 pesti izraelita polgár választójogosultságát az új törvény szerint is, biztosítani tudta.

Megindul az agitáció a képviselőházi választásokra. Teleki Pál „*Nagyobb ország boldogabb magyar*” (1935—39) cím alatt közel ötves pamflet bocsát ki, — sokszázezer példányban, — amelynek címlapján egymás mellett sorakoznak Gömbös, Darányi Imrédy és Teleki markáns profiljai. Két évszám és két határkő. Ami e két szám közé esik, az Teleki szerint a címmondatban foglalhatta össze: „*Nagyobb ország, boldogabb magyar!*” (?)

Teleki szerint *Szegedről indult, 1935 óta teljesedett ki a jobboldali gondola ol áthatott, ezért keresztény szellemű, tehát szociális politika.* Ez az egyetlen kormányzati irányzat lehet ma már csak Magyarországon.“ Ilyen bevezetés után Teleki a füzet negyedrésztét — *a zsidóknak szenteli*, összefoglalja újból mindazt az izgató anyagot, amelyet e kérdés kapcsán csak fel lehet özni i

Teeki Pál Imrédy Bélával együtt, — amint látható, — a Zsidókérdés mindhárom fázisában a spiritus rector szerepét játszotta. Imrédy szerepét már ismertettük. Teleki első miniszterelnöksége alatt készítette a numerus clausus törvényét. Az első zsidótörvény indokolását Teleki kultuszminiszter csinálta a má-

judik zsidótörvényjavaslat indoklásával egyetemben. Ez a második javaslat azután az ő miniszterelnöksége alatt vált törvénynyé. Most a választási harcban, — az amúgy is izzásig feszült, pogromokkal fenyegető hangulatban, hogy a nyilasokkal szemben pártját győzelemre vigye, — összefoglalóan dobja be, ezt az izgató anyagot. Ennek azonban olyan súlyos hatása van, hogy végül is önmaga kénytelen megkísérelni a lehetetlent: a zsidókérdésnek a választási agitációból való kiküszöbölését. Szegedi programbeszédében már ezt mondja:

„— Nem titkolom, hoay bizonyos vonatkozásokban szigorúbb felfogást vallottam, mégis most azt kérem, ezt a fejezetet egyelőre zárjuk le. Most már ne legyen ez a téma többé, mert vannak más feladataink is ebben az országban ..

A pesti Vigadóban még határozottabban kénytelen május 11-én hangsúlyozni:

„A zsidótörvényt meghoztuk és ezzel a törvényes részét lezártuk. Ne gondoljon tehát senki harmadik törvényre, nekünk most más dolgunk van. A végrehajtás meg lesz. Nem lesz kegyetlen, mert ez nem magyar-végrehajtás lenne, de következetes lesz...“

Ismét bebizonyosodott: a zsidókérdés kiélézése „nem fogta ki a szelet“, hanem csak a legszélsőségesebb pártnak hozott hasznot. A választások során német pénzen mértéktelen szülőjobboldali sajtóagitáció folyik, amely napról-napra fokozódik. Ennek eredményeképpen hatalmas nyilas-csoport jut be a képviselőházba, zsidó képviselő pedig csak egyetlen egy (Bródy Ernő). A választások során kitűnt, hogy a *nyilas pártokra az országban több, mint 750.000 szavazat esett* s ugyanakkor a kisgazdákra csak 540.000-en szavaztak. A fővárosban a kormánypárt 95.000 szavazatot kapott, a nyilasok viszont 72.500-at. (A nyilaseszmék elterjedésénél vegyük figyelembe még azt, hogy a csöcseléknek választójog nélküli része is nagymértékben híve volt a Szálasi pártnak.)

A második zsidótörvény érvénybelépésével egyidejűen te szik közzé a rendeletileg megalakított Sajtókamarába felvett tagok névsorát. A felvételi bizottság 3.435 kérvényt bírált el s ezek közül 1572 újságíró telt fel. Az elutasított kérvényezők száma 1.863 voíç akiknek legnagyobb részét vallása, illetőleg származása miatt mellőzték. A felvételi bizottság döntése ellen 600-nál több fellebbezés érkezett be. Ezek elbírálása után, — amelyeknek csak igen kis mértékben adtak helyet, — a Sajtókamara büszkélkedve hivatkozott arra, hogy mélyen a törvény

által engedélyezett 6% alatt maradt. Hasonló volt a helyzet későbben megalakult Színművészeti Kamaránál is.

A háborús események következtében rövidesen életbeléptették a papírkorlátozást és az előzetes cenzurát, ami alkalmat adott arra, hogy a liberális lapokat a zsidókérdésben való további állásfoglalásban megakadályozzák.

Addig is, — míg a különböző végrehajtási utasítások elkészültek, — gyors intézkedésekkel lépett fel a kormány. A középiskolai tanulóira is numerus clausust alkalmazott, az egyetemi elvételeknél törvényekben foglaltakon is túlmént, s általában végig mindenütt szigorúbban alkalmazták az új törvény rendelkezését. A nyilasoknak még ez sem volt elég és agitációnk során már állandóan a *harmadik zsidótörvényt* sürgették.

Közel hatszázezernyi zsidó életviszonyaiban okozott jelentős változást a második zsidótörvény rövidesen megkezdődött végrehajtása. Több kisebb, átmeneti intézkedés után 1939. augusztus 22-én jelenik meg a 7.720/1939. M. E. sz. rendelet az 1939. IV. te. végrehajtása tárgyában.

Ennek a rendelkezésnek 69 pontja van, amelyek mind azt célozzák, hogy a törvény végrehajtása minél erőteljesebb és hatályosabb legyen. Sok esetben a rendelet túlmegy a törvényen, fokozza annak szigorát. Érdekes a 6. amelynek alapján bárki kérheti a lakóhelye szerint illetékes törvényhatóság első tisztviselőjétől annak megállapítását, hogy a törvény értelmében nem tekinthető zsidónak (*tanúsítvány*).

Ugyanekkor jelenik meg külön rendeletben a zsidók törvényhatósági és községi választójogának szabályozása, valamint tagságukra vonatkozó intézkedés. Mindazoknak tagságát törölték, akik nem az összes választók közül választás útján, továbbá azokat, akik a vallásfelekezetek képviselői jogcímén kerültek be. A választói névjegyzékből a második zsidótörvény rendelkezése értelmében, — amely az 1867-től való állandó ittlakásnak okmányokkal való bizonyítását követelte, — egyedül Budapesten 73.074 választót töröltek.

A törvény értelmében 1940. január hó 1. napján nyugdíjazták a zsidó ítéldbírákat és a királyi ügyészség zsidó tagjait (összesen huszannyolcat), továbbá az állami és községi szolgálatban álló tanárokat és tanítókat.

A trafikengedélyek megvonása, — bár a törvény csak öt év alatt kívánta a teljes végrehajtást, — már 1940. április végéig megtörtént.

A kereskedők a háborús gazdálkodás megkötött cikkeinek eladását már nem végezheték, behozatali és kiviteli engedélyek szétosztásánál mellőzik őket.

A konzervatív zsidóságot fájdalmasan sújtotta a szombati üzenytartás kötelezettsége, valamint a rituális vágatási tilalom.

Küzdelem a harmadik zsidótörvényért — a fajvédelmi törvény.

1939 augusztus 30, a második világháború. Teleki megtagadja a német, majd a szlovák csapatoknak Lengyelország felé való átvonulására kért engedélyt. Megtörténik a bécsi döntés: Kelet-Magyarország, Észak-Erdély visszatérhet az Anyaország-hoz. A kettős országgyarapodás során *700.000-re szaporodik a magyarországi izraeliták száma.* A hazatért területeknek egyesítését ünneplő képviselőház ülésén, — visszatérő minta szerint mindig Hitler s Ribentrop felé egy-egy „hálagesztusként“ — Teleki Pál törvényjavaslatot terjeszt be „*a keresztény vallásjele kezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról*”. A szürke cím egy újabb jogfosztást takar, A 2. §. kimondja hogy a jövőben megszűnik az izraelita hitfelekezet felsőházi tagságának képviselete. Az indokolás megjegyzi, azért, mert „*az izraeliták felsőházi képviseletének történeti gyökerei nincsenek és azt időszerűnek tekinteni nem lehet*”. Hasonlóképpen hatályukat veszítik az 1920. és 1928. évi numerus clausus törvények. Az indokolás szerint azért, mert a második zsidótörvénnyel ez a kérdés „*újabb és átfogóbb törvényes szabályozásokhoz jutott.*”

A kormány 2.870/1941. M. E. sz. rendelete intézkedik a zsidó hadkötelesekről is, kimondva:

„Hadkötelezettségüknek a honvédség kötelékében kiegészítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget, ezt a szolgálatot rendfokozat nélkül teljesítik abban az esetben is, ha korábban tiszti, vagy tisztesi rendfokozatot nyertek. Éhez képest a kiegészítő szolgálatra kötelezettek mint rendfokozat nélkülieket kell nyilvántartani. Ezek az egyének kizárólag az alosztálynál teljesítendő arcvonalszolgálatra alkalmazandók. A csak fegyvernélküli szolgálatra alkalmas zsidó védkötelesek külön munkásalakulatokban nyernek beosztást, azonban itt sem alkalmazhatók irodai-, küldönc-, raktár- stb. szolgálataira.”

A zsidótörvények végrehajtása egyébként is mind élesebbé válik. Teleki Pál életének utolsó hónapjaiban — az erősödő német és nyilas nyomás hatása alatt, — mindjobban hajlik arra: enged az uszításnak és egy *harmadik* zsidótörvényt nyújt be. Egyik beszédében ezidőben *Teleki Pál* ezt mondja:

„— A zsidókérdés gyökeresen csak európai rendezés keretében oldódhatik meg nálunk is. Addig is kell azonban megoldást találni. Ennek a megoldása fájdalmas folyamat, sok nehézséggel jár, ismerem benne az egyéni tragédiákat. A kérdést a nemzet érdekében és nem sta-

tisztikák kedvéért tartom megvalósítandónak. Véleményem szerint meg kell akadályozni a nagytömegű keveredést zsidók és nemzsidók között. Középosztályunk és felsőbb osztályaink egy része már is elzsidósodott. Harminc évvel ezelőtt kellett volna ezt megoldani, nem lett volna szabad ezt ránk hagyni. Nem szabad az ország gazdasági kulcsait zsidó, — félzsidó — vagy strohmannkézben hagyni. Nem szabad azonban minden életlehetőséget megvonni 800.000, az elkeveredettekkel együtt egymillió lakostól, mert ez ma középeurópai életérdek is. Ezt nemcsak én mondom, — fordult a zajongó nyilas képviselők felé, — ezt mondják sokkal okosabbak is, akiknek szavaira önök is adnak. Én tehát új törvényeket faragok, nem régieket módosítok. Józan, komoly, méltányos megoldást kell hozni . . .

Egy más alkalommal pedig a valóban nehéz helyzetben szorongó miniszterelnök ezt mondta:

„— A zsidó törvényeknek az a bajuk, hogy sohasem gondolták át őket realitások szerint. Bizonyos óhajok, vágyak, érzések inkább működték közre a zsidótörvények megalkotásánál, mint a realitások ismerete. Mi egy óriási tömeggel kerestünk olyan megoldásokat, amelyek bizonyos határokon túl nem hajthatók végre, másrészt felapróztuk a megoldás problémáit és mindenféle foglalkozás külön igyekezett a zsidótörvényben a maga zsidótörvényét érvényesíteni. Ennek következtében, — mert a megoldások nem voltak átfoghatóak, — kénytelenek leszünk Deák Ferenc eljárása szerint a mellényt kigombolni. Már megmondtam, hogy radikálisabb megoldást hozok, de értelmes megoldást. A nehézség abban van, hogy túl sokat akartunk és nem néztük, hogy mely korlátozások igazán fontosak a nemzet érdekében és melyek azok, amelyek kisebb jelentőségűek. Az egész vonalon vannak hibák. A zsidótörvény nem arra való, hogy nekünk keresztényeknek kevesebb, dolgojunk, kevesebb kötelességünk és több állásunk legyen, hanem arra, hogy azok végezhesék a munkát, akikkel mi a munkát elvégezni akarjuk, de ezek aztán ezt a munkát végezzék is el.

Röviddel halála előtt, — szinte utolsó intelmként, — hangzottak el az önmagával vívódó Telekinek ezek a szavai:

„— *Az idő könnyedén lerázza bilincseit: a tegnap évezrednyi távolságra baktat és a holnap ... haj, ki látja a holnapot? Senki nem tudja mi a jövő sorsa és nincs felelős tényező a világon, aki kivonhatná magát konzekvenciái alól. Sötétben topogunk, de a világosság felé tartunk. Jól vigyázzanak a népek vezetői, hogy a fényhez vezető úton tapogató, vak kezekkel le ne seperjék azokat az értékeiket, amelyeknek cserepeit a holt napfénynél sírva fogják összeszedni. A dolgoknak van holnapja és van folytatása ...*“

Teleki öngyilkossága után 1941 április 9-én *Bárdossy László* következik. Hitlerrel és Ribbentropmal való tárgyalásai alapján *teljesen nácionálra viszi át a zsidókérdésbeli további intézkedéseket.* A Délvidék egy részének visszacsatolásával újból 20—25.000 zsidóval emelkedik a magyarországi zsidók létszáma. Programbeszédében ő is megállapítja, — náci recept szerint,

— hogy a zsidókérdés nem speciálisan magyar, hanem európai kérdés, nálunk is általános európai rendezés keretében oldható meg gyökeresen -és véglegesen, *addig is azonban megoldást kell találni* a mi különleges zsidó problémáink tekintetében. A legfontosabbnak azt jelöli meg — s itt egészen Telekit követi, — hogy a zsidóság elkeveredését a nemzsidókkal kell megakadályozni. Mint a Gömbös-féle német orientációt követő minden magyar miniszterelnök, Bárdossy is siet gyorsan levizsgázni a Hitlerék előtt legfontosabb kormányzati „tantárgy”-ból, az antiszemitizmusból, s ezzel bizonyítékát adni a feltétlen szövetséges hűségének. Rövidesen benyújtott törvényjavaslata *„az 1894-évi XXXI. te. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről”* szól. Ez a javaslat már teljesen német mintára, *faji alapon* áll. A törvényjavaslat indokolása kiemeli, hogy

„nem népszerű jelszavaknak kíván hódolni és nem utánoz mérlegelés nélkül külföldi példákat, de az asszimilációs folyamat, amely 1895 óta erőteljesen megindult nem vezetett jó eredményre. A nemzeti lélek kialakulására feltétlenül káros hatással voltak a vegyes házasságok, ezek juttatták befolyáshoz azt a zsidó szellemiséget, melynek káros hatásait látnunk kellett. Az asszimilációs kísérlet sikertelensége kétségtelen. Ezt disszimilációval akarjuk most felcserélni.”

E törvény benyújtásával¹ párhuzamosan a második zsidótörvény végrehajtása és egyes rendelkezéseinek kiegészítése is tovább folyik. Különösen a zsidó-birtokok kisajátításának ütemét gyorsítják. Ugyancsak rohamtempóban végzi *Kulcsár István* értelmiségi kormánybiztos a zsidóknak a csúcs- és kulcspozíciókból való eltávolítását. A távozni vonakodóknak szól a kormányelnök nyilatkozata:

„Nem akarom feltenni, hogy azok, akiket illet és érint, a magyar kormány szigorú intézkedéseit akarnák provokálni.”

Kulcsár István már teljesen „nyilas-szellemben“, a törvény intézkedésein a leggyakrabban túlhaladva végzi az értelmiségi pálya zsidótlantítását, de a Bárdossy-kormány a legjogosabb pászok sem olvasolja.

A visszatért területeken megszervezett kamarai felvételek is a legszigorúbban történnek. A nagyváradi és marosvásárhelyi ügyvédi kamarák mindössze 37 zsidónak tekinthető ügyvédet iktatnak be tagnak és több mint 300 addigi zsidó ügyvéd nem folytathatja munkáját. Ezekre megy azon családoknak a száma, amelyek tagjai a visszatért területeken igen nagy szigorral végrehajtott iparrevízió kapcsán kenyerüket veszítik.

Az egész ország területén újabb és újabb közszükségleti cikkek árusítását kötik hatósági engedélyhez és teszik ezáltal lehetetlenné a zsidó kereskedők további működését. Budapesten 66.082 iparengedélyvel és iparigazolvánnyal rendelkezőből 31.819 vagyis 48.15% számít zsidónak és ezek fokozatosan vesznek el a munka lehetőségét. (Egy példa: a kötött forgalmú lábbeli árusításra kijelölt cipőkereskedők száma mindössze 136, az elutasított zsidóké 314.) A rendelkezés úgy szól, akit nem jelöltek ki: *kereskedői jogát többé nem gyakorolhatja.* A zsidó iparosok és kereskedők szegényebb rétegét sújtják az országos- és hetivásárokról való kitiiltás által. Évszázados jogok mennek azáltal veszendőbe.

Az értelmiségi alkalmazottak elbocsajtása a törvényben megszabott határidőben december és június végén történik. Az Értelmiségi Munkanélküliség Kormánybiztosa (Kulcsár István) meg van elégedve az eredménnyel:

„Hivatalom a lehetőség határain belül, sőt azon túl is, mindent megtett a törvény végrehajtására.“

A szélsőséges sajtó mindennek ellenére elégedetlen: enyhének és lassúteműnek tartja a törvény végrehajtását; a képviselőházban pedig alig hangzik el olyan felszólalás, amely ne követelné *továbbmenően* a zsidókérdés megoldását olyirányban, hogy a zsidóság kivándorlását mozdítsák elő.

1941 nyarán megkezdődik az állandó uszítás hatása alatt előbb a Felvidéken, azután pedig az ország minden részén, a KEOKH közegeinek közbenjöttével, a zsidók tömeges kiutasítása. (Erről, a súlyos embertelenségről, amely annyi ezer magyar zsidó halálát okozta, a „*függelék*“ közöl részletesebb adatokat!)

Ugyanekkor a németek nyomására — Hitler 1941 január 1-én már a „zsidóság teljes megsemmisítését“ tűzte ki végcéllul — *Romániában* pogromok és erőszakoskodások napirenden vannak. 1941 júniusától az év végéig Csernovitz, Jassi, Scarinet, Peciora, Bogdanovca, Golta stb. városokban és megsemmisítő táborokban a román zsidók tízezreit pusztítják el. *Bulgáriában* a zsidókat vörös igazolványokkal látják el és különböző megszorítások alá vetik őket. *Szerbiában* sárga karszallag és sárga csillag viselése kötelező. *Horvátország* azonnal önálló megalakulása után jogtalanra tette, — teljesen német mintára, — az ország 25.000 főnyi zsidóságát. Vagyonuktól megfosztotta őket és kényszermunkára fogta az országon belül. *Szlovákiában* röviddel az állam autonómiájának kikiáltása és megalakulása után Mach Sanyó vezetésével a Hlinka-gárda teljesen német mintára hajta végre a zsidótörvényeket. A *Cseh-Morva protektorátusban* és a *Lengyel jökörmányságban*, valamint a németek által megszállott *balti államokban* ezidőszerint már teljes a terror. A zsidókat gettóban tömörítik (Varsó, Lublin, Vilna, Kovno, Riga stb.) Többnyire ott is dolgoznak, a hadfelszerelés céljait szolgáló ipari munkát végzik, vagy pedig külön, zárt zsidó települési területeken (rezervációk) helyezik el őket. A *német zsidók* kisebbik része, amely még Németország területén tartózkodik, tenyérmagyságú

sárga anyagból készített hatágú csillagot kénytelen fekete alapon viselni, rajta fekete betűkkel a „JUDE“ felirat. A zsidómentes Németország a végcél. 1941 őszén kezdődik a városokból való kitelepítésük. Elszállításuk előtt alig néhány órával kapják meg az értesítést, akkor közlik azt is, hogy mit vihetnek magukkal. A kerületi előjáróságokon aláíratták velük, hogy önként vándorolnak ki és tulajdonukat az államnak engedik át. Lakásukat lepecsételik, de rövidesen a visszamaradt holmijukat államilag elárverezik. Litzmannstadt (Lodz) a deportáltak elosztóállomása. Onnan viszik őket vagy a lengyel gettóba és rezervációba, vagy pedig gyárakba és bányákba. 1941 novemberében még 120.000 zsidó él Németországban, 1942 első felében nagyobb részét már deportálják. Általában véve a német álláspont: Középeurópát meg kell tisztítani a zsidóktól és a Németbirodalom által megszállt keleti területeken kell őket letelepíteni *r ott megsemmisíteni!*

Amíg 1941—42-ben a német nyomás alatt álló államokban tehát megkezdődött, illetőleg folytatódik a zsidóság *fizikai* elpusztítása, ugyanekkor nálunk a *magyar állampolgárságú zsidóság* egyelőre csak igen erős gazdasági nyomás alatt áll, vagyoni és életbiztonsági szempontból addig még érintetlen volt. Az általános európai helyzettel szemben érdekesen világítja meg a *magyar zsidók panaszait* a két országos iroda közös beadványa, amelyet 1941 július 27-én juttatott el a miniszterelnökséghez (kivonat):

„Az utóbbi időben az ország egyre több helyéről érkeznek az Országos Izr. Irodához jelentések, amelyek arról számolnak be, hogy az elsőfokú közigazgatási hatóságok a zsidó lakossággal szemben oly megkülönböztető rendszabályokat léptetnek életbe, amelyek egyrészt nélkülözik a törvényes alapot, másrészt az azok által sújtottakra elvileg lehetetlen helyzetet teremtenek .

1. *Rimaszombat* megyei város polgármestere zsidó személyeknek utcákon, tereken, éttermekben, fürdőkben való tartózkodását és a piacokon délelőtt 11 óra előtt való bevásárlásait megtiltotta. A polgármester úgy e véghatározatot, mint a hasonló tartalmú városi szabályrendeletet fellebbezésre való tekintet nélkül végrehajtotta.

2. A *hatvani* rendőrkapitányság vezetője néhány kivételtől eltekintve az összes hatvani izraelita vallású állampolgárok rádiókészülékeit zár alá vette azzal az indokolással, hogy a zsidófajta egyenekről alaposan gyanítható, hogy szovjetorosz propaganda híradásokat hallgatnak és ezeknek a híreknek feltételezhető terjesztésével az ország érdekeit veszélyeztetik. Hasonló sérelmes intézkedést foganatosított a *putnoki* járási főszolgabíró is. A hozzánk érkezett közlések egyenekről Komárom vrn. *tatai* járásban „felsőbb rendeletre“ való hivatkozással a községi eljárások a zsidóktól a rádióvevőkészülékeket szintén elveszik és pedig minden írásbeli határozat nélkül. *Rimaszombaton* a rendőrség hivatalos határozat meghozatala nélkül azt a tanácsot adta a zsidó lakosságnak, hogy rádiókészülékét 24 órán belül szolgáltatassa be.

3. A *putnoki* jár ári főszolgabíró elrendelte, hogy zsidók este 9 óra után nem tartózkodhatnak az utcákon.

4. *Több helyről* érkeztek jelentések a zsidóknak a közellátásból való kirekesztéséről az elsőfokú hatóság által. *Királyhelmece*n a főszolgabíró betiltotta a zsidók számára a kenyér- és liszt kiszolgáltatását, illetve csak lebélyegzett jegyekre engedélyezte a kenyér és liszt kiszolgáltatását, viszont a zsidók jegyeit nem bélyegezték le. A hozánk érkezett jelentés szerint ez a rendelkezés rendkívül súlyos helyzetet teremtett. Hasonló intézkedés történt *Beregszászon* is.

5. Számos panasz érkezett zsidó személyek tömeges internálásáról. Ezek az internálások legtöbb esetben külföldi rádióadások hallgatásának vádjával indokoltatnak. így történt az *aszódi* hitközség köztiszteletben álló főabbijával, *df. Berg Józseffel* és 16 hívével. Internálások történtek többek között *Aszódon*, *Pilisvörösváron*, *Kassán*, *Ungvárt*, *Tiszafüreden* és sok más helyen.

Sokszáza megy azoknak a zsidóknak a száma, akiket pusztá bemondas vagy bizonyítékokkal alá nem támasztott gyanú alapján személyes szabadságuktól megfosztanak, családjuktól, foglalkozásuktól elszakítanak, egzisztenciájukban tönkretesznek.

6. Egyes községekben, így *Csíkszeredán*, helybeli illetőségű zsidó vallású magyar állampolgárokat illetőségi helyükről kitiltottak. A *Csíkszeredái* intézkedés 34 családot sújt, akik ellen politikai vagy rendészeti szempontból sohasem merült fel kifogás, akik valamennyien dolgoz, becsületes polgárok és a kitiltás folytán családjikkal együtt létfenntartásukat veszítették el.

7. A sajtó egy részének gyűlölködő és gyűlölködésre izgató hangja nagy mértékben alkalmas a társadalmi rendet veszélyeztető tömegszenvedély felkeltésére. így például a „*Győri Nemzeti Hírlap*“ c. napilap f. évi július hó 12-én „*Titkos zsidó rövidhullámú leadó működik Győrött, vagy a környékén*” cikket közölt, amely minden ténybeli alap nélkül azzal vádolja meg a győri zsidóságot, hogy az ellenséges külföld tájékoztatására rádióleadókészüléket tart üzemben. Ugyanez a lap július 13-iki számában már beszámol előző napi izgató cikkének hatásáról, kijelentvén, hogy „városszerte” nagy a felháborodás a titkos zsidó hírszolgálat leleplezése miatt”, majd azzal folytatja, hogy „cáfolatlanul zsidókész van abban, hogy a vasárnapi eseményről (a Baross Szövetség győri szervezetének üléséről) szerdán már London beszélt.” „Kövessük a külföldi példákat”, írja továbbá a -4ap. „Hogy a külföld hogyan jár el, íme itt egy példa: „Tíz ismert kommunista zsidót kivégeztek Zágrábban.”

Az „*Uj Magyarság*” című napilap f. évi július 6-iki 152. számában megjelent „*Mermelsteinék ablakai*” c. vezércikke, amely több zsidóvallású személynek az elsötétítési kihágások miatti elítéltetésével foglalkozva, az alábbi váddal illette az egész magyar zsidóságot:

„Ez a politikai elfogultság addig megy, hogy fényjelekkel akarja megkönnyíteni azok munkáját, akik az ország életére törnek s mert minden rokonszenv ezek oldalán áll, kész odavetni ennek a dühödt szenvedélynek, ennek a dühödt bosszúváagnak egymilliós főváros honvédelmi érdekeit s kész fényjelekkel is behinteni azoknak útját, akik rombolást, pusztulást, tüzet és halált akarnak hozni mindnyájunkra.”

A most folyamatban levő *Galiciába való kitelepítéssel* kapcsolatban rámutatni kívánunk a nagyméltóságú belügyminisztérium állampolgársági ügyosztályának arra a huzamosabb idő óta követett gyakorlatára, hogy zsidók állampolgárság megállapítása iránti kérvényei i csak az iktatástól számított 6 *bét milva* kerülnek kiszignálásra és naponként csak meghatározott számú ilyen kérelem intéztetik el. Tekintve, hogy a kitelepítési eljárás során a hatóságok magyar állampolgársági bizonyítvány felmutatásához ragaszkodnak, viszont ennek megszerzése a belügyminisztérium fenti gyakorlata, valamint a kérvényeknek a hatóságok által történő késedelmes felterjesztése folytán hosszú időt vesz igénybe, tisztelettel kérjük, hogy a helyi hatóságok az állampolgárság megállapítása iránti kérelmeket sürgősen terjesszék fel a belügyminisztériumhoz és a minisztérium ezeket a kérelmeket a rendes ügyintézés keretében intézze el és szüntesse meg a fent ismertetett gyakorlatot, amely szerint a zsidók kérvényei csak 6 hét után kerülnek kiszignálásra és naponként csak meghatározott számban intézhetők el zsidók állampolgárság iránti kérelmei.

Ezzel kapcsolatos az a másik kérelmünk, hogy a kitelepítési eljárás során az érdekelteknek megfelelő határidő engedélyeztessék irataik beszerzésére és az állampolgárság igazolására.

Végül megemlítjük, hogy a két Országos Iroda még 1940. év november havában azzal a kérelemmel fordult a nagyméltóságú m. kir. belügyminisztériumhoz, hogy a részükre adott és 1940 november 15-én lejárt gyűjtési engedélyt további egy évre megújítani, illetve újból megadni méltóztassék. Ez a *gyűjtés az elszegényedett zsidók segítségelését, a kivándorlás előmozdítását és a kivándorlók át- és kiképzését szolgálja*. Kérelmünk odaterjed, hogy a belügyminisztérium a gyűjtési engedélyt mielőbb adja meg, tekintve, hogy a gyűjtés az államérdek szempontjából is kívánatos célokat szolgál.“

Bárdossy miniszterelnök későbbi intézkedéseiben általában szolgailag alkalmazkodott a német felfogáshoz. Vallotta teljes egyértelműséggel Hitlernek 1941 január 30-án hangoztatott álláspontját:

„Egy *jrntba kívánom egyesíteni Európa valamennyi népét a zsidóság ellen: az árja emberiség jrntjába a nemzetközi zsidó kiszákmányolással és néprontással szemben!*–”

A parlamenti viták alkalmat adnak arra, hogy a keresztény egyházak is kifejtsek állásfoglalásukat. A felsőházban ezúttal *élesen tiltakoznak*, s nem fogadják el a javaslatot, de szavuk nem talál már meghallgatásra.

1941 augusztus 8-án életbe lép az 1941. XV. tc., amely *faji alapon* állapítja meg a zsidó fogalmát és a házasságkötést ez alapon megtiltja a zsidók és nemzsidók között. Ugyanez a törvény a zsidóknak nemzsidókkal való házasságon kívüli nemi érintkezését is megtiltja és fogházzal, illetőleg börtönnel bünteti. Egymás után indulnak ezen az alapon büntető eljárások

zsidók ellen, ami mind kitűnő alkalom a szélsőséges sajtó izgatásának fokozására. („Fajgyalázási“ perek.)

Magyarország az országgyarapodás során a visszatért nemzetiségekkel a szentistváni állameszme alapján keresi az együttélés formáit. Az immár a fajvédelmi törvény által közel milliós nagyságra duzzasztott „zsidósággal“ szemben azonban szakít a kiegyezés korának liberális hagyományaival, megszünteti a zsidók polgári és politikai egyenjogúságát, kirekeszti a nemzet életéből „*az idegen testként beékelődő zsidóságot*”.

Hóman Bálint kultuszminiszter egyik törvényjavaslatának indokolásában most már nyíltan is megmondja:

„Az izraelita vallásfelekezethez való tartozás jellegzetes és leronthatatlan ismérve annak, hogy az ilyen személyt az állampolgári jogok és magánjog tekintetében kevesebb illeti, mint a többi magyar állampolgárt.”

1942 januárjában azután megtörténik a rettenetes *délvidéki „atrocitás“*, amelyet hiteles adatok alapján a „Függelékben” ismertetünk. Az újdíéki véres események, s a hadihelyzet romlása, mind közrejátszott abban, hogy Bárdossy miniszterelnök 1942 március 7-én távozni kényszerült. Utóda Kállay Miklós már programbeszédében jelenti be:

„... más végleges megoldás nincs, mint a 800.000 főnyi zsidóság kitelepítése, amelyre azonban csak a győzelmes háború végén kerülhet sor.”

Kállay látszatra követi a Teleki-Bárdossy vonalat. Ő is csatlakozik elődeihez: benyújtja a németek számára „vizsgatételét”. Hitlernél tett tisztelgő látogatásakor közölték vele, hogy a magyarországi zsidókérdést meg kell oldani. Felhívták, hogy rendelje el a csillagviselést, a társadalmi és gazdasági pozíciókból való eltávolítást és a deportálás előkészítését. Erre nem volt hajlandó. Látszat-intézkedéseket tesz. 1942 július 19-én már életbe is lép az általa benyújtott és elfogadtatott 1942. évi VIII. tc. az „izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról”, amely a zsidók egyéni jogegyenlőségének megszüntetése után *az izraelita vd'lás jogegyenlőségét is megszünteti* és hatályon kívül helyezi az izraelita vallás recepciójáról szóló 1895. évi XLII. törvénycikket. (Ez tudvalévően az izraelita vallásfelekezetet *törvényesen elismert vallásfelekezetnek* nyilvánította, míg addig csak „bevett” vallásfelekezet volt.)

Az új törvényhez fűzött indokolás szerint ez a törvény nem sérti a vallás- és lelkiismereti szabadság e'vét, csak meg-

szünteti az „*elvi ellentmondást*“ az izraelita vallásfelekezetnek és tagjainak jogi helyzete között. Az izraelita vallási¹ ekezet által fenntartott iskolák és más intézetek állami vagy községi háztartás terhére való támogatását, illetőleg segélyezését megtiltja. A törvény viszont megengedi, — s ez a zsidóság vezetőségének közbenjárására történt, — hogy az izraelita hitközségek tagjait a felekezet céljaira szolgáló *országos járulék* fizetésére kötelezhetik. Az 5. §. kimondja, hogy „bevett vagy elismert vallásfelekezetből az izraelita vallásfelekezetre áttérni ezután nem lehet“.

A következő törvény, — az 1942: IX. te., — a hadikölcsönök valorizációjáról szól és kimondja, hogy zsidónak tekintendő személy hadikölcsön kötvényeinek ellenében 5.000 pengőt meghaladó névértékű államadóssági címlet kiadását nem igényelheti, a többletet a zsidók kivándorlásának céljára kell fordítani.

Kállay miniszterelnök a Házban történt bemutatkozásán napján már rendeletileg *zár alá vettette a zsidók földbirtokait*. Rövidesen törvényjavaslatot is nyújt be a kormány „*a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanainak igénybevételéről*“.

A törvény 700.000 katasztrális hold mezőgazdasági és 500.000 hold erdőgazdasági ingatlant vesz ki a zsidók tulajdonából. Az 500 holdnál nagyobb birtokok élő és holt felszerelését is zár alá veszi. Kimondja, hogy „zsidó nem szerezhethet mező-, vagy erdőgazdasági birtokot és nagyközségben egyéb ingatlant sem“. A földhaszonbérlet, a földművelésügyi miniszter hozzájárulása esetén, — továbbra is lehetséges maradt. A földtulajdonosok kártalanítása zárolt és forgalomba nem hozható kötvényekkel történik. Az élő és holt felszerelésért fizetett összeget is zárolt takarékbetétekben kell elhelyezni. A zsidótörvényben megnevezett kivételezettek részére való mentességet is megszünteti ez a törvény és csupán 100 holdon aluli ingatlanait hagyja meg. A miniszterelnök kijelenti: ez nem földbirtokpolitika, hanem *fajvédelmi javaslat*, ezzel a zsidóságot eltávolítják a magyar földtől.

Kállay több ízben kérte magához Stern Samut, az Országos Iroda elnökét s minden alkalommal azt magyarázta, hogy ő csak a németek szemébe kíván port hinteni törvényjavaslaibaikkal rendeletével. Időt akar nyerni, hangoztatja, a németek elvesztették a háborút: a zsidók sorsa pedig úgyis ettől függ. *) Kállay külön hívatta az orthodoxia képviselőit is. 1944 március 3-án tett utolsó látogatásuk alkalmával Kahan-Frankl Samu elnököt és dr. Reiner Imre jogtanácsost arra kérte, hogy a külföldi zsidósággal fennálló összeköttetéseiket ne csak majd

*) Stern Samu közlése.

a kötendő béketárgyalások alkalmával érvényesítsék, hanem az országnak szüksége lenne arra, hogy máris érvényesüljenek komoly befolyások a szövetségeseknél a magyarság érdekében. Az orthodoxia képviselői kilátásba is helyezték kapcsolataik, megmozgatását. *)

*

Hitler és Ribbentrop igen elégedetlen Kállayval. 1942. október 26-án Jagow budapesti német követ felkeresi a külügyminiszter állandó helyettesét Ghiczy Jenő követet. Közli vele, hogy Hitler és Himmler eddig azon az állásponton voltak, hogy az európai zsidók kitelepítésére majd a háború győzelmes befejezése után kerül a sor, azonban a háború igen elhúzódik, s így a németekkel szemben ellenséges zsidók szabad mozgása sérti a hadi érdekeket. Követelik tehát rendelje el a Kállay-kormányt immár haladéktalanul:

1. a sárگا csillaggal való megjelölést, 2. zsidóknak a kultúrális, gazdasági, stb. életből való eltávolítását, 3. kezdje meg a zsidóság elkülönítésével a deportálás előkészítését.

Kállay a kormányzóval egyetértésben meglehetősen éleshangú jegyzékben rámutatott már addig tett intézkedéseire és tiltakozott a további követelések ellen. A németek által kívánt pontokban tehát nem is intézkedett. Ezután (1943 áprilisában) Horthyt hívják meg, követelik tőle a Kállay-kormány eltávolítását, s a zsidók elleni erőteljes rendszabályokat. Horthy nem hajlandó Kállay leváltására, s kijelenti, hogy a Hitler által kívánt rendszabályokat sem alkalmazza a zsidósággal szemben. Hitler indulatosan jelenti ki, hogy egyedül Magyarország részéről tapasztal ellenszegülést, míg a többi közép-európai állam a zsidókérdésben követi a német vonalat. **)

Ilyen erős német nyomás alatt születnek azután meg a Kállay-kormány zsidóellenes intézkedései, miután Sztójay berlini követünk, német kérésre sűrűn küldi jelentéseit Hitler és Ribbentrop elégedetlenkedéseiről, követeléseiről és fenyegetőzéseiről.

A zsidók jogegyenlőségének megszüntetése vont a maga után a hadkötelezettségen alapuló katonai szolgálatuk újjárendezésének szükségességét is. 1942 július 31-én került kihir-

*) Kahan Franki Samu és dr. Reinér Imre közlése.

**) Bárciházi Bárczy István ny. államtitkár népbírószági vallomása, és minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján.

detésre az 1942. évi XIV. tc. a honvédelmi törvény módosításáról, amely az 1941. április 16-án kiadott 2.870/1941. M. E., általunk már ismertetett rendeletnek intézkedéseit kodifikálta. Ez az úgynevezett „*honvédelmi novella*“ kimondja, hogy

„zsidók leventeképzésben nem részesülhetnek, zsidó hadkötelesek sem a honvédség, sem a csendőrség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesítenek. A zsidókat leventekötelezettség helyett a kisegítő szolgálatra való előképzés kötelezettsége terheli, zsidó hadkötelesek pedig szolgálati kötelezettségüknek a honvédség kötelékében a kisegítő szolgálat teljesítésében tesznek eleget.“

E törvény alapján immár teljesen kibontakozott a zsidóknak honvédelmi *kisegítő munkaszolgálatra* való igénybevétele. A honvédelmi miniszter kijelentette, hogy a kisegítő szolgálat ugyan eddig is „*súrlódásmentesen*“ működött, mégis szükségesnek látta e kérdést *megnyugtató módon és véglegesen törvényhozási úton is rendezni.*“

Valójában *Bartha Károly* honvédelmi minisztersége és a torontói sváb *Werth Henrik* vezérkari főnöksége alatt a munkaszolgálat teljesítésével kapcsolatosan *jogos panaszok tömege* merült fel, egyrészt a korra való tekintet nélkül történő behívások és igénybevételek, másrészt a bánásmód miatt. *Barthának* távozni kellett, utóda *nagybaczoni Nagy Vilmos* honvédelmi minisztersége alatt a zsidó munkaszolgálatosok évjáratának egész sorozata teljesített úgy az ország határain belül, mint azon túl tényleges munkaszolgálatot. A jóindulatú miniszter minden fáradozása hiábavalónak bizonyult.*) Részben a sváb származású *Szombathelyi (Knausz) Ferenc* vezérkari főnök, s hadseregpáncsnokai, a beosztott nyilasérelmű tábornokok és törzstisztek szabotálása következtében, másrészt pedig a németek követelései folytán a munkaszolgálatosok tízezrei pusztultak el, vagy gyilkolák meg őket Ukrajnában, a Don mellett. (E szörnyű tragédiának téziseit a „Függelék“ ismerteti.)

A magyarországi zsidóellenes intézkedésekről és hangulatról ugyanekkor a következő hiteles képet festi az országos irodák beszámolója, amelyet 1944. március 10-én terjesztettek elő:

Pestvármegye területén (Nagykátá, Dunavecse, Túra, Cegléd, Tápiószéle, Tápióbicske, Kóka, Örkény, Lajosmizse, Pestszenterzsébet, Alsódabas, Ószőny, Ócsa) hatósági intézkedésekre bezáratták a zsidó templomokat, amelyek ellen különböző biztonsági vagy építési kifo-

*) Lásd a „Függelékben.“

gásokat emeltek. Több ízben kellett lépést tenni először a templomoknak az ünnepekre való ideiglenes megnyitása, majd az intézkedés teljes hatástanulása érdekében. A legtöbb esetben kitűnt, hogy vagy nem volt ok a bezárásra, vagy pedig egész jelentéktelen hibákat jelöltek meg a templomok felülvizsgálatára kiküldött szakértő bizottságok.

Több más helyről (Nagyatád, Nagykároly, Mágocs, Csongrád) is érkezett jelentés zsidóellenes intézkedésekről és hangulatról.

Székesfehérvárról jelentés érkezett, hogy a templom kupoláját városépészeti okokból le akarják bontani.

Tömeges felterjesztés érkezett az Irodához a *zsidó házfelügyelők* i *elmozdítása* kérdésében, ugyancsak a *sportszövetségből való kizárást* : jelentették az ország csaknem minden részéből és intézkedést kértek az ifjúság sportoktatása tekintetében.

A *zsidóellenes intézkedések sorából* a hozzánk érkezett jelentések alapján a következőket emeljük ki:

Fürdőtilalom (Zalaegerszeg). Rituális baromfi árusításra való kijelölés mellőzése. Telefonállomások megvonása, majd korlátozása. Rádiók elkobzása. Temetőrombolás (Komárom). Kiutasítás (Gyergyótölgyes). Utazási korlátozások (Rozsnyó, Abony). Honvédelmi órák zsidóellenessége (Kecskemét, Kiskunfélegyháza). Tankönyvek zsidóellenessége. Piacon külön vásárlási órák megszüntetése (Érsekújvár, Zalaegerszeg). Nőegylet feloszlata (Ungvár). Templombontás (Bözöd-oc újfalú). Leventeláryok tantervének zsidóellenessége. Zsidó hitre tért egyének házasságának megnehezítése vagy megakadályozása.

Külön ágát alkotja a sérelmeknek az *élelmezés* tekintetében tett olyan intézkedések, amelyek a zsidó vallású állampolgárokat a közellátás bizonyos ágaiban korlátozni, vagy azokból kizárni akarták. Zsír, cukor, tej, szappanjegyekből zárták ki a zsidókat Nagyváradon, Beregszászon, Székesfehérváron, Marcalin, Kisbéren, a gabonajegyeket vonták meg Nagykőrösön, a cipőellátást korlátozták Léván, disznózsír helyett más zsírneműt kért Dunaharaszti, Alsógöd, Ungvár, Léva, Kunszentmárton, Rozsnyó, Buda, Gyöngyös.

A *fogások* működésének felfüggesztése is szükségessé tette az Iroda közbenjárását. Az *erdélyi iparrevízió* kérdésében is beadvánnyal fordultunk az érdekelt kormányhatóságokhoz. Iparmegvonásra vonatkozó panasz érkezett *Aszódról*.

Hitközségi ingatlanok és helyiségek igénybevételét jelentette Nagyszalonta, Ujverbász, Topolya, Zalaegerszeg, Pestszentlőrinc, Mátyásföld, Rácalmás, Körmend, Csáktornya, Pilis, Pestszentimre. Zsidó ingatlan eladás tekintetében fordult hozzánk orvoslásért Vecsés. Zsidó vallású polgárok lakásának igénybevételét jelentette Beregszász. Hitközségi helyiségbe való beszállásolást jelentett Dunaszekeső.

Az iskolák életében a *numerus nullus* és *zsidó osztály felállítását* panaszolta Győr. Talmudtóra betiltást jelentett Beregszász. A középiskolai felvételek korlátozása tekintetében jelentést tett Szolnok, Kaposvár, Székesfehérvár, Kassa, Léva, Mohács, Pécs, Beregszász, Hódmezővásárhely, Battonya, Galgóc és Csáktornya.

Kép a magyar zsidóság állapotáról a német invázió idő pontjában.

A magyar zsidóság férfainak harminc évjárata 1940—1944 között katonai kiségitő szolgálatot teljesített és ezáltal a magyar zsidóság egzisztenciális problémái jelentékeny rétegekre nézve a fizikai élet problémáivá súlyosbodtak. A zsidóság itt-hon maradt részét a szélsőjobboldal végletekig terjedő agitációja, a honvédség németimádata és nyilas fertőzöttsége igen nehéz helyzetbe hozta. A világeseményekből új antiszemita propaganda-anyagot kovácsoltak, amelynek lényege az volt, hogy az ország most folyó háborújában a magyar zsidóság — „*a másik oldal győzelméért remeg és imádkozik*”. Az izgató cikkek állandóan azt harsogják, hogy a zsidók „*tüntetnek a hatósági, rendőri, katonai, honvédelmi érdekek és rendszabályoké ellen.*” Hangoztatják, hogy a magyar zsidóság tagjai „*szándékosan, eltökélt ártaniakarással, azzal az arroganciával, amelyet semmiféle méltányosság ki nem irthat belőlük, fittyet hánynak ezeknek a tilalmaknak, ezeknek az érdekeknek*” Nyíltan állítják, hogy a magyar zsidók szabotálják az ország háborúját: „*fényjelekkel akarják megkönnyíteni azoknak a munkáját, akik az ország életére törnek.*” Kimutatni iparkodnak, hogy „*a zsidóság és a bolsevizmus közös töből fakad és közös célokért küzd*” ...

*

A magyar zsidóság száma (izraeliták) ebben az időpontban 725.000. A tájvédelmi törvény folytán a zsidóknak tekintendők száma azonban kereken elérte a 850.000-et, esetleg meg is haladhatta ezt a számot. (Pontos statisztikai adat a faji alapon megállapított zsidóság létszámáról nincs.) Már az első zsidótörvény életbelépte után a magyar zsidóságra szociális munkájának átfogó és széleskörű újjászervezése hárult. A közösség erejének az egyesek megsegítésére fokozottan kellett érvényesülni, különösen azért, mert már nem is annyira szórványosan egyeseknek, mint inkább kenyértelenné vált töniegeknek megsegítéséről kellett gondoskodni. A pályák egy sorozatán lg elzáródásával módot kellett teremteni arra, hogy a zsidók más fő lalko zásokba rétegeződhesenek át, főként ipari és mezőgazdasági képzettséget nyerjenek, hogy akár itt, akár másutt, kü országokban ú) elhe lyezkedést szerezhesenek. Mindehhez kormányba ósági hozzájárulá sokra és intézkedésekre lett volna szükség. e

A zsidóság vezetői itthoni eljárásaikkal párhuzamosan iparkodtak kapcsolatot teremteni újból *külföldi illetékes zsidó szervekkel is*, mert tudták, hogy a magyar zsidóság ekkor már nem nélkülözheti a hittestvéri szolidaritásból eredő külföldi segítséget sem. 1938 júliusá

ban az *eviani konferenciára* Eppler Sándor és Lunzer Pál a neologia képviselőjében, s dr. Deutsch Adolf személyében az orthodoxia megbízottja megfigyelőként küldetnek ki, majd ezt követően Párisban tárgyalnak, az ott működő nagy zsidó szervezetekkel. Hazaérkezve jelentik, hogy két irányelvet kell a jövőbeli szociális munkálkodás számára figyelembe venni:

1. A segítség munkájának egységes intézését kívánják.

2. Csak akkor számíthatunk a külföldi zsidóság részéről áldozatkészségre a szociális segítség munkájában, ha a magyar zsidóság is ugyanolyan áldozatokat hoz a segítség céljaira.

Évek óta tapasztalhatta a magyar zsidóság, hogy a külföldi zsidóság elsősorban a német és osztrák, majd a szudétanémet, cseh és szlovák zsidók tömegét vette gondozásba. Jöttek ugyan hozzánk is a *Hicem* és a *Joinl* kiküldött képviselői, akik azonban csak helyzetünket tanulmányozták, más nem történt. 1938 végén megérkezett azonban Budapestre *I. Aranovici* a Joint megbízásából, Eppler és dr. Reiner, — tíznapos ittartózkodása alatt, — a legalaposabban ismertették előtte a magyar zsidóság helyzetét.

A lefolytatott tárgyalások után 1938 végén fölláították a *Magyar Izraeliták Országos Pártfogó Irodáját*. Ez lett az egységes központi irányító szerv, az egész magyar zsidóság életbevágó szociális ügyeinek intézésére egyedül illetékes. Ennek végrehajtó bizottságában résztvettek a kongresszusi, az orthodox, a status quo irodák és a Magyar Cionisták Szövetségének vezetői, szakbizottságaiban pedig a Társadalmi Munkabizottság, a volt világháborús katonák és munkaszolgálatosok érdekeinek képviselőit alakult Hadviseltek Bizottsága, továbbá különböző ifjúsági csoportok képviselői.

1939. év elején Stern Samu elnök és Eppler Sándor főtítkárnak *Parisba* és *Londonba* utaznak és az összes illetékes ténnyezőkkel részletes tárgyalásokat folytatnak. Különösen érdeklődik a magyar ügyek iránt az *American Joint Distribution Committee* és annak Párisban működő vezetője Mr. Morris C. Proper, akinek magyar származású felesége van. Ugyanúgy a *Jewish Colonisation Association*, illetőleg annak párisi vezérigazgatója Louis Oungre, valamint a Híremet vezető párisi igazgatók dr. James Bernstein és Edouard Oungre.

1939. aug. 22-én Párisban megkezdődött a *Joint világkongresszus*, amelyen a magyar zsidóságot Eppler Sándor és dr. Reiner Imre képviselték, s kérték hittestvéreik megfelelő megsegítését. A kongresszus megnyitása napján vált ismertté (aug. 23.) Hitler megegyezése a Szovjettel. A kongresszus sietve befejezte tárgyalásait. ..

A világesemények dübörgése közben 1939. őszén azután érkezett 400.000 dollár, mint első részlet a Joint-tól. Ez volt a látható jele annak, hogy a külföldi zsidósága a magyar zsidóságnak „megbocsátott” és újból felveszi azzal az érintkezést. 1924 óta ugyanis a külföldi zsidóság bizonyos nehezteléssel tekintett a magyar zsidóság felé. A numerus clausus elleni küzdelem során Vázsonyi Vilmos ugyanis, az ország zsidóságának egyöntetű tetszése mellett, — a magyar zsidóknak a következő álláspontját rögzítette le:

„Mi nem kérjük védelmünket a trianoni békeszerződés alapján, mert nem akarunk kisebbség lenni, amely genfi védelem alá helyezi magát, ahova elzarándokol a mi kormányunk demokráciáért. Ami

gyász a nemzetünknek, az soha nem lehet a zsidóság jogainak forrása. Mi nem kötünk külföldi szövetségeket, átengedjük ezt azoknak -a fajvédőknek, akik a magyar faj nagyszerűségét, Magyarország nagyságái ügy munkálják, hogy a nemzetükhöz hit zsidóvallású polgárokkal akarják kevesbbiteni a magyarok számát és akik Magyarország számára úgy akarnak szimpátiát szerezni mindenfelé és úgy akarják ezt az országot nagyszerű mágneses vonzóerővel bevonni, hogy üldöznek és sanyargatnak minket.”*)

A zsidóság nagy külföldi szervezetei másfél évtizeden át éreztették a magyar zsidósággal, hogy neheztelnek segítő kezüknek 1924-ben történt határozott visszautasítása miatt. Nehezteltek, s Vázsonyi Vilmos kénytelen volt álláspontját több ízben magyarázni:

„... nem értenek meg külföldi hittestvéreink sem, mert mi elsősorban és mindenek felett magyaroknak valljuk magunkat. Mi nem magyar zsidók, hanem zsidó magyarok vagyunk ...“

„... nem tagadjuk meg őseinket. Sem azt az őst, akinek a -csipkebokorban megjelent Isten és akihez szólt Isten, sem azt a másikat, aki nyomorgóit, nélkülözött és szenvedett a gettó szűk falai között. Zsidók vagyunk és zsidók maradunk, ragaszkodunk őseink vallásához, de ez a haza a miénk is, hazánkat sem adjuk, magyarságunkat sem adjuk, magyarok vagyunk', magyarok maradunk...”

ha a gyűlölködés ki is akarna rekeszteni, a gyűlölködők és azok a külföldi hittestvéreink is, akik megtagadják tőlünk zsidó mivoltunkat azért, mert mi a vallás és a haza konfliktusait nem ismerjük, mi a magyarság ügyével és a magyar nemzet ügyével változatlan kapcsolatban vagyunk: hirdetjük, hogyha a mi egyenlő jogaink csorbája révén, a mi szenvedésünkkel megválthatnák a nemzetet, ha a mi jogaink megcsorbításával egy lépéssel előbbre jutnánk a magyar Hiszekegy gondolatához: az integer Magyarországhoz: — hát mi szívesen lemondunk ezekről a jogainkról! (**)

Ez a magyar álláspont okozta a külföldi zsidóság közömbösségét és neheztelését a magyar zsidósággal szemben. A végszükség órájában azonban feléledt a hittestvéri segítőkézség. . .

A külföldi zsidóság álláspontjának megfelelően: „annyit adnak, amennyit a magyar zsidóság is önkéntesen összegyűjt,” — az országos irodák gyűjtési engedélyt eszközöltek ki a belügyminiszternél. A gyűjtési akció megszervezését dr. Ribáry Géza, a pesti izraelita hitközség elnökhelyettese vállalta magára és végezte önfeláldozó kötelességtudással. Szervezetet létesített: az Országos Magyar Zsidó Segítő Akciót (OMZSA), amelynek végrehajtóbizottságában résztvett a kongresszusi zsidóság, az orthodoxia, a status quo és a cionista szervezet vezetősége. Az első gyűjtés eredményeképpen 1940 június 30-ig befolyt 1 150.026.14 pengő. Ebből adott Budapest: 773.031.48, a vidék 376.994.66 P-t. A kongresszusi hitközségek: 99S 769.15 (ebből a pesti hitközség: 662.956.22), orthodox hitközségek: 138.208.86 (ebből Budapest: 24.341.—), status quo hitközségek: 12.767.13 pen-

♦) 1924 okt. 27-i beszéde a P. I. H. közgyűlésén. (Csergő: Vázsonyi II. kötet. 440 oldal.)

**) 1925 nov. 22-i beszédéből (Csergő: Vázsonyi II. kötet. 441. oldal).

gőt. A befolyt és külföldről adott pénzt a szociális segítség céljaira & *Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája* dr. Polgár György és dr. Pásztor József vezetésével Bethlen Gábor-téri központjából 38 vidéki fiók-irodája útján osztotta szét. A rendelkezésre álló összegek 53,5%-át a külföldről menekült zsidók segítésére fordították. A Felvidéki és Kárpát-alja ekkor visszacsatolt nyomorgó zsidó proletárságát a gyűjtött összegek 19%-val támogatták. A fiatalabb generáció át- és kiképzésére 5,8%, kivándorlásra 4,5%, irodai, személyi és dologi kiadásokra 8,2%-ot fordítottak (a menekültek segítségére fordított összegek fe-
dezetet csaknem kizárólag a JOINT részéről e célra rendelkezésre bo-
csátott összegekből nyertek.) A szociális segítség keretében Budape-
sten 17.000 egyént, vagyis 9.000 családot támogattak (tejakió, nép-
konyhák, élelmiszercsomagok juttatása, felruházás, fűtőanyag jutta-
tása, ünnepi akciók, pászka-osztás, özvegyek és árvák segélyezése, la-
kás és lakbér segélyezés, stb.) A szociális segítség keretében működtek,
napköziotthonok, nyaralótelepek, tanonc- és szeretetotthonok. Az Iroda
2000 zsidó gyermeket is nyaraltatott.

A „munkaelátás, átképzés és kiképzés“ terén sikerült többezer
állástvesztett munkakeresőt fizikai pályákon elhelyeznie az „ÖRT“ Or-
szágos Továbbképző Bizottságnak. A magyarországi ORT-Bizottság a
genfi Union-ORT (Organisation, Reconstruction, Travail) megbízásá-
ból létesített különböző ipari tanfolyamot és a PIH ipari középiskolái-
nak műhelyeit alimentálta gépekkel és szerszámokkal. Az ÖRT dr.
Boda Ernő elnöklete alatt *Halasi Fischer Ödön* igazgató vezetésével
rendkívül értékes működést fejtett ki a magyar zsidó fiatalságnak fizi-
kai munkára való terelése és a zsidótörvények által sújtott felnőtteknek,
állástvesztetteknek új egzisztencia létesítése terén. Külön megemlítendő
másfélezer érettségizett ifjúnak tanoncként való elhelyezése. Kárpátalján
rövidesen sokan kosárfonással kereshették meg kenyerüket. Raffiaszövő,
bördíszműves, szabás-varrási és iparművészeti (grafika, kerámia, di-
vatrajzolás), exportra szánt női blúzok háziiparként való készítésére
szolgáló tanfolyamokat állítottak fel a fővárosban és a nagyobb váro-
sokban. (E tanfolyamok engedélyezését a hatóságok rövidesen vissza-
vonták, arra hivatkozva, hogy a kivándorlás jelenleg szünetel és az *ét-
képzettek* a magyarság munkalehetőségeit károsan befolyásolják. Sike-
rült azonban az ORT-nak mindig megtalálni a lehetőséget arra, hogy
munkáját folytathassa.)

A Pártfogó Irodának legnagyobb gondját az idemenekült né-
metországi, csehországi, ausztriai és szlovákiai, valamint lengyelor-
szági hittestvérek képezték. A Kállay-kormány, s elsősorban Keresz-
tes-Fischer Ferenc belügyminiszter — ellentétben az addig követett
embertelen kiszolgáltatási rendszerrel — hallgatólagosan, „átvonulás“
jelszavával, — sürte ugyanis azoknak az országban való tartózkodá-
sát, akiknek sikerült a környező államokból hozzánk menekülni. Ja-
varészüik a KEOKH felügyelete alatt a magyar zsidóság által létesített
különböző táborokba került, ahol igen nagy nehézségek árán lehető-
sítették valamelyest is emberségesebbé tenni. Míndent elkövetett
a Pártfogó Iroda, hogy a menekülteket, de természetesen a kívánon-
rolni akaró magyar hittestvéreket is a kivándorláshoz segítse. 1939
június 1 től 1940 május 31-ig. — nem szólván azokról, akik önállóan
jártak el, — 3 633 család, 13-413 személy jelentkezett kivándorlásra
a Pártfogó Irodánál. Sikerült 1.271 útlevelet szerezni, vízumot pe-

dig 1.420 esetben. A „Menekültügyi Bizottság“ nagy és értékes munkát végzett dr. Reiner Imre és dr. Zahler Emil elnökök vezetése alatt. Munkájukat elsősorban Keresztes-Fischer megértése tette lehetővé, akinél minden ezirányú kérdés meghallgatásra talált, A Kállay-kormány érdemei a menekült zsidók védelme terén elvitathatatlanok.

Az Omzsa-gondolat ez volt: „közös a sorsunk, együtt menekülünk meg, vagy együtt pusztulunk el.” A zsidó előkelőségek, közéleti emberek nagyobb része a zsidótörvények alatt alig akart résztvenni a hitközségek életében. Most megváltozott a helyzet: *zsidó ember közéleti munkát csak a zsidó közösségben fejthetett ki.* A zsidóság életében azideig egység helyett szétaraboltság, társadalmi kiegyenlítődség helyett az ellentétek szakadéka, segítőkészséggel szemben szűkeklűség és rövidlátó elzárkózás voltak a jellemző sajátosságok. Fegyelmetlenség, pátütés, széthúzás tette gyöngévé soraikat. A szegényebb társadalmi rétegek sorsát megpecsételni látszott a gazdagabb osztályoknak az a hiedelme, hogy a mutatkozó nagy veszedelmekből egyéneknél jobban szabadulhatnak meg. Ribáry Gézáé az érdem, ő értette meg a magyar zsidó társadalommal, hogy újból előtérbe kerül az az évezredek álláspont:

„Izraelben mindenki társ, minden bűnös bűnéért a többi is jelel, minden zsidó sorsa közös.“

Az Omzsa a modern propaganda minden eszközét igyekezett felhasználni. Jelszava volt: *Testvéredet ne hagyj el! Sújt a sors, áldoznod kell!* Ribáry Géza zenét szerez a Szép Ernő versére írt emelkedett hangú Omzsa-himnuszhoz, művészi oklevelek, plakettek jutalmazták „az erején felül áldozó” hittestvért, izléses és hatásos plakátok, sorozatos propaganda-gyűlések a fővárosban és a vidéken hívják fel az áldozatkészséget, levelezőlapok és egyéni levelek, jól fogalmazott körlevelek növelik az eredményt. Elvül szolgál: mindenki jövedelmének 1—10%-át, vagyonának 0.1—3%-át ajánlja fel. Később az egyes hitközségek vették át a hozzájárulások összegyűlésének nehéz feladatát, miután az önkéntes adományok nem folytak be kielégítő módon, s minden lélek után 2 pengőt, továbbá a kivetett évi kultuszadó után 20%-ot és évi kiadásaik után 10%-ot pótdóként juttatta! el az Omzsa céljaira.

Szükség volt kétségtelenül a zsidóság gondolkozást módjának átalakítására. Szükség volt az Omzsa „gondolatira:

„A cél új lelkületű zsidóság kitermelése, mely felismeri változott helyzetét, egyben örök feladatának változott lehetőségeit s amely eredményesen hozza meg azt az áldozatot, amelyet tőle az új idők megkívánnak.“

Ehhez hozzáfűzték még:

„Csak az teljesítette kötelességét az Omzsával szemben, ak annyit áldozott, hogy azt meg is éri.“

1943-ban már 10 millió pengőre volt az Omzsának szüksége. A viszonyok úgy romlottak, különösen a Kárpátalján, hogy akad olyan népkonyha, amelynek naponta kétezer adagot is kellett kiszolgáltatni egy-egy kis kárpátaljai városkában. Az Omzsának azonban: szűkre szabott lehetőségei voltak: egy személynek egy havi ebédeltésére mindössze 1 pengő 88 fillért tudott juttatni, amelyet a helyi tehetősebb zsidók külön adakozása annyira tudott „feljavítani“, hogy

naponta 13 fillér ára babot adtak ki a népkonyhán jelentkező nyomorgó zsidóknak. Figyelembe kell venni, hogy a kétezer adag népkonyhai ebédhez hetenként mindössze 1 kg zsír jutott.

A *második zsidótörvény* intézkedései és az azokat fokozó rendelkezések folytán 1940 december 31-ig 50.772 zsidó munkavállaló vesztette el kenyérét. Ezek 82.869 személyt tartottak el. A törvény tehát e határapig 133.641 zsidót sújtott. A következő terminusig, 1941 június 30-ig 8.678 kereső zsidót, 12.262 eltartott személlyel, összesen tehát további 20.940 zsidót érintettek az intézkedések. 1942 december 31-ig 221.896 zsidó, tehát a zsidóságnak 40%-a jutott e zsidótörvény rendelkezései folytán a kenyértelenség állapotába. Több mint 4.800 italmérsi engedélyt vontak meg tőlük, a gabonakereskedelemből a zsidók teljesen kiestek. Mintegy 15.000 vásároló kereskedőt tiltottak el tevékenysége gyakorlásától. 1942 január 1-én már sem a zsidó közszolgák (hordárok) nem jelenhettek meg évtizedes posztjaikon, sem a zsidó újságírók (rikkancsok) nem foglalhatták el megszokott helyüket. Katonai-, illetve eg kisegítő munkaszolgálat atos-távollét címén is sokezer férfit bocsátottak el az új őrségváltás folytán mindenütt szerephez jutott szélsőséges gondolkozású munkaadók és vállalati vezetők.

A feladatok évről-évre ily módon fokozódtak, a *segítés munkája mind nehezebbé vált*, újabbnál újabb és újabb propaganda volt szükséges a hatalmas arányokban növekvő szükségletek kielégítésére.

A közjogi kérdéseken túl 1941 óta a magyar zsidóságnak legnagyobb és legfontosabb kérdésévé a *munkaszolgálatok ügye* emelkedett. 1940 óta előbb munkatáborokba, majd később fegyvertelen kiegészítőszolgálatra az ország területén és végül a hadszíntérré szólította a kötelezettség a magyar zsidóság 30 évjárátát, sőt igen sok esetben még ennél idősebb korosztályokat is. A törvény értelmében a munkaszolgálatosok maguk voltak kötelesek felszerelésükről gondoskodni, természetesen a felekezetre hárult a feladat, hogy ellássa ruhával, cipővel, takaróval a munkaszolgálatosok tízezreit, a szegénysorsúakat, akik erre maguk képtelenek voltak. 1942 őszén nagy társadalmi gyűjtéssel igyekeztek erről gondoskodni. Az akciót a Hadviseltek Bizottsága Fábián Béla vezetésével indította meg és bonyolította le. A közzel 1 millió pengőt eredményező pénzgyűjtés, a kb. hasonló értékű természetbeni ruhagyűjtés még mindig nem fedezte a szükségletet, hiszen csak 1942 októberében és novemberében 23 vagon téli ruhánemű ment ki. Két újabb gyűjtésen kívül 100—200 százalékos pótdó sem tudott elegendő anyagi eszközt biztosítani erre a célra. Szükség volt azonban a munkaszolgálatosok hozzátartozóinak segélyezésére is, amelyet úgynevezett „családvédelmi” akcióval végeztek.

A zsidótörvények a gazdasági következményeken kívül számos *egyébb szempontból* is érintették a felekezetet. Az 1938. év folyamán több mint 4.000-en jelentették be kitérésüket, csak a P. I. H. területén. 1940-ben: 2 260, 1941-ben 1.463-an, 1942-ben 1.858 és 1943 szeptember végéig 994 kitérő jelentkezett a pesti rabbiságnál. (Az országos számokról hiteles statisztika nincs, azonban az arányok — természetesen csak a neolog hitközségekben, — kb. ugyanezek.)

Megdöbbentő adatokat mutat a *zsidótörvénynek közvetett kihatása*, amely elsősorban a születések számának katasztrófális csökkenésében mutatkozik. A születések száma a világháború végéig országos

viszonylatban, évi átlagban, általánosságban kétszer annyi volt, mint az elhalálozások száma. 1938-ban 3.184 elhalálozással szemben csak 1.463 születés volt. 1939-ben 3.287 elhalálozással szemben 933 születés volt, tehát három és félszer annyian haltak meg, mint ahányan születtek. Budapesten a zsidóság természetes apadása már 1930-ban 34%, 1935-ben 43%, 1938-ban 54% és 1939-ben 71% volt. (A zsidó öngyilkosságok száma is ugrásszerűen emelkedett: 1929—38. évek között a zsidóság arányszáma 5.1% volt, míg az öngyilkosok között 6.6% volt a zsidó). 1940-ben a zsidó halálozások száma 3-423, a születéseké 897; 1941-ben 3.092 a halálozási és 517 születési bejelentés van feljegyezve, vagyis hatszor annyi halálozás, mint ahány születés. Ugyanekkor Budapesten az egész lakosságra nézve a születések száma felülmúlta a halálozások számát.

Mi sem lenne természetesebb, ha a magyar zsidóság százezrei ebben az időben a *kivándorlás* felkínált eszközeivel éltek volna. Meg kell mondanunk mégis, hogy egy egész kis réteg foglalkozott mindössze komolyan a kivándorlás gondolatával, amellyel inkább, — érthetően, — a fiatalság kacérkodott, bár gyakorlati megvalósításra a háborús viszonyok folytán egyhamar egyébként sem kerühetett sor. A zsidóság hivatalos vezetősége ugyancsak foglalkozott ezzel a problémával, amelyet számtalan röpirat is fejtegetett. *Hová? Mivel? Hogyan?* Ez a három kérdés meredt a kivándorolni szándékozó élé. Egy időben Madagaszkar volt a felvetett üticél. Rosberg Alfréd bta be ezt a szigetet, — mint a jövő zsidó állam kiszemelt területét, — a köztudatba. Általában véve Délamerika, azután Haiti szigete, San Domingo köztársasága, voltak Palesztinán kívül az utóbb kiszemelt letelepülési helyek.

Ebből az időből ered az a statisztika, amely számot kívánt vetni a zsidók kivándorlása, illetőleg kitelepülése folytán megmozgatandó *nemzeti vagyon* állagáról. A magyar nemzeti vagyont ezidőben 36 milliárd pengőre becsülték. Kovács Alajos szerint a zsidó vagy zsidó eredetű vagyon 20—25%-a a nemzeti vagyonnak, tehát 7—9 milliárdra tehető. Matolcsy Mátyás 12 milliárdra becsülte ugyanezt. (Kovács Alajos a zsidóság évijövedelmét másfél milliárdban állapította meg, átlagban tehát 1850 pengőben.) Valójában 6—7 milliárd lehetett 1941 végén, elfogulatlan megállapítással a zsidó, vagy zsidó eredetű vagyon, amely a 240.000 családba tartozó 800.000 fő között oszlott meg. Igen aránytalanul: 10 000 család birtokában volt számottevő vagyon, 300.000 pengőtől felfelé, összesen 5.5—6 milliárd értékben. További 30.000 család rendelkezett még némi vagyonnal, mintegy 1.5 milliárd pengő értékben és azután 100.000 család volt teljesen vagyontalan és legnagyobb részében kereset nélkül. Ilyen vagyonelesztás mellett komoly kivándorlási akcióról csak abban az esetben lehetett volna szó, hogyha a gazdagok teljes önzetlenséggel magukra vállalták volna a nincstelen zsidó tömegek kiszállítási és részben az új területen való berendezkedés! költségeit. Erre azonban, ismervé a viszonyokat, számítani nem lehetett. Érthető tehát, hogy egy kivándorlási akció minden reális alapot nélkülözött.

Az 1942 július 14-én életbelépett 1942: XVIII. te. rendelkezéseihez képest a törvényben engedélyezett „országos járulék”-ot 1943 január 1-től fogva kivetették a kongresszusi és orthodox országos irodák,

hogy közérdekű feladataikat elvégezhessék az államsegély elmaradása ellenére is.

A neolog zsidóság ezzel egyidejűleg a saját életében bizonyos *reformokat* hajtott végre. A legtöbb hitközség modernizálta választójogát, bár ezúttal sem tette általánossá. A hitközségek vezetősége több helyütt átalakult „munkaelőljárássá”, nem egy helyen részben kimaradtak a „nagy címek”, demokratikusakban állították azokat össze, de a kisemberek tömege még mindig képviselet nélkül maradt. Az új vezetőségek körében a legtöbb hitközségnél most már helyet foglal a cionistáknak is egy-egy képviselője, hogy együtt dolgozzon az egész zsidósággal.

Nem lehet azt mondani, hogy ezzel teljes lett volna a zsidóság különböző rétegei és társadalmi osztályai között az együttműködés és az együttérzés, kétségtelen azonban, hogy amikor „*köröskörül elkeseredett háborúságok dúlták a világot és külön tragikum kárhoztatta a szenvedésre a zsidóságot,*” — valahogy közelebb kerültek a hitestvérek egymáshoz és ebben kétségtelenül a legnagyobb érdeme az OMZSA és az OMIKE propagandájának volt. *)

A művészet egykor szabad porondjáról az OMIKE művészakciójának szűkebb keretébe volt kénytelen a magyar zsidó színjátászás hátrálni. 1939 novemberében a P. I. H. székházának Wesselényi-utcai szárnyában, a II emeleten felépített hatalmas kultúrteremben, amelyet Goldmark Károly világhírű magyar zsidó zeneszerzőről neveztek el, nyitott meg Ribáry Géza, Csergő Hugó, Bánóczy László, Bálint Lajos és Komor Vilmos vezetése alatt az OMIKE művészakció színháza. Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület volt az a fedőszerv, amelynek égisze alatt Keresztes-Fischer Ferenc, azzal a feltétellel engedélyezte a színházat, hogy' az előadásokat csak ennek az egyesületnek a tagjai látogathatják. Ez volt a forma, mert zsidók a törvény értelmében azidőben már nyilvános színház nyitására engedélyt nem kaphattak. A bérlők a bérleti díj lefizetése révén egyben az egyesület tagjai lettek és ez képezte a színház játszási engedélyének jogi alapját. Ez a színház közel 5 évig működött, mintegy 300 előadást tartott, operát, drámát, kabarét, koncertet, nagy zenekari hangversenyt vegyesen. A látogatók száma meghaladta a 400.000 et. Az áldatlan körülmények ellenére az előadások nivójára jellemző a Népszava egyik opera kritikája. Ez elmondja, hogy valaha — amikor Brahms Pesten dirigált, egy jó Wagner előadásért Németországból a pesti operába kellett átrándulni: most pedig, Tia valaki jó operai előadást akar hallgatni, akkor eljőhet a Dalszínház-utcából a Wesselényi-utcába...

Ugyancsak az OMIKE keretében a zsidó festői és szobrászkó évente többször rendeznek tárlókat, melyek létrehozásánál Bacher-Bodroah Pál, Hermann Lipót és Zádor István szereztek érdemeket.

Az akkori idők magyar zsidó társadalmának *nacionalista felfogását* kívánjuk még megvilágítani, mielőtt rátérnénk azoknak az eseményeknek ismertetésére, amelyeket a német invázió Magyarországon előidézett. Az 1941. évi népszámlálásnak eredményei 1943-ban váltak

*) L. részletesen Szerző: „írók, színészek, énekesek és zeneszerek regényes életútja a Goldmark-teremig“ c. kötetét (Képes Családi Lapok 1944.)

ismertté. Ez alkalommal kitűnt, hogy az akkori Magyarország területén 724.306 izraelita vallású lakost számoltak meg (az összlakosság 4.9%-a). 1910-ben ugyanezen a területen 753.428 izraelita élt, ami az összlakosság 6.2%-ának felelt meg. (A helyzet reális megítélésé végett meg kell jegyezni, hogy míg a fentiek szerint az izraeliták száma 3%-kal csökkent, addig a többi felekezeté tömegesen növekedett, például a katolikusoké ,26.3%-al.) A 724.306 izraelitából a népszámlálás alkalmával magyarnak vallotta magát 585.265, zsidónak pedig 139-041 (az ország összlakosságának 1 százaléka.) Összehasonlítva a nemzetiségi adatokat az anyanyelvre megállapítottakkal kiderül, hogy jiddis anyanyelvűnek 126.312, héber anyanyelvűnek 5.659 vallotta magát. Ha a zsidónemzetiségűek számából (139-041 levonjuk a nem magyar anyanyelvű izraelitákat 131-971) kitűnik, hogy 7.070 lélek hjján — tehát egészen apró töréskető'l eltekintve — csak azok a zsidók vallották magukat zsidó nemzetiségűnek, akik nem magyar anyanyelvűek, míg a magyar anyanyelvű zsidók, tehát az ország összes izraelitáinak négyötöde, magyarnak vallotta magát. A statisztikai hivatal adatai szerint 1910-ben 137.000 volt a német anyanyelvű izraeliták száma. Akkor a jiddis nyelvet nem vették külön, hanem a némettel együtt számlálták meg. Ez a szám feltűnően egyezik azok számával, akik most nem vallották magukat magyarnak, tehát nyilván a Kárpátalja jiddis-nyelven beszélő zsidósága volt az, amely anyanyelvűnek megfelelően zsidónak vallotta magát. (Ugyanakkor 470.000 német anyanyelvűből 312.000 német nemzetiségűnek jelentette ki magát. Ezek a Volksbund tagjai is voltak!*)

VI.

A szomszédos államok zsidóságának megsemmisítése.

Hogy kellően méltányolhassuk a Kállay-kormány nehéz helyzetét, amelybe a magyar zsidóság ügyében a náci-nyomással való nyílt szembehelyezkedés sodorta, vegyük szemügyre a Magyarországgal szomszédos államoknak zsidó polgáraik ellen a ideig alkalmazott intézkedéseit.

Az osztrák-némét zsidók

sorsa már évekkel előbb beteljesült. Csak azok menekültek meg élve, akik idejében kivándoroltak, avagy Magyarországra tudtak menekülni, s ott a Kállay-kormány beleegyezésével menedékjogot élveztek.

Szlovákiában,

— mint már fentebb kifejtettük, — 1939-ben, mindjárt az „önálló“ szlovák állam megalakulása után kezdődött a zsidó-

*) L. részletesen Szerzői „Emlékezzünk” c. kötetében. (Képes Családi Lapok 1943.)

üldözés. Hlinka, — aki plébános korában is a legaktívabb antiszemita politikát folytatta, — pártja és gárdája uralomrajutása után rövidesen hozzáfog régi programjának megvalósításához: „*Szlovákiának a zsidóktól való teljes megtisztításához!*”

Hlinka és Mach Sanyo diktálják az iramot, te'jesen függetlenül a németektől. *Szlovákiában a nácik semmiféle formában az ottani zsidóság likvidálásában részt nem vetlek.* Elejétől fogva ezt „a szlovák nép leikéből fakadt antiszemita gyűlölet” által vezetettve maga a szlovák államhatalmi gépezet végezte el. A jogszabályok hosszú sora tartalmazott a zsidókra nézve megszorító jogfosztó intézkedéseket. Az 1939-ik évben 11, az 1940. évben 38, az 1941. esztendőben 70, 1942-ben pedig 62 ilyen jogszabályban voltak rendelkezések a zsidókra nézve. A zsidókat korlátozó legfőbb jogszabályokat végre a kormány összefoglalta és az 1941 szept. 9-én kelt 198. sz. rendelettel kiadott ú. n. „*zsidókodex*“-ben tette közzé.)* (Már előbb az 1940 szept. 13-án kelt 210. sz. alatti *alkotmány örvény* felhatalmazta a kormányt, hogy minden intézkedést megtegyen, amely szükséges ahhoz, hogy a zsidók a szlovák gazdasági és társadalmi életből kizárassanak és vagyonuk keresztény kézbe kerüljön.) A zsidókodex faji alapon áll, a nürnbergi törvényeket veszi mintául, a féléveket is kizárja, ha a szlovák állam alakulása után (1939 április 20.) zsidókkal házasságra léptek, vagy ez idő pont ufán kötött vegyes házasságból származtak.

A rendszabályok az állástól, a keresettől való megfosztással, mindennemű ingó és ingatlan vagyon elkobzásával kezdődtek, az utazás, a szabad közlekedés korlátozásával, a sárga csillag viselésével folytatódtak. Következett a gettóbazárás, az internáló táborokba való összegyűjtés, majd a tömeges deportálás voltak a szlovákiai zsidóság kálváriájának szomorú állomásai már az 1941. év vége felé. A zsidók kiüldözése már be volt fejezve, amikor 1942 május -15-én meghozták a 68. sz. alkotmánytörvényt, amely felhatalmazza a kormányt, hogy az állam területéről kiköltöztethesse a zsidókat azok kivételével, akik legkésőbb 1939 március 14-én valamely keresztény felekezet tagjává váltak és legkésőbb 1941 szept. 10. után nem zsidóval érvényes házasságot kötöttek. (A deportálásra szánt zsidók egy részét Magyarország fogadta ekkor be és mentette

*) Endre László és társai ennek a zsidókérdésbeli intézkedéseit másolták a Sztójay kormány minisztereivel egyetemben szolgálailag le, s ezek alapján hozták összes rendelkezéseiket!

meg *Keresztes-Fischer* belügyminiszter segítségével.) A Szlovákiában élt 90.000 zsidóból 70.000-t szállítottak ekkor Galíciába, a legembertelenebb módon éheztetve, vasúti kocsikba zsúfolva, a családok tagjait egymástól elszakítva, a fizikai és lelki tortúra, minden kínját alkalmazva ezekkel a szerencsétlenekkel szemben.

Mindez egy római katolikus papnak, *Tiso Józsefnek* államelnöksége alatt ment végbe, a hitbuzgó *Tuka Béla* miniszterelnöksége alatt, s *Hlinka* pártjának aktív részvételével. A kegyetlenkedések végrehajtói a Hlinka-gárda tagjai voltak, a csendőrség és rendőrség segédlete mellett. Maga a szlovák nép „részvétlenül” nézte az akciót és ha kritika hangzott el az legfeljebb arra irányult, hogy a zsidóktól állami asszisztenciával elrabolt vagyonokon *kik és hogyan* osztozkodtak.

A szlovák zsidók elleni brutális intézkedések és az azokat követő vérengzések a *szlovákság egyetemes akarátának* voltak eredményei. A „*zsidótlantás*” nem a németek nyomása alatt véghezvitt kormányintézkedés volt, hanem „*a közakarát megnyilvánulása*”. Bizonyítékul álljon itt a „*Gárdista*” 1941. nov. 18. számában közölt távirat, amelyet *Tiso* elnöknek 1941. júl. 17-én küldtek a fronton küzdő szlovák katonák. Ebben arról biztosítják az államfőt, hogy „*a végső győzelemig harcolnak német baktársaik oldalán, de egyben arra kérik, hogy míg ők kim megteszik a kő élességüket, addig csináljon végképpen rendet a zsidókkal odahaza Szlovákiában!*”

Megállapítandó végül, hogy a szlovák zsidók elleni intézkedésekben a német karhatalom, a német hadsereg és a Gestapo, részt nem vett. Azt a szlovák hatóság saját belátása szerint egy év alatt bonyolította le. Mindössze 70.000 zsidó deportálásáról volt szó, s a németek a tempót kiváló gyorsaságúnak jelölték meg!*)

A jugoszláviai zsidóság sorsa.

Az 1931. évi délszláv népszámlálás a délszláv nemzetiségűek közül 44.966 zsidó felekezetű egyént mutatott ki. Nem ismeretes azonban a magukat magyaroknak, németeknek, stb.

*) Eichmann ét Wisliceny csak a főfelügyeletet gyakorolták. Pozsonyból ellenőrizték a szlovák zsidók Auschwitzba való irányítását, s a szlovák példát, mint mintaszerűt emlegették nálunk is, addig amíg *Endre* és *Baky* 60 nap alatt mintegy 500.000 zsidó deportálásával „*világrekordot*” nem állítottak fel. (*Endre dicsekedett ezzel feljegyzéseiben!*)

vallott zsidó felekezetűek száma. A zsidó származásúaknak számát 1941-ben 68—75.000-re becsülték.

A német-jugoszláv hadjáratig (1941 április) a délszláv kormányok komolyabb zsidóellenes intézkedést nem foganatosítottak. Délszlávia szétesése után a zsidókérdés más-más formában vetődött fel a német megszállás alatt álló Szerbiában, az önálló Horvátországban, az olaszok által megszállt nyugati területeken és a Magyarországhoz visszacsatolt délvidéki területeken.

Szerbiában a zsidóellenes intézkedések kb. 12.000-nél több személyt érintettek. Az eljárás itt is az ismert módon folyt le (sárga csillag, személyes szabadság korlátozása, összeköltöztetés, stb.). Ezeket az intézkedéseket a Gestapo bonyolította le, kis részben az akkori szerb hatóságok igénybevételével. A Bánátban a helyi ismeretekkel bíró és katonai, vagy katonai segédszolgálatra bevont svábok végezték a megkövetelt „intézkedéseket”. Az ilykép összefogott zsidóságot két gyűjtőtáborba tömörítettek, — Topovske Supe-n a férfiakat, Belgrád Zimonyban a vásártelepen a nőket és gyermekeket. — Ezekből a táborokból részben Jajnce-be vitték *kivégzésre* a szerencsétleneket, részben Németországba *deportálták* kényszermunkára, illetve az auschwitzi haláltáborba. A szerbiai zsidóság megsemmisítése 1943 végén már teljesen befejeződött.

Az önálló Horvátországban a zsidókérdés *likvidálását* az Usztasa-szervezet *saját hatáskörében* végezte. Az eljárás a szerbiaihoz hasonló formák közt zajlott le. Csekély számú kivételezések az Usztasa-mozgalom vezetőivel való rokonság, vagy személyes kapcsolatok alapján történtek. A kb. 24—25.000 főnyi zsidó fajuk gyűjtőtáborai Jasenovácon és részben a Zágráb-környéki Zagorjen voltak. Gyűjtőtáborok voltak még Boszniában és Dalmáciában is. A zsidóság elpusztítása Horvátországban folyt le *a legkegyetlenebb formák között*, s ezeitől már befejezeti tény volt.

Az olaszok által megszállt területen egész a Badoglio-féle fegyverszünetig aránylag kedvező elbánásban részesült az ottani zsidóság, miután az olasz kormány Amerikából a zsidók megsegítésére bizonyos dollárösszpeget kapott, a zsidók száma szerint és napi ellátásban számolva, s kivándoroltatásuk folyamatban volt.

A jugoszláviai zsidóságból mintegy 25.000 a *Vajdaság*, — elsősorban Bácska, — területén élt. Ezek sorsa, — *az újvidéki eseményektől eltekintve*, — a magyarországi zsidóság

helyzetével volt azonos, s az összes volt jugoszláviai zsidó állampolgárok közül ezidőben ők voltak aránylag a legszerencsésebb helyzetben.

A román uralom

az ottani zsidósággal szemben már szintén igen korán hoz -szigorú intézkedéseket. A faji tanok itt is jól előkészített talajra találtak. Megelőzően ismertették már 1939-ig a romániai eseményeket. Nagy-Románia fölborulása feletti elkeseredést zsidóellenes intézkedésekkel igyekeznek levezetni. A Gigurtu-kormány 1940-ben már a faji törvényeket vezeti be, kisajátítják a zsidó birtokokat is. 1940 szeptember 6-án kezdődik a légionárius, Antonescu-diktatúra. Internálótáborok sora (Csíkszereda, Caracal, Tg. Iiu, Zsil-völgye) zárja magába a zsidók ezreit, ahol halálra éheztetik őket Zlatescu György ezredes, Trepadus Grigoria fhgy és társai.*) Az életbenmaradtakat a Dnyeszteren túla -deportálják és ott végzik ki.

A vasgárda tagjai 1941 januárjában szerte az országban pogromokat rendeznek. Antonescu ezzel az indokolással igyekszik lecsilapítani a vasgárdistákat:

„Ne harcoljatok, mert a harcok során eleső légionáriusok könnyebbé teszik, hogy a zsidók és a szabadkőművesek vegyék kezükbe a hatalmat.**)

A lázadás leverése után mondja *Antonescu*:

„A lázadók borzalmas vérfürdőket rendeztek, nem vették figyelembe az emberiség legegység követelményét sem, s véres szenvedélyük nem ismert határt...

.... Megfelelő bizonyítékaim vannak arra vonatkozólag, hogy a légionáriusok mily módon kínozták és rabolták ki a gazdag zsidókat...”

Bukarest zsidó negyedében, Duestiben az üzleteket kifosztották és többszáz zsidót legyilkoltak. *Aritonescu* leveri a vasgárdát, de erőteljesen intézkedik a zsidók ellen is, akik kivándorlással, s megvesztegetéssel védekeznek. Ó-Románia területén ez utóbbi eszköz célravezetőnek bizonyult, sajnos, azonban annál rettenetesebb sorsra jutott Bukovina, Transnistria és Odessa zsidósága.

1941 júliusában az oroszok visszavonulnak, s román csa-

*) Bunaciu főügyész, Saracu népügyész által a *Román Plépbíró-ság előtt* tartott vádbeszédekből. (A „*Scanteia*“ 1945. május 24 és 25-t számaiból).

**) Részlet Antonescu rádióbeszédéből.

patok és német Gestapo-kirendeltségek vonulnak be Bukovinába. *Jussiban* a román csapatok 14.000 zsidót ölnek meg, *Ciudei* községben (Storojinet m.) 600-t.)*

Július 6-án a 60.000 zsidó lakosú *Cernautiba* vonulnak, be. Másnap már 1200 zsidót lönek agyon, köztük Mark dr. főrabbit, s felgyújtják a nagytemplomot. *Bukovina* fölötti uralmat Calotescu Cornél tábornok megyefőnökként veszi át, s kabinetirodai igazgatójával Sterne Marinescu őrnaggyal hozzálát az ottani 150.000 zsidó likvidálásához.**)

Cernauti és *Dorohoiu* gettóiban 10—15.000 férőhelyre 50.000 embert zsúfol össze. A 37/941. sz. paranccsal a bukovinai teljes zsidó lakosság deportálását rendeli el 1941 okt. 10-én. A román csendőrség és rendőrség végzi ezt a műveletet el. Cernautiban rabolják előbb ki, azután 1941 végétől 1942 nyaráig 30.000 zsidót deportálnak, 20.000-t visszatartanak, a legjobb módúakat és zsarolják őket állandóan. A két táborból deportált 60.000 zsidóból 12.000 jön csak vissza. így deportálják' azután Succava, Campulung, Radauti, Storojinet, Dorohiu és Hotin vármegyék összes zsidó lakosságát Transnistriába. A 150.000 zsidóból 25.000 maradt csak éleiben.

Súlyos büntény történt *Odesszában* is; A vörös hadsereg a várost 1941 október 1.6-án kiűritette. A bevonuló román csapatok hat napi vérfürdője után, október 22-én felrobbant az a ház, ahol az odesszai román katonai parancsnokság helyezkedett el. A lakossággal szemben megtorlást rendelt el táviratilag Antonescu, hivatkozván arra, hogy bizonyosan partizán-tevékenység történt. (A későbbi vizsgálat megállapította, hogy aláaknázták a kivóhú'ó orosz csapatok.) Antonescu parancsa szerint minden megölt tiszt után 200, legényért 100 polgár végzendő ki. A robbanás 16 tisztet, 8 altisztet, 1 tisztviselőt és 35 legénységi állományú katonát ölt pieg, 8500 embert kellett tehát kivégezni. Több, miqt 35.000 zsidót fogdosztatott össze *Trestiroian* Gazun tábornok, majd *Maciéi* Miklós hadtest-tábornok, s részben akasztással vagy agyonlövessel, majd pedig gépfegyverezéssel, végül benzinnel való felgyújtással végezteti ki őket az Odessza melletti *Dalniki* kolhoz területén.***)

*) A román zsidók lapjának, a „*Maniurea*“-nak 1944 nov. 20-i számából.

**) Bűnügyének adatai, tanúvallomások és dr. Rossi cernauti zsidó ügyvéd előadása alapján.

***) Davidescu Radu alezredes és a többi tanú vallomása. („*Frontul Plugarilor*“ 1945 ápr. 12.)

A legsúlyosabb tömeg-gyilkosság *Golta-megyében* történt, ahol 70.000 zsidó embert mészároltak le*) *Isopecsu Modest* ezredes, megyefőnök *Padure Arisiid* alispán segítségével. Az első intézkedések itt is gettók és táborok létesítéséről szóltak. *Bogdanovka*, *Dumanovka* és *Akmececka* a leghírhedtebbek.

Bogdanovkán 48.000 zsidót rabolt ki *Isopecsu* társaival. Amikor már nem adtak elő semmit a szerencsétlenek, kiéhezette őket, — 40 napig nem engedett kívülről élelmet behozni, — majd pékműhelyt nyitott és friss kenyeret adott el —, aranyért. Egy kenyér ára 5 arany rubel volt! Mikor már ez a módszer sem segített, *Isopecsu* a zsidók kiirtását rendelte el. » 1941 december 21. és 23-a között négy istállóba terelték az embereket. Előbb a gyengéket, betegeket, öregeket és gyermekeket, s ott agyonlőtték őket, majd benzinnel leöntve, felgyújtották az istállókat. A többi 80—100 főnyi csoportokban a *Bo^danovka* mellett 3 km-re folyó *Bug* egy nagyobb szakadékéhoz hajtották. Egy kiserdőben elszedték mindenüket, szájukból ki-törték az aranyfogakat, levagdosták a gyűrűkkel együtt az ujjúkat, s a 35—40°-os hidegben meztelenre vetköztetve a 30 m. mély szakadék szélén tarkólövessel végeztek velük. A hullák a szakadékba estek. így tartott ez 3 napig. Karácsony ünnepén „pihentek“ a hóhérok. *Isopecsu* nagy társasággal szánon jött ki gyönyörködni művében és szorgalmasan filmezte a holttestek csoportjait. December 28-án újból kezdtek és 2 nap alatt befejezték művüket: a *bogdanovkai* 48.000 zsidóból 200 kiválasztott maradt meg. Ezek feladata volt a „temetés“. Két hónapon át folyt a máglyákon való elégetés: egy sor fa és szalma, egy sor holttest, egy soványabb mellé egy kövérebb holttest. (*Isopecsu* személyes utasítása, hogy jobban táplálja a tüzet a „zsírosabb“ hulla.) 1942 február végén befejezték munkájukat, akkor 150-et agyonlőttek a 200 munkásból is. *Isopecsu Dumanovkán* 18.000 zsidót végeztetett ki hasonló módon. *Akmececkán* viszont egy gazdaságban válogatott kegyetlenséggel halálra gyö'örtetett pribékjeivel 5000 embert. Állandóan járt ide, ittas állapotban ez a szadista tömeg-gyilkos, s gyönyörködött kínjaikban, fényképezgette őket.

A *vartujeni* táborban 23.000 zsidót öltek meg.***) *Besszarábiában* 150.000 zsidó közül csak 7000 zsidó maradt az ukraj-

*) *Isopecsu* és társainak a román Népbíróság előtt lefolytatott bünpere ítéletéből.

**) A „*Frontul Plugarilov*“ 1945 jún. 14-i számában közölt vádirat szerint.

nai deportáció után életben (Chisinauban 70.000, Cetatea Albában 8000 zsidót öltek meg).*) *Vapniarka, Balta,* s egyéb táborokban hasonló volt a helyzet. Sok helyütt kizárólag *takarmányborsó* volt a táplálék, amitől *paralizist* kaptak a zsidó internáltak. A román parancsnokok már előre közölték a beérkezett szállítmányokkal: „*Két lábon jöttetek és ha nem juttok a temetőbe négyen távozhattok csak*“. A népbírószági tárgyaláson felvonult tanuk egész sora, köztük egy ismert zsidó táncosnő, *Marcus Rebeca,* az odesszai opera volt primaballerinája, csakugyan a pairalitikus hűdés folytán négy-kézláb tudtak csak mozogni.**)

* *

*

Íme tehát ilyen a helyzete a zsidóknak a Magyar országot körülfogó három államban. Nálunk, 1944 március 19-ig a Kállay-kormány minden hasonló akcióra irányuló német követelést kerekén elutasít és erélyes belügyminisztere a nyilas egyéni kísérletezéseket is letöri.

Amíg (ehát Középeurópa egész zsidóságát szinte tökéletesen megsemmisítették már a németek, a közel milliós magyar zsidóságot — mint addig fizikai létében szinte érintetlen „középeurópai zsidó szigetet“ — Horthy kormányzó és a Kállay-kormány „védelme alatt“ tudja a hitlerizmus ...

A magyar zsidóság mindamellett aggódó szorongással kíséri figyelemmel a világháborús frontok alakulását, mert mindenki érzi, tudja, hogy csak a szövetségesek gyors győzelme a náciizmus felett hozhatja meg a felszabadulást az elnyomott középeurópai országok népének. A zsidóságon régen beteljesedett már Hitlernek gyűlölettől habzó próféciája:

*„Egyet leszögezhetek, a zsidóknak mindenütt el fog menni a kedvük a nevetéstől!“***)*

*) Bata tart, százados, v. moghilevi polgármester vallomása („*Romania libera*“ 1945 ápr. 9-i számából.)

**) A román népbírószágok hónapokig tartó tárgyalások u'án halálra ítélték a vádlottakat. A Semmitószék is helybenhagyta az ítéleteket. Groza miniszterelnök és Patrascanu igazságügyminiszter előterjesztésére azonban 1945 június 1-én Mihály király valainennyinek, köztük tehát az itt kiemelt Calotescu, Isopescu, Padure, Marinescu és társaiknak is megkegyelmezett, úgy hogy Romániában e könyv megjelenéséig háborús bűnös kivégzésére sor nem került!

***) Hitler 1942 október 4-i beszédéből.

MÁSODIK RÉSZ.

A MAGYAR ZSIDÓSÁG A NÁCIURALOM KÖZVETLEN NYOMÁSA ALATT (1944 MÁRCIUS 19—OKTÓBER 15-IG)

E könyv második részében ismertetjük a magyar zsidóság tragikus sorsának kialakulását a német megszállás alatt 1944 október 15-ig.

A zsidókérdés rendezésére irányadó volt eleirite, még a Kállay-kormány elé terjesztett háromirányú követelés, amelynek végrehajtását most már Sztójay báb-kormánya keszsegesen vállalta:

1. A zsidóknak megjelölés által a többi állampolgárból való megkülönböztetése.

2. A gazdasági és kulturális életből való teljes kiküszöbölése, vagyonuk lefoglalása.

3. lakóhelyi eg való elkülönítése (gettóba zárás).

A továbbiakban vázolni fogjuk, hogyan történt, s mi okozta, hogy az eredeti kívána makon túlmenően a magyar zsidóság túlnyomóan nagyobb része deportálásra került, s megsemmisített.

I.

A Gestapo a pesti zsidóság fellegrvárában.

1944 március 19-én vasárnap délelött közgyűlés volt a pesti izraelita hitközség Síp-utcai székházában. A hangulat izgatott. Komor feszültség. A közgyűlés résztvevői tudomást szereztek ugyanis arról, hogy német csapatok az éj folyamán számtalan helyen átlépték a magyar határt s ellenállás nélkül foglalták el a vidék és főváros fontos katonai pontjait. A tanácskozás éppen azért szokatlan rövid ideig tartott. Kegyelettel emlékeztek meg Kossuth Lajos halálának félézszázados évfordulójáról, majd fél óra alatt hozzászólások nélkül letárgyalták és elfogadták az 1944. évi költségvetést. A közgyűlés tagjai siettek haza.

A Síp-utcai épületben vasárnap délután igen kevesen tartózkodtak. Amikor 3 óra tájban kis sárga Pol. jelzésű autón a németek első megbízottai megjelentek, az adóosztály néhány tisztviselőjét és az Omike igazgatóját találták csupán ott. Utasították őket, hogy hétfőn délelőtt 10 órára hívják össze a hitközség elnökségét és előljáróságát. Egy óra múlva tanácskozásra ültek össze dr. Csergő Hugó főjegyző lakásán dr. Boda Ernő, dr. Pető Ernő, dr. Fábíán Béla és dr. Munkácsi Ernő főtitkár. A további teendőkről volt szó. Az az álláspont alakult ki: *magyar állampolgárok vagyunk, kötelességünk jelentést tenni a felettes kormány-hatóságoknak, mielőtt a németekkel bármilyen tárgyalásokba is bocsátkoznánk.* Telefonon érintkezésbe léptek a kultuszminisztériummal, mint a felekezeti ügyek intéző hatóságával. Itt azzal hárította el az ügyeletes az intézkedést, hogy a miniszterelnökségen minisztertanács folyik, forduljanak oda. A miniszterelnökségen Thuránszky László államtitkár meghallgatván a tényállást a belügyminisztériumot jelölte meg illetékesnek. Ott Tomcsányi államtitkár azt kérte, hogy másnap reggel forduljanak a főkapitányhoz, tőle kapják meg a választ. A megadott időben a főkapitány nem jelentkezett, Bartha főkapitányhelyettes azonban tudott az ügyről és a következő választ adta: *engedelmességednek mindenben a németek utasításának!* A magyar állampolgárságú zsidókat tehát ily módon kiszolgáltatták a németeknek, így kezdődött...

Horthy Miklós a március 19-i koronatanácsen, amikor a Kállay-kormány tagjainak beszámolt Hitler Adolfnál tett látogatásáról, — *a jegyzőkönyv tartusága szerint,* — így ismertette a Führer követeléseit a zsidókérdésben:

„Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal izemben nem teszi meg Magyarország a szükséges intézkedéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítem és nem engedem a zsidók lemezárlását. Hitler szerint Finnországnak 6000 zsidója van csak és mégis a finn újságokban csak a zsidók lázitanak a németek ellen és Finnországnak a háborúból való kilépése mellett...“

A koronatanácsen jelen volt *Sztójay Döme* Magyarország berlini követe is, aki beszámolt Ribbentrop-pal folytatott beszélgetéséről:

— *„Mialatt a Kormányzó úr Hitlernél időzött, nekem volt alkalmam beszélni Ribbentrop-pal. Megkérdezte tőlem, vajjon tettem-e én jelentést a Kállay-kormánynak a tavalyi panaszokról? Azóta Ribbentrop szerint — semmi sem történt, elsősorban a zsidókérdésben) Megmondtam Ribbentropnak, hogy ha Németországban olyan nagy*

arányzáma volna a zsidóságnak, mint Magyarországon, akkor Németországnak sem sikerült volna annyit tenni a zsidókérdésben, mint amennyit tett...”

Ez volt tehát Sztójay Döme berlini követ nézete a 'zsidókérdésről, amikor átveszi a magyar kormány vezetését...

Keresztes-Fischer — aki belügyminiszterségének egész tartama alatt a zsidókérdésben igen konciliáns magatartást tanúsított, — ugyanekkor bejelenti, hogy „egy percig sem marad a helyén”, mert a németek átvették a rendőrséget, s a Gestapo politikusokat fogdos össze. „*Nem engednek egy zsidót sem a várost elhagyni*” — mondja.

S a koronatanács a kormányzó következő elegikus szavaival végződik:

„*A szerencsétlen nemzetnek is kell valamit mondani. Bizom a nemzet lövőjében, hogy ezeket a nehéz időket Isten segítségével átveszeljük!*”

Ezzel távozik. A kormány aláírja lemondását. Nem csoda tehát, hogy a zsidóság képviselői érdeklődésükre csak a fenti válaszokat kapják.

*

Másnap már kora reggel megjelentek a vezetők a hitközség épületében. Egyrésztük számolt azzal, hogy a Gestapo azonnal letartóztatásokat eszközöl és azért többen a legszükségesebb holmijaikkal felszerelt kis kézitáskát is hoztak magukkal. Néhánynak a családja is az épületben tartózkodott.

A várakozás izgalmas negyedórái egymásután teltek el. Kisebb késéssel végre megérkezett a várt német bizottság. Három tiszt és egy civil néhány fegyveres kíséretében. Az egyik tiszt, a soványabb, gyomorbeteg külsejű, Obers turmbannführer *Krumey* közölte: a magyar kormánnyal való megegyezés értelmében a németek veszik át a zsidók ügyeiben való kizárólagos intézkedést, s erre ő és társa Hauptsturmführer Baron von *Wisliceny* kapták a megbízást. Ha a zsidóság engedelmeskedik, nem lesz baj...

Németül tudó gyorsírót kértek. Míg azt előkerítették, a német tiszték beszégetésbe elegyedtek. *Krumey* észrevette a kis kézitáskákat, mire mosolyogva jegyezte meg: — *wird niemand in Haft genommen*. Általában véve azt hangoztatta, hogy ne ijedjenek meg, arra nincs semmi ok. Lesznek ugyan majd bizonyos megszorítások, de a személy- és vagyonbiztonságról felelnek és nem lesz deportálás ...

Jegyzőkönyvet vettek fel ezután, s első utasításait rögzítették le. Eszerint alakítsanak meg egy zsidótanácsot (*Judenrat*), amely a zsidósághoz intézendő parancsait fogja végrehajtani és továbbítani. Készítsék el az összes zsidó intézmények és azok legfőbb vezetőinek névjegyzékét, írják össze

sürgősen valamennyi budapesti hitközség és intézmény ingatlanait is, különös tekintettel az egyes épületek befogadóképességére. Közölték, hogy a zsidókkal szemben teljes utazási és költözködési tilalmat léptetnek életbe... *Aki parancsaitak nem teljesíti, vagy szabotál, azt kivégzik ...*

A németek érintkezési módja általában véve udvarias volt. Stern elnököt például állandóan „*Herr Hofraf-nak*” szólították. Olyan „kellemes” légkör alakult ki, hogy az egyik elöljáró hazatelefonált: „*Nincs semmi baj, együtt akarnak dolgozni velünk . .*”

Megérkezett azonban másnap a németek első parancsa, első igényese: 300 matrac, 600 pokróc és 30 nyomdász, — hangzott az első követelés. A nyomdászokat nagy nehézségek árán összeszedték. Ezeket átvitték a szociáldemokraták Contiutcai nyomdájába, a Világossághoz, ahol előbb szakszerűen rendbe hozták előző pusztításait, azután pedig -röpcédulákat szedettek és nyomattak velük. A pokrócok és matracok körül azonban már bajok mutatkoztak. Ezek nem álltak rendelkezésre, illetőleg a pokrócok a kincstár tulajdonát képezték, munkaszolgálatosok között való kiosztás céljából voltak fenntartva. A németek türelmetlenkedtek, rövidesen revolvert rántottak és közölték.

amennyiben délután 5 órára nem lesz minden együtt, a felelős vezetőket agyonlövik. Meg kell tanulniok: ha tíz perc alatt tízezer zsidót ki lehet végezni, végezni, akkor másfél óra alatt ezt a követelést is lehet teljesíteni! Különben is semmi sem lehetetlen!

Délután 5 órára a munkaszolgálatosok 600 pokróca és a zsidókórház betegei és ápolószemélyzete alól kihúzott 300 matrac a néme ek rendelkezésére állott...

Rövidesen beérkeztek az első hírek arról, hogy a túszok szedése megkezdődött: prominens, gazdag és politikai életben szereplő közéleti férfiakat, — köztük néhány zsidó gyárost és pénzügyi vezetőt, — lakásukról előbb az Astoriába, majd pedig különböző rögtönzött Gestapo-fogdátkba hurcoltak el. (Vázsonyij ánot márc'us 19-én este 8 órakor már a Toloncházba száll ították.) Ezenkívül az összes pályaudvarokon vasárnap óta - a Gestíjpo emberei magyar rendőrök segítségével igazoltattak az érkező és elutazni szándékozó közönséget s a zsidókat úgy o mint a-pályaudvarok közelében összefogdosták és a Toloncházba, majd onnan a kistarcsai internálótáborba szállították. A panaszokra Krumej kijelentette, hogy nincs miől tartani, rövidesen eleresztik őket:

„Senkinek sem lesz bántódása, — mondotta, — azért, mert zsidó, csak azokat tartjuk fogva, akik túsok, politikailag kiemelkedő szerepet vittek, vagy — gazemberek!”

E napokban is jelentést kívántak tenni a németek intézkedéseiről. Kormánytényező erre a célra nem volt, *Vladár* Gábor igazságügyi államtitkár március 21-én ezzel hárította el az intézkedés jogát:

„A magyar államot fenntartó fegyveres hatalom összeomlott, a Kormányzó fogoly, két német gránátos áll őrt ajtaja előtt!”)*

Március 21-én délután 5 órára, — a németek kívánsága értelmében, — egybegyűltek a hitközség dísztermében a fővárosi hitközségek, felekezeti intézmények sürgönyileg összehívott és néhány vidéki hitközség történetesen Pesten tartózkodó vezetői. Mintegy kétszázan. Az elnöki emelvényen helyet foglalt Krumej, jobbján Wisliceny, balján Stern Samu. Egy svábosan beszélő civilruhás egyén névsort olvasott, amelyet előző napi kívánságuk szerint a hitközségnél elkészítettek. Az egyes felszólítottak sorra jelentkeztek. Ahol az elnök, vagy a vezető hiányzott, ott feljegyezték a jelenlevő helyettesek nevét. Mindenütt bejegyezték az esetleg hiányzók távolmaradásának okát is. A névsorolvasás után Wisliceny rövid beszédet tartott, amely újból minden jóval kecsgetett. Kijelentette, hogy 'esznek ugyan korlátozások, de a felekezeti, kulturális és vallásos életet folytassák úgy a zsidók, mint eddig tették. *Alles geht weiter, wie vorher!*... Ők erre súlyt fektetnek, nem akarják, hogy pánik törjön ki, a bankokat ne rohanják meg, a betéteket ne vegyék ki. Az istentiszteletek trendjében sem szabad semmi fennakadásnak lenni. A rabbik a szószékről nyugtassák meg híveiket.

Tudomásul vették annak a 8 tagból álló zsidó tanácsnak a listáját, amelyet felhívásukra Stern Samu állított össze és terjesztett eléjük.

Az így összeállított Tanács tagjai a következők voltak: a pesti neológok részéről Stern Samu elnök, dr. Boda Ernő, dr. Pető Ernő és dr. Wilhelm Károly, a budai neolog hitközséget dr. Csobádi Saqiu, az orthodoxokat Kahan-Frankl Samu és óbudai Freudiger Fülöp s a cionistákat dr. Kahan Nison képviselte.

*) Tanácsi feljegyzés szerint.

A Zsidó Tanács, megalakítása után az egyetlen engedélyezett felekezeti lapban*) azonnal felhívást intézett a felekezeti tagjaihoz.

(A németek is hozzájárultak a lap további megjelentetéséhez. Feltételül szabták azonban, hogy az addigi magyar cenzúra helyett a jövőben a cenzúrázást ők végezzék el. Kötelezték a lap szerkesztőségét, hogy minden egyes cikk, sőt a lapban netán megjelenő hirdetések szövegét is pontos és hiteles német fordításban benyújtsák hozzájuk. Az első szám cenzúrázása során is megállapítható volt már az a tény, hogy a német cenzorok, — kétségtelenül magyarul is értő sVábok, — a legaprólékosabb figyelemmel olvasták a cenzúrázásra benyújtott kéziratokat. Sokszor azután a legérthetlenebbül utasították vissza benyújtott cikkeket, gyanakvó természetük a legártatlanabb bibliai történetek sorai között is rejtett célszatokat vélt felfedezni.)

A március 23-i számban bejelentik a németek utasításait:

Az illetékes hatóságok határozott utasításának közlésével jelölhetjük meg azokat a követendő elveket és cselekvési módokat, amelyek mindenkire kötelezők. Mindenki dolgozzék, teljesítse kötelességét, vegyen részt ereje megfeszítésével a hatóságok által előírt módon munkájával, azon a helyen, amelyre kötelessége állította. — Ráműtathatunk arra, még pedig az illetékes hatóságok határozott állásfoglalása alapján, hogy a zsidó hitélet, kulturális és szociális élet folyik tovább. Ez mindenkire megnyugtatóan hathat. A zsidóság részéről egy Központi Tanács alakítása kívántatott meg, mely a szükséghez képest nagyobb taglétszámban belső választmányokat a maga hatáskörében, önállóan alakítja meg. A Központi Tanács az egyetlen meghatalmazott és felelős szerve az egész zsidóságnak, amely hivatva van, mint illetékes szerv, a német hatóságokkal az érintkezést fenntartani. — Az a kijelentés történt, hogy zsidó volta miatt senkit nem tartóztatnak le és ha egyes letartóztatások szükségesek, ez más okból történik. — Budapest területét zsidónak engedély nélkül elhagynia nem szabad, ugyancsak tilos lakást változtatni engedély nélkül. Vidékről zsidó nem jöhet Budapestre. A vidékről újabban Budapestre érkező zsidó nyomban bejelentendő. Utazási, vagy lakásváltozási kérelmeket a Központi Tanács útján kell benyújtani. — Nyomatékosan felhívjuk mindenkinek a figyelmét arra, hogy mindezeket a rendelkezéseket a legszigorúbban és a leglelkiesmeretesebben tartsa be. Csak ezeknek a rendelkezéseknek pontos követése szolgálhat biztosítékul arra, hogy a megengedett kereteken belül mindenki folytathassa polgári életét. — A Központi Tanács nyomatékosan figyelmeztet mindenkit, hogy a Tanácsnak hatósági rendelkezés folytán történt felhívására tartozik a Központban haladéktalanul megjelenni és rendelkezésre állni. — A Központi Tanács helyisége: VII., Sip utca 12.

A németek — amint látható, — nagy rutinnal fogtak hozzá munkájukhoz, Rendszerük, módszerük teljesen aprólé-

*) Magyar Zsidók Lapja.

kos részletekig ki volt csiszolva. A Gestapo mindenütt jó-akaratot színlét, képmutató, álnok módon lépett fel. Mindig igyekeztek elkerülni a feltűnést, nem szerettek félelmet kelteni. Csöndben, higgadtan és a legnagyobb titokban dolgoztak. A német áfium olyan messzire ment, hogy voltak köztük olyan Gestapo-tisztek, akik a legsijnább, legudvariasabb modorban érintkeztek, tudálékos hangon szóltak, — ők voltak a megnyugtatók, a hangulat-lecsillapítók, a félrevezetők. De jelentkeztek sorra olyanok is, akik ridegen, goromba modorban, fenyegetődzve, követelődzve léptek fel: ezek voltak azok, akik a tekintélyt kívánták fenntartani és rájuk háramlón az a feladat, hogy erőszakos eszközökkel préseljének, zsaroljanak ki minél több munkát és főképpen anyagi előnyöket. Amíg tehát például Krumey a legnagyobb előzékenységgel adta elő kívánásait, megjelent Herr Huntsche és Herr Naumann, akik előzőén a Kazinczy-utcai orthodox templomot foglalták le istálló céljaira s így riváltak rá Petó Ernőre: — *Stehen sie wir in das Zimmer kommen, sie sind doch nur eine gelicher Jud!* .^u

Az első napokban valóban az intézkedést zsidó tanácstól kizárólag a németek ragadták magukhoz — mindemellett a magyar rendőrség közegeit is igénybevétték. Elsősorban az előkelőbbek összefogdosásánál. Március 19. és 20-án lakásukon össze, listáik alapján, mindenekelőtt a politikai és gazdasági vonalon a legexponáltabb személyeket. Március 20-án az Erzsébet-téren gyűjtötték egybe a közeli bankok, a piaci élet még egynéhány kiszemelt vezetőjét, s vitték innen a különböző ideiglenes fogdába. Az Astoriában a Wehrmacht, a Royalban az SS ütötte fel székhelyét, de különböző középületekben is elhelyezték Ortskommando, Streifkommando és hasonló egyéb intézményeiket, mindenütt rendeztek be ideiglenes fogdákat, ahol őrizetben tartották addig is a foglyokat, amíg végleges elhelyezésükről gondoskodni tudtak. A németek akciójával párhuzamosan folyt az első pánik hatása alatt természetesen a baloldali elemek, politikusok, újságírók s főképpen a zsidók menekülési kísérlete. Ezren és ezren nem aludtak ezeken az éjszeleken lakásaikon, keresztény ismerőseiket keresték fel, úgy hogy sok esetben sikerült is az első üldözési hullámot elkerülni. A németek ismerték már ezt a menekülési kísérletet, ezért léptek fel Krumeyék oly barátságos, megtévesztést oelőző sima modorral, viszont éppen ezért adták ki a parancsot: *senki se merje önhatalmúlag változtatni lakhelyét.*

A vasárnapi bevonulás után izgatott tömegek rohanták meg a következő nap a bankokat is. A legnagyobb magyar bank pánccélkamrája előtt százával sorakoztak az ott őriztetett értékeiket kivenni szándékozók. Sorszámokat osztogattak s a széfek kiürítése a késő éjszakába nyüült be... Ezért hangzott el a Gestapo-tisztek intése: szónokoljanak a rabbik, ne rohanják meg a zsidók a bankokat, nem lesz itt semmi baj ... Amikor ennek a megnyugtató szónoklatnak híre terjedt: sokan visszavitték értékeiket a bankokba.

A németek rendszerére ismét jellemző: Wilhelm Károly dr.-t még március 20-án lakásáról egy különítmény az Astória-szállóba vitte. Itt meglátta őt Krumej Obersturmbannführer, s annak kijelentésével, hogy délelőtt már találkozott vele a Zsidó Tanácsnál, szabadon bocsájtását kieszközölte. Ez bizonyos biztonsági érzetet keltett fel a Tanács és alkalmazottai körében, s így merült fel az ötlet: helyes lenne, *írásbeli igazolványokat* szerezni a maguk számára a Gestapótól. Erre azonban csak néhány hét múlva került sor...

A németek módszerei közé tartozott úgylátszik az is, hogy a hozzájuk az első napokban benyújtott panaszok közül egyiket-másikat orvosoljanak, s ezzel Ts megnyugtatóig hassanak az érhetően felizgatott zsidó tömegekre. Így történt, hogy a Zsidó Tanács első közbenjárására március 24-én Kistarcsáról minden 60 éven felüli férfit, 50 éven felüli nőt és a 16 éven aluli mindkét nembeli gyermekeket szabadon bocsájtották. ígérték további szabadlábrahelyezéseket, sőt az ártatlanul letartóztatottak rendszeres felülvizsgálat utáni elbocsátását is. ígérték, de erre sohasem került már sor. A németek utasítására tartott a Zsidó Tanács e napokban egy országos megnyugtató értekezletet, amelyre táviratilag felhívott vidéki megbízottak is érkeztek.

A németek kívánsága az volt, hogy a most kinevezett Zsidó Tanács szervezze meg az egész országot. Az erre a célra kért utazási engedélyeket azonban nem adták meg, ezek nélkül természetesen a vidék megszervezését lehetetlenség volt megkezdeni. (Később kiderült, hogy párhuzamosan a németek budapesti szervezkedésével, az egyes városokba kiküldött német Gestapo-osztagok mindenütt külön-külön alakítottak helyi tanácsokat, amelyek egymástól függetlenül intézkedtek. A március 28-án megtartott „országos” értekezlet így az első és egyben utolsó kísérlet volt e téren.)

A budapesti Tanács is mindenekelőtt kötelességének tartotta, hogy a németek összes intézkedéseiről jelentést tegyen a

magyar hatóságoknak. Bárhová fordultak azonban, minden kormányiszerv az első napokban illetéktelennek jelentette ki magát a zsidók ügyében, mindenütt azt a jóakarátú tanácsot adták: *engedelmeskedjenek a német parancsoknak!*

A németek közvetlenül rendelkeztek a Zsidó Tanácsoknál. Követeléseik elsősorban anyagi természetűek voltak, s a legkülönbözőbb, legfurcsább kívánságokkal álltak elő, úgy a fővárosban, mint a vidéken. (A szállításokról Eichmann a nevére szóló számlákat kért és kapott, de azok kiegyenlítéséről szó sem volt soha!)

Az általános katonai szükségleteket képező felszerelési cikkeken kívül (szalmaszakók, takarók, lepedők, ágyneműek, csajkák, kulacsok, kondérok, vedrek, konyhaberendezések, seprűk, felmosórongyok stb.) követeltek mindenfajta luxustárgyat is, nem egyszer nagyobb tömegekben (bőröndöket, akatáskákat, írógépeket, autókat, üvegszervizeteket, látszóveket, rádiókat, ezüst asztalneműeket, toilett-készleteket, tükröket, stb.) Később már igényeik egészen szemérmetlenekké váltak. Nem átalították például női fehérneműket, kölnvizet, parfümöt és sok más egyéb, egyáltalában a katonaság fogalmával össze nem függő, tárgyat követelni. Volt eset, amikor pezsgős készlet kellett. Egyszer Stern Samutól kifejezetten Watteau-festményeket kértek, mert egy magasrangú német tiszt részére rendeznek be lakosztályt. .. Lassanként „hozzászoktatták“ a Tanács tagjait és a németekkel érintkező tisztviselőiket ahhoz, hogy semmiféle kívánságuk fölött ne csodálkozzanak, s követeléseiket sürgősen és szolgálatkészen teljesítsék. így adódott egyszer a következő jellemző eset: Novak Hauptsturmführer is közölte szíve vágyát. Ez a nyilván cseh-német származású, zenét kedvelő Gestapotiszt zongorát akart. Jóformán még, ki sem ejtette kívánságát, amikor egyszerre nyolc zongorát ajánlottak fel neki. Novak nevetve háritotta el: *Meine Herren, ich will ja kein Klaviersgeschäft eröffnen, ich will nur klavierspielen ...*

A németek másirányú követelései abból álltak, hogy az általuk százával összefogdosott zsidók elhelyezését és élelmezését is teljesen a Zsidó Tanács intézze. A zsidó foglyokat rövidesen a Rökk Szilárd-utca 26. szám alatti rabbiképző intézetbe zsúfolták össze, amely ettől a percből kezdve okt. 15-ig a Gestapo fogháza maradt.) (Magyar részről *Ubrizsy Pöl* volt a hírhedt parancsnok.) Hivatalosan „kisegítő toloncház“ elnevezést kapott, a köztudatban azonban „Rökk“ néven szerepelt. A vasárnapi bevonulás utáni keddről-szerdára virradó he inai óráiban szedték össze és hozták ide azokat az *ügyvédeket is*, akiket előre elkészített lista alapján tolnamegyei sváb SS-legények magyar rendőrök segítségével lakásaikról hurcoltak el. Az ABC sorrendjében összeállított lista „K“ betűjéig jutottak el, akkor az igazságügy-minisztérium közbelépésére a további ügyvéd-összeszedés abbamaradt. (A Rókkból néhány heti tartózkodás után Kistarcsára került az ügyvédek, s a jobbmódú zsidók legnagyobb része, ott külön osztályon túszokként tartották őket fogva.)

*) Szalasiék alatt az Államvédelmi Központ fogháza lett!

Az első napokban sűrűn jelentkeztek különböző német „Kommandók” követeléseikkel. Végre is Krumej egy Gestapo-rendeletet szegeztek ki a Sip-utcai székház kapujára, amely enged elme nélkül megtiltotta németeknek az oda való belépést.

A németek részéről egyébként Eichmann Adolf valósággal „kormányprogramot” is adott a jövőre vonatkozóan. Március 31-én reggel a svábhegyi Majestic-szállodába tanácskozásra hívta meg a Zsidó Tanács vezetését. Ez alkalommal kifejtette „elgondolásait”. A tanácskozásról dr. Boda Ernő elnökhelyettes gyorsíró feljegyzéseket készített, s ezek alapján ismertetjük Eichmann-előadásának lényegesebb pontjait:

„Legjobb feladatának tartja, hogy az ipari és hadiipari termelés nagyobb, lendületbe jöjjön. Evégből munkásosztagokat fog felállítani, főleg zsidó munkásokból. Ha a zsidóság megfelelő 'magatartást tamsit, akkor semmiféle bántódása nem lesz, hanem a munka arányában része lesz mindenben, mint az egyéb munkásoknak. Esetleg éjjelre mindig haza is mehetnek. Megfelel nekik 45—50 éves ember is. Egyelőre 300—400 embert kérnek. Szeretné, ha ilyenek önként jelentkeznének, mert ha nem, akkor erőszakhoz kell nyúlnia. Ezek az emberek nagyon jó elbánásban és jó fizetésben részesülnek majd, éppen úgy, mint más munkások. A kijelölésnél, s általában szokjanak le a liberális szokásról, ne kérjenek, hanem parancsoljanak!

Pénzügyi szempontból centralizálni kívánja az egész magyarországi zsidóságot. Mindazokat, akik csillagviselésre kötelezettek a Központi Tanács alá rendeli, tehát, a kitérteket is. A kitértek a leggazdagabbak, tessék azoktól nagyobb összegeket beszedni. A megjelenő rendelet ezt az intézkedést autorizálni fogja. A zsidóság megszervezése egységes legyen, a kultuszadót, ha szükségesnek látják, emeljék. A Zsidó Tanács intézkedésének mindenki engedelmessé tartzik és hogy ez megtörténjék, erről majd ő gondoskodik. A Tanács felépítése olyan legyen, hogy minden megfoghatóan benne legyen. Legyen például egy osztálya, amely az egész magyarországi zsidóság iskolaügyét ismeri, tudja, hol vannak iskolák, hány tanuló van és milyen épületben. Legyen statisztikai, legyen technikai osztálya, hogyha valamire szükség van, az intézkedhessek. (Megjegyezte mellékesen, hogy a maga részéről nagyon érdeklik a zsidó történelmi emlékek és könyvtárak. 1934 óta foglalkozik zsidó ügyekkel és jól tud héberül. A zsidó múzeumot, ahol régiségeket őriznek és a könyvtárakat meg fogja tekinteni, jelöljék ki azt, aki kalauzolja majd.)

Mindent, amit igénybevesznek, a legapróbb részletekig feljegyeznek és azután leltár szerint fogják visszaadni, illetve megtéríteni, de a szükségletek beszerzésével a Tanács van megbízva.

Az organizációval kapcsolatban egy térkép elkészítését kéri, amibe bele kell rajzolni, mely városokban, hol vannak zsidó intézmények és ekkor a térkép mellé egy mutatót kell készíteni, amely feltünteti az intézmények nevét, jellegét. A szervezés tekintetében minden hitközség megmarad mint hitközség, de egyébként minden hitközséghez tartozó intézmény a Központi Tanács rendelkezése alá kerül. (Például, ha valaki hagyott egy alapítványt, hogy a Talmudtóra-egyletben a lelkiüdvé-

ért imádkozzanak, annak nincs semmi értelme, hogy ily alapítvány megmaradjon, ezt a pénzt használják más célra és az alapítványok is a Központi Tanács rendelkezése alá kerülnek.)

Mind ezek a dolgok addig tartanak csak, amíg a háború tart. A háború után a zsidók szabadok lesznek és azt tehetnek, amit akarnak. Mindaz, ami a zsidókérdésben történik, tulajdonképpen csak a háború idejére szól, a háború befejeztével a németek megint a régi „gutmütig”-ek lesznek és mindent meg jognak engedni, -mint azelőtt.

Altalában kijelentheti, nem barátja az erőszaknak és azt kívánja, hogy enélkül menjenek a dolgok. Nekik szükségük van minden emberre, tehát nem állíthatnak annyi őrt jel. Eddigi tapasztalatai szerint ott történtek csak erőszakosságok és kivégzések, ahol a zsidóság az ellenkezésbe csapott át. Ha itt megtörténne, hogy akár a rutén partizánokhoz, akár Tito bandáihoz csatlakozna a zsidóság, — mint Görögországban, — akkor kiméretlenül lekaszálja őket, mert háború van és háborúban nem lehet másképp eljárni. Ha a zsidóság megérti, hogy nem kíván tőle más, minthogy rendet és fegyelmet tartson és dolgozzék abban a munkakörben, amit kijelölnek számára, legyen az akár a nyergesiparban, akár erdőirtásban, akár otthoni munkában, pl. kesztyűcsinálásban, akkor nemcsak hogy bántódástól nem kell tartania, de meg fogja védeni minden hántástól és ugyanabban az elbánásban, jízetésben fog részesülni, mint a többi munkások. Nagy súlyt fektet arra, hogy ezt a gondolatát a zsidóság széles rétegeivel is közöljék, ezért a megjelenő rendelet intézkedik majd arról is, hogy minden zsidó háztartásnak kötelessége lesz a Magyar Zsidók Lapját járattatni. Ajánlja, hogy az árat úgy szabják meg, hogy a Zsidó Tanácsnak kellő jövedelme legyen belőle. (Az orthodoxok is kérték, engedje meg az orthodox zsidó újság megjelenését. Ezt ő nem engedi meg, hanem azt kívánja, hogy csak a Magyar Zsidók Lapja jelenjen meg és esetleg ott adjanak 1—2 oldalt az orthodoxok részére.) -

Természetesen előfordulhat, hogy egyesek az ilyen nagyszámú zsidóságból olyat követnek el, amiért nem lehet felelősséget vállalni. Ezt természetesnek találja és kellően tud majd mérlegelni. Viszont minden egyéni atrocitástól is meg akarja védeni a zsidóságot és ezért bárhol történik, akár a német-katonák részéről, azonnal jelentsék neki és azokkal a legkeményebben fog elbánni. Nem fogja tűm: a sárga csillag viselése miatt sem a zsidók bántalmazását és ha ilyen eset előfordulna, jelentsék neki, majd ő el fog bánni a támadókkal. A legszigorúbban meg fogja büntetni azokat is, akik zsidó vagyomból akarnak gazdagodni.

Egyébként kijelentette, hogy ő a nyílt szó barátja és mindent, nyíltan és őszintén mondjanak meg neki és ő őszinte választ fog adni. Olyan nagy gyakorlata van már a zsidó ügyek intézésében, ne higgyék tehát azt, hogy őt bárki félrevezetheti valamiben és ha ezt valaki megpróbálja, akkor meggyűlik vele a haja...“

Eichmann előadásával célját elérte: valósággal megbüvölte a Tanácsot és azon keresztül a magyar zsidóságot. — Amíg vidékről a kétségbejítő jelentések meg nem érkeztek, a pesti zsidóság vezetői hittek a minden jót ígérő németeknek. — Drága idő Veszett így el, hiszen, amint látni fogjuk rettenetes tempóban szügguldottak az események...

II.

A magyar kormány zsidó-rendeletéi.

A magyar zsidóság tragédiájának felvázolásánál alapul kell venni a fennmaradt okmányokon, aktákon és feljegyzéseken kívül azokat a vallomásokat is, amelyek a politikai rendőrség, néptüzség és népbíróság előtt elhangzottak. Ezek alapján március végén a zsidókérdés rendezése így indult meg:

SS. Brigadeführer dr. Edmund Veesenmayer március 19—20 közötti kibontakozási tárgyalásai során a német követségen felemlítette, hogy „*a zsidókérdést is radikálisan kell majd az új kormánynak megoldani*“. Készséggel és magától értetődő természetességgel vállalta ezt is a németek miniszterelnök-jelöltje, Imrédy. Horthy döntése azonban Sztójayra esett, — visszautasítva Imrédy miniszterelnökségét. Sztójaynál a zsidókérdésben való állásfoglalás nem volt kétséges és így amikor Obergruppenführer Ernst Kaltenbrunner SS. tábornok, — Himmlernek az első héten Budapesten intézkedő helyettese, — a zsidókérdést is szóba hozta, csak *egyetértésre és teljesen helyeslő beleegyezésre talált**) Sztójay vallomása szerint „*Magyarországnak a környező államok példája szerint elsősorban a zsidókérdést kell megoldani, mondatta neki Kaltenbrunner.*“

A Sztójay-kormány megalakulása utáni első minisztertanácsán (március 22-én) már közölte is a miniszterelnök, hogy „*a németek olyan rendeleteket kívánnak, amelyek a zsidókat megjelölik és elkülönítik a magyarságtól*“. Felhívja tehát minisztereit, hogy tárcájuk keretébe tartozóan az ehhez szükséges *rendeleteket* a legsürgősebben készíttessék el. Közölte továbbá, hogy Horthy „*nem kívánja ezeknek a rendeleteknek nála való előzetes bemutatását !***)

(A magát ekkor még „*fogolynak tekintő*“ kormányzó ezzel kívánta demonstrálni, hogy a zsidókérdés radikális elintézése nem beleegyezéssel történik. (Ambrózy közlése.)

Március 28-án közli a hivatalos lap, hogy Gergelyffy András belügyi államtitkár lemondott s helyébe Baky László képviselőt nevezték ki a Belügyminisztérium politikai államtitkárának. Baky László nyugalmazott csendőroronagy, a szélsőséges nyilasmozgalmak egyik legexponáltabb vezetője, már

*) Bárciházi Bárczy István és Edmund Veesenmayer népbírósági vallomásai alapján.

**) Jaross Andor vallomása bűnperében.

a siófoki hírhedt zsidó-kivégzéseken is résztvett 1919-ben, Horthy „tisztai különítményében“ szolgált, évekig a testőrparnacsnok referense volt, s így ez a megbízatása fokozta a zsidóság indokolt nyugtalanságát.

(Később derült ki, hogy Baky László évek óta Himmler iszapesti besúgója, a március 19-i események egyik előkészítője magyar részről és a Gestapo és SS-kommandók számára a baloldali politikai front felgöngyölítéséhez szükséges adatok egyik legfontosabb kiszolgálója volt.)

Ugyanaznap Jaross felkeresi Endre Lászlót a megyeházán, s felkéri a belügyi adminisztratív államtitkárság elvállalására. (Egyelőre azonban csak szolgálatételre rendelik be a minisztériumba, míg Horthyval aláírathatják a kinevezést.) Jaross azonnali munkabábelését sürgeti, — mint „zsidó ügyekben elismert szakember“ — mert igen sürgösen el kell készíteni a belügyi vonatkozású zsidórehdeleteket. Endre megnyugtatja Jaross: egy iratcsomót mutat neki, *nála már minden elő van készítve!**) Ezzel a lépésével indította el Jaross a zsidók megsemmisítésére irányuló akciót!

Március 29-én jelenik meg az első rendelkezés: a zsidótulajdonban lévő telefonok bejelentendők. Az ellenzéki lapokat ekkor már betiltották, a „gl'eichschaltolt“ sajtó semmit sem írt természetesen a városban és az országban napok óta tartó német erőszakoskodásokról közölte azonban, hogy a minisztertanács az új kormány megalakulásától kezdve folytat szinte permanensen tanácskozásokat a zsidókkal szemben hozandó intézkedésekről. Az ügyvédi kamara sürgeti a numerus nullust.

A vidékről is felszivárogtak ekkor már különböző hiteles értesülések. Köztudomású lett, hogy elsősorban a Kárpátalján, amelyet a vörös hadsereg közelsége folytán a németek követelésére hadművelési területnek nyilvánítottak, különböző helyi intézkedések történtek. Így többek között március 23-án elrendelte Munkács sváb származású parancsnokló tábornoka Fehér (Weis) Géza, hogy a zsidók ruházatuk bal felső részén egy kb. tíz centiméter átmérőjű *sárga foltot* tartoznak viselni. Ugyanakkor a zsidók üzleteit *nagy sárga csillaggal* jelöltette meg. Érkeztek arról is hírek, hogy vidéken mindenfelé a csőcselék megtámadta és fosztogatja a zsidók üzleteit, ugyanekkor a Gestapo, sőt magyar helyi hatóságok is, letartóztatásba helyezték az atrocitások ellen tiltakozó zsidó vezetőket.

*) Jaross és Endre népbírósági vallomásai alapján.

A minisztertanács végre döntött: március 31-én megjelent az 1240/1944. M. E. sz. rendelet „*a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában*“. A rendeletet már *Endre László* bevonásával, a B. M. törvényelőkészítő osztályán *Argalás Lajos* o. tanácsos keltette a németektől beszerzett hasonló tárgyú rendeletek alapján.

E szerint április hó 5-ik napjától kezdve minden 6-ik életévét betöltött zsidó személy — nemre való tekintet nélkül — köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén, jól láthatóan, 10X10 cm átmérőjű szövet, selyem- vagy bársony anyagból készült kanárisárga színű hatágú csillagot viselni. A megkülönböztető jelet könnyen el nem távolítható módon kell a ruhára varrással reáerősíteni. Annak megállapításában, hogy a rendelet alkalmazása szempontjából ki a nemzsidó és ki a zsidó az 1941: XV. te. 9. és 16. §-ának rendelkezései az irányadók. Bizonyos kivételeket engedélyez a rendelet az első világháború kitüntettjei és legalább 75%-os hadirokkantjai számára. A rendelet megszegői hat hónapig terjedhető elzárással és internálással büntendők.

*

Néhány nappal később — a csillag viselésére kitűzött napon — a hivatalos lap már a kormányrendelet kiegészítéséről intézkedik: kivonja hatálya alól a keresztény hitfelekezetek zsidószármazású lelkészeit és apácáit, a hadikitüntetések folytán kivételezett személyek csa ártágjait, a jelenlegi háború hadiövezgyeit és hadiárvaít, a felvidéki men esteteket, továbbá a Magyarországon tartózkodó kü földi á.lampolgárokat, ha azokat a KEOKH igazolta és erre a célra kiállított tanúsítvánnyal rendelkeznek. A kivételekről szóló rende kezes ügyében közel egy hétig folytak tanácskozások. A megkeresztelkedett zsidókkal szemben tervezett intézkedések ellen mindenekelőtt a ke-ro resztény egyházak tiltakoztak. *Serédi Jusztinján* még március végén, — tehát a csillagviselési rendelet kibocsátása előtt, — Sztójayhoz fordult és támogatta a Szent Kereszt Egy'etnek a m'niszterelnökhöz benyújtott memorandumát. A Hercegeprímás nem tiltakozott a tervezett rendeletnek *zsidókra vonatkozó intézkedései ellen*, hanem azt kifogásolta:

„*A hatágú csillag nem a zsidó faj, hanem a zsidó vallás jele, amely a keresztényeknél ellentmondást és hittagadást jelent.*“

A rendelet megjelenése után levelet írt *Serédi* a miniszterelnöknek:

„Az eddigi zsidótörvény rendelkezései alól kivétellett a katolikus papság, szerzetesek és szerzetesnők. A legutóbbi zsidókra vonatkozó rendelkezéseket, különösen az 1.240/1944. M. E. sz. rendeletet néme-lyek úgy magyarázzák, hogy a fentiekre is vonatkozik. A magam ré-

széről nem tudom elhinni, hogy azok, akik a haza érdekében a lehető legtöbbet teszik és hivatásuk révén az egyház papságához és szerzetesi intézményéhez tartoznak, ilyen megvetést keltő intézkedéssel sújttassanak. Legyen szabad ezért tisztelettel kérni Excellenciádat, méltóztassék a fentiek tekintetében magyarázó rendelkezést tenni és az előbb nevezetteket az új zsidó rendelkezés alól kifejezetten kivonni. Ha ilyen rendelkezés nem történne, a legnagyobb sajnálatomra bár, de kénytelen lennék az egyházi személyeknek a hatágú csillag viselését megtiltani, mert hittagadás számba menne és ezért egyrészt nem tűrhető, másrészt nem kívánható, hogy más vallásnak a jelvényét hordozzák. Bízom abban, hogy Nagyméltóságod megértéssel veszi soraimat és bölcs intézkedésével megakadályoz egy lehetetlen helyzetet.“

Amint látható, a hercegprímás *csak a megkeresztelkedett zsidók*, s azok közül is *csak az egyház kötelékébe tartozó személyek* ügyében szólalt ez alkalommal fel.

Április 5-én *Sztójay* a hercegprímáshoz a következő válaszlevelet intézte:

„Nagybecsű sorainak birtokában méltóztassék megengedni, hogy szíves figyelmét felhívjam a Budapesti Közlöny mai számában megjelent 1.540/1944. M. E. számú rendeletre a zsidókat megkülönböztető jelzésről szóló rendelet kiegészítése tárgyában. A rendelet első szakasza magában foglalja mindazokat a rendelkezéseket, amelyeket Főmagaasságod kíván.“ (E levél is tanúsítja, hogy a hercegprímás eljárása csupán a zsidósármazású egyházi személyekre terjedt ki.)

A református egyház vezetőségének a németek bevonulásától kezdve az volt a felfogása, hogy a Sztójay-kormánnyal szemben a passzív rezisztencia álláspontjára kell helyezkedni. A református vallásra áttért zsidók tömegesen fordultak azonban az egyház vezetőségéhez, amely kénytelen volt revideálni ezt az álláspontját. Április 3-án *Ravasz László* a református egyház rangidős püspöke a belügyminiszterhez fordult tiltakozó előterjesztéssel. Nem a zsidók megbélyegzését kifogásolta, hanem a kiadott sárgacsillagos rendeletnek a református egyház kebelébe tartozó tagjait érintő intézkedések ellen tiltakozott. Ugyanekkor felkereste Ambrózy Gyulát, a Kabinetiroda főnökét, kormányzói kihallgatást kért. A Kabinetiroda főnöke közölte, hogy „*a Kormányzó fogo'ynak érzi magát, nem fogad senkit*“. *Ravasz* ezután felkereste Jaros belügyminisztert is, aki este 7 órára kérte magához újra a püspököt, 8-ig megvárakoztatta, azután hosszabb heves vitatkozás után beleegyezett bizonyos egyRázi személyek és vegyesházások kivételezettségébe.

Április 6-án *Ravasz* püspök újabb előterjesztést tesz a miniszterelnökhöz, ezúttal több ezer *vegyesház* kérelmét to-

mácsolja, akik nem estek a pótrendelkezesekben megadott kivételezések hatálya alá sem. (Csak május 10 én válaszol Sztójay és megtagadja a további kivételezéseket.)

*

A sárga csillagot a németek úgy képzelték el, hogy az egész zsidóság számára a Zsidó Tanács szerzi be a hozzávaló anyagot és 3 pengős egységáron *hivatalos* csillagokat bocsát ki. Ezt az intézkedésüket azzal indokolták: nem akarják, hogy Magyarországon is olyan „slampos“ legyen a megkülönböztetőjel, mint Görögországban és Szerbiában. A Tanács ezt helyeselte, mert a befolyó összegből remélt pénzhez jutni. Ugyanekkor bizonyos textilérdekeltségek, amelyeknek volt ilyen kanárisárga anyagból nagyobb készletük, megmozgatták befolyásos kormányösszeköttetéseiket. Megjelentek olyan sugalmazott lapközlemények, hogy a magyar hatóságok tízpengős egységáron *egyöntetű* csillagot fognak kibocsátani s a trafikokban fogják árulni, állami monopóliumként. Ez nem tetszett azonban a németeknek, akik nyilván a Zsidó Tanács akciójából reméltek hasznot húzni. Lefújták az egész beszerzést, s a Zsidó Tanács közzétette: *„addig is amíg egységes kivitelű sárga csillagot adnak ki, mindenki az előírásnak megfelelő jelvényrel önmaga lássa el magát“*.

Ugyanekkor megjelent a kormány 1.200/1944. M. E. sz. rendelete *„a zsidók háztartásában nemzsidók alkalmazásának tilalma tárgyában“* E rendelet szerint 1944 április hó 30-val nemzsidó nőt vagy férfit háztartási alkalmazottként tilos alkalmazni olyan háztartásban, amelynek zsidó tagja van, vagy amelyhez tartozó lakásban zsidó lakik.

Az 1.210/1944. M. E. sz. rendelet *„a zsidók közszolgálatának és közmegjizatainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetése tárgyában“* kimondja, hogy tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphet az állam, a törvényhatóság, a község, egyéb köztisztület, közintézet vagy közüzem szolgálatába, amennyiben jelenleg azok szolgálatában áll, úgy nyugdíjazandó. Zsidó közmegbízást nem kaphat (közjegyző, hites tolmács, szabadalmi ügyvivő, bírósági, vagy más hivatalos szakértő (becsüs) stb. nem lehet.) Ügyvédi kamarába zsidót felvenni nem lehet, az eddigi bejegyzetteket május 31-ig törölni kell.

Az 1.220/1944. sz. rendelet *„a zsidók sajtókamarai, valamint színművészeti és filmművészeti kamarai tagságának megszüntetése tárgyában“* intézkedik. Kimondja, hogy a kamarákba zsidót felvenni nem lehet, a jelenlegi tagjai közül április hó 30-ig valamennyit törölni kötelesek. (Kivételt képez a kizárólag izraelita hitfelekezeti és hitbuzgalmi célokat szolgáló és ezt a jelleget a lap címében határozottan feltüntető időszakos lap zsidó kiadója, felelős szerkesztője és feltétlenül szükséges számú, állandó munkaviszonyban álló munkatársai, akiknek számát a miniszterelnök állapítja meg. De az ilyen zsidó kamarai tag a sajtó-

kamara önkormányzatában nem vehet részt, viszont a sajtókamara tagjainak kötelességére és felelősségére vonatkozó rendelkezések reá is vonatkoznak.)

Az Országos Orvosi Kamara április 1-én felterjesztést intéz a kormányhoz és ebben kéri a zsidókra vonatkozóan a „*numerus nullus*” kimondását. A Sajtókamara hivatalos közleményében állapítja meg ugyanekkor, hogy mindenkor arra törekedett: „*az újságírás és a lapkiadás körében a nemzeti szellem és keresztény erkölcs követelményeinek érvényrejuttatását biztosítsa*”, ennek figyelembevételével a törvényesen engedélyezett 6% helyett eddig is csak 4.87% volt a zsidónak tekinthető újságíró, vagyis a 812 hivatásos újságíró tag közül mindössze 40 volt zsidó származású. A Sajtókamara többi zsidó tagja a szakírók csoportjában volt, ahol az arányszám éppen, hogy elérte a 6%-ot. A Színészkamara 310 tagját törlti.

Megjelenik az 1.230/1944. M. E. sz. rendelet „*a zsidók tulajdonában lévő közút: gépjárművek bejelentése tárgyában*”.

Pótrendelet jelenik meg a zsidók megkülönbözteti jelzéséről, amely magyarázatot ad arra, miként kell értelmezni a rendeletnek azt az intézkedését, hogy a sárga csillagot „*házon kívül*” is kell viselni? Illetékes hely magyarázata szerint, minden olyan helyen kell viselni, ahol a közönséggel érintkezhetnek: utcán, nyilvános helyeken, villamoson, vasúton, stb. Nem kell jelvényt viselni „*a zsidói lakását magába foglaló épületen belül, feltéve, hogy nem ugyanabban az épületben lévő nyilvános helyről: színház, vendéglő, stb.-ről van szó.*”

Ez a pótrendelet is hiányos volt, alkalmat adott félreértésekre, amelyek szomorú eredménye megint csak a zsidók összefogódása és internálása volt. Az utcákon razziáztak detektívek és ceruzákkal nyúltak a csillagok alá, amelyeket ily módon próbáltak ki, hogy szorosan vannak-e rávarrva? Ha a ceruza a csillag alá ment — a zsidót internálták. Elfogták igen sokszor akkor is, ha erőszakkal kellett a ceruzát alászorítani. Internálásra kerültek zsidó kereskedők, akik üzletükben munkaköpenyükre vagy öltönyükre nem erősítették fel a jelet, amelyet felöltőjükkel levettek. Internálásra kerültek olyan zsidók is, akik légiriadókor óvóhelyre csillag nélkül rohantak le. Kifogás tárgyát képezte az is, ha a csillagról centiméterrel való megmérés alapján kitudt, hogy nem felelt meg pontosan az előírt mértéknek, vagy pedig színe nem volt „kanárisárga”, különösen később, amikor a sok használatból kifagult vagy bepiszkolódott. A sűrűn ismétlődő hatósági közbe lépések miatt a Zsidó Tanács szükségesnek tartja újabb magyarázatot kiadni:

„*Pelhívunk mindenkit, hogy a sárga csillagot okvetlenül viselje munkahelyén, az üzletekben, tehát mindenütt, ahol a közönség akár érdeklődés, megrendelés vagy vásárlás céljából megjelenhet. A sárga csillagot a legfelsőbb ruhadarabon, tehát a munkaköpenyben is viselni kell, akkor is, ha légiveszély esetén az óvóhelyen tartózkodik. A csillagot szorosan rá kell varrni a ruhadarabhoz, mert a laza feltűzést elégtelennek minősítik. Súlyt vet a hatóság arra is, hogy a csillag kanárisárga legyen. Kétség esetén is inkább viselje mindenki a sárga csillagot, mert csak így mentesítheti magát bármely kellemetlenségtől.*”

Április 3-án éri Budapestet az első komolyabb amerikai bombázás. (Legsúlyosabban a soroksári-úti gyárvidéken és Pestszenterzsébeten.) Délután megjelenik a Zsidó Tanácsnál az időközben megalakult Allambiztonsági Rendészet („Magyar Gestapo“) vezetőjének Hain Péter detektív főfelügyelőnek, — aki utasításait *Hűbérítől*, a bécsi Sicherheits Polizei vezetőjétől kapta — megbízásából *Martinides Ödön* detektív, aki évekig a Keokhnál volt.*) Ezúttal először fordul a németek bevonulása óta „magyar hatósági közeg?“ közvetlenül a Zsidó Tanácshoz. Magával viszi *Kahan-Frankl* és *dr. Reinert* a Svábhegyre. Ott *Eichmann*, Hain, *Koltai***) és *Martinides*, azonkívül *Szentmiklóssy* tanácsnok jelenlétében elrendeli, hogy másnap „a kibombázottak részére“ 500 egy- és kétszobás lakást a zsidók ürítsenek ki. A kulcsokat 24 órán belül kell nála leadni. Hiába hivatkozott e parancs vétele után a Tanács arra, hogy sem személyzete, sem szervezete ilyen munkálathoz nincsen, *Eichmann* ragaszkodott parancsa pontos végrehajtásához. Azonnal intézkedtek, hogy másnap reggel 7 órára a zsidó hitközség minden elérhető tisztviselője, valamint férfi és női tanyerői jelenjenek meg az épületben. Nekifogtak a körzeti beosztás, a szükséges nyomtatványok elkészítéséhez.

Az éjszeli órákban *Szentmiklóssytól dr. Reiner* kicsikarta azt a beleegyezést, hogy a lakáskiürítés ugyanabban a házban lévő másik lakásba való összeköltözéssel is megoldható. A hurcolkodási könnyebbségen kívül azt az előnyt jelentette ez, hogy a lakás átadója továbbra is szemmel tarthatta lakásában hagyott ingóit.

Közben újabb légitámadás, ezúttal angolszász gépek részéről. A tanácstagok éjjel fél 3-ig ültek együtt a hitközségi óvóhelyen, míg elkészültek a szükséges intézkedésekkel. Az utasításban az is benne volt, hogy lehetőleg a VII. és VIII. kerületekből kell rekvirálni, hogy a VIII. és IX. kerület kibombázott jainak ne kelljen messzire költözniük. Azonkívül megjelölte, hogy a keresztény bombakárosultakat *ne a Podmaniczky- és a Dohány-utcák közötti részbe helyezték*. A jövődó gettó határvonalait vélték tehát e területen így felismerni. Az intézkedés úgy hangzott: a kiürítendő lakások tulajdonosai tartoznak két órán belül távozni, csak a legszük-

*) Ottani működéséről a Függlék emlékezik meg!

***) *Koltai* (Kundics) *László* a sváb *Hain Péter*nek ugyancsak sváb-származású helyettese.

ségesebb holmikát vihetik magukkal. A lakás használatását biztosító berendezések (ágy, asztal, székek, szekrény, ágynemű, konyhaedény, férfiöltöny, női ruha) helyükön hagyandók, a lakások kulcsait Koltainak kell délután 5 óráig átadni. Másnap reggel meg is alakultak a rekviráló bizottságok, 53 megbízott átment a városházára, ahol minden bizottsághoz beosztottak fővárosi alkalmazottakat is. Délután fél 5 órakor dr. Koltai megállapította, hogy még nem mind az 500 kulcs érkezett be.

Erre megjelent a Síp-utcában, s durva szitkok kíséretében*) autón magával vitte a Svábhegyre *Kahan-Frankl* és *dr. Wilhelm Károly* tanácsstagokat, annak ellenére, hogy *dr. Pető* és *dr. Reiner* közölték vele: Szentmiklóssy a határidőt meghosszabbította.

Közben érkeztek a kulcsok a Városházára, ahol Szentmiklóssy még este 11 órakor is igyekezett Endre Lászlónál meghosszabbítást elérni. A két tanácstagot csak másnap délben engedte szabadon Koltai azzal a fenyegetéssel, hogy „*csak most az egyszer úsztak meg ilyen könnyen, máskor ilyesminek halálosan komoly következménye lesz!*” Egyébként az éjjeli bombázás miatt 500 újabb lakást követeltek. (A nagy apparátus mellett is csak úgy tudtak eleget tenni e parancsoknak, hogy elegendő volt a „kulcsleadás”. A legtöbb lakásnak volt két kulcsa vagy két bejárata. Az egyik kulcsot leadták — a lakás kiürítésére igen sok esetben már nem is került sor!)

A akásrekvirálások, — amelyek ellen komoly jogászai oldalról is indokolt kifogások hangzottak el, — érthető nagy izgalmat váltanak ki, s miután a Tanács megbízottai végzik a rekvirálást, elhangzanak az első vádak annak tagjai ellen is.

A Tanács egyes tagjai április első napjaiban még teljesen a német szemfényvesztés hatása alatt állanak. Hosszú vitát folytatnak például arról a szabályzatról, amelynek alapján „*az ország egész zsidóságát*” igazgatni kívánják. *Munkácsi Ernő dr.* készíti el a végleges tervezetet, amelyet április 4-én felterjesztenek „*jóváhagyás végett*” a Gestapóhoz. Eszerint létesül a már kinevezett 8 tagú *Központi Tanács*on kívül egy 25—27 tagból álló „*Budapesti Nagytanács*”. ez kiegészítve 10 neolog közsegkerületi elnökkel és 10 nagyobb orthodox hitközség és 2 statusquo hitközség elnökével „*Országos Nagytanács*”-ot képez.

Íme ezzel foglalkozott, ilyen „*gondjai*” voltak az egyál-

*) Koltai a kiszálláskor például a kísérő detektív-társának *Kahan-Frankl*ra vonatkozóan ezt az utasítást adta: „*Jól bikacsekeld meg!*”

talán nem informált Tanácsnak április 4-én, aznap, amikor, — mint látni fogjuk, — Baky László elnökletével a Belügyminisztériumban már megtárgyalták „az országnak zsidóktól való megtisztításáról“ szóló rendelkezéseket!

A pesti hitközség bölcs jogászaik ugyanakkor szervezeti és adminisztrációs szabályzatokat gyártanak,*) s terjesztenek Gestapo elé, s midőn Eichmann április 6-án azokat, — a legközelebbi hetekben megtörtendő deportálás részleteinek végleges megállapítása közben és ellenére, — jóváhagyólag visszaküldi, sietnek körlevél útján a magyarországi összes hitközségeket értesíteni, csatolva ahhoz egy 18 pontban megválaszolendő kérdőívet is. Az igen jellemző hangú levél így szól:

„Igen tisztelt Elnök úr! A Magyar Zsidók Központi Tanácsa a felsőbb hatóságoktól utasítást kapott, hogy a magyar zsidóságot országosan szervezze meg, és pedig akként, hogy a Budapesten székelő Központi Tanácstól kapott utasításokat az egyes vármegyék székhelyén levő hitközség elnöke, ha pedig két hitközség van, akkor mind a két hitközség elnöke vegye át és azokat felelősség mellett hajtsa végre. Az illető vármegyék zsidóságának érdekeit a hatóságok előtt ugyancsak a vármegyék székhelyén levő hitközség, illetve a hitközségek elnökei képviselik. Felhívjuk figyelmét arra, hogy a Budapesten székelő Magyar Zsidók Központi Tanácsa a felsőbb hatóságoktól kapott utasításokat hajtsa végre és azoknak azonnali és tökéletes végrehajtásáért a Tanács tagjai saját személyükben a legmesszebbmenő következmények terhe mellett felelősek. Ugyanaz a felelősség terheli azt a személyt is, aki a Központi Tanácstól kapott utasításokat nem teljesíti, aminek az egész magyar zsidóság sorsára végzetes hatása lehet. A szervezésre vonatkozó további utasításainkat elnök úrnak rövidesen meg fogjuk küldeni, jelen levelünkben foglaltaknak forduló postával való igazolását kérjük.“

A Magyar Zsidók Központi Tanácsa hivatalos lapjában is feltűnően erélyes és drámai hangú közleményt bocsát ki ugyanekkor, a szinte nyíltan kitörő lázongás lefékezésére:

„Testvérek! A magyar hatóságok kizárólag a Központi Tanácsal tárgyalnak, velem közlik az egész ország zsidóságát érintő utasításait. Ezeknek az utasításoknak a legpontosabb végrehajtásáért nemcsak a Központi Tanács minden egyes tagja felel életével, hanem mindazok is életükkel felelnek, akik a Központi Tanács utasításait a legpontosabban nem teljesítik. Testvérek! A magyar zsidóság a hatósági

*) Komolyan hittek a németek közléseinek és ügy rendezkednek be, mintha most már a háború végiig ez a struktúra maradna meg. A Központi Tanács részére Munkácsi teljes adminisztráció-beosztást dől göz ki, amelyet megvitatnak, és át javítgatnak. Kilenc „ügyosztály“ létesítenek, köztük a 6. „Külföldi ügyek“ (idtartoznak a statisztikai és demográfiai (?) ügyek is) címet viseli. 1944 áprilisában, amikor a Felvidéken és a Délvidéken már koncentrációs táborokba hajszolnak többszáz ezer hittestvért!

intézkedések végrehajtását saját szerveivel köteles foganatosítani. A Központi Tanács tehát nem hatóság, hanem csak a hatóságok végrehajtó szerve. A Központi Tanács nem engedheti meg, hogy *egyesek engedetlensége miatt a kapott utasítások teljesítése meghiúsuljon s ezáltal soha nem tapasztalt szerencsétlenség ziduljon az egész közösségre!* A Központi Tanács felhívására *mindenki köteles ott, ahová hívják, megjelenni.* A Központi Tanács minden zsidó szellemi, anyagi javai felett, sőt munkaereje felett *korlátlan* intézkedési jogot, illetve köteleességet kapott. Valamennyien a Központi Tanács közegei vagytok, asszonyok, leányok, férfiak, fiúk egyaránt. Vegyétek tudomásul, hogy a Központi Tanács legsúlyosabb intézkedései is hatósági intézkedés alapján történnek és *pontos végrehajtásuktól úgy az egyes egyének, mint az egész közösségnek élete függ.* Isten legyen velünk és adjon erőt, képességet, hogy feladatunkat híven teljesíthessük.“

A Tanácsnak ez a rendkívüli hangú közlése később — amint azt látni fogjuk, — végzetessé vált. Meglepő az is, hogy német utasítás helyett „*magyar hatóságokra*“ hivatkozik. Megjelenése napján még egy további figyelmeztetést is lát szükségesnek, mert a Síp-utcai székház előtt és udvarán ezrivel tüntettek a zsidók és viharos jelenetek sora zajlott le.

E felhívások és figyelmeztetések mind aznap jelennek meg, amikor életbe lép a csillagviselési rendelet. A főváros keresztény közönsége a legjobb esetben *közönnyel* nézi végig polgártársai egyrésztének megbélyegzését. Elszomorítóan kevés azok száma, akik szolidárisak a zsidókkal — *de ezek sem mernek cselekedni.* Tömegesen akadnak azonban visszatetsző jelenetek: a sárga csillagosokat gúnyolják, nem egy esetben inzultálják is nyilván szélsőséges, nyilas érze'műek.

A zsidóság kisebb része megkísérli a *csillagviselési rendelet szabotálását is.* azonban a magyar hatóságok állandó razziai, intemálási büntetései, valamint elsősorban a házfelügyelők és egyes keresztény lakótársak feljelentései, ezt igen nehezé teszik. A zsidóság már ennél az első lépésnél elvesztette a csatát.

A bombatámadások kapcsán a légoltalmi kormánybiztos falragaszok útján intézkedik a főváros szükséges és önkéntes kiürítéséről, de megtiltja ugyanakkor, hogy zsidók lakhelyüket elhagyják. — Tiltalom jelenik meg, amely szerint ezentúl csak a szövetséges külföld rádióállomásait szabad hallgatni. Mindenre egyaránt vonatkozik ez, de alkalom arra, hogy tömegesen tegyenek zsidók ellen feljelentést „*ellenséges rádiók hallgatása*“ címén. Egyébként is valóságos feljelentési áradat zúdul a hatóságokra. Először csak a németeknél, a Gestapo-nál történtek ilyen bejelentések, később azonban, amikor köztudomású lett, hogy a „Magyar Gestapo“ megalakult, akkor őket

halmozták el hasonló denúciálásokkal. Általában véve ahova a náciik bevonultak, mindenütt ugyanaz történt: az egyéni bosszú piszkos hullámai kiáradtak és a feljelentések özöne ontotta a vádak. A németek mondták: mindenütt így volt. Koltai szerint 35.000 feljelentést tettek a német és magyar Gestaponál zsidók és baloldaliak ellen.

A Gestapo ezidőben már a Svábhegyen működött. A fővárosba való megérkezés után először a Síp-utcai zsidó székházat szemelték ki főhadiszállásnak. Azok a méregetések, amelyek a második napon ott történtek, megállapították azonban, hogy ez az épületkomplexum céljaiknak meg nem felel. Azt mondták, hogy azért sem, mert itt nem lehet — „*egy kicsit dalolni*“. Ehelyett a vasasok magdolnautcai székházat foglalták el és mintegy 10 napig ez volt a központjuk, ppt rendezkedett be először Hain Péter és vele Koltai László is addig, amíg a Svábhegy kiszemelt társasházaiból és villáiból el nem távolították az ott tartózkodó lakókat. (Bizonyos rekvirálások a Pasaréten már március 19-én kezdődtek, amikor is villákat fosztottak ki, kergették el zsidó lakóikat és helyezkedtek el ugyanott magasabb rangú Gestapo-tisztek.) A Svábhegyen a Karthausi, Melinda és Evetke-utcák közötti részen a Melinda, Mirabel, Majestic, Lomnic-pensiók, illetőleg társasüdülők szobáiban rendezték be a német és a magyar politikai és biztonsági rendőrségek „Gestapo” irodáikat s a pincékben és az óvóhelyek egy részében fogdáikat. Itt a magas hegyen kétségtelesen már szabadabban lehetett — „dalolni“ ... (Majesticben volt a Gestapo zsidóosztálya, de ott dolgozott Koltai is.)

Április 6-án rendelet jelenik meg „*a zsidók utazásának korlátozásáról*“. Eszerint zsidó személyautót, motorkerékpárt, au.ótaxit nem használhat, sem közforgalmi, vagy korlátozott közforgalmú vasúton, sem hajón, avagy társasgépkocsin nem utazhatott. (Egyes esetekben elnézték azt, hogy csillaggal propellert használtak. Orvosok e rendelet hatálya alól kivételt képeztek, amennyiben beteghez mentek vagy attól jöttek, amit kívánságra igazolni kellett. Állandó orvosi kamarai igazolvánnyal gépjárművet is használhattak.) Egy másik rendelet kimondja, hogy aki zsidók számára előírt megkülönböztető jelzést tartozik hordani, az katonai egyenruhát nem viselhet. Másnap rendelkezés jelenik meg: a zsidók tulajdonában lévő rádiókat be kell jelenteni. Mindenki tudta, hogy e bejelentést rövidesen követi a rádiók beszoállításának kötelezettsége. Ugyanígy volt a telefonokkal is. A bejelentés után néhány nappal minden előzetes értesítés nélkül a bejelentett zsidó telefonállomásokat kikapcsolták. Az orvosok telefonját meghagyták azzal az utasítással, hogy azok magánbeszélgetések lebonyolítására fel nem használhatók.

Aznap már a főkapitányság közzétette első ítéleteit, amelyekben

27000 pengőig terjedő pénzbüntetésre marasztalta el a csillagviselési rendelet ellen vétkezőket. Ezenkívül azonban gondoskodik internáláukról is, ami pedig a gyakorlatban egyenlő volt a deportálással, vagyis a halálos ítélettel! Az igazságügyminiszter ugyanis bizalmas rendeletet adott ki, amely szerint a „letartóztatási-, a büntető- és javítóintézetek tartoznak zsidó foglyaikat a legközelebbi gyűjtőtáborba leadni.“), , , ,

Április 11-én az első *mentesítő* rendelet jelenik meg, amely szent zsidók ellenforradalmi tevékenységük alapján az Országos Vitézi zéknél kérhetik kivételezettségük igazolását. Közzéteszik, hogy 1944 október 1-től kezdve egyetlen vállalatnál sem lehet többé zsidó értelmiségi alkalmazott.

Ugyanaznap (ápr. 11.) jelenik meg a Magyar Távirati Iroda útján a következő hír:

„A Kormányzó Úr Öfömméltósága a belügyminiszter előterjesztésére dr. vitéz Endre Lászlót, Pest vármegye alispánját a belügyminisztériumba államtitkárrá nevezte ki.“

A hozzáfűzött félhivatalos magyarázat szerint:

„Vitéz Endre László a magyar fajvédelem megalkuvást nem ismerő harcos egyénisége, akinek főleg a *zsidókérdés technikai részének megoldása* lesz a feladata. Az elmúlt húsz esztendőben kifejtett működése során fajvédő gondolkozásmódjáról és cselekvési készségéről egyaránt számos esetben bizonyosságot tett. Már a gödöllői járás főszolgabírójaként megmutatta kiváló szakképzettségét a közigazgatás terén. Később igen nagy többséggel Pest vármegye alispánjává választották, itt is változatlan eréllyel a fajvédő gondolat megvalósulásáért harcolt és kemény kézzel szerzett érvényt elgondolásainak.“

Mindenki tisztán láthatta milyen intézkedések várhatók az új államtitkártól a *„zsidókérdés technikai részének megoldása.“* során.

Rendelet jelenik meg: a még zsidókézből lévő gyógyszerári engedélyek is megvonás alá kerülnek.

Április 15-én *Baky László* felhívással fordul a közönséghez:

„Már eddig is számos esetben jutott a rendőrhatalóságok tudomására, hogy egyes zsidók a zsidókérdés rendezésére kiadott rendeletek alól megkísérelték kivonni magukat Nemzeti érdek, hogy a zsidórendeletek végrehajtása száz százalékban megtörténjék. Kérem tehát minden becsületos magyar közreműködését a rendeletek végrehajtásában. Akinek tudomására jut, hogy a zsidókérdésben kiadott rendeleteket bárki is megszegi, kijátssza, vagy azok alól magát kivonja, tartsa hazafias kötelességének, hogy ezt a legközelebbi közbiztonsági szervnek (csendőrség, rendőrség) azonnal jelentse.“

*) Endre jelentése 1944 jún. 20. — Ferenczy jelentése 1944 jún. 8.

Újabb áradata indult meg a feljelentéseknek. A rendőrség és a csendőrség válogatott közöttük: előbb a gazdagabb zsidók ügyeiben kezdett — „nyomozást“.

A pesti zsidóság Síp-utcai székházában naponta mindig fokozódó számmal jelentkeznek panaszaikkal a zsidóság ezrei. Erélyes hangú szónoklatok ellenállásra szólítják fel a zsidóságot. Az öngyilkosságok száma is szaporodik. Az izgatottság lecsillapítására kívánt szolgálni ez a cikk is:

„Dolgozz és ne csüggedj! A magyar zsidóság mai helyzetében egyedül a szavaknak kevés a hasznuk. Ahhoz, hogy magunkon és a közösségen valóban segíthessünk: tettekre van szükség. Minden zsidó hitestvérünk, akár szegény, akár jobbmódú, tartsa kötelességének, hogy a maga szakmája szerint egész tetterejét munkába állítsa... Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az illetékes hatóságok minden utasítását, rendelkezését, rendeletét és parancsát haladéktalanul pontosan, pangsz és zúgolódás nélkül kell teljesíteni. Ezeknek az utasításoknak és rendeleteknek végrehajtására elsősorban a Magyar Zsidók Központi Tanácsát kötelezték. Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy *minden magyar zsidó közös és egyetemes felelősséget visel.* További kötelessége nunden zsidónak, hogy szerényen, csendesen viselkedjek, kerüljön minden feltűnést ég, ne adjon okot semmiféle balmegítélésre, de még *látszatot se adjon* semmiféle megütközés lehetőségére. Fontos és halaszthatatlan ok nélkül ne járjatok-keljetek az utcákon semerre, végezzétek a munkátokat és a végzett munka után vonuljatok vissza családi körötökbe ...“ (*Magyar Zsidók Lapja*.)

Rövidesen felállítják a Tájékoztató Irodát, amelynek működése is csak kis mértékben tudja csökkenteni a Síp-utcai székház udvarán jelentkező, sérelmeiket panaszolók' tömegét. Az épület egy másik részén és a Wesselényi-utcában állnak hosszú sorban azok, akik kitérésre jelentkeznek. (1944 januártól március 19-ig 176-an, a rákóvetkező hónap alatt 788 kitérni szándékozót jegyeztek elő. Az utcán sorakozók között rendőrök igyekeznek nyugalmat teremteni.)

Április 16-án jelentőségteljes zsidóellenes rendelkezések egyikét bocsátják ki A *zsidók egész vagyonát be kell jelenteni*, kivéve a személyes használatra szolgáló lakásberendezést, ruházati és háztartási tárgyakat, ha ezek együttes értéke a 10.000 pengőt meg nem haladja. Bejelentendők ingatlanok és értékpapírok. Aranyérmék, ékszerek, briliánsok nyugta ellenében bankoknál letétbe helyezendők. A zsidó széfek zárva maradnak, tartalmuk bejelentési kötelezettség alá esik. Zsidók betéteire, folyószámláira és postatakarékpénztárt, követeléseire zárlatot rendelnek, havonta csak 1.000 pengőt szabad kifizetni zsidók részére, általában 3.000 pengő készpénz fölött rendelkezhetik egy-egy zsidó. A zsidó kereskedelmi és iparvállalatokra ugyancsak bejelentési kötelezettség áll fenn.

(A kereskedelmi életnek hatalmas megrázkódtatását jelentette ez az intézkedés. E naptól kezdve komoly kereskedelmi forgalomról Ma-

gyarországon már nem lehetett szó, hiszen csupán Budapesten 18.000 zsidó kereskedést érintett a rendelet.)

Be kell jelenti a zsidóknál foglalkoztatott oly háztartási alkalmazottakat, akiknek foglalkoztatása április 30-ával meg fog szünni, de Budapesten kívánnak továbbra is maradni. A jelenlegi háború özvegyei és árvái közül a „hadiözvegy“, illetőleg „hadiárva“ elnevezés csak azt illeti meg, akinek férje, illetőleg szülője hősi halált halt. A jelenlegi háború egyéb özvegyeit és árváit „*honvédelmi özvegy*“ illetve „*honvédelmi árva*“ elnevezés illeti meg. (Ezzel a rendelkezéssel a munkaszolgálat során elhaltakat kívánták megkülönböztetni a honvédség halottaitól.) A rendelet egyben kimondja, hogy a honvédelmi özvegy, vagy honvédelmi árva nem mentesül a sárga csillag alól.

Április 21-én a kereskedelmi miniszter azonnali hatállyal elrendeli a zsidó kereskedések bezárását. *Kunder Antal* intézkedését így indokolja: „*A fővárosban, de különösen a vidéken olyan mérveket öljött a zsidó üzletek kirablása, hogy a rendelet tulajdonképpen védelmi intézkedés a zsidó vagyonnak a magyar gazdasági élet számára való megtartására és későbbi felhasználására.*“ Egy másik rendelet a zsidók rádióját kobozza el, átvevő hivatalokhoz kell beszállítani, átvételi elismervényt adnak róla rendkívül alacsony értékbecsléssel.

A hivatalos lap április 27-i száma közölte a m. kir. kormány 1520/1944. M. E. sz. rendeletét, amellyel életre hívja a zsidók önkormányzati és érdekképviseleti szervezetét, a *Az ifrigyarorsági Zsidók Szövetségét*. Kötelékébe tartozik minden zsidó, aki megkülönböztető jelzés viselésére köteles.

A rendelet leglényegesebb intézkedése az, hogy a Magyarország Zsidók Szövetsége önkormányzati feladatkörében örökdió a kötelékébe tartozó zsidók magatartása felett és e tekintetben rájuk kötelező rendelkezéseket tehet, képviseli a kötelékébe tartozó zsidók közös érdekeit, előmozdítja a kötelékébe tartozó zsidók szociális (egészségvédelmi gazdasági), továbbá oktatási és egyéb kulturális szükségleteinek kielégítését megfelelő intézmények létesítésével és fenntartásával, teljesít mindazt, amit jogszabály vagy hatósági rendelkezés feladatává tesz.

A Szövetség e'ső felhívásában többek között ezt mondja

— Megnyugtathatunk mindenkit, hogy aki a kiadott rendelkezéseket és utasításokat pontosan és maradéktalanul végrehajtja, annal bántódása vagy sérelme nem eshetik. De a törvény kérlelhetetlen szigorú sújt le mindazokra, akik bármily módon a rendelkezés kötelező végrehajtását elmulasztják vagy azt bármily módon kijátszani akarják. Tehát: teljesítse mindenki a köteleességét s akkor az életrévített szóvétség szintén teljesíteni tudja majd önkormányzati és érdekképviseleti szerepéből folyó hivatását, nemcsak az egyének, hanem az egész zsidó közösség érdekében.

(E rendelet tervezetét Bosnyák és Berend együttesen dolgozták ki. Az eredeti elnevezés „*Magyarországi Zsidók Közösségi Szervezete*“ (MaZSiKöSz) volt s 10 tagból állott volna (5 egyházi és 5 világi személy) Főtitkárul dr. Berend volt kizemelve.*)

*) 96/1944. B. M. sz. akta alapján.

Ebben az időben (ápr. 27.) a Zsidó Tanácsnak, — amelyet a németek állítottak fel — már a magyar kormány részéről is juttatnak megbízásokat s ezek teljesítésére jelennek meg különböző felhívásaik. Így például:

„A magyar kir. kereskedelemügyi minisztérium rendelkezése folytán közöljük a következőket: Az a körülmény, hogy a zsidó kereskedők üzletei zár alá vétettek, semmiképpen sem mentesíti őket alkalmazottaik járandóságainak kiszolgáltatása alól. Mindenképpen kötelesek azonban teljes egészében kifizetni keresztény alkalmazottaik április havi járandóságait. Amidőn ezt a munkaadók tudomására hozzuk, a kapott utasítás szerint azt is közölnünk kell, hogy az a zsidó munkaadó, illetve akadályoztatás esetén az a hozzátartozó, aki nem gondoskodik a keresztény alkalmazottak szóbanlévő — április havi — járandóságainak e hónap végéig való kiegyenlítéséről, mulasztása folytán a legsúlyosabb következményeknek (közigazgatási eljárásnak) teszi ki magát.“

Valóságos szünni nem akaró rendeletözön zúdul még mindig a zsidóságra. Csak jelezzük őket:

Honvédelmi kivételezettek, akiknek zsidó csillagot kell viselni, katonai behívásuk esetén szolgálatukat polgári ruhában kötelesek el látni. A zsidók havi cukorfejadagját 30 dkg-ra szállítják le, zsír helyett 30 dkg szezámolaj jár. Sertéshús ellátásban nem részesülhetnek, heti 10 dkg marha- vagy lóhús a járandóság, vaj, paprika, rizs és mákellátásból ki vanhazárva. A zsidók sárga jelzésű megkülönböztető élelmezési törzslapot kapnak. Nem tarthatnak lőfegyvert és löszert. Zsidó tagok törörendők a Tűzharcos Szövetségben. A zsidóktól a kiadói ipar engedélyt megvonják. Haszonbérlo, haszonélvező a mezőgazdaságban zsidó nem lehet. Zsidó iparosok 8 napon belül adataikat jelentsek be. A zsidó egyesületeket feloszlatják, könyvtáraikat, irattáraikat a Magyar Zsidókutató Intézménynek kell átadni. Zsidó szerzők írói műveinek többszörösítési, közzétételi és forgalombahozatali tilalma. A 10.800/1944. M. E. sz. rendelet „a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói munkáitól való megóvása tárgyában.“ (Az első zsidó írói névsort közzéteszik.) Zsidó lakásban takarításért lakó nemzsidó családok benmaradhatnak. A belügyminiszter felülvizsgálja az ellenforradalmi és visszacsatolt területi mentesítő okiratokat. A zsidók kötelesek viszszaosztogatni cukor-zsír-hús és tejjegyeiket. Zsidók nyilvános fürdőket nem látogathatnak. Rendelet arról, hogy a félévek közül kik nem tekinthetők zsidóknak. Pályázatot hirdetnek 45 budapesti és 145 vidéki gyógyszertárra, amelyek tulajdonosa zsidó volt. A gyógyszertárak zsidótlanítása során ezt az eljárást a következőképpen indokolják:

„A hivatása magaslatán álló gyógyszertártulajdonos, ha kell az anyagi szempontok háttérbeszorítása árán is közfeladatot végez. A közismerten anyagias és csak tüzeti szellemet képviselő zsidóság nem alkalmas ennek a feladatnak a teljesítésére.“

Zsidó cukrászok és konzervgyárosok adatbejelentése. Zsidóváltókra moratorium. Zsidók személyenként 3000 pengőn felüli készpénzüket zárolt számlára tartoznak befizetni.

A főváros 117 véglegesített, 28 havi- és napidíjas zsidószármazású alkalmazottját bocsátja el. Megrohanják kérvényekkel a fővárost, a megüresedett zsidó lakások kiutalását kérik. A hivatalos közlemény szerint *ezrével érkeztek ilyen lakásigénylő kérvények*, amelyeket teljesíteni nem tudnak, mert

„ arról, hogy a jöv városban. hogyan és hol különítik majd el a zsidókat, melyek lesznek a kijelölt házcsoportok, esetleg az utcarészek, döntés még nincsen. A hatóságok idejében tájékoztatni jó ják a kérdéses területen lakó keresztényeket. j

A keresztény közönség lakásrohamának az e özmenye egy április 27-én megjelent rendelet, amely írről intézkedik, hogy zsidóktól a lakások bérlete megvonható, -gyben a rendelet felhatalmazást ad arra, hogy a törvényhatóság első tisztviselője elrendelheti a *tízezernél kisebb létszámú községekben a zsidóknak más községekbe, illetőleg városokba való átköltözését*. A nagyobb lélekszámú községekben és városokban pedig a zsidók a városoknak, illetőleg a községeknek csak *meghatározott részeiben*, utcáiban, illetőleg házaiban lakhatnak.

Ez volt az a hírhedt rendelet, amellyel megindult a magyar zsidóság megsemmisítésének végső folyamata miután az előbb vázolt rendelet-tömeg lehetővé tette a *megjelölését, gazdasági és kulturális térről való kizárását* a zsidóságnak

III.

Megkezdí működését a magyar zsidótalanító különítmény.

Az április 27-i rendelet megjelenését *megelőzően* is érkeztek azonban már a Zsidó Tanácshoz értesítések arról, hogy egyes vidéki városokban, főképen Magyarország északkeleti vagyis kárpátaljai részében és a Dunántúl délnyugati részén, a közigazgatás *önálló akciókat* folytat. (Ügy a Kárpátalját, mint a Délkelet-Dunántúlt a németek követelésére március 29-én hadműveleti területnek nyilvánították, amelyen tehát a po'gári közigazgatást a katonai váltotta fel!)

A vidékről jelentették, hogy a fa'vakban a csendőrség, városokban a rendőrség belügyminiszteri utasításra való hivatkozássá' négy példányban kéri be a zsidók pontos névjegyzékét. Buda István enyingi főbíró, utóbb veszprémmegyei főispán előbb járása, majd megyéje zsidó lakosságát március végén már Veszprém internáló-táborában gyűjti össze.

Munkácsról jelentették, hogy a vármegye közigazgatási, rendőrségi és csendőrségi vezetőit április 4-ére Budapestre rendelték. Ott Baky László és Endre László tanácskozást tartott velük. Hazaérkezésük után híre terjedt annak, hogy a *zsidó kai elkülönítik*. Húsvét első napján érkeze t Munkácsra, ahol el-kobzott „zsidó-szóló“-területet is elbirtokolt, vitéz *Ferenczy László* csendőralezredes. Társaságában volt a sváb származású *Medgyesy Lajos* a belügyi Államvédelmi Központ főügyésze, azeótt jugoszláv államügyész, — ovábba *Zöldi Márton* csendőrszázados, a hírhedt újvidéki tömeggyilkos, aki szökése után Gestapo-altisztként érkezett vissza az országba.*) Végül követte őket *Hain Péter* is. Ez a társaság volt a németek hasonló szervével együtt működő „*Magyar Zsidótlanító Különítmény*“.

Zsidó húsvét napján a kárpátaljai területen megkezdtek a zsidók összegyűjtését. A csendőrök házról-házra járnak, néhány percelt adnak csak egy kis ruha és élelmiszer összeszedésére, aztán betere-lik őket a zsinagógákba. Pénzt, ékszert, értékebb holmit ott elszed-nek tőlük. A kiűrtet házakat le sem zárják, a tolvajlás, rablás rögtön megkezdődik. A zsidó házak istállóiból azonnal eltűnik az állatállomány is. A fálvakban az összeteretelt zsidókat azután gyalog útnak indítják Munkácsra, Ungvárra, Beregszászra. Álgya-Papp tábornokot, aki az ungvári kormányzói biztosságon katonai összekötő, s a csendőröket visszaéléseik miatt megfenyegeti, 48 órán belül sürgőnyileg leváltják. A harcterről visszahozzák a csak néhány hete künn tartózkodó Fehér (Weis) tábornokot, aki erélyesen kézbeveszi a zsidók ügyét: a Mun-kácsra hurcolt vidéki zsidóságot például két téglagyárba terelteti. Leg-feljebb 2—300 ember férne úgy, ahogy ott el, — a tábornok 14.000 embert zsúfol ugyanott össze. Az égetőkemencék a börtönök, ezekbe zárják a kommunistagyanus és a cionista zsidókat. Csak állni lehet bennük. Napokig esik az eső, védőfedél nincs az udvaron tanyázó nagy tömeg számára. Rövidesen deszkapalánkkal veszik körül a két téglag-yárat. Ellátás: a városi zsidótanáctól fürdőkádakban hozzák ki a krumplilevest, egy-egy kanálnyi jut mindenkinek. Ez minden táplálékuk. Terjednek a betegségek, vérhas, tífusz, kiütéses tífusz. A körülzárást szigorítják. Gyógykezelés, fertőtlenítés, tisztálkodás lehetetlen. A deszka-falon belül zsidóórség, kívül csendőrök, rendőrök és a Gestapo is fel-ügyel.

Április 18-án kihirdetik: a munkácsi zsidóságnak is, tehát 13.000 embernek másnap este 6 óráig be kell költözni a városi gettó részére kijelölt területre. Elképzelhető a rohanás, kapkodás. Az átköltözés meg-történik. Estére a legtöbb elhagyott zsidó lakást már feltörték és meg-kezdődött a fosztogatás, amely addig tartott, amíg csak valamit is le-hetett rabolni. (Amikor egy hónappal később a zsidó lakások hivatalos leltározására sor került, a legtöbb lakásban már csak üres falakat tai láltak.)

*) Az SS csak törzsőrmesterként vette fel. (Népbírószági vallo-mása szerint.)

Megkezdődött néhány nap múlva a városban az öldöklés. A (téglagyárból munkára viszik a több, mint két hete éhező zsidókat, akik a kimerültségtől csak vánszorognak. Munkács főterén gumibottal verik őket, megriadva futásnak erednek, mire közjük géppisztolyoznak. Számtalan halott és sebesült. A többiek megállnak, erre megint agyafőbe verik őket, majd dorongot nyomnak a kezükbe és megkezdik velük a munkát: összerombolni saját, nagy zsinagógájuk teljes berendezését! Mindezt felvidéki, nagyon vallásos zsidókkal követetik el — szombaton. Elrendelik rövidesen a városi gettónak két ízben a szűkítését. Egy órán belül mindkét alkalommal két-két utcát üríttetnek ki. Van olyan kis ház, amelyben 8—10 zsidócsalád 25—35 ember él egy szobában.

Közben folyik a Kárpátokból a német visszavonulás .. Április 26-án titkos értekezlet a munkácsi városházán: tanárokat, tanítókat, köztisztviselőket oktatnak ki, hogyan kell a gettóba zárt zsidóságnál házkutatást, személyi motozást tartani. Másnap ezek a kiképzett hármascsoportok vonulnak fel a gettóba és szednek el mindent, aminek valami értéke van. A kutatások eredményét társzekerekkel szállítják el a gettóból és a sok zsidó holminak rövidesen lába kél. A zsidók által elhagyott üres lakásokba szállásolják a visszavonuló németeket, akik, mikor elmennek, mindent elvisznek magukkal, a bútorokat is. A pályaudvaron tehervagonokba rakják, Németországba irányítják s rajtuk a felírás: „*Liebesgabe der ungarischen Nation für die deutschen Ausgebombten.*“

*

Ez a hiteles leírása, — *szemtanú előadásából*, — a munkácsi gettók borzalmainak... *) Hasonló értesítések érkeznek *Nagykanizsáról*, ahol Tito partizánjainak előtörése folytán válik hadművelési területté Dél-Zala is. Nagykanizsán április 19-én kezdik meg a zsidóság gettóba-tömörítését, amit szombathelyi rendőrökkel hajtanak végre. (Rövidesen deportálnak is innen!) Mindez április 28-a előtt történt, — tehát *önhatalmú akció volt*, — látszatra. Valójában, amint majd megmutatjuk, a németekkel történt összjáték eredménye.

A fővárosba érkezett jelentések hatása alatt már április 12-én *Ravasz László* kihallgatáson jelent meg a Várban és kéri a református vallású kormányzót: *a zsidókérdéssel kapcsolatban őrizkedjék minden olyan állásfoglalástól, amely az* ^{Ea} *elkövetkezendő kegyetlenkedések felelősségét őrá hárítaná.* Figyelmeztette a kormányzót arra, hogy ilyen irányú kísérletek történni fognak. A desperádók, — mondotta a püspök, — megkísérlik, hogy saját számlájukat mások erkölcsi tőkéjéből fiztessék ki.

A kormányzó megnyugtatta a püspököt. Néhány nappal később azonban *Perényi Zsigmond báró*, a felsőház e'nöke kereste fel Ravaszt s ő is elmondotta szomorú tapasztalatait;

*) R. Vozáry Aladár népgyógyászati vallomása alapján.

amelyeket Északmagyarországon szerzett. Április 28-án *Ravasz-László* újból kihallgatáson jelentkezik a kormányzónál, akinek előadja Petényi adatait. A kormányzó ekkor már így válaszolt r — *Néhány százezer zsidó megy csak ki az országból munkasztdgáldfra, de nem lesz semmi bajuk, hajuk szála sem görbül meg. Éppen olyan bánásmódban lesz részük, mint a kint' dolgozó sokszázezer magyar munkásnak. *)*

Elmondotta még a kormányzó, hogy panaszt kapott már Nyíregyházáról is. Akkor magához hívatta Jaross belügyminisztert és „nagy patáliát csapott“ neki. Jaross leküldte vizsgálatra a két államtitkárát és jelentette, hogy azok megszüntették a „botránys bánásmódot“. Ravasz László megnyugodva távozott. A kormányzótól kijövet fiatal csendőrőrnagyot látott bemenni: *Baky Lászlót. . .**)*

Szó volt arról még a kormányzó, hogy *Budapesten* is valamilyen gettót jelölnek ki, azonban az angol rádió tudomásul adta, amennyiben ilyen intézkedés megtörténik, bombázni fogják a főváros lakónegyedeit is, mert addig csak a katonai fontosságú célpontokat és gyárnegyedekeket támadták. Ekkor határozta el Endre László, — s ezt a lapokban közzé is tette, — hogy a zsidóknak a fővárosban való elkülönítését nem fogja külön gettó felállításával elvégezni, egyelőre *ipartelepek köz- zelében, vagy azok épületeibe tömöríti őket.* Felmerült az a gondolat, hogy erre a célra a Zita-telepet és más ilyen baraktáborokat fog felhasználni, később azonban másképpen döntött: Csepelen, illetve Horfhy-ligeten az ottani Weiss Manfréd gyárnak és a Dunai Repülőgépgyárnak, a német Messerschmidt-gyár legnagyobb magyarországi fióktelepének az áprilisi bombázások alatt romokká változott gyárépületeit nevezte ki zsidó internálótábornak. Intézkedésére a Budapestre felrendelt Baky-féle csendőrségnek és a rendőrségnek *naponta* bizonyos mennyiségű zsidót kellett összefogdosni. Csendőrök, a külsőbb területeken garázdálkodtak, például a 28-as villamosán a rákoskeresztúri temetőbe igyekvőket, vagy onnan jövőket fogták össze. Magát a zsidótemetőt is többször végigrazziázzák és az ott alkalmazott sírásókat, halottmosókat, sőt a temető papját is internálják. Rendőrök a pályaudvarokon és

*) Sztójay is vallotta: „A németek tőlem munkaerőket kértek és ígérték, hogy a kiszállított zsidóknak jó dolguk lesz.“

**) Ravasz püspök feljegyzései alapján.

azok közelében, a többnyire vidékről Pestre menekült zsidókat fogják el. Detektívek a legmondvacsínáltabb ürügyek alatt az utcákon szedik össze a zsidó férfiakat és nőket. Kihallgatás, ítékezés nélkül a Rökk Szilárd-utcába és onnan rendőri riadó autókön Csepelre kerülnek.

Nagyobb csoportok is töltik meg egy-egy nap a csepeli barakokat. Április 24-én átadják a Gestaponál 133 zsidó, vagy zsidószármazású újságíró névsorát a Zsidó Tanács náluk naponta jelentkező megbízottjának. Ezeket kormányrendeletkezés értelmében törölték a kamara tagjai sorából és miután a törlés jogerőre emelkedett, Kolozsváry-Borcsa Mihály elnök és Gáspár Jenő főtktár a Gestapo útján intézkednek internálásuk céljából. A Zsidó Tanács ezt a névsort átveszi és gimnazista futárai útján zöldszínű „behívókat” kézbesít. Aki ilyent kap „*tar-tozik másnap reggel 8 órakor a Rökk Szilárd-u. 26. szám alatt, — „munkaszolgálatra” — megfelelő felszereléssel jelentkezni. Az elmaradás a legsúlyosabb következményekkel járhat!*” A behívónak az idézettek nagyobb része engedelmeskedett. Hatása alatt á lottak azoknak a felhívásoknak, amelyeket a Zsidó Tanács, — mint azt kimutattuk, — előzetesen többízben is közzétett. Ilyen behívókkal kerültek azután nem „munkaszolgálatra”, hanem *internálásra* az újságírókon kívül a főváros zsidó ügyvédei is. A „Rökk“-ből rövidebb-hosszabb tartózkodás után Csepelre, a Weiss Manfréd és a Tsuk szőrmegyár nagyrészt már összerombolt telepeire internálták a behívottakat.*)

Igen sokan minden felszerelés nélkül vonultak be. A Tanács ezért később hivatalos lapjában ezt a tájékoztatót közölte:

— *Ez kell annak, aki bevonul:* Nagyon gyakran előfordul, hogy az, aki behívót kap, nem tudja helyesen összeállítani, hogy mit vigyen magával. A tapasztalat azt mutatja, hogy fontos a hátizsákban a következőket elhelyezni (természetesen, amennyiben rendelkezésre állanak: 1 meleg és 2 könnyű ing, 1 dothnadrág, 2 könnyű alsónadrág, 1 jagenadrág, 1 fürdőnadrág, 6 zsebkendő, 4 pár harisnya, 2 gyapjúzokni, kapcának való anyag (a kapca ordás célszerűbb, mert harisnyával nem győzi), 1 pár keztyű, 2 törülköző, 1 kenyéruha, ceruza, notesz, levelezőlap, szeg, spárga, szíjak, sapka, aki szemüveget hord, annak tartalék-szemüveg, bicska, kulacs, csajka, kanál, edénytisztító (aluminiumfor-gács), 1 pár könnyű cipő, papucs, biztosító tűk, gyógyszer, tea, cukor, mosdószappan, borotvaszappan, borotvakészlet, W. C. papír, tű, céma, gombok, tartalékbakancs cipőfűző, gyufa és gyertya. Ez a lista természetesen csak útmutatásul szolgál arra, hogy milyen cikkekre lehet 'eginkább szükség.

*) A „Rökk“-ben több ismert túszer öngyilkos lett, így dr. Tállyai-Róth Miklós ig. főorvos és dr. Katona Lajos a P. K. igazgatója is.

Voltak azután olyanok, akiket „*idézéssel*“ hívtak be. Ezen is rajta van ez a komoly fenyegetés: „*Okvetlenül* jelenjék meg. Meg nem jelenése a *legsúlyosabb, következményekkel járhat!*“

A Weiss Manfréd-gyárba kerültek, továbbá az ugyancsak csepeli Mauthnertelepre április 15-e után a Magyarországon élő, külföldről menekült zsidók, akiknek tartózkodási engedélye volt ugyan, de időnként kötelesek voltak a KEOKH-nak a vámpalotában lévő helyiségében jelentkezni. Április 15-én sok száz zsidó szorongott a vámházkörúti épületben. Oráig várakoztatták őket, egyszerre Gestapo-detektívek vették körül az épületet és valamennyit internáltak.

A Zsidó Tanácsot sorozatos támadások érték e listák, illetve az azok alapján általuk kiállított behívók kézbesítése miatt. A Volksbund listái, a jobboldali szervezetek, a különböző kamarák, érdekképviseltek, (MŰNE, Sajtókamara stb.) igen sok dolgot adtak a Gestaponak. Ezért adja ki Koltai azután azt a rendelkezést, hogy az általa kiszolgáltattott listákon felsorolt személyek összegyűjtését végezze el a Tanács. Szerintük súlyos dilemma előtt állottak. Számoltak azzal, hogy a zsidóság részéről *jogosan fog* elhangzani a vád: *a Tanács maga szolgálatja ki őket, segítkezik internálásukban.* Meg lehetett volna tagadni a parancs teljesítését? Ez esetben valószínűleg a Tanács tagjait zaklatták volna, ha lemondanak, ugyanez a sors várt nyilván a helyükbelépő új tanács tagjaira is, tehát a helyzet ezáltal nem változott volna. Másrészt a Tanács arra az álláspontra helyezkedett, ha a saját közegeivel küld ki ilyen behívót, „módot ad arra, hogy az idézett nyugodtabban készüljön fel a bevonulásra, vagy hatósági orvosi bizonyítvány, esetleg kórházba való felvétel révén mentesülhet. Végül marad a behívó átvétele után néhány órányi ideje annak megkísérlésére, hogy valahol megfelelő búvóhelyet találjon.“ (Kevesen éltek e lehetőséggel, aminek magyarázatául ismét rámutatunk arra az utalásra, hogy „egyesek helytelen viselkedése az összeséget fenyegeti.“ Az internálásra behívottak legtöbbször tartott attól is, hogy szökése esetén feleségét és családját fogják zaklatni, esetleg internálni.) Az első ügyvédi internálások ellen a budapesti ügyvédi kamaránál és az igazságügyminiszternél tiltakozott a Tanács. A válasz: két újabb ügyvédi lista volt, amelynek ugyancsak behívók szétküldése útján tettek eleget.

A Tanács intézkedése miatti elégedetlenség nem egy alkalommal fokozódott oly mértékűvé, hogy a Síp-utcai székházból rendőri segítséggel kellett egyeseket kivezettetni. A tömeghangulat lecsillapítása céljából jelentek azután meg a már közölt különböző felhívások és figyelmeztetések.

IV.

Újabb rendeletözön és annak hatása

Mielőtt az események további fejlődését vázolnók, meg kell emlékeznünk arról a *rendeletözönről*, amely május hó folyamán tovább árasztotta el a zsidóságot. (A kiadott rendeleteket az egyes minisztériumok törvényelőkészítő osztályán gyártották szinte mondhatni éjjel-nappali munkával s azokat az igazságügyi miniszter jóváhagyása után hozták a minisztertanács határozataként nyilvánosságra.)

Május 1-én az élelmiszer ellátás szempontjából zsidónak tekintendők kötelesek voltak újból jelentkezni. A főváros feljegyzései 196.241 ilyen jelentkezőt tartanak nyilván. (Nem hivatalos statisztika szerint valójában azidőszerint 245.000 volt a fővárosban tartózkodó „zsidók“ létszáma!)

Egymásután következtek: zsidó tanulók nem viselhetnek iskolai egyenruhákat. Megszűnt a zsidók minden hasznos hajtó jogosítványa. Zsidók vendéglőben sem kaphatnak olyan ételt, amelyre ételmezesi jegyük nem szól. Kijelölik az egyes zsidó nyomdákhoz a hatósági vállalatvezetőket. Turvölgyi Albertét kinevezik a zsidó vagyonok kormánybiztosának. Másik rendelet megszünteti hatáskörét. Zsidók csak 11—1 óra között vásárolhatnak be. Termelési ellenőrköt állítanak a „zsidó“ börgyárak élére. Nők kötelező honvédelmi munkáját rendelik el azzal, hogy zsidó nők csak testmunkára vehetők igénybe. A lezárt zsidó üzletekben lévő idegen tulajdont ki kell adni. A zsidók képzőművészeti kiállításokon jövőben nem vehetnek részt. Megszűntetik a zsidók részére kiadott iskolaengedélyeket. Bőrszakmában adatszolgáltatást rendelnek el. A kivételezett zsidókra vonatkozó rendeleteket egységesítik. Ipari vállalatokhoz vállalati vezetőket rendelnek ki. Még zsidó kézben lévő gépjárműveket be kell szolgáltatni. Zsidók csak korlátozott mértékben látogathatják a vendéglátó üzemeket, nyilvános szórakozó helyeket egyáltalában nem (színház, mozi, hangverseny, mulató). A polgármester kijelölte azt a három fürdőt, amelyet a fővárosban bizonyos napokon és órákban használhatnak zsidók is. Sokszorosító-ipari, hirdetőirodai, valamint lapterjesztő-vállalati engedélyeiket elvesztik. Zsidó iparosok és kereskedők mindennemű üzemét zár alá veszik. Csányk Dénest a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját kinevezik „a zsidók zarálat vett műtárgyainak számbavételére és gondozására“ kormánybiztosnak. A polgármester kijelöli a zsidók által használható vendéglátóüzemeket. (Egyes kávéházak és a vendéglők e naptól kezdve konganak az ürességtől, egymásután zárnak be és teszik ki a táblát: „nyári tatarozás.“) Leventekorú zsidók csillagot és hatcentiméter széles citromsárga, illetve, ha keresztény származásúak fehér karszallagot kötelesek kivonulásukhoz viselni.

Megjelent a főváros közleménye:

Hiába ostromolják ezrével kérelemmel oly irányban, hogy lezárt zsidó üzleteket, azok árukészletét juttassák a kérelmezőknek, arra még nincs módja. Legyenek türelemmel!

A Baross-Szövetség viszont közli:

Nincsen akadálya annak, hogy zsidóüzleteket máris kiigényeljenek! (Ezt a tájékoztatását a Baross-Szövetség kénytelen visszavonni, miután ekkor még ilyen irányban hivatalos intézkedés nem történt.)

A helyzet azonban napról-napra rosszabbodott. Mindennél jobban jellemzi a túlkapasokat a következő hivatalos közlés:

„Egyre gyakoribbá válnak azok az esetek, amikor illetéktelen egyének sokszor külföldi egyenruhával visszaélve, vagy felsőbb parancsra hivatkozva, jogosulatlanul ingó foglалásokat eszközöltek.“

A májusi rendeletőzönt zárja a zsidók bankszéjjeinek leltározásáról szóló intézkedés, amelyhez a bérlőt vagy megbízottját is meg kell hívni.

A május egyébként a fővárosi zsidóság életében nagyobb változást még nem idéz elő. Keledy (Keil) Tibor, az új főpolgármester jelentésében beszámol a zsidóság ügyében történt intézkedésekről. A főpolgármesteri jelentés kapcsán *Bocsáry-Spur Kálmán* bizottsági tag kifogásolja:

„Annak ellenére, hogy a zsidók nem tarthatnak cselédet, a cselédhiány nem csökkent és pedig elsősorban azért, mert az állandó légiveszély miatt a Budapesten szolgáló háztartási alkalmazottak hazaszéledtek. Sok zsidó család 3—6 hónapra, sőt egy évre is, kifizette cselédjét, arról is tud, hogy sok cseléd jelentős értékű ajándékot kapott zsidó gazdájától. A zsidó munkaadók eljárása ellen a legerélyesebben tiltakozni kell, fel kell hívni erre a kormány figyelmét is, mert „a zsidók ily módon szabotálnak!“

Az eltávozott háztartási alkalmazottak pótlása zsidók számára nem volt könnyű feladat. Egyes napilapok, valamint a felekezeti lap apróhirdetéseiben tömegesen keresik a zsidó háztartási alkalmazottakat. Ugyanekkor mód kínálkozik bizonyos megoldással arra is, hogy nem-zsidó alkalmi munkásnöket igénybevehessenek zsidók is. Erre vonatkozik a Tanács következő figyelmeztetése:

— *Ama rendelettel kapcsolatban, amely megtiltja a zsidónak számító háztartásban keresztény háztartási alkalmazott rendszeres foglalkoztatását, számosan fordultak hozzánk azzal a kéréssel, hogy keresztény mosónő, vasalónő vagy takarítónő esetenkénti és alkalmoszerű foglalkoztatására van-e lehetőség? Ebben az ügyben az arra illetékes szervhez fordultunk, ahol a következő felvilágosítást kaptuk: — Mint-hogy a hivatkozott rendelet a keresztény munkavállalóknak csupán „rendszeres“ foglalkoztatásától tiltja el a zsidónak számító háztartásokat, nincs akadálya annak, hogy alkalmoszerűen, csakis a szükséglet felmerülésekor, tehát nem előre megbeszélve pontosan visszatérő időközökben a szóbanforgó munkavállalókat a fent körülírt munkakörben foglalkoztassák. Nincs olyan megszorító magyarázat sem, hogy ily alkalmoszerű esetekben a keresztény munkavállaló csak a ház mosó-, illetve vasalószobájában végezhetné a vállalt munkát, hanem azt a szorosán vett lakásban is elvégezheti. Viszont ajánlatos, hogy — amennyiben lehetőség van arra, — ezeket az alkalmi munkákat esetenként más-más munkavállalóval végeztessék, mert ezzel a móddal a „rendszeresség“-nek még a legkisebb látszata is elkerülhető...“*

A hirdetmény óvatos fogalmazásából, aprólékosan magyarázó hangjából is kitűnik, mennyire kellett ez időben vigyázni arra, hogy „szabálytalanság“-ot el ne kövessen zsidó ember, s ne adjon lehetőséget

házfelügyelőnek, légóparancsnoknak, vagy szomszédnak feljelentés megtételére. Akit feljelentettek, bármiért is, számolhatott — az internálással. S ez egyenlő volt a — deportálással!

A mind szigorúbb hatósági eljárások és a szélsőséges hangú sajtó állandó vádaskodásai, erőltetett félremagyarázásai kényszerítik a Tanácsot arra, hogy újabb és újabb felhívások és figyelmeztetések kiadásával igyekezék az internálás veszélyét csökkenteni.

Szükség volt e figyelmeztetésekre, mert a sűrű bombázások és a szélsőséges sajtó uszításának hatása alatt a szélsőjobboldali mozgalmak hangzottak, hogy a támadások ismétlődése esetén *pogromot* rendeznek. A zsidóellenes hangulat fokozása céljából azt híresztelték, hogy a zsidók fényjelekkel, fehér ruhadarabok kitergetésével jelölték meg a bombázandó célpontokat. A májusi hatalmas erejű bombázások pedig nem egy esetben értek olyan házakat, ahol a lakók túlnyomó része éppen zsidó volt. (Emlékezetes az a rendkívül sok, többszáz zsidó áldozattal járó bombatalálat, amely a Király-utca 95. sz. házának „zsidó” óvóhelyét érte, míg a „keresztény” óvóhelyen tartózkodók szerencsésen megmenekültek. Ugyanúgy angol-szász bombák ölték meg a Pálma-utca óvóhelynélküli házaiba deportált izraelita vallású amerikai állampolgárok nagyobb csoportját is, amely szerencsétlenségeket az antiszemita sajtó nagy kárörömmel regisztrálta ...*)

Endre László május 6-án kelt 176.774/1944. VII. b. B. M. szám alatt a belügyminiszter megbízásából kinevezi a Magyarországi Zsidók Szövetsége ideiglenes Intéző Bizottságának tagjait. Az addig működő Zsidó Tanácsból a következők lettek intéző bizottsági tagok: Stern Samu, dr. Pető Ernő, dr. Wilhelm Károly, Kahan-Frankl Samu és óbudai Freudiger Fülöp. Nagy meglepetést keltett a további négy tag: •dr. Berend Béla szigetvári főrabbi, Török Sándor újságíró, dr. Nagy József zsidókorhízi főorvos és dr. Gábor János a P. I. H. ügyésze. Azonnal megindultak a találgatások: ki miért került ezek közül az új tanácsba? Hitelesen megállapítást nyert: *dr. Nagy József* főorvost egyik Betege dr. Vassányi István belügyminiszteri titkár, — aki abban az osztályban működött, ahol a tanácsot összeállították, — vettette fel a tagok közé *Török Sándor* író az időben a Sajtókamara listája alapján Csepelen volt internálva. Kétségbeesett feleségének végre sikerült megfélelő összekötötést szerezni. Protektora többek közt dr. Bosnyák Zoltánhoz is fordult, akit a köztudomás szerint *Endre Lászlóhoz* hosszú évek óta a legszorosabb barátság fűzött. Bosnyák ekkor már állandóan a Belügyminisztériumban tartózkodott[^] s a legnagyobb mértékben részt vett a zsidók elleni intézkedések kiagyalásában és végrehajtásában. Bosnyáknak kapóra jött a kérés és *Török Sándort* kinevezette a tanácsba — a *megkeresztelkedett zsidók képviselőjének*, s ez egyben Csepelről való kiszabadulását is jelentette. Ugyancsak Bosnyák nevezette ki *dr. Berend Bélát* is bizottsági tagnak. Berend lakóhelyének képviselője gróf Festetics Domonkos, a hírhedt antiszemita volt, aki azonban kerületének jómódú zsidó polgáiraival is szoros üzleti összekötötést tartott fenn, sőt birtokát is zsidóknak adta bérbe. Festetics ismertette össze „ezt a nyíltfejű nacionalista zsidó papot” Bosnyákkal. Az ambiciózus szigetvári rabbi, — aki különben emléklapos tábori lelkész is volt, —

*) A Pálma-utcai augusztus, a Király-utcai szept. havában történt !

Bosnyákot állandóan igyekezett tévedéseiről felvilágosítani és különösen a hamis báró Luzsénszky Alfonz-féle talmudmagyarázatokat cáfolgatta. A zsidókérdés kiéleződése időpontjában Berend azt az álláspontot vallotta, — s itt találkozott a legjobban nézete Bosnyákékkal, — hogy a megkeresztelkedés nem változtathat zsidó helyzetén, nem hozhatja a kitérteket a hitűkhöz ragaszkodókkal szemben előnyökhöz, a zsidókérdés kitelepités, államilag intézett kivándoroltatás útján oldható csak meg. Ilyen irányú cikkeket is írt és adott át Bosnyák Zoltánnak, aki azokat felhasználta. Innen eredt régebbi kapcsolatuk s ezért ajánlotta Bosnyák kinevezésre Endrének a szigetvári főrabbit.

Végül dr. Gábor János kinevezését a németek kívánták. A hitközség németül kiválóan beszélő ügyésze az első naptól kezdve, hivatalos utasításokra érintkezett állandóan a Gestapo vezetőivel, akik alkalmasnak találták őt arra, hogy általa tartsák fenn továbbra is az új Tanáccsal a kapcsolatot.

Az alakuló ülésen, — május 15-én, — *Stern Samut* választották meg az ideiglenes intéző bizottság elnökének. A régi Tanácsban és az Intéző Bizottság ülésin tanácskozási joggal kezdettől fogva résztvettek dr. Bakonyi László az Országos Iroda főttkára, dr. Csergő Hugó a P. I. H. főjegyzője, dr. Gábor János (most rendes tag lett), dr. Kohn Zoltán a P. I. H. tanfelügyelője, dr. Munkácsi Ernő a P. I. H. főttkára és dr. Reiner Imre, az Orthodox Központi Iroda jogtanácsosa. (Közülük négyen — Bakonyi, Csergő, Gábor, Kohn — áldozatul estek önfeláldozó munkájuknak, Munkácsi Ernő pedig betegsége miatt júniustól kezdve kivált a sorból, Reiner dr. az orthodoxia képviselőtében az első naptól kezdve az Intéző Bizottság fennállásáig kitartott nehéz posztján, szívós munkával, fáradhatatlanul küzdve hittestvéreiért.)

Fontos szerepet töltött be a Tanács megbízásából a műszaki osztály vezetője, *Domonkos Miksa*, akinek értékes működését több alkalommal méltatjuk majd. A lakás és sorozás ügyek intézését központilag egy *Miiller Rezső* nevű magánbankár ragadta hónapokig magához, akinek működése állandóan a legélesebb kritikát hívta ki, rendkívül sok esetben teljes indokkal.

• *

Szaporodnak és súlyosbodnak a büntetések, amelyeket a rendőrség a megkülönböztető jelzés nemviselése, vagy hibás viselése miatt kiró. Mindig magasabb pénzbírságok és sűrűbben ismétlődő internálások fordulnak elő. Ezért szükségesnek találja az új Intéző Bizottság is komoly figyelmeztetést kiadni:

— *Még mindig akadnak egyesek, férfiak, nők egyaránt, akik figyelmetlenségből, vagy tájékozatlanságból nem ügyelnek arra a szigorú rendelkezésre, hogy a megkülönböztető jelet, a sárga csillagot, szabályos színben, pontos méreiben és ami a legfontosabb: az előírt helyen, tehát a mindenkori felsőruházat balmellén egvedülállóan viseljék, még pedig úgy, hogy azt semmi, de semmi el ne takarhassa, sem állandóan, sem időlegesen. Tehát: ne hordjunk a balhónunk alatt akatáskát, könyvet, retikült, csomagot s más hasonlót, cigarettánkat ne fogjuk balkézszel, a lakáson kívül hordjuk mindenütt, tehát az óvóhelyen is. Sajnos, még mindig akadnak, akik ezekről elfelejtkeznek, sokszor szórakozottságból, vagy gondjaikba elmerülve, akaratlanul is hibáztuk, de épp oly elbírálás alá esnek, mintha szándékosan cselekedtek volna*

bizony, súlyos következményeket kell elviselniük. Kérünk mindenkit, hogy vigyázzon tehát magára a környezetére, rokonait és barátait is figyelmeztesse a Jent elmondottakra.

*

A Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet, május 15-én ünnepélyesen megkezdte működését a Vörösmarty-tér 4. I. emeleti helyiségében, amelyet az Unio-klubtól rekviráltak el. Anyagának egy részét a Zsidó Múzeum múkincseiből, régi irataiból, valamint ismertebb műbarátok gyűjteményéből, más részét könyvtárakból szedték össze. Felállítását különböző adományok tették lehetővé. így Endre levélbeli kérésére dorogi Farkas Ákos polgármester a főváros részéről 5000 pengőt adományoz e célra. A megnyitó beszédet Endre László államtitkár mondotta, s ez alkalommal hangoztatta először ezeket a fenyegető szavakat: „A kormányzat elhatározta, hogy a zsidókérdést a körülményekhez képest a legrövidebb időn belül a végső megoldáshoz juttatja!”

*Az Intézet megnyitása után „Harc” címen kiadják az intézet első hivatalos lapját. Ekkor jelenik meg nyíltan a színen, mint az intézet igazgatója dr. Bosnyák Zoltán fővárosi polgáriiskolai tanár, akiről addig csak a beavatottak tudták, hogy évek óta Endre Lászlóval egyetemben Pest vármegye székházának alagsorában üzi a zsidók ellen földalatti propagandáját. Bekapcsolódik ez intézet munkájába Endre rosszszelleme, nagykálnai Zevach László is, aki több mint egy évtizede már Hitlerék ideológiai megbízottja Magyarországon, állandó tudósítója Rosenberg Alfrédnek és a német fajkutató, s fajvédelmi intézménynek. A megnyitó ünnepségen jelen volt Pallenstiefer a német Zsidókérdést Kutató Intézet kiküldött képviselője, aki az ünnepélyes megnyitón „a világ zsidóságának haditerveiről” beszélt, s ezidőtől fogva német megbízásból állandóan felügyelt az intézet működésére. (Ennek az intézménynek előtörténetéhez tartozik a „Magyar Kultúrliga” 1930. évbéli alakulásának feljegyzése. Méhely Lajos egyetemi tanár és Endre László az alapítók. Méhelynek „A Cél” c. folyóirata is ennek az eredetileg „Magyar Tudományos Fajkutató Intézet” név alatt megindult intézménynek, a propagálást végzi. Méhely Lajos a Kultúrliga „fejedelme”, Raics Károly altábornagy „vezére” volt.)**

*

Bosnyák igazgató és intézetének figyelme ettől kezdve minden apróságra kiterjedt. Ők javasolták például azt is, hogy az egyetlen engedélyezett felekezeti lap, „A Magyar Zsidók Lapja”, címét változtassa meg. A lap ezt a tényt ezen a furcsa módon adta tudtul:

„A magyar királyi miniszterelnökség sajtóközigazgatási osztályának engedélyével a Magyar Zsidók Lapja — mint az előző számnál megtörtént — ezentúl Magyar országi Zsidók Lapja címmel jelenik meg.”

*

Kolozsvár-Borcsa Mihály államtitkár a Világnézeti Akadémia sorozatában beszédet mond a rádióban.

„Most a szellemi élet terén is tiszta helyzetet teremtett a kormány, zsidó szerzők könyve nejn jelenhetik meg többé Magyarországon s a zsidó könyvkiadó vállalatok, zsidó könyvkereskedések bezárultak.”

**) Endre bűnperében állandóan arra hivatkozott, hogy Méhely volt a mentora.*

Néhány nap múlva könyvnapot tartanak és ez alkalommal is dícselkedve hirdetik, hogy „új szellem, új közönség” jellemzi a könyvnek ezt az ünnepét. (Meg kell jegyeznünk: a könyvnap óriási bukással végződött.

*

A „Jud Süß”, amelynek előadásait annak idején Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kénytelen volt betiltani izgató tartalma által előidézett sorozatos botrányok miatt, újból feltámadt. A Corvin mozgóképszínházban ünnepélyes díszelőadás keretében újítták fel a „legsikeresebb” zsidóellenes német propaganda filmet. A reprízen megjelent a német követség élén Veesenmayer követ, magyar részről többek között Sztójay Döme, Reményi-Schneller Lajos, Jurcsák Béla, Tasnády-Nagy András, Endre László. Minden előadás után tüntetett az utca népe, a moziból kitódulva ütötte-verte a sárga csillagos zsidókat. Egy szóval a propaganda megteremtette a maga kívánt gyümölcsét...

Hain Péter „állambiztonsági rendszere” május közepéig 7000-nél több esetben végzett nyomozást, 1950 zsidót tartóztattak le, s ezek közül 940-et adtak át a németeknek, s 930 vagyonlefoglalás történt. A két szám egyenlősége arra mutat, hogy a németek csak a vagyonosabb zsidók eseteivel kívántak foglalkozni, a többit átengedték a magyar Gestapo 'zsidó-osztályának. A foglyokat a Majestic alagsorában és a Kis-Majesticben helyezték el, s kínozták meg. Legfélelmetesebb kínzóeszközük a villamoszék volt. A Kis-Majestic kertjében hetenkint kétszer-háromszor géppisztolyos tömegkivégzéseket tartottak ...

V.

A magyar vidék zsidóságának koncentrációja és deportációja.

Megérkeztek április végén a hiteles adatok a kárpátaljai zsidók „kényszerlakhely-kijelöléséről” és „központosításáról” Fejtámadt az új korszak: megalakultak az első gettók. Jöttek a hiteles adatok, hogy a zsidókat nagy városok téglagyarába, cigánysorába vagy egyéb nyomortanyájára zsúfolják. Nem egy helyen szabad mező lett a „kényszerlakhely”, ahova asszonyostól, gyermekestől hajtották ki a zsidókat, annyi holmival, amennyit elbírtak. Rendszerint palánkkal vették körül a területet. Ha viskóban voltak elhelyezve, úgy a város felé néző ablakokat eldeszkázták, elzárták a zsidókat teljesen a külvilágtól. Napi egyszeri étkezést kaptak: levesnek csúfolt zsirtalan, íztelen meleg vizet, amelyről a helyi zsidó tanácsoknak kellett gondoskodni. Szemmel láthatóan a gettóba való tömörítés már maga is azt a célt szolgálta, hogy a gyenge élmezés, orvos- és gyógyszerhiány minél több embert elpusztítson. Arra is jó volt, hogy az elhagyott lakásokat szabadon kifosztassák. Vé-

gül rövidesen kiderült a végcél: *az így összerelt és agyongyötört embereket könnyűszerrel lehetett vagonokba préselni és deportálni...*

A magyar vidéki zsidóság koncentráálásának és deportálásának *hiteles történetét*, — a rendelkezésünkre álló hely korlátozott volta miatt, — sajnos, kénytelenek vagyunk aránylag rövidre összefoglalni:

Március 26-án eltávozott Budapestről Obergmpfenführer, SS General *Ernst Kaltenbrunner*, Himmler helyettese, aki Magyarország megszállását tudvalévőén irányította. Utóda *Ottó Winkelmann* SS generális, — aki az egyes német „Dienst-stelle“-k, valamint a magyar katonai és polgári szervek összekötője és a magyar rendőrség feletti felügyeletet is gyakorolja, — lép érintkezésbe a belügyminisztérium közbiztonsági és rendészeti ügyeit intéző *Baky László* államtitkárral, akit *dr. Wilhelm Haitl* Sturmbannführer régi ismerőseként mutat be neki. (Höttl addig Bécsből irányította a Gestapo magyarországi kémosztályát, s Baky ide tette meg éveken át Himmlernek szóló jelentéseit.) Kai enbrunner és Sztójay már ismertetett megállapodása alapján Baky utasítására a belügyminisztérium XX. osztályának (csendőrségi ügyek) vezetője *Paraghó Gábor* altábornagy azután a lengyelországi frontról éppen hazatért egyik csendőrtisztjét, *vitész Ferenczy László* csendőralezredest*) nevezi ki összekötő tisztnek a „német biztonsági szolgálat“ és a magyar csendőrség között. (A *Sicherheits Dienst* (S. D.) irodája a Svábhegyen XII., Evetke-út 12. szám a'atti Lomnic-pensió II. emeletén volt.)

*

(Patakfalvi Ferenczy László Felsővisón született 1898-ban, apja ottani főszolgabíró volt. Tényleges katonaként az első világháborúban arany vitézség! érdemmel is kitüntették és így gyorsan jutott előre. Mini csendőrtiszt eleinte a tanosztálynál szolgál, (nyáron mindig Gödöllőn teljesít szolgálatot a kormányzó védelmére a kastélyban) majd 1940 május 1-én Kassára kerül nyomozó alosztályparancsnoknak, miután a félzsidó Báró Béla alezredes származását leleplezi, s ott marad 1942. júl 10-ig. Itt egy nagy katonaszabadítási panamát leplez le, de elnyomják, mert Szombathelyi jFerenc altábornagy, akkori kassai hadtestparancsnok, — későbbi vezérkari főnök, — felesége is anyagilag érdekelt az ügyben Kassai tartózkodása alatt ő vezeti a *Szlovákiából* magyar területre át szökött zsidók elleni hajszát. Valósággal *hajtóvadászatot* rendez csendőreivel és százával szolgáztatja ki a szerencsétlen menekülteket a né-

*) Faraghó vallomása szerint az általa javasolt Várbíró százados-sal szemben a németek nevezték ki „összekötő“-nek Baky javaslatára Ferenczyt s nem ő. Ferenczy viszont a fentit vallja.

meteknek, akik azonnal végeznek velük. Érdemeiért azután *kitüntetéshez* jut, s Budapestre helyezik nyomozó parancsnoknak. Soroksár-űjtelepen ő vezeti 1943-ban azt a kegyetlen nyomozást kommunisták ellen, ahol a hírhedt Juhász-fivérek először „tűnnek“ fel. Az elfogott Mayer és Deák kommunista vezetőtagokat később kivégzik. A sovány, magas, gigerli-típusú katonatiszt féktelen nagyravágyó. Pengős adósságai vannak — székesfehérvári Neubart Sándor óras és ékszerész perli, mert a havi 7 pengős részleteket sem tudja fizetni, — amíg a zsidó deportálás meg nem kezdődik. Azután már tudja fizetni elvált feleségének a tartásdíj részleteket és Nora, s Lóránd gyermekei neveltetési díját is. Anyai ágon egyébként sváb származású — Hábel Irma, apja Hábel Alajos ürményi sváb gazdasági intéző, — de németül nem jól beszél. Állandó tolmácsa, helyettese dr. Lulay Leó László lett.)

*

A németek bevonulása után a magyar zsidók ügyeinek intézését úgynevezett *Judendezernat* vette át, amelynek feje *Adolf Eichmann* Obersturmbannführer volt. Neve valószínűleg más volt. Minden országban változtatta nevét, hogy megérkezésénél ne terjedjen azonnal el híre előbbi kegyetlen cselekedeteinek, s ne keltsen ezzel pánikot. Egyébként azt állította magáról, hogy Palesztinában született, s beszél héberül, azonban mindig ugyanazt az egy bibliai mondatot szajkózta óhéber nyelven a világ teremtéséről, ami nem lehetett elég bizonyíték állítására. Bár katonai rangja csak alezredesnek felel meg, hatásköre egész Középeurópára kiterjedt, az ottani zsidók ügyeinek intézésére. Közvetlen főnöke volt Anton *Brunner* (Brunner IL), aki a bécsi Rotschild-palotából a „*zsidók kivándorlását intéző*“ hivatal vezetője volt. Itt intézték a németek által megszállott összes országok zsidótlanítását, a Vernichtungslager-ekbe való szállításuknak generál-tervét. Eichmann volt a *helyszínen intézkedő* legmagasabb rangú szerv. Hivatalos címe volt: „*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Ungarn Sonder-einsatzkommando.*“ Március végén jelent meg először a hitközség székházában és ekkor kijelentette: — *Sie wissen nicht wer ich bin? Ich bin ein Blut/sund!*

Meghallgatta ugyanakkor Krumey jelentését, aki állandó vezetője volt a Magyarországon működésbe lépett zsidótlanító Gestapo-különítménynek, amelynek hivatalosan hangoztatott címe volt: „*Sondeteinsatzkommando zür Vernichtung der jüden*“. Eichmann maga állandóan ide-oda utazgatott az egyes középeurópai államokban, felülvizsgálta az ezekben létesített zsidótlanító különítmények működését. Nem csinált később már titkot abból sem, hogy az ő feladata gondoskodni: „*a különböző Vernichtungslagerek* üzemében fennakadás sohasem álljon be“. Ez alkalommal ezt a rendelkezést adta ki: — *Hinaus mit der Kultus-gemeinde, hier ist nur eine Judengemeinde!* Eichmann rövidesen jóviszonyba kerül Endre Lászlóval Három nagy szenvedélyük hozta közel egymáshoz őket: az alkohol- és a lóimádát s legfőképpen a zsidógyűlölet. Eichmann csakhamar sűrűn látogat el a szentkúti Endre-birtokra, ahol vad tivornyák folytak, s ha a fővárosban tartózkodtak, úgy reggeikenként a Vérmezőn Lovagoltak. A harmadik partner az ismert műlovarnó: gróf Crouy-Chanel Katalin, Endre László menyasszonya. Eichmann egyébként az Apostol-u. 13. sz. alatti Aschner Lipót-féle hatalmas, pazar berendezésű villában lakott, (zsidótlanító Sonderkommando-ja is ott

működött) amelyet vé«ül tökéletesen ki is rabolt. (A legnehezebb feladatot, Eichmannal való tárgyalást: *a gettóban elkövetett embertelen kegyetlenkedések bátor jelpanaszolását*, a későbbiek folyamán hónapok. i át az orthodoxia képviselői: *óbudai Freudiger Fülöp* és *dr. Reiner Imre* vállalták. Eichmann órákig várakoztatta őket, gorombáskodott, dühöngött, agyonlövetéssel fenyegetődzött, de szemmelláthatóan becsülte azt a szívós kitartást, amit hittestvéreik védelmében náluk tapasztalt. Nem egy esetben sikerült is eredményt kicsikarni e vérebtől is.)

A magyarországi zsidótlanító német különítmény tényleges vezetője a sovány, gyomorhajra valló külsejű berlini kereskedő: *Krumey Obersturmbannführer*, aki igazi lényét behízsgő modorával palástolta. Később kiderült róla, hogy annak idején a Varsó, Lemberg, Amsterdam és Páris városokban működött német zsidótlanító különítményt is Ő vezette. Egyébként azzal büszkélkedett, hogy „*a különböző német megsemmisítő táboroknak ő a legnagyobb szakértője*”.

Krumey irodája a Majestic-szállóban volt. Krumeynél az állandó követelésektől eltekintve — sok esetben megértést lehetett találni. Nem volt önzetlen, de nem volt véreb sem. <3 adta ki és írta alá a Gestapo-igazolvány néven ismert szabadmozgási bizonylatokat, amelyek miatt annyi éles támadás érte a Zsidó Tanácsot.

Krumey rossz-szellemé volt titkárnője, a magyarországi sváb származású *Kosytorz Éva*, aki eredetileg Budapesten, Báthory-utca 19. sz. alatt élte nyárspolgári életét, később azonban II., Nyul-utca 4. szám alatt Fellner Kálmán luxuslakásába költözött. Költöztetését és annak minden költségét Koltay kifejezett utasítására és parancsából *a Zsidó fanács viselte*. Ez a gonoszindulatú *teremtés*, aki magyarul és németül egyformán rosszul beszélt, olyan hatalommá nőtte ki magát, hogy sokszor Krumey minden intézkedését meggátolta. „*Frau Éva*” szereplésére jellemző, hogy utasították a Zsidótanácsot, ezt a teljesen jelentéktelen és minden intelligencia híjján levő nőt a tanácsnak és szerveinek „*Gnádige Frau*” megszólítással kell kezelni. Órákig várakoztatott meg mindenkit, egy telefonintézkedéssel internáltatott, vagy szabadított ki — jöppéért — gazdag zsidókat. A Hain Péter-féle államrendészet minden közege úgy leste intézkedéseit, mint a messiási kinyilatkoztatásokat. *)

Krumey helyettese *Baron von Wisliceny* Hauptsturmführer. Neve után lengyel, külseje után bajor származásának látszott: kövér, vörösarcsú, sörivő, aki többször azzal hivalkodott, hogy az SS teljhatalmú vezérének, Himmlernek sógora. Rengeteg pénze volt.

Két alárendeltjük, két nevesebb végrehajtó közejük: *dr. Huntsche* és *Naumann* Hauptsturmführer-ek, akik ugyancsak megérdemelték a „Bluthund” élnevezést. Huntsche volt Krumey adjutánsa. A velük jött legénység létszáma mindössze 300 erqber volt. Belgium, Hollandia, Franciaország zsidótlanítása során szerzett gyakorlatot ez a 300 SS és SD véreb Ő német biztonsági rendőrség főhadiszállása a Svábhegyen, a Lomnic-penzió volt. Később e legénység nagyobb részét más országokba rendelték, kisebb része pedig a vidékre oszlott szét, viszont tolnamegyei és pestkörnyéki sváb SS eket gyakoroltak be és pótolták velük az eltávozottakat.

*) Krumey júliusban más beosztásba került, utóda *Trenker* Obersturmbannführer lett, *Krigger* nevű adjutánssal.

Ez a német „*Sondereinsatzkommando*“, illetőleg vezetője *Eichmann* most már a kinevezett összekötő-tisztje segítségével lép érintkezésbe a zsidók ügyét intéző belügyminisztériummal. Ferenczy útján került *Eichmann* először *Bakyval*, majd *Endrével* kapcsolatba. Kitűnően megértik egymást.

Április 4-én *értekezlet* a belügyminisztériumban, amelyen *Baky László* elnököl. Résztvesznek azon a honvédség és a Wehrmacht magasrangú képviselői, *Eichmann* Sonderkommandójának vezetőtisztjei, csendőrtisztek, a VIII. csendőrkörület (*Kárpátalja*) közigazgatás vezetői, *Endre László*, a belügyminisztériumba berendelt alispán és mások. Jelen van *Ferenczy* is, akit aznap *Jaross* írásban biz meg azzal, hogy a „zsidóakció“ során a polgári hatóságok karhatalmi igényeit közvetítse a mindenkor helyszínről a belügyi XX. osztálynál.

(Rövidesen megváltozott ez az intézkedés. *Faraghó* altábornagy rendeletére a VIII. csendőrkörület területén *Tölgyessy Győző*, a IX. és X. kerületekben *Paksy-Kiss Tibor* és a többi kerületben *Sélyey Vilmos*, a déli határsávban pedig *Orbán László* csendőrezredek voltak, a karhatalom vezetői, őket terheli tehát az egyes kerületekben a csendőrség rettenetes brutalitásai elsősorban teljes felelősség!)

Az értekezlet előtt kiosztanak a megjelentek között egy *Endre* által készített belügyminiszteri titkos rendeletet, amely szó szerint így hangzott:

M. Belügyminiszter. Szám 6163/1944. rés.
Tárgy: Zsidók lakhelyének kijelölése.

A m. kir. kormány az országot rövid időn belül *megtisztítja a zsidóktól*. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a *zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül* a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egyrésze a rendészeti hatóságok által *kijelölt zsidó-épületekben*, illetőleg *gettóban* nyer elhelyezést. Kivételt képeznek a hadifontosságú üzemekben, bányákban és nagyobb vállalatoknál, földbirtokoknál alkalmazott azok a szakképzett zsidók, akiknek azonnali felváltása az üzem termelését megakadályozná. A nem hadifontosságú üzemeknél, bányáknál és vállalatoknál azonban a felváltást azonnal végre kell hajtani és azok élére az illető vállalat, üzem, stb. személyzetéből a legmegfelelőbbet kell teljes joggal állítani. Ezeket a törvényhatóságok által kiküldött bizottságok állapítják meg. Pótlásukról a hatóságok már most gondoskodjanak. Amint azonban a leváltás lehetősége megvan, melyre a területileg illetékes közigazgatási hatóságok vezetőjének törekednie kell, hogy ez mielőbb megtörténhessen, azonnal lehetőleg egy szakképzett gondnokot jelöljön ki és állítsa az üzem vagy vállalat stb. élére teljes jogú felelősséggel. *A zsidók összeszedését* a területileg illetékes rendőrség és a m. kir. csendőrség végzi. Szükség esetén a csendőrség városokban a m. kir. *rendőrségnek karhatalmi segélyt nyújt*. A német biztonsági rendőrség tanácsadószervként a hely-

színre ki fog szállani, akikkel a zavartalan együttműködésre különös súlyt kell helyezni. A vármegyei törvényhatóságok a zsidók száma- arányához viszonyítva a megfelelő helyen és számban azonnal létesítsenek gyűjtőtáborokat. Azok helyét a közbiztonsági államtitkárnak jelentsék be. Minden városban vagy nagyobb községben, ahol a zsidók szám- * aránya külön zsidó épületek létesítését indokolja, ezeknek kijelölésére a rendőrhatsóságok saját hatáskörükben már most intézkedjenek, mert a gyűjtőtáborokban csak az állambiztonsági szempontból veszélyes zsidók maradnak vissza, míg a többiek zsidóházakban nyernek elhelyezést. Zsidó épületül azokat az épületeket kell kijelölni, ahol zsidók tömege- sebben laknak. Ezekből az ottlakó nem zsidó származásúakat a rendőrhatsóság a zsidók által kiürített hasonló értékű és bérű lakásokba a megfelelő területészen végrehajtott tisztogatási akció befejezését követő 30 napon belül telepítse ki, hogy a gyűjtőtáborokból kihelyezett zsidókat a zsidó épületekben annakidején azonnal el lehessen helyezni. A zsidók összegyűjtésével és elszállításával egyidejűleg a helyi hatóságok bizottságokat jelöljenek ki, amelyek a zsidók lakásait és üzleteit az eljáró rendőri és csendőri közegekkel együtt lezárják és külön-külön azonnal lepecsételik. A kulcsokat a zsidó nevével és pontos lakcímével ellátott és lepecsételt borítékban az eljáró közegek a gyűjtőtábor pa- rancsnokságnak adják át. Azokat a romlandó tárgyakat és azokat az élőállatokat, amelyek termelési célokat nem szolgálnak, a városi ható- ságok és községi előjáróságok vegyék át. Ezeket elsősorban a honvéd- ség és közbiztonsági szervek, másodsorban helyi közellátás céljaira kell igénybe venni. Pénzt és értéket (arany, ezüstnespüek, részvények stb.) az előbb említett eljáró szervek vegyék őrizetbe és azok mineműségét feltüntető rövid jegyzék és ellenjegyzék ellenében adják át a városi hatóságoknak és községi előjáróságoknak. Ezeket az értékeket a köz- ségi előjáróságok 3 napon belül a tisztogatási terület központjában székelő Nemzeti Bank fiókjához tartoznak beszállítani. Ezeket a köz- pontokat a tisztogatási akciót vezető rendészeti szervek esetenként ál- lapítják meg.

Az elszállítás fogolyként vonaton, szükség esetén városi, illetve községi előjáróságok által kirendelt előfogaton történjék. Az elszál- lítandó zsidók csak a rajtuk lévő ruházatot, legfeljebb két váltás fehér- neműt és fejenként legalább 14 napi élelmet, továbbá leg eljebb kg-os podgyázt, melyben az ágyneműek, takarók, matracok súlya ii bennfoglaltatnak, vihetnek magukkal. Pénzt, ékszereket, arany- és má értéktárgyakat nem. A zsidók összeszedését az alábbi sorrendben kel foganatosítani: VIII., IX., X., II., III., IV., V., VI., VII., I. csendőr kerületek.

Az illetékes csendőrkerületi parancsnokságok és rendőrség rendel- kezésére állnak az összes karhatalmi századok és a nekik alárendelt tan alakulatok. Karhatalmak igénylésénél legyenek figyelemmel arra, hogy a kerület határának lezárása addig kell tartson, amíg a zsidók össze- szedése a szomszéd kerületekben is megtörténik. Az összeszedésre vo- natkozóan a csendőrkerületi parancsnokságok és rendőrhatsóságok lép- nenek egymással szoros érintkezésbe, hogy a tisztogatási akció együtt egyidőben és közösen történjen. A lakásokon fel nem talált zsidók kö- rözését a szokásos módon jelen rendeletemre való hivatkozással kérje Lakásukkal egyébként úgy kell eljárni, mint az elfogott zsidókéval.

Felhívom a hatóságok figyelmét arra is, hogy az idegen államok területéről idemenekült összes zsidók kivétel nélkül a kommunistákkal egyenlő elbánás alá esnek, tehát kivétel nélkül gyűjtőtáborokba helyezendők el. Kétes zsidók szintén a gyűjtőtáborokba szállítandók, tisztázásuk ott történik.

Jelen rendeletem szigorúan bizalmasan kezelendő és a hatóságok, illetőleg parancsnokságok vezetői felelősek azért, hogy erről senki a tisztogatási akció megkezdése előtt tudomást ne szerezzen.

Budapest, 1944. évi április hó 7-én.

Baky László s. k.,
államtitkár.

Április 7-én, — Endrének erre még nem lévén joga, — *Baky* kiadmányozza ezt a hírhedt rendeletet, s *Endre* szétküldi az országba. Ekkor még kormányrendekezés nem állt fenn a zsidóság gettózására sem, hisz azt, — mint mondtuk, — csak április 27-én adták ki. A *Néphit* óság előtt megképeztetvén, a belügyi triumvirátus — *Jaross, Baky, Endre,* — egyöntetűen azt vallotta, hogy „*a németek kiút ásították a határsávból a zsidókat, ezért kellett ezt a rendelkezést kiadni*“.

Jaross azt is vallotta, hogy sem erről a rendeletről, sem az értekezletről tudomása nem volt. *Baky* hozzá ette; a rendeletet előzetesen ő sem látta. Kiadmányozta, mert *Endre* kérte tőle azzal, hogy „*a kormányzó a zsidóknak a németek számára való munkára-szállításához hozzájárult*“, Ezt elhitte, mert előzetes audienciája során a kormányzó neki is ezt mondta:

„*Régi szegedi tisztem voltál Baky, tudom, hogy hü vagy hozzám, teljes mértékben bízom benned, ezért neveztelek ki ezekben a nehéz időkben belügyi államtitkárrá. Ma a legjobb magyarokra van szükségem . . . Utálok a kommunista és galíciai zsidókat, ki velük az országból, ki, ki! De te is belátod Baky, hogy itt is vannak ugyanolyan jó magyarok a zsidók között, mint te, meg én. Például itt van a kis Chorin és Vida, hát ezek csak jó magyarok? Az ilyeneket csak nem engedhetem. A többit, azt csak vigyétek!*“

Baky ezt a vallomását már előzetesen a Népügyészségen is annak igazolására hozta fel, hogy kormányzói beleegyezéssel folyt a „kis zsidók“, vidéki zsidók deportálása.

Valójában ez az április 4-én kelt és 7-én kiadmányozott rendelet már a zsidóknak az ország egész terüeléről való elszállításáról szól a megadott sorrendben, tehát nem volt helytálló a Wehrmacht „kiutasításával“ való mentegetődzés, amit azonban a főtárgyalás során nem tártak a hazugul védekező vádlottak elé.

Egyszerűen azt történt, hogy *Eichmann* és *Endre,* a *nemét és a magyar zsidótlanító,* hozzálátott programja meg-

valósításához. Abban, hogy ezt megtehették Sztójay és Jaross a főbűnösök, akiknek *hozzájárulása nélkül erre sor nem kerülhetett volna.* (Jaross előterjesztésére Baký és Endre minisztertanácsi felhatalmazást is kaptak a zsidótlánítás elvégzésére!)

Kétségtelenül Horthy kormányzó sem ellenezte ezt a lépést, mint az Ravasz püspök előtt tett — s általunk előzetesen már ismertetett — nyilatkozatából is kitűnik. Hitelt kell adni tehát Endre és Baký hasonló tartalmú vallomásainak, amivel saját lépésüket a kormányzói legfelsőbb utasítással védelmezik.

Hogy mennyire csak Horthyn és a Sztójay kormányon múltott a deponálás megtörténte, azt bizonyítják a népbírószági akták is. *Veesenmayer* népbírószági vallomásai szerint például a március 19-i események elindításánál a zsidó-kérdésnek nem volt túlnagy jelentősége. A döntő volt a hadihelyzetben az a félelem, hogy a Kállay-kormány egy Badoglio-szerű kiugrást készíthet elő. (Ugyanettől tartottak, természetesen indokoltan október 15-én, amely esetben ugyancsak *Veesenmayer* vallomása szerint szintén nem került volna erőszakos lépésre sor, nem maradt volna hátra más megoldás, mint kivonulni Magyarországból' 1)

A zsidókérdés megoldása tehát ugyanígy csak „*kivánság*“ volt, mint minden addigi kormánynál, amely Gömbös óta igyekezett is több-kevesebb eréllyel a németek kedvére tenni e kérdésben. Sztójayék azonban uralomrajutásuk után nemcsak, hogy teljes mértékben szabadkezet adtak a németeknek, hanem *Jaross pipogvaságát kihasználva, — s természetesen elvi helylésével, — Baký és Endre minden karhatalmi és közigazgatási erőt rendelkezésre bocsátott, sőt ahol kis vonakodás a szigorú végrehajtással szemben mutatkozott, azt Eerenczy segítségével vaseréllyel letörte!*

Baký a Himmler—Winkelmann—dr. Höttli vonalon a baloldali mozgalmak és politikusok üldözését vezette, irányította, az tartotta őt lefoglalva, ezalatt *Endre* a Berlinből jött „Sonderbeauftragter“ *Eichmann*t támogatva végezte a zsidótlánítást. *Veesenmayer* ismételen vallotta:

„Ha a magyarok vaskövetkezetességgel tagadták volna meg a német kivánságot a zsidókérdésben, annak megoldására sor nem kerülhetett volna. Nyomás lett volna, de — az 1944-es év már „krízis“ év volt, — nem lett volna hatalmi erő 1 millió embernek megjelölésére, öszszefogására és deportálására. Ez egy oly hatalmas rendőri feladati amelynek elvégzését 3 hónap alatt csak a lelkes magyar teljes hatószági és karhatalmi apparátus tette lehetővé. Kivülről nem tudtak volna megfelelő erőt hozni e célra, mert csak az tudta volna elvégezni, amelyik

az országot, népét ismeri, a a nyelvet beszéli. Eichmannak csak rgen kis törzse volt. Ilyen gyorsan és ennyire sűrűlódásmentesen — csak a magyar kormány teljes segítségével volt lehetséges.“

(Winkelmann népbíróági vallomása szerint — éppen ezért később közbenjárt Veessenmayernél, hasson oda, hogy Baký és Endre maradjanak államtükárok a Lakatos-kormány alatt is.)

Endre tehát az április 4-i értekezlet után minisztertanácsi felhatalmazás alapján minden korlátozás nélkül hozzáláthatott pokoli tervének végrehajtásához. Az értekezlet után *Ferenczy* felállítja „*zsidót.anító különítményét*“, a magyar „Sonderkommandó-t, amelynek elhelyezésére Endre a Semmelweiss-u. 6. sz. alatt, a Vármegyeháza hátsó traktusában enged át helyiséget. A beosztott csendőrök, nyomozók és 'detektívek itt helyezkedtek el. A belső bejárat felett ez a sokat mondó tábla lógott: „*Nemzetközi beraktározást és szátútsai kft.*“ (Első ténykedésük, — mint már előzetesen megírtuk, — Munkácson, vo't. Az ott történeteket már ugyancsak ismertettük.)

A kormányzónál történt különböző közbenjárások hatása alatt *Jaross* rövidesen jelentést kényte'en kéri az államtükáraitól, majd Endrét utasítja, *vizsgálja felül a helyszínen az állapotokat.*

Április végén üzenet érkez'k, hogy a Tanács teljes számmal jelenjék meg a Rökk Szilárd-u. 26 alatt. Az igazgatói szobában *Wisliceny*, *Novak* és *Huntsche* fogadják őket. Érdeklődnek, elkészült-e már a vidéki zsidóság beosztásáról az általuk kért nagy térkép. Hol, hányán élnek, milyen intézmények vannak? Ezentúl zsidó községekben nem lakhatik, csak városokban. Minden vármegye választ egy zsidó „Führer“-t, akivel a főispán megfelelő érintkezést tud fenntartani. A pesti zsidóság szervezetét is fel kell állítani. A központban egy adminisztratív vezetőt kell kije'olni, akivel ők állandóan érintkezhetnek. (Hozzátették, mint Becsben *Löwenherz*, aki „braver Kéri“, míg a berlini zsidóvezető nem parírozott, néhány hónapra *Dachauba* került, aztán minden jól rendben ment már vele is.) Ezek után *Munkácsi Ernó* már nem vállalta az ügyvezetést, dr. *Kohn Zoltán*, addigi tanfelügyelő, vállalkozott arra. A hivatalos tárgyalás után megkérdezték, hogy mikorra kell a térkép* *Wisliceny* közli, hogy *Eichmann* kíséretében elutazik vidékre, 1—2 hét múlva visszajön, addigra legyen készen. Kérdezte, ki ismeri a vidéki viszonyokat jól. ki tudná elkísérni? Erre ajánlották dr. *Pásztor Józsefet*, a Pártfogó Iroda vezetőjét, akit azonban később még sem vittek magukkal.

Eichmannal és Wislicenyvel együtt utazik azután április 24-én el vitéz Endre László is kíséretével, (Ennek tagjai voltak: *dr. Takács A. béri* főszolgabíró, Endre titkára, azután *dr. Rozsnyai Béla* volt rákosligeti főjegyző, azidőben székesfehérvári szoc. felügyelő, *dr. Czannik Géza* aszói főszolgabíró, *dr. Tardi Sándor* budapesti orvos, egy budapesti tisztiorvos, s a közellátásügyi minisztérium egyik osztálytanácsosa, valamint *Ferenzy László* csendőralezredes, helyettesével *dr. Lulay Leó* László t. százados, székesfővárosi adótisztval, valamint *Medgyesy és Zöldi*.) Első útjuk Kassára vezet, amelynek polgármestere *dr. Pohl Sándor* volt. Endre Lászlónak egykori alárendeltje a gödöllői szolgabírószágon. Ugyancsak Kassán tartózkodott az időközben reaktívált és a kassai hadtest parancsnokává kinevezett, újvidéki tőmeggyilkos, *Feketeha'my-Czeydner Ferenc* altábornagy is. A német és magyar zsidótlanító különítmény az a'tábornagy bevonásával Kassán, — ahol 15.000 zsidót két téglagyár területén préseltek össze, — tárgyalta le a VIII. csendőrkerület zsidótlanításának rendjét és már a kassai német átvevő állomás létesítését is. Megbeszéléseik alapján a kassai rendőrség mindenek előtt a következő hirdetményt adja ki:

Április hó 28-án 18 óra után Kassa város területén — a téglagyári tábor kivételével — zsidó személy nem tartózkodhat. Kivételt képeznek azok, akiket a lakásuk szerint illetékes rendőr- vagy csendőrrőrnagy ugyanazon a napon lakásukban további intézkedésig meghagyott és külön névjegyzékbe foglalt. Minden más zsidó jelentkezni tartozik ugyanazon a napon 17 és 19 óra között a téglagyár átvevő bizottsága előtt. Azokat a zsidókat, akiket ez időpont után a hatóság a város területén talál, azonnal letartóztatja és internálja. Ismételten szigorúan figyelmezteti a rendőrkapitány a város lakosságát, hogy aki zsidó személyt, vagy vagyont a fenti időpont után a lakásában vagy bárhol rejtet, azt letartóztatja és internálja.

Ez a rendelkezés szolgált mintául azután az ország minden részében a zsidók koncentrációjára. (A téglagyárakban nincs ivóvíz. Naponta egyszer hoznak ki kocsivá! a városból.)

Eichmann, Wisliceny és Endre különítményükkel innen *Sátorlajújhelyre* mentek át. Itt a Ronyva-parti cigánytelepet jelölték ki a gettó számára, s ott a városból, Sárospatakról és a környékről ekkor már mintegy 13.000 zsidó helyeztek el. Cölöpöket vertek le a cigánytelep körül és szögesdróttal, majd később deszkapalánkkal kerítették el ezt a negyedet. A cigányok rövid ideig helyükön maradtak, később küldöttségileg kérték, helyezték őket máshova. Kijelentették, nem bírják el

az állandó sírás-tajgatást, ahogy a zsidókat ütök-verik. Ezenkívül a megüresedett zsidó-lakásokba való helyezésüket is kérték, lehetőleg „modern, komfortos, fürdőszobás” lakásokat igényeltek. Meg is kapták. A város keresztény közönségét táblákon hívták fel, hogy ne merjék megközelíteni a gettó területét. A zsidók őrzését Endre intézkedésére itt vették át először csendőrök.

A különítmény halálútja innen *Ungvárra* vezetett. Útközben értesülnek a miskolci rendőrség következő hirdteményéről:

— *Figyelmeztetjük a keresztény magyar közönséget, hogy bizonyos egyének a házak kapujába mérgezett kockacukrot helyeztek el, amelyekkel veszélyeztetni akarják keresztény magyar gyermekek életét és egészségét!*

Borbély-Maczkó Emil, a megye régóta hírhedt fajvédő főispánja végezte a miskolci és borsodmegyei, közel 20.000 zsidó gettóba való összpontosítását. Útközben közölte a bizottsággal: ma minden zsidó kapálni szeretne, ez a nagy „munkakedv” a gettóból való megszabadulásuk egyetlen reménye ...

Endre utasítást adott arra, hogy a gettót addigi helyéről a téglagyárba helyezték át, s intézkedett aziránt is, hogy a falvakra katonai felügyelet alatt mezői munkára kapálásra kienvedett zsidókat haladéktalanul hozassák vissza a gettóba.

Onnan Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső, Aljnaszlatina, Máramarosziget, Dragomirfalva, Felsővisó, Petrovo, Havaskő, Dés és Szamosújvár táborainak és gettóinak helyzetét vizsgálták meg.

Amikor Endre május másodikán első nagyszabású „ellenőrző” körútjáról visszaérkezett, jelentést tett tapasztalatairól a belügyminiszternek, aki azt továbbította a kormányzóhoz. A közlés így hangzott: Endre mindent rendben talált, „valóságos szanatórium jellege van a vidéki gettóknak. A zsidók végre levegőre jutottak, eddigi életmódjukat egészségesebbel cserélték fel”. A kormányzó nyilván hitelt adott a belügyminiszter jelentésének...

(Fennmaradt azonban az Endre kíséretében volt *tisztiorvos* kimutatása, amely szerint Kassán *kiütéses tifusz-gyanu* merült fel, Beregszászon már ekkor *kiütéses tifusz-eset* fordult elő, Petrovon, Havaskőn, és Felsővisón *kiütéses tifuszjárvány* dúlt. A megállapított orvoshiányról éppen úgy hallgatott Endre jelentése, mint a szörnyű zsúfoltságól és az „elhelyezés” és „táplálkozás” rettenetességéről.)

A magyar kormány a németektől vett utasítás értelmében közben gyorsvonati tempóban hozta meg rendelkezéseit. Április

utolsó napjaiban jelentkezik azonban már *Veessenmayer*, aki-
nek hivatalos címe; „*Dér Gesandte und Bevollmächtigte des
Grossdeutschen Reiches in Ungarn*“, s a Wehrmacht nevében
felkéri Sztójajt az északi és déli hadművelési területekről a
zsidókat az ország belsejébe helyezték át.

Sztójay Jarosst hívja fel erre, az pedig Endrével közli e
feladatot, amikor első szemleútjairól visszaérkezett. *Endre* je-
lenti, hogy a felvidéki zsidók nagy száma miatt ez lehetetlen.
Német részről felajánlották egyébként is: *a munkabíró
férfiakat és nőket németországi munkatáborokba, a munkakép-
teleneiket koncentrációs táborokba hajlandók kiszállítani.*

Endre javasolja:

„*a németek ajánlatát el kell fogadni, mert véleményem
szerint ilyen nagyszámú zsidó tartása Magyarországra számára
lehetetlen.*“

A belügyminiszter ily értelemben referál a kormány-
elnöknek.*) (Az egész „tárgyalás“ csak előre elhatározott szín-
játék. A németek *kész deportálása tervvel jöttek*, Endre közre-
működése csak a formát teszi szebbé, a lényeg változatlanul
ugyanaz marad. Ferenczy népbírószági vallomása szerint Endre
a deportálás tényében már előzetesen máramarosszigeti közös
utazásuk során *megegyezett Eichmannal*, s ezt vele is kö-
zölte.**)

Rögtön második szemleútjára is indul, Erdélyt, a IX. és
X. csendőrkerület nagyobb helyiségeit veszi sorra: Nagyvárad,
Kolozsvár, Szilágysomlyó, Szatmárnémeti, Nagybánya, Besz-
terce, Szászrégen, Marosvásárhely és Sepsziszentgyörgy
útjának jelentősebb állomásai.

Endre Nyíregyházán és Szatmárnémetiben tartott értekez-
leteken ezt mondja:

„Elvárom a tisztviselőkartól és általában a közreműködő egyé-
nektől, hogy ezen talán majd csak a következő nemzedék által értékelt
munkában becsületesen működik közre. Az eltávolításnál a zsidókhöz
nyúlni nem szabad, mert ütésük, vagy rugdosásuk nem méltó a magyar
emberhez.“

így beszélt a nyilvánosság előtt Endre László, s ugyanakkor
*elrendeli, hogy női motozókat (szülésznőket) kell beállí-
tani.****)

*) Bpesti Néppügyészség 3854/1945. sz. aktái alapján.

***) Ferenczy főtárgyalási vallomása.

****) Ferenczy vallomása a Politikai Rendőrségen.

A következő értekezleteket *Kolozsvárott*, majd *Marosvásárhelyen* tartja Endre. Itt közlik már a németek a deponálás részletes vasúti programját is. Eszerint *Kassa* állomására 110 szerelvényvel indítják útnak a zsidókat: a szerevény jelzése „*D. A. Ümsiedler*“ (német munkás kitelepülők). A 45 G. jelzésű kocsikba 70 fő jut podgyással együtt. Lesz a végén kórházvonat orvossal és ápolónőkkel és ezekkel mennek a zsidó tanácsok tagjai és a kétes állampolgárságúak, a légo és munkaszolgá atos orvosok és gyógyszerészek is. Miután ezek a német kocsik lakattal be nem zárhatók, 30 cm hosszú lánc szerelendő mindegyikre, s azt lakattal kell összefogni. (A láncot és a lakaiot majd a németek szállítják.)

Kolozsvárt a zsidók tartózkodási helyeül a kajántói-úti téglagyár terü étét jelölték ki. Ide a város és a megye területéről 12.000 sárgacsillag viselésére kötelezettet zsúfoltak. Személyenként 50 kg súlyú csomagot és 2 hétre szóló élelmiszert vihettek magukkal. Azonnal megkezdődött a deszkapa ánkkal való elzárás. Az elkülönítés munkáját dr. Hollóssy-Kuthy Lajos rendőrfőkapitány és Vásárhelyi László polgármester végzik nagy buzgalommal. Ugyanekkor *Kolozsvárott* 358 zsidó üzletet is bezártak.

Néhány napot töltött a bizot ság *Nagyváradon* is. A zsidókat, — több mint 35.000-t, — az orthodox zsinagóga környékén a tűzoltólaktanya, Nagypiac és az úgynevezett kommandáns-rész között dr. Gyapay László polgármester személyes felügyelete alatt helyezték el szobáinkint 18—20 embert. A gettót 2 méter magas palánkkal vették körül, a város feje néző ablakokat pedig Endre bedeszkáztatta, illetőleg mésszel befestette. Rengeteg a nincstelen közöttük, s a napi kenyéradag 7 dkg!

Nemsokára megérkezett *vitéz Péterffy Jenő* csendőralezredes vezetése alatt egy csendőrtanzászlóalj. Megkezdődött a gettó lakóinak kínvallatása. Több mint 10.000 zsidót hallgatnak ki: tudni akarják, ki hova rejtette vagyonát? Borzalmas eszközökkel csikarják ki a val'omásokat, amelyek alapján 2004 keresztény magyar ember ellen indítanak rövidesen eljárást „zsidóvagyon rejtgetés“ címén, köztük van *Markovics Manó*, a város röviddel azelőtti főispánja is. Később *Hain Péter* azzal dicsekedett hogy sikerült neki 41 millió ajanypengő értékű zsidó vagyont ily eszközökkel *Nagyváradon* előkeríteni...

(Az „*Egyedül Vagyunk*“ gúnyos hangon emlékezett meg arról, hogy „Endre egyetlen szál csendőr kíséretében sétált a

nagyvárad i gettóban végig anélkül, hogy 30.000 zsidó részéről a legcsekélyebb bántódásban lett volna része...*)

Nagybánya volt a következő stáció, ahol ugyancsak nagyarányú összpontosítás történt, több mint 5000 szatmár- és szilágy megyei zsidó volt itt összegyűjtve. Útközben megtudták, hogy egyes falvakban működnek még zsidó orvosok és gyógyszerészek. Ezeket a belügyminisztérium rendelte ki annak idején a bevonult keresztény orvosok helyébe, hogy a falvak ne maradjanak gyógyítás nélkül. Endre intézkedésére rövidesen csendőrök fogdosták össze a közegészségügyi szempontból nélkülözhetetlennek jelzett orvosokat és gyógyszerészeket. A legtöbbet véresre verték, kirabolták és beszállították a gettókba. 1944. sz. alatt található az a belügyi akta, amelyre *Endre kékcseruzával* így adja meg az OTI, Mentők és egyéb közegészségügyi szervek mentesítési kérelmére kiállított előadói javaslatra a generális utasítást: „*ellenkezőleg azonnal be a gettókba!*“ Ez az intézkedés a magyar orvostársadalom tekintélyes és értékes részének sorsát megpecsételte. Közel 2500 orvos és gyógyszerész került ezáltal deportálásra és csak igen kis hányada jutott vissza. (L. részletesen a Függelék-ben.)

*

A gettózás és onnan a gyűjtőtáborba vitel általában az országban, — az északi és keleti, valamint a déli határsáv kivételével — az április 27-i, már idézett rendelet megjelenése után kezdődött meg.

A gettók és az összpontosítások első híreinek befutása után a Tanács igyekezett mindenütt, ahova eljuthatott, — sajnos a legtöbbször csak alárendelt tisztviselők fogadták a megbízottakat, — engedélyt kérni arra, hogy a vidéki hittestvéreken segíthessenek. Ilyen engedélyt nem adtak. A Tanács egyetlen lehetősége volt jóakarátú, erre vállalkozó keresztény emberek útján pénzt juttatni le az egyes gettókba, ami nem volt könnyű feladat, mert akit a csendőrök tetten értek, azt félholtra verték, nem egy esetben a gettóba zárták, sőt később deportálták is. F fiatal cionista-fiúk és leányok bravúros hőstetteikkel tűntek ki ez akciók folyamán, sajnos, közülük is a legtöbbben áldozatul estek.

(A vidéki zsidóság számára a menekülésnek három lehetősége volt: Szlovákiába, vagy Romániába való átszökés, az országban való bujdosás, vagy a fővárosba való szökés. Nem egy esetben még német katonák is, magyar honvédekkel összefogva szöktettek át a határon zsidókat megfelelő anyagi ellenérték fejében. Bujdosni a vidéken nehezen lehetett, mert ismerték egymást az emberek és bizony többnyire

akadt olyan rosszszándékú szomszéd vagy ismerős, aki az üldözöttet el árulta. Egymásután jelentek meg a hírek arról, hogy a csendőrség padlásokon vagy pincékben bujdosó zsidó családokat fedezett föl. Munkácson egy hattagú család élt hetekig teljesen befalazott ajtajú pincében, amikor a csendőrök rájuk bukkantak.

Nem volt könnyű a fővárosba való feljutás sem: a vonatokon állandó volt a razzia és a pályaudvarokon szigorú az igazoltatás. Belügyi rendelet utazási engedélyhez kötötte a zsidók helyváltoztatását, viszont utazási engedélyt a legritkábban adtak csak ki. A Zsidó Tanács felhasználta a jogszolgáltatásban mutatkozó zűrzavart és a hivatalok tájékoztatanságát, saját hatáskörében utazási igazolványokat adott ki vidékiek részére, amelyeket azonban a Gestapo csak igen kivételesen láttamozott. Ennek a minden tényleges jogalapot nélkülöző írásnak a segítségével mégis sok száz zsidónak valóban sikerült Budapestre jutni és ezáltal a deportáció elől akkor megmenekülni. A vidékről ilyen engedélyekkel feláramló zsidók hamarosan feltűntek a Gestaponak. Sokat összefogdostak és internáltak is közülük. Vizsgálat indult meg, amelynek során a Tanács „jóhiszeműségére” hivatkozott és így baj nem lett az ügyből, a további utazási engedélyek kiadását azonban be kellett szüntetni. A vidéki zsidók egyrésze már ekkor megkísérelte keresztény származási okmányok beszerzését és azok segítségével való bujdosást, ami természetesen csakis akkor kecsegtetett sikerrel, ha feljuthattak a fővárosba, vagy egy másik nagyobb vidéki városba, hiszen szülőhelyükön mindenki ismerte őket és a csendőrség kisebb vidéki helyeken feltűnő idegeneket szigorúan ellenőrzött.)

A Zsidótanács, amely eleinte kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a magyar kormány nem fog allkozni a zsidóság sorsával, amikor azonban megjelent április végén a rendelet a Magyar Zsidók Szövetségének létesítéséről, ráeszmélt arra, hogy a magyar kormány sem adta fel, úgy látszik, teljesen a zsidókat? *Reiner dr.* érintkezésbe lép a miniszterelnökséggel, ahonnan a belügyminisztériumba telefonálnak. Jaross intézkedésére Endre másnap délelőtt 10 órára tűzi ki az audiencia idejét. Hosszas várakoztatás után kijön Endre László kalap nélkül, de kezében kesztyűvel és ridegen kijelenti, hogy *nem ér rá fogadni a küldöttségét, távoznia kell, beszéljék meg titkárával mikor jöhetnek legközelebb?* A titkár: *Takács Albert* főszolgabíró, — akit Endre Pestvármegye alispánt híva'alából hozott magával, — nem tud pontos határidőt adni, megígéri azonban, hogy értesíti őket. Néhány nap múlva telefonon jelentkezik azzal, hogy „*Endre államtitkár nem ér rá zsidókat fogadni*”, forduljanak Argalás Lajos osztálytanácsoshoz. Pető Ernő és Kahan Nison keresik fel Argalást. Elmondják neki a sérelmeket. *Argalás* kijelenti, hogy ezekre nézve nincs hatásköre, ő befejezte már rendeletkészítési munkáját, forduljanak *Blaskovits Lajos* vármegyei főjegyzőhöz. A kü-

döttség azonnal felkeresi. Szobájában találják dr. Bosnyák Zoltánt is, aki ott rendszeren működött. Jelenlétében végre a kormány részéről az első „tényező” szóba áll a magyar zsidók hivatalos képviselőjével. (Tehát Pestvármegyének a belügyminisztériumba rendelt egyik kisebbrangú tisztviselője az egyetlen, aki végre ezekben a komoly időkben illetékesnek tartja magát arra, hogy legalább meghallgassa a közel egy millió főből álló, magyar állampolgárságú zsidóság nagy sérelmeit, élet-halál problémáit!) Blaskovits meghal gatja őket, azután kijelenti, hogy *neki semmi hatásköre nincs*. Csak tárgyalhat arról, hogy kik legyenek az Intéző Bizottság jövendő tagjai?

(Takács főszolgabíró egy más alkalommal a Tanács újlagos jelentkezését azután így hártotta el: *be sem jelenthetem önöket, nem akarom feldühíteni az Államtitkár Urat!*)

A Zsidó Tanács személyes meghallgatásra nem találván április 26-án *táviratot* intéz, majd két nap múlva *ajánlott levélben* hívja fel Jaross Andor figyelmét az ország északkeleti területein a zsidókkal szemben elkövetett súlyos atrocitásokra:

„Az emberiség nevében kérjük, hogy a többszáz ezer ember létét fenyegető súlyos helyzetet mar csak a járvány eszély lehetőségére való tekintettel is sürgősen orvosolni kegyeskedjék!”

Jaross belügyminiszter a Zsidó Tanács beadványait „illetékes” helyre juttatta — *Endre államtitkárhoz!*

Eichmannhoz is fordultak. Itt emeltek panaszt a vidékről beérkezett tudósítások alapján. Feltárták a vidéki gettók rémségeit és az emberiség nevében kérték, javítson a helyzeten. Eichmann ridegen kijelentette: ezekből a hírekből egyetlen szó sem igaz, ő csak igazán tudja, hiszen éppen most szemlélte meg a vidéki gettókat, *a zsidók elhelyezése nem rosszabb, mint a német katonáké hadgyakorlatok alkalmával és a friss levegő csak használ nekik.*

Arra kérdésre hogy tett ígéreteik ellenére miért történnek ilyen súlyos atrocitások, Eichmann szerint nem a németek az okai ennek: — *Endre will die füden mit Paprika fressen!**)

Miután Eichmannál sem végeztek semmit, még egyszer, az eddiginél is nyomatékosabban megkísérelték Endréhez bejutni. Takács válasza így hangzott: *a zsidóságot csak megérdemelt sorsa érte utóli, de nem igazak a gettókról elterjesztett rémségek, és ha a Pancuts konokul kitart állításai mellett, úgy fog elbánni ve'uk, mint ahogy közönséges rémhírtjesztőkkel szokás!*

*) Tanácsi feljegyzés 1944 május 16-ról. (Stern Samu közlése.)

Végül még egy kísérletet tesznek: Pető Ernő dr. felkeresi személyes jó ismerősét, *Reményi-Schnellert*. A többi miniszterhez hasonlóan ő is letagad mindent. — *Szó sincs deportálásról, ilyenről a minisztertanács nem is tárgyalt...* Mintha csak ez lett volna a németekkel megbeszélte taktika. . .

Endre László erdélyi nagy körútjáról hazaérkezve, az *Uj Magyarország* május 15-i számában nyilatkozik:

„Oly intézkedéseket foganatosítottunk, melyek rftindig emberséges eszközökkel és az erkölcsi tényezőknek figyelembentartásával történtek. Valójában nem éri őket sérelem. Egymás között élhetnek, egy tömbben, a gettó határai között, saját faji és népi törvényeik alapján. Lehetővé tettük nekik a sz.ezám-olajjal való főzést, ami elősegíti, hogy ne vétessenek egyik fontos vallási parancsuk ellen. Humánusan, minden gorbma fellépést kerülve hajtották végre a kitelepitést. Én utasítást adtam, hogy életbiztonságukra gondosan ügyeljenek.“

Endre László valóban például Nagyváradon *alapos munkát végzett*, *xsgv'aagj* mikor röviddel később *Jaross Andor* belügyminiszter az új főispán, dr. *Rajnay Károly* beiktatásán megjelent, — országszerte kicserélték a főispánokat, mert a régieket nem találták elég megbízhatónak a zsidókérdés gyökeres végrehajtására, — boldogan állapította meg:

— Én ma egy új Nagyváradot láttam kitarulni a májusi napfényben. Láttam, hogy itt van az új nacionalista Nagyvárad, amelyben nincsenek zsidók az utcákon. Meggyőződtem e városban a zsidók megfelelő szeparálásáról. Nagyvárad megoldotta ezt a problémát és megnyugvással látom, hogy a megoldás megfelel a kor követelményeinek. A zsidó probléma azonban ezzel nincs lezárva. *A nemzet vérkeringéséből el kell távolítani minden fertőző anyagot és a fertőzés minden lehetőségét. E tekintetben a magyar kormány tovább megy lépésről lépésre. Nem akarok erről részletesen nyilatkozni, tessék az eseményeket figyelemmel kísérni.*

— Hangsúlyozom, hogy mindaz, amit vagyonban, kincsekben és értékekben a liberális korszakban a zsidóság kapzsísága össze tudott gyűjteni, az megszűnt az ő vagyona lenni. Az most a magyar nemzet vagyona. Ez a vagyon azonban nem lehet egyszerűen ajándékozás tárgya, azzal nem lehet bizonyos nemzeti érdemeket honorálni. Ezzel a nemzet egyetemének kell gazdagodni, azt bele kell építeni a nemzeti gazdálkodás vér eringésébe, úgy hogy minden becsületes dolgozó magyárnak jusson belőle. (Május 17-i beszéd.)

Amíg *Endre* és *Jaross* nyilatkoznak és szónokolnak, a német és magyar zsidótlánító különítmények *a végső akcióba* fognak. A gettózás és koncentrációs táborokba való begyűjtés a kiszemelt határvidékeken és csendőrkerü'etekben már mindenütt megtörtént. A VIII. csendőrkerület (Kárpátalja) zsi-

dóinak összegyűjtése után megkezdődött május hó 3-án reggel 5 órakor a IX. és X. (erdélyi) csendőrkerület gettóiból a zsidóságnak 10 gyűjtőtáborba való „*beterelése*“. (Ez volt a használatos szakkifejezés!)

A VIII., IX. és X. csendőrkerületekben a *deportálás* május 14-én kezdődött. A németek je'entéktelen létszámuk folytán még a deporiá ásókat is csak alig voltak képesek figyelemmel kísérni, nem hogy végrehajtani. A zsidóknak csillaggal való megjelölése, geitóba és gyűjtőtáborba való terelése még a helyzettel ismerős csendőrség 20.000-es létszáma mellett is csak úgy volt 'ehetséges, hogy mindenütt igénybe vették a heiyi rendőrség segítségét. Még így sem lett volna az eljárás lebonyolítható, ha a keresztény lakosság részéről ellenállás mutatkozott volna. így érthető tehát az a megállapítás, hogy a kormányzón és a Sztójay kormányon kívül a magyar népnek az évtizedes antiszemita propagandával történt félrevezetése, gyűlöletének felkorbácsolása, s nem utolsó sorban a söpredék „*rabló ösztönének felkeltése*“ okozta a zsidóság teljes kiszolgáltatottságát.*)

Hozzátehetjük még, hogy a *zsidóság fizikai ellenállásának teljes hiánya is elősegítette a lebonyolítás példa nélküli gyorsaságát*. Mentségül szolgálhat, hogy férfiak 30, legtegyerősebb korosztálya honvédelmi behívással el volt távolítva, s így védtelen asszonyok, aggok, betegek és gyerekek ellen történt ez a szörnyű merénylet!

Lássuk mindenekelőtt, hogyan indult egy ilyen akció. íme egy „*Emlékeztető*“, amelyet Endre László diktált tollba:

„A kassai csendőrkerület területén végrehajtandó zsidóakciók lebonyolítására a németek már folyó hó 11-én 8 tiszttel és 40 fő legénységgel 10 gépkocsin Munkácsra elindulnak.

A törzs *Munkácson* fog székelni, melynek tagjai a németek részéről Wisliceny és Novák Hauptsturmführerek, 5 alcsoportvezető (tiszthelyettesi rangban) és 8 legénységi állomány. A mi részünkről vitéz Ferenczy alezredes, Medgyessy királyi ügyész és Koltay László detektívfelügyelő.

Bizottságok fognak működni: *Kassán, Ungváron, Sátoraljaiújhe-lyen, Munkácson, Beregszászon, Nyiregyházázn, Máramaroszigeten. Nagyszöllősen, Huszton és Mátészalkán.*

Felsorolt városokban a német bizottságok mellett az akció vezetésével részünkről a következők bízatnak meg: Városokban az illetékes rendőrkapitányság vezetője és a csendőr-osztályparancsnok. Ahol csendőr-osztályparancsnok nincs, ott az illetékes csendőr-szárnyparancs-

*) Jankó Péter tanácselnök népbírósi megállapítása.

nők. Ahol rendőrkapitányság nem működik, ott az illetékes főszo-
 bíró és az illetékes szárnyparancsnok.

A német bizottságok megérkezésük után azonnal fel fogják venni az érintkezést a részünkről kirendelt bizottság tagjaival (udvariasság, előzékenység, tapintatosság, felvilágosítások és tájékoztatások megadása, elhelyezésben, ételmezésben segítség nyújtás, ahol szükséges, német tolmácsról gondoskodni.)

Munkácson a központban működő német és magyar bizottság az ottani rendőrkapitányság épületében nyer elhel; ezést, összeköttetések és jelentések oda.***)

Amint látható a németek első lépése május 11-én kezdődött: 8 tisztt és 40 legény utazott Munkácsra, s onnan tovább. Ezzel az „tw“-vel bonyolító ták le véges végig Magyarországot teljes zsidótlantítását!

A továbbiakat Ferenczy 'csendőralezredes hivatalos jelentései alapján ismertetjük. Teljes és hiteles képet nyújtanak a magyar vidék zsidóságának gyűjtőtáborokból való deportálásáról az akció helyszíni magyar ellenőrzőjének 16/biz. 1944 jelzésű, a Belügyminisztérium XX. osztályához intézett „szigorúan bizalmas“ jelentései. Ezekben Ferenczy 1944 május 3-tól július 9 ig az általa az ország egész területére kiterjedően vezetett akció minden legkisebb mozzanatáról hűségesen beszámol. Közli a pontos deportációs-számadatokat is. Ez a bizalmas jelenés-sorozat egyben *perdöntően* igazolja, hogy az auschwitzi kiszállítás céljáról, — *a szelektálás útján történő megsemmisítésről*, — legalábbis a Belügyminisztérium tudomással bírt, s így a Sztójay-kormány többi tagja előtt sem maradhatott titokban.***)

(Ferenczy jelentéseinek másolatait rendszeren megküldötte Faraghó csendőrségi főfelügyelőnek, Baky és Endre államtitkároknak, a BIA. VII. osztálya vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg mellé beosztott kormánybiztosnak, Ricsóy-úhlarik Bélának, végül Czigány József cs. ezredesnek, a csendőrség központi nyomozó parancsnokának. Akciója során tehát ezekkel a hatóságokkal állott összeköttetésben Ferenczy.)

A „tisztoztatási akció*****) egész tartama alatt Ferenczy alezredes jelentéseiben kifogás tárgyává teszi, hogy a honvédkiegészítő parancsnokságok *tömegesen* hívják be SAS-behívókkal

*) Az eredeti példány a népbírószági ügy aktái között megtalálható!

**) Sajnos e könyv szűkreszabott terjedelme a Ferenczy-féle jelentéseknek még kivonatos közlését sem tette lehetővé, bár azok a szerző rendelkezésére állanak!

****) T. i. „az ország területének zsidóktól való megtisztítása“ (Endre jelentéséből).

munkaszolgálatra a zsidó férfiakat, s azokat még a gettóban, sőt a koncentrációs táborokban is kézbesítetik. — Ferenczy ezt nemcsak Endrének jelenti, de a németek tudomására is hozza, akik a honvédelmi miniszter umnál tiltakoznak. Winkelmann tábornok közbenjárására a behívások beszüntetésére megy ki május 15-én a parancs, azonban Ferenczy jelentéséből*) látható, hogy egyes hadkiegészítők e parancsot szabotálták, s munkaszolgálatra való behívókkal igyekeztek zsidókat a deportálás alól kimenteni. Eichmann is eljár a Honvédelmi Minisztériumban, ahol az Országmozgósítási Osztály vezetője, Henyey altábornagy a május 25-i értekezleten kijelentette, hogy a megfelelő utasítást kiadta.***) Ferenczy azonban azután is panasolja, hogy Ungvárott, s főképpen a 61. bevonulási központ a SAS-behívókat továbbra is küldözgette.***) Maga Endre László egyik jelentésében (1944 június 20-i) *80.000-re teszi azoknak a zsidóknak a számát, akiket honvéd-hatóságok munkaszolgálatra való behívással kivontak deportálást hatásköréből.*

*

A kormány maga látszatra semmit sem törődik a zsidó koncentráció végrehajtásával. Úgy beszélnek azonban mindennütt róla, mint akik helyeslik a történetet. Jaross és Baky ugyanekkor főispáni beiktatásokra járnak el. Baky május 15-én kijelenti:

„Most már nincs semmi baj, a zsidó mótely nélkül erők és egy-ségesek leszünk és ki fogjuk vívni a végső győzelmet. Végeredményben az országból minden zsidót ki fogunk telepíteni, nem marad itt közülük hírmondó sem. A Tiszától keletre eső részen eddig 320.000 zsidót szállítottunk gyűjtőtáborokba, állíthatom, hogy ez olyan jelentős esemény a magyar nép szempontjából, amelyhez hasonló évszázadok óta nem történt.“

Íme Baky már ekkor bevallja a totális deportációt, amelyet Sztójay még két hónap múlva is letagadni igyekszik.

Oláh György képviselő, az „Egyedül Vagyunk“ hírhedt uszító főszerkesztője így látja a helyzetet:

„A zsidók kiiktatásával megszűnt a nagy suttogó, aki a magyar népet Szüntelenül megzavarta és félrevezette.“

Szász Lajos iparügyi miniszter Nyiregyházán, — Thuránszky Pál szabolcsmegyei főispán beiktatásán, — tartott nagy beszédében megnyugtatta az aggódókat:

*) Ferenczy V. '10. és V. 21. jelentéséből.

***) Ferenczy V. 29-i jelentéséből.

****) Ferenczy VI. 12-i jelentéséből.

— A zsidókérdés *végleges és gyökeres rendezése* a magyar gazdasági éleiben nem fog zavarokat előidézni, nem is idézhet elő, mert a kormány a termelés szempontjait és a termelés folytonosságának fenntartását még a zsidókérdés megoldásánál is fontosabbnak tartja. Általában a zsidókérdés megoldásánál legyünk egyszer tisztában azzal: senki sem célozza a zsidók kiirtását, kipusztítását, sanyargatását. *A kormány mindezeideig egyetlen olyan rendelkezést nem tett, amelyből az volna következtethető, hogy ezek a magyarsághoz nem méltó célok lebegnének szeme előtt.* A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettől áthatott fajvédelem. Senki sem akarja a zsidóságot a világból kiirtani, csak fajtánkat szeretnők megmenteni káros befolyásuk alól. Azt hiszem mindnyájan, akik a fajvédelem gondolatának hívei, munkásai és harcosai vagyunk, nagyon boldogok lennénk, vagy nagyon boldogok leszünk, ha Ahasvérusnak szerencsétlen népe ezen a földgolyón valahol hazát talál és ott ki fogja építeni a maga állami életét, messze a mi határainktól. De azért is nagy komolyságra, megfontoltságra, higgadságra és nyugalomra van szükség a zsidókérdés megoldásánál, mert *senkinek sem lehet célja, hogy népünk részvétét, szánalmát ébressze jel a zsidóság iránt.*

Május 22-én jelenti ki Szász miniszter tehát, hogy a kormány mindezeideig egyetlen olyan intézkedést nem tett, melyből az volna következtethető, hogy a magyarsághoz nem méltó célok lebegnének szeme előtt. Felmerül a kérdés, *vájjon a miniszter,* — aki pedig személyesen is megtekintette a nyíregyházi gettót, s láthatta, hogy ott közel 11.000 embert úgy zsúfoltak össze 125 házban, hogy fekvőhelynyi terület sem jutott egy-egy ember számára, — *azt, ami addig történt „a magyarsághoz méltó“ intézkedéseknek tekintette-e?*

Május 15-én hagyta el ugyanis *Már amar ossziget* zsidósága, — 80-90 személyenként egy-egy vagonba préselve, — szülővárosát. Útirány Kassa. Nagyszőlősről is elment az első transzport: 3400 ember 45 vagonba. Május 14-én többszáz erős lakatot és hosszú láncokat szednek össze *Munkácson* és másnap*) 14.000 vidéki zsidót öklöznek, rugdalnak, kardlapoznak, gummi-botoznak a téglagyarakból a vagonokba. Csapnál már igen sok a halott kö?tük. Sátoraljaújhelyen vízért könyörögnek. Az egyik vagon zárja kinyílt. A hőségtől és szomjúságtól félőrült emberek kitódulnak. A csendőrség sortűzet ad rájuk: 30 halott!

Május 22-én, — tehát a miniszter beszéde napján, — *kiürítik a munkácsi városi gettót is* és ostorral, gummibottal, géppisztollyal, puskatussal ütik-verik, sarkalják futólépésre

*) Május 1-én a munkácsi 1. sz. táborban tifusz-járvány tört ki, s így két heti vesztégzárt rendelt el a városi tisztii főorvos. Ezért kezdődött csak május 15-én a deportáció. (Ferenczy V. 5-i jelentéséből.)

Munkács 12.000 főnyi zsidóságának túlnyomó részét a városi gettóból a téglagyárba vezető úton. Itt lerakatják velük kis csomagjaikat, kötelezik őket, hogy anyaszült meztelenre vetkőzzenek, férfiak, nők, aggok, gyermekek valamennyien. Úgy meztelenül néhány lépésre hátrább állítják őket és berendelt asszonyok, német Gestapo-legények, rendőrök és csendőrök át-kutatják a holmikat, ruhákat, föltépi az öltéseket, megnézik nincs-e bevarrva valami? Aki nem vetkőzött elég gyorsan, vagy lassan távolodott el holmijától, az ütlegelést kap érte. A legtöbb ember már vérzik, úgy áll halálos csendben, megdermedve meztelenül. Annál jobban ordítanak a kutatók. Azián visszaadják a ruhákat, az iratokat összetépi, mindnyájan *személytelené* váltak. Gummibot- és puskatús-ütésekkel hajszolják őket most a felöltözködésre. Borzamas ez a kétségbeesett tolongás és eszeveszett kapkodás. Itt már 90 embert szorítanak bele egy vagonba: *nyilván kevés a vagon és sok a zsidó!* Azután leláncolják és lelakatolják a vagonokat. Mindegyikbe kerül egy vödör víz és egy üres vödör a szükséglet számára. A szerelvényt pedig állni hagyják a tűző májusi napon, csak másnap indítják útnak. Addigra a vagonokban sok az örült és még több a halott, hiszen a kórházakból is berakták a zsidó betegeket. Másnap elindulás előtt sem nyitják ki a kocsiakat: a hullákat csak Csapon veszik ki 3 nap múlva és ott ütik, vagy lövik agyon az örülteket is.

Május 22-én, — tehát a miniszter látogatása napján — hajszolják zuhogó esőben csendőrök Harangod és Nyírjes-pusztákról. 8 kilométeren át, a nyíregyházi pályaudvarra a zsidókat. Megdöbbenéssel látta a város közönsége évszázados nyírségi magyar zsidó családok leszármazottjainak rettenetes sorsát. Lerongyolódva, elpiszkolódva, össze-visszaverve támolyogtak utolsó batyújukkal hátukon a csendőrök puskatús-ütései közepette. S ugyanaznap jelenti ki Szász Lajos miniszter: *senki sem célozza a zsidók kiirtását, ki pusztítását, sanyargatását...*

{Erdőhegyi Lajos, a volt szabolcsmegyei főispán a megyegyűlésen számos más megyebeli úrral együtt nem titkolja éppen ezért felháborodását. A miniszter beszédének elhangzása után felkeresi Thuránszky főispánt, s felelősségre vonja:

„Miért engeded, hogy a minisztered ennyi magyar úr jelenlétében hazudjon, amikor mindnyájan tudjuk, hogy valótlanságokat mond. Világosítsd jel, vidd ki kocsin az állomásra, hadd lássa, mint bánnak Ott a zsidókkal. Nézze meg, hogy mi az igazság!”

*) Thuránszky elhárította a javaslatot. *)

***) Dr. Reiner Imre közlése.

Május 25-én a képviselőházban Sztójay bemutatkozik. A zsidókról csak ennyit mond:

„Meg akarjuk valósítani a jobboldali és fajvédőpolitika minden elvi és gyakorlati célkitűzését, a zsidókérdés gyökeres megoldását!”

Ez már világosabb beszéd ...

És május 30-án Balatonfüreden választó polgárai előtt így szónokol, a közben vitézzé avatott *Sztójay* (Sztójakovics);

— A jövőben más néprétegek fogják majd a Balaton partjait felkeresni! Fajilag tiszta nemzedékek! Zsidóknak itt többé helyük nem lesz. *CNagy taps és éljenzés.* ’

A miniszterelnök kíséretében megjelent *Jüresék Béla* még világosabban beszélt:

„A győzelem érdekében a magyar életet meg kellett tisztítani a zsidóságtól, amely gátolta a magyar népnek igazi megerősödését. Az elkülönítéssel a zsidókérdés megoldása még nem jeheződött be, ezt követik a kormány további intézkedései.”

íme megcáfolhatatlanul bizonyítja *Jurcsek* is, hogy a *Sztójay* kormány az elkülönítésen túli intézkedésekről, tehát a deportálásról és megsemmisítéséről is tudomással bírt és e lépéseket helyeselte...

Ugyanaznap *Endre László* államtitkár a „*yölkischer Beobachter*“-ben nyilatkozik és ezt mondja:

„Az új magyar kormány azért hozott olyan szigorú törvényes rendelkezéseket a zsidók ellen, mert bebizonyosodott, hogy csempésznek, szabotáznak és a bolsevisták kezére játszanak. A Magyarországon élő zsidók félre nem érthető módon az ellenség pártjára álltak abban az élet-haiálharcban, amelyet a magyarság jelenleg a bolsevizmus ellen folytat. A zsidók elkülönítésére irányuló szigorú kormányrendeleteket az önvédelem érdekében hozták. Különösen szükségesnek bizonyultak ezek a rendeletek a keleti országrészekben, amelyek most a hadművelési területhez tartoznak. A zsidóknak a bolsevista ellenség irányában érzett rokonszenve egyáltalában nem csak érzelmi jellegű volt, hanem szabotázscelemekenyekben, a partizánok támogatásában és egyéb hazafelárulásban is bebizonyosodott. A zsidók egy másik bűne abban állott, hogy minden zsidó háztartásban rendszeresen pusztították az élelmiszereket. Ez oly módon történt, hogy a zsidók felárral vásároltak, és amit nem tudtak elfogyasztani, azt hagyták elromlani. Ugyanígy halmozták a textilárakat és értéktárgyakat is és elvonták a magyar gazdasági életből. A zsidóellenes rendelkezések nem okoznak semmiféle nehézséget a gazdasági és kulturális életben, miután minden létfontosságú funkciót, amit eddig a zsidók gyakoroltak, magyarok is el tudnak látni.”

Endre hazug nyilatkozatában bukkan először fel az a védekezés, hogy „a keleti részeknek hadművelési területté való nyilvánítása teszi ezeket a rendszabályokat szükségessé”. Ugyan-

ezt a választ kapják az Intéző Bizottság kiküldöttei, amikor május közepén a máramarosszigeti és munkácsi deportációkról megérkezett első hiteles jelentéseket tárják elő. A német és magyar hatóságok mindenütt *letagadják* a deportálást. Azt hazudják, hogy az orosz hadsereg köze edése folytán a hadművelleti határvidékről a megbízhatatlan ellenieket, — a zsidókat, — eltávolítják, de az *országban maradnak, minden deportálásról szóló hír rosszakaratú ferdítés és rémhírterjesztés.*

Megérkeznek a hiteles adatok a sátoraljaújhelyi, a kassai, majd a nagybányai rettenetes brutalitások között történt gettóküürítésről is. Egy héttel előbb megjelentek ott is a *csendőrség po* gáriruhás nyomozói, — a nagyobb városokban Hain Péter és emberei is, — maguk élle citalják azokat, akiket jobb módúaknak ismernek s állítólagosan elrejtett vagyonuk miatt faggatják őket. Nincs az a kegyetlenség, nincs az a kínzás! mód, amelyet ne alkalmaznának avégből, hogy belőlük vallo-mást csikarjanak ki. A Tanács hivatalos jelentéséből idé-zünk:

„— A férj szemeláttára verik a feleségét, s ha ez nem használ a gyermeket kínozzák szülei előtt. Gúzsbakötés, gumibot, villanyozó készülék, talp és tenyér rettenetes botozása, pofonok és rúgások, köröm alá szurkálás, ezek voltak a kakastollas magyar csendőrség kedvenc eszközei arra, hogy akárhogy, de valljanak a szerencsétlenek. A legrosszszabbul jártak azok, akik mindent becsületesen bevallottak és letétbe-, helyeztek annak idején. Hiába kínozták őket, nem volt már mit előadniok. A deportálások „tisztogatási területenként“ (2 v. 3 csendőrkörület) egymás után történtek. Az egyes városokban elhelyezett gyűjtő-, s egyben elszállító táborokban a csendőryomozók a kitűzött há-tárnapon, — minden programmszerűen történt, — a kínvallatásokkal végeztek. Megjelentek ekkor Wisliceny vezetésével a német és Ferenczy—Zöldi vezetésével a magyar zsidótlánító különítmények. Körül-vették a soronlevő gettót és árgusszemekkel, töltött géppisztolyokkal örködtek, amíg a szerelvények előálltak. Azután korbáccsal és puska-tussal hajtják a csendőrök az áldozatokat a pályaudvarra. Eleinte haj-nalban végezték ezt, hogy ne keltsenek feltűnést, később a tempó fo-kozásával, már ezzel sem törődtek, fényes nappal terelték az áldozato-lcat végig a városon. Ha jobb érzésű keresztény emberek, akiknek ilyen látványban volt részük könnyeiket, megindulásukat nem tudták elre-jeíteni, s ha valamelyik csendőr észrevette a szánalmat, puskatussal és durva szavakkal támadt rájuk is. Hallottunk olyan esetről, hogy egy jószívű parasztasszony élelmiszert akart juttatni a vagonbászúfoltak ré-szere, de a csendőr észrevette, a derék asszonyt is berakta hozzájuk és deportálták. Aszerint, hogy mennyi volt a deportálandó és milyen nagy a szerelvény, 80—90 embert is préseltek egybe, kötelezték őket, hogy karjaikat emeljék fel, mi által még többen voltak beszoríthatók, Fér-fit, nőt, gyermeket, öreget, fiatal, egészségeset és beteget válogatás

nélkül. Tikkasztó nyári forróságban, leplombált marhakocsikban, két vödörrel indultak el a többnapos útnak Kassán át, a határ felé ...

Május végén már hiábavaló a német és magyar hatóságok minden tagadása. Világosan látszik, többé már el nem titkolható összmunkájuk és taktikájuk: a zsidókat utazási és költözködés! tilalom kimondásával és könyörtelen végrehajtásával helyhez szögezték, ott sárga csillaggal azonosították, városi gettókba összpontosították, a gettókat folyton sűrítették, még pedig a sűrítés utolsó alakjában, ha csak lehetséges volt úgy, hogy közvetlenül vasúti vonalak mellett legyenek elhelyezve. Ezt a célt szolgálta vidékieknek nagyobb városok lehetőleg iparvágánnyal ellátott gyáraiból (téglagyár, cukorgyár, szeszgyár) létesített gettókba való összegyűjtése. E gyűjtőhelyekről szállították őket azután a magyarországi végállomásra, Kassára, Ott németek vették át s onnan az időben még ismeretlen végcélra a határon túra szállították a transzportokat.

Rövidesen kitűnt, — Eichmann későbbi Gábor Jánosnak tett kijelentései alapján, amelyet az hivatalosan jelentett a Tanácsnak, — hogy Winkelmann SS tábornok között a magyar kormánnyal: *nem tud elég vagon és főként nem tud elegendő embert adni a zsidók deportálására.* Eichmann napi 2 szerelvényt volt hajlandó beállítani erre a célra. A magyar kormány megbízottja, *Endre László napi 6 szerelvényt kívánt.* A német hadvezetőség kijelentette; nem tud ennyi vagon és mozdonyt erre a célra elkülölni és így végül is *napi 4 szerelvényben állapodtak meg.* Endre ezt azzal ellensúlyozta, hogy a deportálás meggyorsítása céljából egy-egy 45 vagonos szerelvénybe az élszál itendő zsidók számához képest 4000 személyt is zsúfolt össze a normális 1600—1800 személyes katonai szállítmányokkal szemben. A németekkel egyetértésben az utasítás így szólt: vagon, ha főleges lekapcsolni nem szabad, zsidó vagonhiány miatt le nem maradhat, bezsúfolandó!*) Wislicenynek az ekkor már nagy emberhiánnyal küzdő Gestapo csak 150 legényt tudott rendelkezésére bocsátani. Ez semmiképpen sem lett volna elegendő ilyen rohamos gyorsasággal végrehajtandó deportáláshoz. Most Bakó sietett készséggel a németek segítségére és Ferenczy csendőralezredes vezetése mellett a szükséghez képest magyar csendőröket bocsátott rendelkezésére a német biztonsági rendőrség „külsőpontjának“. (Ebben az időben az egyesi-

*) Zöldi Márton vallomása.

tett csendőrség-rendőrség fölötti rendelkezési jogot Baky László teljesen magához ragadja. *)

Aktaszerűen nem bizonyítható még ezideig, hogy a magyar kormány mit fizetett a német kormánynak a zsidók kiszállításáért? Úgy mondják, hogy Bulgária 20.000 zsidó elszállítása fejében 20 millió lévát, míg Magyarország fejenként 1200 pengőt térített a németeknek „szállítási és élelmezési” költség címén. Más állítás szerint Eichmann azt a kijelentést tette: *a magyar kormány 5.000 márkát fizetett minden zsidó deportálásáért*, illetőleg ennyit írtak le a nagyon felszaporodott német márkatarozásból. Ezt a megállapodást magyar részről Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter kötötte volna, vagyis több mint 2.5 milliárd márka tartozást elengedtek a németeknek azért, hogy „*a zsidóktól megszabadították az országot*” (Endre László kijelentése).

(S ugyanez a Reményi-Schneller, amikor régi ismerőse, Pető Ernő dr. intézőbizottsági tag felkeresi, — mint - már előbb ismertettük, — kereken letagadja a deportálás tényét. Pető óvanti, figyelmezteti, hogy a magyar néven milyen súlyos csorba esik az embertelenségek miatt. Reményi-Schneller megmarad konok tagadása mellett.)

Május 21-én éjfélig 29 szerelvényvel 94.667, május 28-án éjfélig már 58 vonattal 184.049 zsidó került deportálásra. Június 7-én befejezték a VIII., IX. és X. csendőrkerület zsidóinak 92 vonattal való kiszállítását. (275.415 személy.)

Azután a II. és VII. csendőrkerületek (Borsod, Heves, Komárom, Nógrád, Győr, Fejér és Bars megyék) kerültek sorra. *Ferenczy* a budapesti csendőrség központi nyomozó parancsnokságának oktató termében hívta össze értekezletre június 3-ára e két kerület közigazgatási és karhatalmi vezetőit.

(Ebből a tényből is látható, hogy *Ferenczy* csendőralezredes a deportálás vezető szakembere volt, bár a Népbírószág előtt szerepét jelentéktelennek és kizárólag a hozzá befutott jelentések továbbítójának igyekezett feltüntetni. Valójában Eichmann bizalmasa volt, s magyar részről állandóan a helyszínen tartózkodó főirányító szerepet vitt, mint a belügyminisztérium teljhatalmú megbízottja.)

*) *Sztójay* vallomása szerint Jaross és Baky nem voltak feljogosítva karhatalmat erre az akcióra rendelkezésre bocsátani. Jaross ezt a tilalmat tagadásba vette. *Faraghó* vallomása szerint ő intette *Ferenczyt* és *Medgyessyt*, hogy „*feltékenyen örködjének a csendőrtisztület hírnevét, mert a legkisebb túlkapások már beláthatatlan kárt okozhatnak nemcsak a testületnek, hanem az egész magyarságnak.*”

Június 5-én 11 táborba kezdődött „a zsidófajú egyének” összegyűjtése a két kerületben, s június 10-én már be is fejeződött. A deportálás napi 4 vonattal június 11—15 között 50.805 zsidó elszállításával bonyolódott le.

(Az utolsók között ürítik ki jón. 7. és 8-án Győrött a „szigeti” gettót, ahonnan 5000 embert a csendőrök a legbrutálisabb körülmények között egy baraktáborba hajtanak, ahol már a megye zsidósága napok óta pokoli körülmények között szorongott. Június 11-én kezdődött innen is a bevagonírozás, 70—80 között váltakozva egy-egy kocsiban. Kassától SS-legények kísérték a vonatokat Birkenau-Ausschwiizba.)

Jaross és Baky e napokban, — amint láttuk, — főispán! installációk bankettjein (közébedeken!) szórakoznak és szónokolnak. Endre mindenütt felbukkan, ahol spionjai „visszaélésekről”, vagyis némi enyhítésről tudósítják. E téren is Ferenczy vezet, akinek jelentései hemzsegnek ilyen irányú gyanúsításoktól. Kétségtelen, hogy a polgárt közigazgatás és a rendőrség egyes tényezői szívesen segítettek volna zsidó ismerőseik egyikén-másikán, de Endre kegyetlen szigora, Ferenczy és nyomozógárdájának ál'andó jelenléte, a legtöbb esetben lehetetlenné tett minden ilyenirányú kísérletet.

Endre László e napokban tapasztalatai alapján a belügy-miniszterrel körrendeletét adta ki, amely szerint a főszolgabírók és polgármesterek foglalják jegyzékbe mindenütt azokat a keresztényeket, akik náluk zsidók érdekében eljárnak és e listákat közszem éré tegyék ki. Néhány helyen ez meg is történt (Szinérváralja, Nagykőrös, sb.). <5 maga május 15. és 20-án szintén kiad két rendeletet, amely az elszállított zsidók őrizetbe vett ingóságairól és elhagyó! lakásairól és üzlethelyiségeiről intézkedik.

Endre intézkedik egyik újtjáról, — táviratilag — Eichmann kérésére: a vonatokat magyar csendőrök kísérik Kassáig, hogy a németek így is embereket takarítsanak meg. Endre utasítására 10 tisztből és 30 csendőrből alakít a BM. XX. osztálya egy felváltva szolgálatban lévő vonatkísérő különítményt.

A Zsidó Intéző Bizottság is újra jelentkezik Endrénél, de ismét csak Takácsig jutnak, aki közli:

„A zsidókat nem vitték ki az országból, csak a hadtáptერიუილრეოლ koncentráltak igémet kívánságra 325.000 zsidót az ország belsejébe. Több zsidó nem kerül koncentrálásra, ha jól viselkednek, hanem csak gétókkba.”

Egy hét múlva jött az értesítés a *dunántúli* koncentrálás

megkezdéséről. Újra felkeresték Takácsot, aki nevetve így válaszolt:

„— *Mondottam, hogy nem lesz koncentráció, ha jól viselik magukat, de a zsidók merényletet kíséreltek meg Endre államtitkár és barátja Vaszary János színgazgató ellen, tehát tulajdonítsák maguknak ...*“

E „merényletek“ természetesen légből kapott hazugságok voltak. Takács azonban e kijelentése után sarkonfordult, s ott hagyta Sternt és társait a fogadószobában. *)

E hazudozások közepette a „*tisztogatási akció*“ rendületlenül tovább folyt. A Délvidék következett. *Szabadkára* érkezett kíséretével Endre. Megtekinti a Székely Jenő polgármester által a felsőbácskai malomban létesített internálótábor, valamint azt a körzetet, amelyben 4.300 zsidót elhatároltak. (Újvidékről Szabadkára, a Tisza-vonalról Szegedre, a Duna-vonalról pedig Endre intézkedésére már előbb *Bajára* költöztettek át 5200 délvidéki zsidót.)

A Délvidéken két akció folyt le. Az elsőt a hadművelési területté va ó nyilvánítás során a Kárpátaljával egyidejűleg kezd ék meg. Ennek lebonyolítója *Zalasi* (Zalosyál) Ferenc csendőralezredes volt. Május 14-én kezdte ő is a deportálást, Nagykanizsáról, Bajáról, Horgosról, Barcsról szállította Auschwitzba rettenetes kegyetlenkedések közepette áldozatait. Bajáról például május 25—27. között két transportban elvitt zsidók között, — 3% napi utazás után Ganzerndorfban nyitották ki a vagonokat először — 55 halott és 200 örült vő t. Int 200 embert mezei munkára válogattak ki, a többire megsemmisítés várt! A második akciót Endre bonyolította le június folyamán.

Szabadkán, a felsőbácskai magomban 2000 újvidéki és szabadkai környéki zsidót helyeztek el. *Szeged* következett sorra. Tukáts Sándor főispán és Tóth Béla rendőrfőkapitányhelyettes jelentették: a szegedi zsidók összeköltöztetése a megállapított területen, — a dorozsmai sertéshizlalda ak'aiba, — befejező-dő! . A zsidók valamennyien, — 8600 személy, — katonás fegyelem alatt állanak. Az ébresztő reggel 6 óraker, a takarodó pedig este 9 óraker van. Az elhatárolt területet csak csoportosan, rendőri kísérettel szabad, sürgős esetekben elhagyni. E kerületekből való deportálás részleteit *Szegeden* tárgyalták meg. Baky elnökölt, s a közel száz jelenlevő e'ött, — németek 3

*) Az Intéző Bizottság beszámolójából.

tolmáccsal vettek részt, — kormányutasításra hivatkozva a mentesítettek és kivételezettek helybenhagyását kívánta. *)

Az V. és VI. csendőrkerület ékből (Szeged, Kecskemét, Szabadka, Bácsalmás, Debrecen, Szolnok, Békéscsaba és Berettyóújfalú gyűjtőtáborokból) a június 16—20. közötti begyűjtés után június 25—28. között történt a 61.994 zsidó deportácója. Június 28-ig tehát, — Ferenczy hivatalos jelentése szerint, — 129 szerelvénnel 380.660 zsidófajú egyént szállítottak ki, — *ez akció során*, — az országból.

A szombathelyi III. és a pécsi IV. csendőrkerületek következtek. Néhány napos „pihenőre“ vonult Endre *Siófokra*. Kíséretében mennyasszonya — Katalin grófnő. Odarendeli a két kerület illetékes közigazgatási és karhatalmi vezetőit is. Kifejti, hogy a kivételezett zsidókat az utolsó szállítmányokkal kell elvinni. Keményszívű eljárásra hívta fel a hatóságok és a csendőrség vezetőit, uszított atrocitások elkövetésére.^{1**}) Baky, — aki késve érkezett, — felszólal és a kivételezettek deportálása ellen kifejezetten tiltakozik, felelőssé teszi ilyesminek elkövetéséért a hatóságok vezetőit. Hazaérkezése után jelentést tesz Jarosznak, aki „*igyekezett elsimítani államtitkárai között a felmerült ellentéteket*“.^{***})

Hasonló volt a helyzet a többi dunántúli városban, amelyet ezután Endre ugyancsak megtekintett. *Pécsen* gyűjtőték össze a bonyhád-mohácsi zsidókat, 5000 embert. Az ottani sporttelepen tartott a zsidók fölött szemlét Endre László, szokott nyegle modorában. Csendőr kísérettel járta be a vigyázzállásra kényszerített sorokat, gúnyos mosollyal szemlélte az érthetően ijedt arcokat s miközben lovaglópalcájával csizmaszárát ütögette, több ízben ismételte: *miért nem tesz most csodát Jehova, a maguk híres zsidó Istene?*

Kaposvárott hatésfélezer embert gyűjtöttek össze, akiket a tüzlérlaktanya istálojába zsúfoltak. Német SS-ek, magyar csendőrök, majd Hain Péter ottani brigádja válogatott kínzásokkal szedték el mindenüket. *Pápán* a cigánysorba telepítették a zsidókat. *Pakson* volt még egy nagyobb összpontosító tábor, azután Nagykanizsán. Szombathelyen, Sopronban. Zalaegerszezen és így tovább, számtalan más helyen. Az eljárás mindenütt egyforma, illetőleg az egyik helyen rosszabb, mint a másikon.

*) Ferenczy népegészségi vallomása.

***) Hajnácskőy László csendőrezredes népbírósi vallomása.

***) Jaross, Baky és Ferenczy népbírósi vallomásai alapján.

*A fővárosi zsidóság koncentrációja
és de port áriájának előkészítése.*

Május 25-én a Zsidó Szövetség Intéző Bizottsága a következő megdöbbentő hangú cikket közölt hivatalos lapjának első oldalán:

— *A vidéki zsidóságért.* Már 'a Magyar Zsidók Központi Tanácsa is megalakulása alkalmával egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy külön vidéki osztályt létesítsen, melynek hivatása, hogy a vidéki hitközségekkel, illetve a zsidó tanácsokkal és azokon keresztül a vidéki zsidósággal -kapcsolatot teremtsen, őket ügyes-bajos dolgok intézésében tanácsal, útbaigazítással ellássa és a szükséghez, valamint a lehetőséghez képest segítségükre legyen. A Központi Tanács által megalakított Vidéki Osztály fokozottan fontos szerepet tölt be most az újonnan alakult Magyar Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottságának működésében, amikor hiszen a *vidéken sorra lépnek életbe az ottani zsidóság elkülönítésére, illetve elszállítására irányuló intézkedések.* Természetesen ezek az intézkedések mélyen belevágnak hitestvéreink leg-
elemibb életfeltételeibe és ehhez képest fájdalmas kérelmek érkeznek
nagy számban az Ideiglenes Intéző Bizottsághoz. Az Ideiglenes Intéző Bizottság beható felterjesztésekkel fordult és fordul mindez ügyekben az illetékes hatóságokhoz és mindent igyekszik megtenni hitestvérei sorsának könnyítésére, de természetesen a rendelkezések folytán bekövetkezett adottságokkal számolni kell — így is az Intéző Bizottság a legégetőbb szükség és nyomor enyhítésére több helyett közvetlen segítséggel is közre tudott hatni. Az Intéző Bizottság minden lehetőséghez képest igyekszik a kapcsolatot a vidéki zsidósággal fenntartani és a nehéz helyzetben továbbra is segítségükre lenni.

A sok mende-monda után ebből eszmél rá a főváros napigondokkal küzdő zsidósága teljes mértékben helyzetének komoly voltára, ebből tudja meg, hogy a vidékről a vasúti és hírzárlat ellenére felszivárgott közlések, sajnos, megfelelnek a valóságnak. Az Intéző Bizottság egyik tagja, *óbudai Freudiger Fiilöp* május végén héber írású levelet kap Pozsonyból, amely egy vasúti konferenciáról ad hírt. Pozsonyban és Bécsben május 4—5-én tartották azt. A megbeszélések tárgya valamely ismeret'én célra szolgáló nagyobb (német, magyar, szlovák) kocsi-park összpontosítása volt. (A MÁV feljegyzéseiből megállapíthatóan a magyar vasutasokon kívül e megbeszéléseken résztvevő Ferenczy megbízásából helyettese, dr. Lulay László százados is. A németek ott a legrészletesebben adták ki utasításait a deportálás vasúton való lebonyolítására. A hazaérkezett vasutas-résztvevők jelentéseiket feletteseiknek meg-

tették. A deportálás szándéka tehát a magyar kormány-tényezők előtt már ekkor sem lehetett ismeretlen!)

Szlovákia után Szerbiából is jelentették, hogy onnan meg nem határozott magyarországi szállítások céljaira vagonokat irányítanak hozzánk. Pozsonyból Freudigernek bekiлдötték egy 16 oldalas hébernyelvű jegyzőkönyvet is az Auschwitzi megsemmisítő tábor borzalmairól. (Ez a jegyzőkönyv indította el a küzde'met a semleges államok segítségének elnyerésére!) Ekkor döbбent rá a pesti zsidóság vezetősége is valójában a deportálás küszöbön álló veszélyére. Eddig, valahányszor tárgya'sások során külföldi példák alapján szóba került a deportálás, bizakodtak abban a nagy vagonhiányban, amellyel a német és magyar hadvezetőség közismerten küszködött. A vagonkonferenciáról értesülve, újból érdeklődtek egyes kormány-tényezőknél, akik azonban ezt is még mindig „zsidó rémhír-terjesztésnek és rémlátásnak“ minősítették. Gábor János utasításra megkérdezte Eichmann-t is. A válasz így hangzott:

„Ha a magyar zsidók jól'fognak viselkedni, r nem csatlakoznak a rutén partizánokhoz, úgy nem lesz deportálás!“

Ezt mondta Eichmann május vége felé... S az „okos“ pesti zsidók még mindig hittek neki!

Amikor a Kárpátalján, a Felvidéken és a Dunántúlon a deportáció befejezés felé közeledett, rendelték el *Pest-vármegyében* a zsidók koncentrálsát. Az alispán május 22-től 30-ig nyolc napi időt adott, hogy a különböző járáások zsidóságát összegyűjtsék. Az alispáni rendelet e őírásai szerint a zsidók vagyontárgyaikat magukkal vihatték, visszahagyott ingóságaikat a lakás egy helyiségébe kellett összegyűjteni, arról leltárt készíteni és a szobát le kellett peccsételni. Előírja továbbá a rendelet:

„— A hatósági közegek intézkedéseiket a legnagyobb eréllyel hajtsák végre, de tartózkodjanak minden durvaságtól és túlkapástól. Irányelv az legyen, hogy a zsidóság nem kerülhet jobb helyzetbe, mint az ellenség légitámadásainak károsultjai. A zsidók az átköltözködés költségeit maguk fizetik és a magukkal vihető vagyontárgyak szempontjából nem esnek korlátozás alá. A kiűrtett lakások jogos igénylők részére kiadhatók. A munkaszolgálatos orvosok és gyógyszerészek munkaszolgálatuk tartamára az átköltöztetés alól mentesek.“

Aránylag mé lányos hangú a rendelet, nem akadályozta azonban meg, hogy a végrehajtás az addigi *durva módon* történjék mindenütt. Különösen súlyos vol. a megyei városokban, Kispesten Pesterzsébeten és Újpesten a bánásmód ahol már jóval előbb kezdődött a koncentráls, min. a megye járáásaiban.

A *Stürmer-ben* megjelenik egy híradás: *Budapest zsidóságának deportálása június 5. és augusztus 15. közötti időre van tervbevéve.* Ugyanekkor nyilatkozik *Endre* magyar újságírók előtt: *nincs még döntés milyen lesz a fővárosban a zsidók elkil önrítése? Függek ez attól, hogy jogják-e Budapestet és miképen bombázni?*

Pest vármegye Endrét örökös bizottsági tagjává választja. Itt mondja:

„— *A vérszerződésben gyökerező nemzeti közösségi gondolat teremtő erejére van szükség a zsidókérdés megoldása során!*“ (!?)

Ezzel egyidőben a *Berliner Lokalanzeiger-nék* is nyilatkozik a magyarországi zsidókérdésről:

„— Schol Európában nem volt annyira szükséges a zsidókérdés gyors és alapos megoldása, mint Magyarországon. A zsidóság Magyarországon egész nyíltan a bolsevizmus szállásadója lett. Az ország védelmének érdeke követelte meg, hogy eljárjunk velük szemben, mert a zsidók nemcsak belső bomlasztással szolgálták az ellenséget, hanem tevéleges kémkedéssel és szabotázzsal is. A keleti országrészekben' amelyek hadművelési területhez tartoznak gyökeresebb intézkedéseket kellett foganatosítani és gyűjtőtáborokat kellett berendezni a zsidóság számára, *gondoskodás történt azonban, hogy a zsidókkal való bánásmód kifogástalan legyen.* A zsidókérdés megoldása nem öncél, hanem feltétlen és reális szükségesség. Ez adja majd meg csak az alapot Magyarország valamennyi -többi problémájának megoldásához.“

Ilyen és hasonló nyilatkozatokkal történik továbbra is a porhítés, folyik a szemfényvesztés. Ezzel nyug alják a még nem érintett részét a zsidóságnak, akadályozzák meg a pánik kitörését, biztosítják további munkájuk számára szükséges nyugalmat és főképen félre akarják vezetni a külföldi közvéleményt. (Aki Endrét ismerte, az bizonyosan tudhatta, mit ért ő „*kifogástalan*” bánásmód alatt!)

S miközben a teherkocsik százai gördülnek agyonkínzott, összepréselt áldozatokkal az országhatárokon úlra, *megkezdődik a főváros zsidóságának koncentrállása is.*

Az ellenállás gondolata időnként újra felmerült a pesti zsidóság körében. Erősen táplálták azok a beszédek is, amelyeket j a Pesti Hitközség dohányutcai templomában esetről-esetre *dr. Hevesi Ferenc* főrabbi tartott. Mindjárt a németek bevonulása utáni e ső konferencián *Hevesi* a minden jót ígérő Wisliceny figyelmét felhívta azokra a veszélyekre, amelyeket a várható nyilas agent provokateur-ok tevékenysége a zsidóság számára jelen hét. Wisliceny kijelentette, hogy „nagy praxisuk folytán“

azonnal ki tudják választani a valódi szabotázs-eseteket a hamis bejelentésektől, s nem lesz ebből semmi baj. Hevesi dr., — szemben az optimistákkal, — kezdettől fogva azt az álláspontot képviselte, hogy *a zsidóság léte csak addig van biztosítva, amíg anyagi erejéből telik, amíg a németek várhatnak még valami hasznot a zsidóságtól.*

Éppen azért már a németek bevonulása utáni első prédikációjában, március 25-én hirdeti a szószerkről:

— *Isten a mi egyetlen erősségünk. Csak az ő kegyelmében és segítségében bízhatunk. Emberi erőben, befolyásban és ígéletben bízunk nem szabad. Ha a zsidóság vezetői ígéretekre hivatkoznak, ne higgye* tek nekik. Szavuk gyenge és erejük kevés ahhoz, hogy a hazug ígéretek teljesítését kieszközöljék. Ne bízatok emberben, csak Istenben bízatok és cselekedjetez úgy, hogy az Istennek tetsző legyen és szolgálja családokat és magatok biztonságát!*

Később a sárga csillaggal kapcsolatban a következőket mondotta Hevesi beszédében:

— *A sárga csillag nem minket szégyenít meg és aláz le, de lealázza és megszégyeníti azokat, akik azt a mellünkre tűzték. Megalázza és megszégyeníti az egész magyar társadalmat, amely közömbösen tűri a nemzet életében oly sok hasznos szolgálatot teljesítő magyar zsidóság megbélyegzését. Az egyházak kötelessége volna minden hívőnek lelkére kötni, hogy ők is tűzzék fel mellükre a sárga csillagot, ezzel tüntetve a testvértelen megkülönböztetés ellen és lehetetlenné téve a zsidóság kipécézését és veszedelembé döntését. A sárga csillag le fog kerülni a mi mellünkről, de a szégyenbélyeg örökre ott marad azok mellén, akik ezt az alávaló megbélyegzést kitalálták, de azok mellén is, akik azt szóltanul tűrték.*

Június közepén hangzott el a szószerkről újabb figyelmeztető beszéde. Bevezető szavaiban Hevesi főrabbi fölháborodással osztorozta a kormány eljárását, amellyel a zsidó testvérek százezreit deportálták és a halálba vinni engedték, majd így folytatta:

— *A kegyetlenség és“ erkölcstelenség uralma nem tarthat örökké. Saját bűnei miatt fog összeomlani. A dánieli látomás agyaglábú kolosszusa rövid időn belül össze fog roskadni és porrá zúzódik és megvalósul a prófétának a hirdetése a göggyében elbizakodott és világhatalmat bitorló zsarnokhoz: „Ha oly magasra törsz is fel, mint a sas és a csillagok közé is helyezed, onnan is alázúdítalak, úgy mond az Úr!“*

Már két héttel előbb, május 3-án jelent meg az első rendelkezés a lakások összeírásáról. Nyilvánvaló volt, hogy készül a gettó. Napról-napra várták a polgármester erre vonatkozó rendelkezését, s bár ez technikai okokból késett, — az adagok feldolgozása igen nagy munkát igényelt, — nem volt kétséges,

hogy napokon be ül sor kerül arra. A Zsidó Szövetség intéző bizottsága megkísérli ekkor *a magyar nép védelme alá való helyezkedését!* Most jönnek rá arra, a külföldi példák bizonyítják, hogy a németek udvariassága és kedveskedése csak porhintés, a cél itt is ugyanaz, mint Európában mindenütt: *a teljes megsemmisítés!* Ez ellen pedig csak a magyar nép, s a magyar hadsereg nyújthatna védelmet.

Az Intéző Bizottság elkészít egy röpiratot, amelyet június első napjaiban az orthodox Zsidó Népasztal levonógépén sokszorosítanak, s tízezerszámra terjesztenek. (A rendőrség hosszú ideig nyomozott, többeket — így Grünwald Fülöp tanárt, a Zsidó Múzeum igazgatóját, Herschkovits Fábián és Pehner Miklós rabbikat*) hetekig letartóztatásba is helyezett, de a szerzőket megállapítani nem tudta.) A felhívás címe: *A keresztény magyar társadalomhoz!**)*

A nagyon elkésett propagandának nincs és nem is lehet már hatása.

Megkezdődnek az előmunkálatok a főváros zsidóságának tömörítésére. Előbb hangulatos statisztika jelenik meg: a zsidók 21.250 lakás 47.978 szobájában „terpeszkedtek“ el, míg a főváros keresztény lakossága 32.224 lakás 70.197 szobában kénytelen „szorongani“, majd június 15-én megjelenik az 1610/1944. M. E. sz. rendeletre való hivatkozással dorogi Farkas Ákos polgármesternek 523.926/1944. XXI. számú leirata. Ebben elrendeli, hogy a zsidók június hó 21-én este 8 óráig költözzenek be az e célból sárga csillaggal megjelölt házakba. Közli ezeket a házakat: 36.000 budapesti ház közül 2681-et nyilvánítanak csillagos háznak. (Endre László sürgetésére a polgármester felhívta az Intéző Bizottságot, hogy működjön közre a csillagos házak kijelölésénél. Segítségükkel készült a lista, amely az Intéző Bizottság szerint igyekezett biztosítani azt az elvet, hogy minél kevesebb embernek kelljen költözködni.) Rengeteg panasz és felszólalás támadt azonban. Elsőnek Rajniss Ferenc tiltakozott, hogy a Kossuth Lajos-tér 18. sz. ház, amelyben ő lakik, szintén zsidó ház lesz, tehát átköltözik a Gellért-szállodába. Támadását folytatta s rámutatott arra, hogy a rózsadombi, svábhegyi és gellérthegyi villák egy része szintén csillagos ház lett. Endre László kijelenti, hogy személyesen vizsgálja felül a keresztény oldalról befutott panaszokat.

Székely-Molnár Zsigmond belügyminiszteri titkár, — aki állandóan „Endre szellemében“ intézi a zsidóügyeket***) — referádája alapján azután meghozza döntését, amelynek értel-

*) Pehner deportálták és Auschwitzban megölték.

**) A terjesztés alá került egyik verziót dr. Munkácsi Ernő, a másikat dr. Herschkovics Fábián készítette.

***) Súlyos vádak tartalmazzak ellene is az Endre-pör aktái. (Nü. 3854/1945.)

mében 700, addig kijelölt zsidóházat töröl, — köztük a legtöbb családi villát, amelyben kettőnél több lakás nincs, — viszont a VII. és VIII. kerületben néhány nagyobb bérházat hozzácsatol. A kiköltözésre előbb 2 napot ad, azután bizonyos meghosszabbításokkal végül is június 24. éjjeli 12 óráig toltta ki a költözködés! határidőt.

Az átköltözködés meglehetősen nehéz körülmények között folyt le. Fuvareszközök alig álltak rendelkezésre és különösen az utolsó órákban csak hihetetlen összegekért lehetett lovas, sőt kézikocsikat kapni. Jellemzi a helyzetet az Intéző Bizottság következő beszámolója:

— Kereken 2600 házát minősített csak zsidó háznak a rendelet. Mint-hogy csaknem 10.000 házban laktak zsidók, tehát több mint 7000 házból kellett 2600 kijelölt házba átköltözködni. Ez kb. 28.000 lakásnak a ki-ürítését jelentette és csaknem 200.000 lelket érintett az átköltözködési rendelet. A fenti számok képet adhatnak arról, hogy milyen hatalmas megmozdulást jelentett az átköltözködés. A lakáshivatal úgy látott ennek az óriási feladatnak a megoldásához, hogy először szabad megállapodást engedett arra, hogy ismerősök, rokonok és barátok összeköltözhesenek. Ily módon is tízezrével maradtak olyanok, akiknek nem jutott elhelyezkedés. Megnehezítette a költözködés lebonyolítását az a köztudomású tény, hogy hiány van a szállítási eszközökben és a szállítómunkások részint katonai, részint munkaszolgálatra vonultak be és távol vannak. A lakáshivatal a fővárost 216 körzetre osztotta fel, minden körzetben egy-egy körzeti irodát állítva fel és a körzetek 23 főkörtzethez tartoztak.

(A zsidók lakhelyeül kijelölt épületekben 12.000 keresztény lakó jnaradt. Eleinte emlegették kiköltöztetésüket, erre azonban sor nem ke-üli. Ezek közül sokan segítették zsidó szomszédaikat az élelmiszerek bevásárlásában, r később ingósaik elrejtésénél, illetőleg megőrzésénél. Sajnos voltak azonban olyanok is közöttük, akik jeljelentéseikkel zsidó lakótársaik életére törtek.)

A nagy lakásgond közepette sem szűnt meg a németek mindennemű követelésének teljesítése. A Dob-utcában az Orthodox Hitközség lefoglalt székházában hatalmas „Gestapo-üzem-ház“ létesült, ahol ebben az időben, még a régi Tanács által felállított, — technikai osztály vezetése mellett férfi-, női-ruhát, cipőt, fehérneműt előállító műhelyek s ezeken kívül mindennemű más szükségleti cikket javító és készítő üzemek do'goztak a németek számára. (Kijavították például a németek által hazaküldött zsidó bútorokat is!) A heti munkabér 90.000 pengőt is kitett. Jelentkeztek azonban más igényekkel is a németek, íme egy példa:

— *Sürgős felhívás munkaerők jelentkezésére. A Magyarországi Zsidók Szövetsége technikai osztályánál sürgősen jelentkezzenek olyan*

férfink, akik fakitermelésnél és faszénégetésnél dolgozni tudnak. A munkára a hatóságoknak van szükségük, ők gondoskodnak a munka felügyeletéről, a munkásoknak rendszeres karakókban való elszállásolásáról, a munkások és családtagjaik védelméről és napi 5—8 pengő munkabérről. Alkalmazást nyer mintegy 500 munkás és kb. 30 nő, ez utóbbiak takarításnál, főzésnél, esetleg adminisztratív munkánál. S-iikség van továbbá kisebbszámú intelligens munkavezetőre, technikusra és adminisztratív munkaerőre, akik a fenti munkával kapcsolatban egy Budapesti létesítendő központi irodában tervek és előírások hidolgozásai, bérelszámolással, stb. fognak foglalkozni. Azonnali jelentkezéseket kér a technikai osztály: Sip-utca 12. I. 25.

A németek kiszolgálása, — több mint 800 rendelésüket /teljesítették, — és a lakáshivatalnak nagyarányú munkája hívta ki maga ellen ismét a zsidóság nagy részének haragját. Hangoztatták: nem csoda, ha érdekünkben nem történik semmi, hiszen a keresztény közönség félreértheti a helyzetet. Mintha a zsidók a legjobb egyetértésben dolgoznának a németekkel, még a Gestapoval is. Az Intéző Bizottság akkor nem tudott védekezni, a felszabadulás után azonban, hivatkoztak arra, hogy „yi lakáshivatalt éppen a zsidóság érdekében kellett felállítani akkor, amikor a kibombázottak elhelyezésének ürügye alatt követelték százsámra a kisebb lakások kiürítését. Helyesebbnek látszott saját kézbe venni a végrehajtást, s ez által megfelelő időt a kiürítésre biztosítani, mint a német vagy magyar Gestapo durva módszereit érvény sülni engedni. A lakáshivatal — a Tanács védekezése szerint — arra is szolgált, hogy amikor vidékről menekülők jelentkeztek, egyes ott dolgozó ügyvédek kioktatták őket: bombakárosultaknak mondják magukat. Megadták nekik erre a célra a megfelelő kibombázott lakáscimeket és így fedélhez juttatták őket. Amikor a gettó létesítéséről volt szó, a főváros légvédelmi parancsnoka tiltakozott az angol rádió fenyegetései folytán a zsidók ilyen tömörítése ellen. Ezért határozták el a nem zárt egységet képező módon csillagos házakba való összeköltöztetést. Endre vidéki módszerei szerint 24 órát adott erre a célra, és a fővárost bízta meg a rendelet végrehajtásával. Szentmiklóssy József tanácsnok, a főváros lakásügyi osztályának vezetője felhívta a tanácsai lakáshivatalt a rendelkezés végrehajtására, de amikor közölték vele, hogy 24 óra alatt ezt lehetetlen elvégezni, ugyanilyen jelentést tett Endre Lászlónak. Az államtitkár előbb azzal fenyegetődött, hogy akkor majd SS-legényekkel és csendőrökkel ő fogja végrehajtani, de aztán mégis előbb 3, majd 5, végül 8 napra lehetett a határnapot kitolni. Az Intéző Bizottság azt állítja, hogy közreműködése csak a fővárosi zsidóság érdekében történt és annak megtagadása borzalmas zűrzavart és előre ki nem számítható-bajokot okozhatott volna.“

A németek kiszolgálására és az így támadt „kollaborációs“ vádakra vonatkozóan pedig a zsidótanács tagjainak álláspontja, hogy részben ezáltal sikerült — szerintük — a deportáció időpontját újra és újra elhalogatni (?). Versenyfutás volt ez — álláspontjuk szerint — az idővel . . .

A Pesti Izraelita Hitközségnek készpénz- és értékpapír-vagyonát teljesen felemésztette a németek „kiszolgálása“.

(Itt említjük meg, hogy — a deportálási veszély látszólagos elmúltakor, — augusztus 21-én *Munkácsi Ernő* főttkár is levelet intézett Stern elnökhöz, amelyben szövéttette:

„— *Elismerem a végszükség és a kényszer sok mindenre jogalopot ad, ami egyébként nem lenne lehetséges, de a németek kielégítésére számos olyan kiadás eszközöltetett, amelynél végszükség és kényszer nem igazolható!*“)

Kevésbé ismert tény, hogy a Tanács, műszaki előadója, *Domonkos Miksa* százados, minden tőle telhető erővel igyekezett, amennyire csak lehetett a német intézkedéseket szabotálni. (Erre vonatkozóan érdekes adatokat tartalmaz a „Függelék*“.)

*

Az átköltözéssel egyidejűleg június 25-én megjelenik a főkapitány rendelete, amely a sárga csillag viselésére kötelezett zsidóknak csak 14 és 17 óra között „engedi meg gyógykezelés, tisztálkodás, illetve bevásárlás“ céljából a kijelölt házak elhagyását. Látogatót nem fogadhatnak, óvóhelyen elkülönítve tartózkodhatnak, parkokat és sétatereket nem látogathatják, villanyoson csak az u'olsó pótkocsit használhatják. Keresztény házakban, vagy zsidó házakban keresztényeknél zsidót rejtegetni internálás terhe a'att tilos. (Néhány nap múlva a kijárási tilalom 11—17 órára enyhült.)

A főváros zsidósága most azután önmagán kezd.e tapasztalni, mit jelent az, amiről addig csak hallomásból szerzett tudomást. Megrettenve látta sorsának beteljesülését. Addig csak kerülő utakon értesültek egyesek vidéki rokonaik, baráa:aik, ismerőseik tragédiájának részleteiről. Mindenki tudta, hogy a gettóban való koncentrációt valami szörnyű do'og követte: kaskastollas csendőrök, polgári ruhás csendőr-nyomozók brutális támadása, majd a vagon minden gyötrelmével... s azután a végcél, amelyről már egyes hírfoszlanások ugyancsak eljutottak Budapestre. Már jöttek levelezőlapok a titokzatos, ismeretlen „Waldsee“-jeizésse\ és egyöntetű szöveggel t *megérkeztem* . . . *jól vagyok* . . . Mindig egyes szám, első személy. Sohasem együtt a család, együtt férj, feleség és gyermek. Mindig csak külön a férj, vagy külön a feleség és — sehol a gyerek. .. Valami rettenetes tragédia el őrzete csapta meg az embereket. Most már a főváros zsidósága is érzi, hogy sorra került. Fejükön átvillan a gondolat: menthetetlenül bennvagyunk az egérfogóban ... Nincs szabadulás...

*

Június hó folyamán, — amíg a pesti zsidóság költözködési problémáival van elfoglalva, — ugyancsak hajszolják egymást az események.

Jaross Andor Szombathelyen, az új főispán beiktatásán mondja:

„— Magyarország teljes zsidótlanítása nem program, hanem tény! A végleges megoldás már csak idő kérdése.“

A törvényhatósági bizottság tagjai lelkes éljenzéssel veszik tudomásul a belügyminiszternek ezt a bejelentését, amellyel ő is bebizonyította, hogy a deportációról a kormány tagjainak előzetes tudomásuk volt és azt helyeselték.

*

A főváros közlésezi, hogy Nagy-Budapesten mindössze 112.620 zsidó szolgáltatta be élelmezési jegyét a kiadott rendelkezések értelmében. További 10.467 kérelmezte és 7.479 igazolta is a jogosságát annak, hogy mentesül a kicserélési kötelezettség alól.

Június 10-én Baján, az új főispán beiktatásán *Reményi-Schneller Lajos* a zsidóvagyon igénybeviteléről beszél;

„Nem lehet osztolni a zsidóvagyonon, amely nemzeti vagyonná vált. Szolgáltatásuk be azok, akik őrzik. Nemzeti vagyon ez, háborús erőfeszítéseink egyik erőforrása.“

A pénzügyminiszteri felszólítás hatása alatt sorra jelentkeznek az egyes vidéki városokban olyanok, akik addig „őriztek“ deportált zsidók vagyontárgyait. (Pécsen a kitűzött bejelentési határidőig 500-nál többen szolgáltatták be a rájuk bízott értékeket.)

*

Az egyik szélsőséges sajtótermék is végre nyíltan bevallja a zsidódeportálást és azt a következőképpen indokolja:

„A zsidók eltávolítására nemcsak azért volt szükség, meri pióca módon szívták a magyarság véréit, hanem ' azért is, mert tisztviselőt és parasztot a zsidók kulisorba sülyesztettek. Szükség volt azért is eltávolításukra, mert akadályai lettek a végső győzelemnek, 'amelytől minden magyar sorsa függ.“ (Összetartás.)

Június 14-én az összes lapokban nyilatkozat jelent meg, amely különböző röpiratokkal és plakátokkal szemben *Imrédy Bélának* már megint öskeresztény származását igazolja. Imrédy, — bár a parlament nyilvánossága előtt jelentette maga ki, hogy zsidó ősei vannak, — elérkezettnek látja az időt újabb magyarányú politikai szereplésre, illetőleg úgy véli, hogy csak a zsidószármazás gyanúja akadályozza meg, hogy a németek a kezdettől fogva teljesen tehetetlennek bizonyult sztojay Döme helyett végül mégis őt ültessék a miniszterelnöki székbe. (Az igazoláshoz szükséges hamis keresztleveleket Fricke német belügyminiszter szolgáltatta át Imrédynek.)

«

• *Jaross Andor* a főváros június 14-i közgyűlésén, dorogi Farkast Ákos polgármesteri beiktatásán, nyíltan megfenyegeti a közgyűlés tagjainak viharos tapsai közepette a főváros zsidóságát. Többek között ezl mondja:

„Mi gondoskodni fogunk arról, hogy mindazok az inficiáló elemek, amelyek a fővárosban a kozma politizmiának voltak természetszeri terjesztői kikapcsoltsanak a város életéből.“

*

Kolozsváry-Borcsa Mihály megrendezi Gáspár Jenő segítségével, nagy ünnepélyességgel az indexre tett „zsidó könyvek“ addig össze-

gyűjtött részének megsemmisítését. A zúzdába elsőnek az államtitkár Kiss József verseskötetét dobja s azután 120 magyar és 130 idegen országbeli „zsidó” írónak összesen 447.027 kötetnyi, 22 vagont kitevő könyvét pusztítja el. Kolozsváry-Borcsa ez alkalommal nagy beszédet mond és gondoskodik arról, hogy „*hőstettét*” filmen is megörökítsék.

*

Június 22-én megjelenik a rendelet, hogy zsidó orvosok csak zsidókat gyógykezelhetnek.

*

Egy nappal később elrendelik a zsidó anyakönyvek beszo­lgáltatását. Fokozódnak ezzel is a jelek, melyek arra vallanak, hogy a buda­pesti zsidóságot is a vidékihez hasonlóan deportálni készülnek.

*

Június 24-én, vasárnap délben a rádió „Világnézeti Akadémia” című előadássorozatában vitéz *Endre László*, eredményes munkájáról, a magyar zsidókérdés megoldásáról szóló beszámolót ad elő. A rádióelő­adás sajtóbeli beharangozása úgy hangzott, hogy Endre „*akciójának befejezése előtt*” szótartot intéz a keresztény magyarsághoz. Rádióelő­adása valójában egy pamfletjének évek óta szajkózott kivonata, amelyben többek között ilyeneket állít:

„*A zsidóság erős fajiságát megőrizve, gyűlöletével maga különítette el magát a nemzsidó népektől. A zsidóság vallásos tanításából kifolyólag magát Isten választott népének tekinti. Ennek következményeit azonban nem erkölcsi igazságok érvényesítésével és nem Isten akarata szerint, az Isten országában, tehát nem a túlvilág! életben akarja megvalósítottak látni, hanem a talmudista rabbik tanításainak megfelelően materialista életszemlélettel idelent a mindennapi életben, tehát elsősorban a világi hatalom megszerzésében, egyéni vonatkozásban pedig a földi örömök és élvezetek, valamint a vagyonynyújtotta előnyök mértéktelen kihasználásában.*

... *A zsidóság már hatalma teljességében lévőnek érezte magát, amikor a német nemzetiszocializmusban veszélyes ellenfelét felfedezte. A zsidóság érezte, hogyha e tan megerősödik és Németországnak rákerül katonai téren is megerősödni, akkor a leszámolás elkerülhetetlen lesz.*

— *Egy Kaufmann nevű, tőlünk kivándorolt amerikai zsidó, akt az USA elnökének legszűkebb környezetéhez tartozik, egy most megjelent könyvében a kihalási rendszer bevezetését, a német népnek sterilizáció útján való lassú kiirtását ajánlja a demokrata hatalmakkal — győzelmük esetére.*

— *Kérdés, ugyanazt a Sorsot szánja-e önmagának a „kifinomult lelkeségül” zsidóság a mi győzelmünk esetére is? Egy bizonyos. Elsősorban magának a zsidóságnak kell arra törekednie, hogy a zsidókérdés megoldása a fenti módozatok valam Isikének alkalmazásával megtörténjen. mert különben voltunk kívülálló okokból visszavonhatatlanul és kérlelhetetlenül bekövetkezik a zsidóságot nagyon komolyan fenyegető vérről veszély, amelyet p dig egyetlen európai kultürember sem helyesel.”*

*

A deportálási izgalmak közepette a zsidóság egy kisebb csoportja az országból menekülni készül. A cionisták — akik-

nek kitűnő külföldi összeköttetések voltak, — a svájci követség és a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével szoros érintkezésben állottak a zsidó világszövetségek berni kiküldötteivel. A pesti izraelita hitközség székházában működik egy *felvilágosító és tudakozó iroda*, amelynek létesítését cionista zsidók javasolták, szerveztek meg és vezették. Itt kezdik meg a Palesztinába való kivándorlás címén ennek a csoportnak az organizálását. Összeállítanak 1700 főből álló „kivándorló” társaságot, amelynek harmadrésze valóban régi cionista, másik harmada olyan gazdag zsidók akik fejenként 100—150.000 pengőt, sok esetben ennél is nagyobb összeget, — a nagyváradi Leitner-család 4 tagjáért 1 millió pengőt, — fizettek, s amely összegből részben a szegényebb cionisták utazási költségeit fedezték, részben pedig *más célokra* fordították. A németek mintegy 3[^] millió dollár értékű arany és briliáns ellenében engedték ki ezt a csoportot, amelybe cionistákon kívül a protekciósokat, egyes hitközségi és intézőbizottsági vezetőket, azok rokonait és hozzátartozóit is felvették. A csoport főszervezője egy erdélyi cionista újságíró, *dr. Kasztner Rezső* és a svájci követségen dolgozó *Offenbach Sándor* voltak. Kasztner a kolozsvári gazdag zsidók egy tekintélyes csoportját (388 személyt) és más városbeli cionistákat (620) valósággal a vagonokból szabadított ki és a svájci „Schutzbrief”-ekkel, — amelyeket oly szöveggel adtak ki, hogy annak felmutatója a palesztinai kivándorlási csoport tagja és elutazásáig a svájci követség védelme alatt áll, felhozta Budapestre. Itt a Columbus-utcai kiségitő internáló tábor barakjaiban helyezte el őket, ugyanide összpontosították azután rövidesen *Komoly Ottó*, a Magyarországi Cionisták Szövetségének elnöke vezetésével mindazokat, akik ebben a transzportban az elutazásra vártak.

Az első kapcsolat Kasztner és a németek között úgy jött létre, hogy a cionisták megtudták, Eichmann, Krumej és főképen Wisliceny már más államokban is szöktettek ki gazdag zsidókat. Így határozottan bebizonyult a varsói és pozsonyi zsidók egy csoportjának sikeres menekülése. A cionisták Eichmannal hónapokon át folytattak tárgyalásokat. A németek hajlandók lettek volna a szövetségeseeknek kiszolgáltatni a magyar zsidóságot ha ellenértékű *hadianyagot* adnak. A cionisták *Brandt* nevű megbízottját ki is engedte Eichmann Istanbulba egy ilyen irányú tárgyalás lefolytatására, de ez természetesen eredménytelenül kellett, hogy végződjön. Hatalfimas dollár-váltásdíj volt a következő követelés, de ez sem vezethetett eredményre, mert a zsidóság teljes vagyona sem lett volna erre elegendő, s egyébként ekkor már a magyar ormány tartott arra igényt. E tárgyalások ellenére folyt a deportáció. Végül is annyit elértek Eichmannal, hogy Svájcban át Palesztinába egy

kisebb csoport elutazhatott a fent közölt ellenérték fejében. E tárgyalásokban végül *Kurt Bacher*, a gazdasági megbízott szava volt a döntő. Június 30-án este a „cionisták“ 1684-es csoportja elindult. Mosonmagyaróvárnál 4 napig vesztegeltek, az őket kísérő Krumej szerint azért, mert arra magyarok őrizték a határt és ott őket nem lehetett át-csempészni. Végre is Pozsony felé kerültek, s nyugalmas utazás után, a Hannover melletti *bergen-belseni* egyik Sonderlagerba helyezték el őket. (Később kitudódott, hogy Krumej és társai az elutazás előtt külön százhusz márkát kaptak „kísérő-költségmentés“ címén minden egyes kivándorló után. Ennyi volt a megállapított tarifa.) Nyolc héttel később százhatsvan Krumej kíséretével elutazhattak Svájcba. (Azt állítják a közben hazaérkezettek, hogy ezek közül olyanok is voltak, akikért Svájból nagyobb összeget ígérték, s egészen rapszodikusan válogattak össze a transzport több tagját.) A visszamaradottaknak aránylag jobb sorsuk volt, a táplálkozás is a német táborok viszonyaihoz képest tűrhető volt. Még templom berendezését és ünnepi istentiszteletek megtartását is engedélyezték. Ugyanekkor néhány száz méter távolságra tőlük, a hírhedt *bergen-belseni* gyűjtőtáborban tízezrek szenvedték a deportáltak szörnyű sorsát... (A *bergen-belseni* elhelyezés célja zsarolás volt. Bizonyos elszámolási differenciák is merültek fel, főképen a briliánsok értékelése körül. A Gestapo előbb fejenként mintegy 2000 dollárt követelt, azután traktorok és értékes gyógyszereket akart megkapni értük a svájci zsidó szövetségektől. Öt hónap után végre dr. Kasztner közvetítésével megegyeztek. Az átadás és átvétel *St. PÁargarethen* határállomáson volt, ahol Kasztner és Krumej már kart-karbaöltve sétálgattak. Krumej maga is Svájcba menekült...*)

Hangzott el olyan nézet is, hogy „cionista tárgyalás“ eredménye volt egy későbbi csoport megmenekülése. Valójában angolszász bombázás folytán egyes felvidéki vasútvonalak szétzilálása eredményezte, hogy a június 25—28 közötti transzportokat Auschwitz helyett Ausztria felé irányítottak. Így kapták, amint később ismertetjük a *strasshofi* útirányt, megsemmisítés helyett az élet reményét. A vidéki deportáció során ideirányították a szolnoki, szegedi, bajai és debreceni zsidókat. (A vasútvonal kijavítása után a későbbi transzportokat újra Auschwitzba irányították.)

Rosszabbul járt az a társaság, amely a cionistákkal egy időben óriási összegeket fizetett azért, hogy a Gestapo „repülőgépen“ szállítsa őket Palermoba s onnan tovább Egyiptomba. Hirsch Albert dr., az ismert nagyiparos, Ribáry Frigyes, a Fonciere igazgatója és családja, valamint dr. Hercz Henrik, a Papíripar Rt. vezérigazgatója és felesége továbbá Szurday Róbertnek a Pamutipar volt vezérigazgatójának özvegye kerültek egy Gestapoval társult magyar csaló-csoport hálójába. Fejenként ½—1 millió pengőt fizettek ezek a gazdag zsidók, akiknek megen-

*) A menedékjog megadása is egyik feltétele volt a zsidók kien-
gedésének. (E transzportból hazaérkezettek vallomásai alapján.)

gedték, hogy az útra magukkal vihetnek korlátlanul valutát és ékszert. A társaság autón útnak is indult a repülőtér felé. Útközben a Gestapoval összejátszva először kirabolták, majd deportálták őket. Hirsch Albert és Herz Henrik Mauthausenben, Szurdayné Auschwitzban fejezte be életét...*)

Eltűnt egy második csoport is, amelyet Quittner Ervin vezetett és tagjai voltak dr. Bittner Helmuth és lovag Ménesije Alajos és családtagjaik. Egy harmadik csoportot (Erdős Armin, Gergely Dezső, Vitéz Miklós, dr. Bálintházi Jenő, Vadász Manoné és családjuk) ugyancsak kifosztották és deportálták.

*

Sikeres menekülés történt viszont néhány háttel előbb.**) A dúsgazdag báró Weiss, Chorin, báró Kornfeld, Mauthner és Bilitz családok hetekig tartó tárgyalás után, amelyen részt vett Göring Hermannnak e célból Budapestre érkezett öccse is, megállapodtak az SS főparancsnokság bekapcsolása és anyagi előnyökben való részletése mellett. Weiss—Chorin—Kornfeld-csoport, valamint Mauthnerék ipartelepeiket 25 évre átadták. Arányaikat, ékszereiket viheték magukkal s megígérték, hogy 600.000 dollárt fizetnek ki nekik külföldön, de ez nem történt meg. A családok egy-egy tagját túszul tartották Bécsben a háború végéig, annak biztosítésként, hogy a külföldön náciellenes propagandát nem fognak úzni. Autón mentek Bécsbe s onnan 6 hét múlva a német Lufthansa repülőgépe vitte a leggazdagabb, — jobbára már régebben megkeresztelkedett, — zsidó származású családok 47 tagját Stuttgarton keresztül Zürichbe. (Négy családtag Bécsbe került és ott szállodákban helyezték el őket.) Zürichből néhány napi tartózkodás után a társaságot Lissabonba vitték repülőgépen. (Chorin Ferenc dr. és Kornfeld Móric báró március 19-én a zirci apátságba menekültek. A Gestapo egy különítménye ide utazott utánuk, miután ügyetlenül Budapesttel folytatott beszélgetésükkel tartózkodási helyüket elárulták. Azóta a Gestapo őrizete alatt állottak, s halálos fenyegetésekkel kényszerítették őket előbb Ausztriában, majd újra visszazállítva Budapestre, a „transzakció“ létesítésére.)

Chorinék menekülését Imrédy meg akarta akadályozni. Veessenmayer és Winkelmann közbelépését is kérte, de Himmler, akihez végső , döntésért fordultak *Küri bacher* gazdasági főmegbízott útján, azt engedélyezte. Ebben az időben Himmler már teljhatalommal rendelkezett, s Göring példája után ő is egy *Himmler-koncert*t kívánt megszervezni. Imrédy utólag „hazafias“ érdekek védelmére hivatkozik e lépésének indoklására, valójában Chorin és Kornfeld iránti gyűlölete vezette. (Egyébként ez az akció is egyik részlete volt annak a nagy harcnak, amely a zsidók vagyonáért a német és magyar kormányok között keletkezett, amire majd még visszatérünk!)

*) Ribáryék rendőrségi feljelentése szerint.

***) Népbírósi tárgyalás adatai alapján.

VII.

Eredményes küzdelem a fővárosi zsidóság megmentésére.

Június végén híre terjedt, hogy több ezer csendőr érkezett a fővárosba. Óbudán helyezkedtek el, létszámuk naponta növekszik, a Böszörmény-úti csendőrlaktanyák is zsúfolva vannak. Megjelenik a rendelkezés a csendőrség és rendőrség önállóságának megszüntetéséről. Különböző intézkedések a zsidók szabad mozgását még jobban korlátozzák. Mindenki *deportálásról* beszél.. Szaporodnak a „Waldsee” bélyegzésű levelezőlapok, melyekről rövidesen kiderül, hogy a lengyelországi Osviencim (Auschwitz)-ből érkeztek ezzel a hamis fedőcímmel. (A németek pokoli rendszerébe tartozott egy-egy levelezőlap megírásának engedélyezése. Ezzel is fenn akarták tartani a külföldön azt a látszatot, amit oly gyakran hangsúlyoztak, hogy a zsidókkal szigorúan, de emberségesen bántak, s elterelni a figyelmét a később sorra kerülőknek.)

Június 26-án kiadott rendeleti szerint a fővárosi zsidók azontúl délután 2—5 között és *csak indokolt esetekben* hagyhatják el lakásukat. Az izgalom tetőfokára hág. A csillagos házak férfilakossága *kapuőrsegeket* szervez abból a célból, hogy az esetleg éjjel jelentkező csendőrök érkezése ne találja teljesen készületlenül a ház zsidó lakóit, akiknek egyrésze már *felöltözve* pihent csak le.

Az Intéző Bizottság is elérkezettnek látja a végső pillanatot. Utolsó reménykedéssel, a zsidóság hazafias álláspontját hangoztató folyamodványt nyújtanak be, — miután a kormánytényezők továbbra is elutasították őket, — Horthy kormányzóhoz. Ezt a beadványt másolatban Antal István kultuszminiszternek is átadják a kormány részére. Válasz a kormányzóságról nem érkezik.

Megmozdulnak ismét, — részben a zsidó Intéző Bizottság felkérésére, — a keresztény egyházak vezető tényezői is. *Serédi fusztiánián* hercegprímás már előzetesen, április 13-án újból tárgyal a miniszterelnökkel. Ismertette vele a katolikus egyház által sérelmezett intézkedésekkel és a kiadandó rendeletekkel szembeni aggályait. Sztójay viszont a kommunizmus elleni küzdelemre hívta fel az egyházat. Tíz nappal később a hercegprímás ismét hosszú megbeszélést folytat Sztójayval és a katolikus püspöki kar nevében kifejezett kéréseit írásban is átnyújtja a miniszterelnöknek. (Ezzel megkezdődik a katolikus

és a protestáns egyházak, — *sajnos, nagyon késve kezdett,* — közbenjárása, amelynek összes részleteit következő kötetünkben teljes pontossággal ismertetjük.

*

A magyarországi eseményeknek azonban ekkor már kellemetlen visszhangja támadt a külföldön is. Eleinte csak megjegyzések nélküli regisztráltak — elsősorban a semleges országok nagyobb újságjai — a magyarországi zsidók ellen hozott intézkedéseket, később azonban, mikor ezek egyre szaporodtak és súlyosbodtak, olyan megjegyzéseket fűztek közléseikhez, amelyek éles magyarellenes hangulatot teremtettek az egész művelt külföldön.

Március végén már *Roosevelt* rádiószózatban hívta fel a magyar népet, hogy minden keresztény család fogadjon védelmébe egy, a náciik üldözése elől Magyarországra menekült idegen állampolgárt, vagy zsidót, mert „*az üldözötteken való segítség a magyar népen is segíthet*“.

Néhány héttel később a *Kossuth-rádió* hívja fel Serédi Jusztinján bíboros-hercegprímást és Ravasz László rangidős református püspököt hogy szálljanak szembe a náci-terrorral.

Április elején a londoni rádió jelenti, hogy a *cartterbury-i érsek* szöveget intézett a magyar néphez. Ebben felszólítja a keresztény magyarságot, mindent tegyenek meg, hogy a német megszállással¹ kapcsolatos terror általi sújtott embertársaik szenvedéseit a lehetőség szerint enyhítsék. Még egy igen komoly intelem érkezik április végén. Amikor egy zürichi jelentés tudtál adta, hogy Budapesten a lakások összeírásával kapcsolatosan megjelenik a gettórendelet végrehajtása, — elhangzik a külföldi rádióállomások útján a fenyegetés: *amennyiben Budapesten is végrehajtják a gettórendel etet, a magyar fővárosra angolszász bombázók terrortámadása fog zúdulni.*

A svájci követségről Lutz konzul révén kerültek először a semleges külföldre a magyarországi zsidók helyzetéről hiteles értesülések. A hitlerizmus uralomrajutása után, bár a *Jewish Agency for Palestine* rendelkezett 8000 zsidó család számára bevándorlási engedéllyel, ennek felhasználására azidőben nem kerülhetett sor. A magyarországi megbízott, *Krausz Miklós* a svájci követségre költözött és ott *Charles Lutz* svájci konzullal egyetemben „*Idegen érdekek képviselője*“ címén új osztályt szerveztek. Ez szolgáltatta azután *Kari Jáger* svájci követnek a hiteles adatokat, amelyeket futárok vittek ki Svájcba. Zürichben a Lavater Strasse 39. szám alatt az *Agudas Jisroel Weltorga-*

nisation (Agudas Israel World Organisation) végrehajtó-bizottsága, illetőleg európai megbízottja, *dr. Zwi Taubes*, a zürichi rabbiképző tanára igyekszik minden lehető erkölcsi és anyagi támogatást megszerezni és Magyarországra juttatni.

Június 26-án *Roosevelt elnök* a svájci követség útján *éles hangú jegyzékben* felszólítja a magyar kormányt, hogy azonnai hagyja abba a deportálást és a zsidóellenes intézkedéseket: — „*Nemcsak a humanításra, hanem a fegyverek erejére is hivatkozom*“, — mondotta többek között a jegyzék, súlyos megtorlással, Budapest és a magyar városok kíméletlen bombázásával fenyegetve a magyar kormányt.

Június 27-én *Cordell Hull* külügyminiszter az amerikai nép nevében tiltakozott „a magyar zsidók tömegének lemészárlása” ellen, ugyancsak súlyos retorziókat helyezve kiláásba, ha a deportációt abba nem hagyják.

Röviddel ezután *Edén* angol külügyminiszter éles üzenetét adja át a svájci követség: — „*Figyelmeztetem a következőkre a magyar kormányt! A Vörös Hadsereg egyre jobban közeledik Magyarország szíve felé és a megtorlás nem fog elmaradni!*“

Amikor június hónapban tetőpontját érte el a vidéki deportáció, *Jager* svájci követet, *Lufz* konzult, *Danielson* svéd követet, *Per Anger* svéd követség! titkár, a spanyol követséget és *Angelo Rotta* pápai nunciust keresték fél az Intéző bizottság különböző megbízottai és informálták őket a deportálás borzalmairól. Röviddel előbb került Budapestre az a már említett 16 oldalas jegyzőkönyv, amely elsőnek világította meg az auschwitzi Vernichtungslager borzalmait. Két szlovákiai zsidó, akiknek sikerült a legrettenetesebb küzdelmek árán Auschwitzből elmenekülni, mondották jegyzőkönyvbe tapasztarataikat. *Waldemar Langlet dr.* a budapesti egyetem svéd lektora kapta aZ Intéző Bizottságtól kézhez ezt a jegyzőkönyvet és adta át kérésükre *Carl Ivan Danielson* svéd követnek.

A külföld más oldalról is szerzett már pontos értesüléseket, — legtöbbször pontosabbakat, mint a magyar közönség, — a magyarországi zsidóság háromötöd részének lengyel területre történt deportálásáról és az ezzel kapcsolatos kegyetlen bánásmódról, valamint a tömegkivégzésekről.

San Salvador genfi képviselte 1944 május végén *M. Mantello* titkár személyében megfigyelőt küldött Budapestre. Egy hónapig tartózkodott itt, majd jelentésével hazautazott. Még egyszer visszajött újabb adatokért. Angol nyelvű két beszámo-

lóját a berni angol követség Londonba továbbította, így került Edén, valamint Cordell Hull és Roosevelt tudomására a va ódi .tényállás.

Svájcban *dr. Taubes* és *M. Banzai* hívták fel a hazai hivatalos körök, a semlegesek és a szövetséges hatamak képviselőinek figyelmét. *M. Banzai M. Roswell D. M3t Cle.land-nak*, aki Genfben képviselte az amerikai quakéreket és a War Refugie Bord főnöke volt, juttatta el az adatokat. Ő továbbította az USA berni követségének, s így jutott el Amerikába is.

M. Mantello jelentéseit az *Exchange Telegraph* 70 svájci lapnak és a teljes világsajtónak továbbította. *Montello* két jelentését a svájci *Magyar Nemzeti Front* 400 példányban sokszorosítva is szétküldötte, különösen a svájci keresztény egyházak vezetőinek és az egyetemi tanároknak.

Június végén és július elején jelennek meg először a magyar zsidók sorsáról hírek a svájci lapokban. Július 6-án a *Journal de Génévé: Hitler et les Juifs* című cikkében. 5. *Stelling-Michaud* 800.000 „magyar izraelita“ és számtalan odamenekült lengyel, szlovák, cseh sorsára hívja fel az egész világ figyelmét. Gettóba zárás után deportálták őket s Auschwitz és Treblinka gázkamráiban elhamvasztották, követték más nemzetiségű hittestvéreik sorsát...

Július 8-án a *Gazette de Lausanne: Les Juifs persecutes* cím alatt első oldalon *Georges Rigassi* főszerkesztő nagyhatású tiltakozó vezércikkét közli. A cikk szerint Ankara közölte a részleteket, s a „Commission oecuménique pour les réfugiés“ is tiltakozott az ellen, hogy április 16 óta 800.000 magyar és menekült zsidót vidéken táborokban és Budapesten megjelölt Tázakban internáltak, s közülük már 400.000-t Auschwitzban gázhalálba küldtek. Ezt csinálja a „keresztény, nemes és gavalér“ magyar nemzet, — fejezi be vezércikkét az illusztris főszerkesztő. A cikket magyar fordításban szélesebb körben terjesztették, — természetesen titokban, — nálunk is. Az igen gúnyos -hangú cikk kijelentette, hogy a deportálások folytán örökre lemoshatatlan szégyenfolt tapad a magyar nemzet becsületére, Ezt a cikket, — amely különösen a politikai élet tényszerűre volt nagy hatással, — eljuttatta az Intéző Bizottság fia útján a kormányzóhoz is.

Július 14-én a *La vie protestante: Le martyre Juifs* cím alatt *E. Marion* tollából hatalmas tiltakozó cikkben számol be. Ugyancsak sorozatosan közölnek cikkeket a *La Suisse* (Le point de vue hongrois sur la deportation des Juifs), a *Tribune de*

Geneve, valamint a *Neue Zürcher Zeitung* és a *Die Nation* című svájci lapok. Ez utóbbi „*Tagebuch des Grauens*“ összefoglaló cím alatt sorozatosan közölte a nyíregyházi, munkácsi, nagyváradai és kassai deportálások borzalmas részleteit.

A svájci sajtó közleményei alapján most már az egész világ tudomást szerzett a magyar zsidók kétségbeejtő sorsáról. Július 2-án Basel-ben az összes keresztény templomokban erről prédikáltak. Karl Barth (Bálé) és Emil Brunner (Zürich), dr. W. A. Vissert Hoofft (Genf) egyetemi tanárok vezetésével svájci egyetemi tanárok és tudósok memorandumokban tiltakoztak.

Az angol hírszolgálat július 5-ről keltezett jelentésben arról számol be, hogy *Edén* brit külügyminiszter az Alsóházban Silbermann, Galacher és más képviselők kérésére a nyílt ülésen válaszolt és ismertette a magyarországi zsidókérdésről alkotott brit felfogást is. Silbermann képviselő azt mondta, hogy hiteltelen értesülései szerint Magyarországról június közepéig több mint 400.000 zsidót deportáltak Lengyelországba, Ausztriába, Jugoszláviába és ezek közül több mint 100.000-et már ki is végeztek.

Edén külügyminiszter válaszában hangsúlyozta:

g — Különböző megbízható forrásból származó hírek alapján joggal feltételezhető, hogy a német és magyar hatóságok a zsidókat Magyarországról Lengyelországba és más területekre barbár módon deportálják. Hogy ennek során hány emberfőiték meg, erre pontos számokkal még nem szolgálhatok. Arra sincs pontos adat, hogy végeredményben hány zsidót deportáltak már.

Beszéde végén kijelentette *Edén*:

— A brit kormány már eddig is mindent megtett, amit megtehetett a helyzet enyhítésére és ezután is mindent meg fog tenni, ami módjában áll. Amint tudjuk, a pápa Őszentsége diplomáciai lépéseket tett ebben az ügyben, *V. Gusztáv svéd király* pedig közvetlen felhívást intézett Horthy kormányzóhoz. Súlyt helyezek annak kijelentésére, fejezte be válaszát *Edén*, hogy a *magyar kormány cselekedete és magatartása utálattal tölti el kormányunkat*. A brit kormány fel fogja hívni a BBC-t arra, hogy a magyar kormány előtt kifejezésre juttassa a brit képviselőház és a brit nép lelkében megnyilvánuló érzéseket! (Az angol rádió éles szavakkal bírálta is azután a magyar kormányt, zsidóellenes ténykedéseit és hangsúlyozta, hogy a háborús bűnösök felelősségrevonása útján megtorlással fog élni az angol kormány.)

Amerika és *Anglia* kormánya felhívta ezután a semleges államokat tegyenek meg minden lehető a magyar zsidóság megsegítésére.

XII. *Pius pápa* táviratilag kérte a kormányzó közbelépését. Horthy válasza így hangzott:

— Amit én *Magyarország mai helyzetében tehetek*, mindent el fogok a zsidók ügyében követni, a humanitás és a keresztény morál szempontjai érvényesítésére.

(E távirati választ a kabinetiroda Sztójajnak előzetesen nem mutatta be, mert tudták, hogy tiltakozna annak megfogalmazása ellen.)*

V. *Gusztáv király*, a 85 éves svéd uralkodó június 30-án Budapestre küldte egy ismert stockholmi bankár-család fiatal tagját, *Raoul Wallenbergef*, svéd követség! titkári címmel, — külön diplomáciai megbízott-futárként. Wallenberg elhozta magával a svéd király levelét. Július 1-én nyújtotta át ünnepélyes kihallgatáson *Danielson* svéd követ a királyi üzenetet Horthy kormányzónak. A levél a „hagyományos magyar lovaságiasságra“ hivatkozva nyomatékosan kéri a kormányzót, *az emberiség nevében használja fel befolyását, hogy a magyarországi zsidók megmeneküljenek a további üldöztetésektől és szenvedésektől.*

A svéd sajtó érthetően nagy érdeklődéssel foglalkozott a rendkívül népszerű király akciójával. Néhány nap múlva a stockholmi újságok Budapestről keltezett jelentéseikben arról számoltak be, hogy „*Gusztáv király közbelépésének már mutatkoznak az első hatásai*”. Horthy Miklós befolyásának tulajdonították ugyanis a magyar kormány által a Magyar Vöröskeresztnek adott azt az engedélyt, hogy közreműködhetik a 10 évnél fiatalabb zsidó gyermekek és a Palesztinába szándékozó zsidók elszállításában. A zsidók helyzetének enyhüléséről szóló első budapesti híreket nyomon követték további jelentések is, amelyekben a svéd lapok meglelédéssel számoltak be:

„*A magyar kormány Horthy kormányzó személyes közbelépésére úgy döntött, hogy a megkeresztelkedett zsidókat nem viszik ki Magyarországról területéről, a vegyes házasságban élő zsidó házastársat mentesítik a csillagviselés hatálya alól, a többi zsidóval pedig emberies módon fognak bánni.*“ (A svéd sajtó amint látjuk teljesen tájékozatlan volt az egész kérdésben, leközölte a Budapestről sugalmazott hamis híreket. Úgyancsak téves volt az a közlése is a svéd lapoknak, hogy július 10-ig összesen 200.000 zsidót deportáltak Magyarországról.)

Végül valamennyi svéd újság első oldalon nagy betűkkel közölte Horthy kormányzónak Gusztáv svéd királyhoz érkezett választáviratából ezt a mondatot:

*) Jungerth-Arnóthy közlése.

„Mindent meg jogok tenni, ami a jelenlegi viszonyok között hatalmamban áll, hogy érvényt szerezzek az igazság és emberiség alapelveinek.” (Sztójay ezúttal átnézte a szöveget és tiltakozott ellene. „Magyarország jelenlegi helyzetében” helyett így került az enyhébb „jelenlegi viszonyok között” kifejezés a táviratba.*)

Meg kell jegyeznünk, hogy július hó folyamán külföldi képviseliteink közül is több oldalról hívták fel a kormány^L figyelmét arra, hogy *külpolitikai okokból milyen károk érik Magyarországot*, ha a zsidókérdést továbbra is az eddigi módon kezelik. A legértékesebb figyelmeztetések Svájcból érkeztek Tahy ügyvivőtől.**) A követség székhelye tudvalegőleg Bern, megbízásából Genfben *Sárossy Béla* tanár tartott fenn szoros összeköttetést a nemzetközi szervekkel és a zsidóság ott működő világszervezetével, az *Agudas Israel World Organisation-na*.\

A zsidókérdés a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A külügyminisztériumot, — amelynek vezetését Sztójay önmagának tartotta fenn, de ténylegesen az ügyekbe alig avatkozott, — állandó helyettese *Jungerth-Arnóthy Mihály dr.* rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter vezette. Amikor a külföldi sajtó már idézett megnyilatkozásai és a külföldi követeink, elsősorban svájci követségünk ugyancsak ismertetett jelentései befutottak, valamint a Budapesten akkreditált semleges követek, — a pápai nuncius, a svéd, a svájci, a spanyol és a portugál, — interveniáltak, *Jungerth* követ, — aki a minisztertanácsokon a külügyminisztériumot képviselte, — végre is szükségesnek látta a zsidókérdést ott szóbahozni. (Sajnos, már csak a vidék zsidóságának deportálása után.) Sztójay nem ellenezte *Jungerth Arnóthy*nak ezt a természetesen neki előre bejelentett lépését, kínosan vigyázott azonban arra, — nyilván a németekre való tekintettel, — hogy a maga személyét ettől az akciótól távoltartsa.

A minisztertanácsokon időnkint szóba került egyébként is a zsidókérdés. *Jungerth-Arnóthy* már *május 17-én* bejelentette a minisztertanácsban, hogy a Nunoius XII. Pius levelét adta át, amelyben a pápa hiva.kozik arra, hogy „*Magyarország Szűz Mária és Szent István országa, amelynek becsületére örök szégyenfolként tapad a zsidósággal szembeni bánásmód!*“

*) *Jungerth-Arnóthy* közlése.

**) Tahy Imre köv. titkár csak színleg marad meg Sztójay alatt a követség ügyvezetőjének, igazában br. Bakách-Bessenyei Györgynek; volt, — aki disszidenciába ment, — a megbízottja és az ő utasításai szerint járt el, míg br. Bothmer Károly vette át a követség vezetését.

Sztójay akkor a pápai intervenciót azzal utasította el, hogy ez a kérdés „*rés iudicdja*“: március 22. óta kezdődött a zsidókérdés megoldása. Jaross bejelentette, hogy közben május 17-én német katonai kiválasztás folytán megkezdődött a kárpátjai hadművelési területnek zsidóktól való kiűritése. Közölte, hogy a kassai csendőrkerületet követi majd az erdélyi kiűrités, tehát a kolozsvári és marosvásárhelyi csendőrkerületek megtisztítása. A minisztertanács ezt az utólagos bejelentést helyeslően tudomásul veszi.*)

Június 1-én Sztójay Döme bizalmasan közölte, hogy miniszterelnöki minőségében június 6-án bemutatkozó átogatásra urazik Hitlerhez, kér információkat a zsidótlantás menetéről, miután az ott biztosan szóba kerül. Jaross közölte, hogy Miskolc és Székesfehérvár csendőrkerülete van folyamatban, Szeged és Debrecen következik.**)

(Hitler e látogatás alkalmával kijelentette, hogy a „német csapatok kivonásáról a zsidókérdés elintézéséig tárgyalni sem lehet“. Sztójayval együtt volt *Vörös János* vezérkari főnök is. *Egyébként aznap indult az invázió!***)*

Június 10-én Sztójay rámutatott a minisztertanácsra a felmerült atrocitás! hírekről azzal, „*félő, hogy ez filozemittizmusra fog vezetni!*“ Történjék a deportálás tehát „*humánusan*“, mert az a Sztójay-kormány tekintélyét a külföldön már eddig is alaposan megtépázta.

Június 19-én, a tárgysorozat előtt, majd június 20-án is (az időben naponta volt minisztertanács!) ismertette *Jungert dr.* a külföld részéről a zsidók deportálása miatt megnyilatkozott ellenséges hangulatot. Jaross a legélesebben cáfolta a külföldi adatokat. *Imrédy* pedig azt követelte, a külügyminiszter inkább arra hívja fel a sem'eges követeket, hassanak oda, hogy az angolszászok és az amerikaiak szüntessék be a magyar városok bombázását. A minisztertanács végül is így döntött:

1. *Baky és Endre jelenjenek meg a minisztertanács legközelebbi ülésén és tegyenek jelentést a zsidókérdésről.*

2. *A bombatámadások ellen tiltakozzék a külügyminiszter.*

Június 21-én Baky László és Endre László államtitkárok megjelentek a minisztertanácsra és külön-külön jelentést olvas-

*) Minisztertanácsi jegyzőkönyv szerint.

***) Bárciházi Bárczy István népügyészégi vallomása és minisztertanácsi jegyzőkönyv alapján.

****) Sztójay népbíróági vallomása.

tak fel. Baky kijelentette, hogy az összegyűjtés egész folyamát Eichmannal pontosan letárgyalta:

„Minden pontos előkészítés és terv szerint történik, semmi baj r nines, a panaszok alaptalanok. Rendes körülmények között mennek a zsidók Németországba munkára. Magyarok, csendőrök csak a táborokig kísérik őket, a gettón belül és útközben a vonaton csak németek érintkeznek a zsidókkal.“

A két államtitkár, különösen Endre bővebb beszámolója, — amelyet a *Függelékben* közlünk, — rendkívül megnyugtató képet festett a zsidók helyzetéről. *Jungerth-Arnóthy* viszontválaszában éppen ezért gúnyosan megjegyezte:

„Ezek után igazán sajnálhatja az ember, hogy nem Zsidó és így ezeken a kedves kirándulásokon nem vehet részt.“

*

(Endre jelentése tehát a legjobbakat mondja akkor, amikor *Ferenczy* napi beszámolója hemzsegek az ilyesfajta adatoktól:

„A szolnoki gyűjtőtáborban özv. Neubert Lajosné zsidónót szökés miatt a németek lelőtték. Tíz, jórészt ismeretlen zsidó személy ismeretlen méreggel öngyilkosságot követett el. Valamennyi halálos ki-
4 menetelű volt.

A bácsalmási gyűjtőtáborban három zsidó személy halálosvégű öngyilkosságot követett el. Három agg zsidó személy aggregorivégelyengülés következtében elhunyt.

A békéscsabai gyűjtőtáborban négy halálos kimenetelű öngyilkosság és egy természetes haláleset fordult elő.*)

Ferenczy és a németek közö.ti „összjáték“ egy érdekes példáját is adjuk:

„A német biztonsági rendőrség kassai átvevő bizottságának jelentése szerint az egyes szállítmányok magyar kísérő őrsége olyan rémhírekkel ijesztgeti a szállítmánybeli zsidókat, hogy a németek majd, ha a határon túljutnak, kivégzik őket. Az egységes karhatalmi erők parancsnoka ennek megszüntetése iránt intézkedett.“**)

íme a — *humanitás!* Intézkedés történt, hogy a zsidókat „ne ijesztgessék“ — *a valósággal!*)

*

A két államtitkár után *Faraghó Gábor* altábornagy, a csendőrség felügyelője jelentette, hogy 20.000 csendőr vett részt a zsidótlanító műveletben és eddig mindössze 3 fegyelmi büntetést kellett csak kiszabni (!). A Népbíróság előtt „*hatáskör hiányával*“ védekezett tanúkihallgatása során *Faraghó Gá-*

*) Ferenczy jelentése 1944 jún. 29-ről.

**) Ferenczy jelentése 1944 jún. 17-én.

borrak hogy jutottak atrocitások tudomására, így a állítólagos kínzókamrák ügye is, — de az elrendelt vizsgálatokat „elszabotálták.“ (!)

Endre ezután, — Jaross cinikus, nyegle modorú nevetgélés közben — megjegyezte még, hogy „a zsidókat senki sem bántalmazza csak a gettóban saját magukból felállított rendőrség. Ez brutális és üli-veri őket“.

E kedvező referádák után *Sztójay* mégis szükségesnek látta jelentést tennie.

Ha mégis történnek hébe-hóba kilengések, felkérem a belügyn in' tér ur , hogy a kofmány intencióinak megfelelően humánusa történék a d portálás. Ne tegyenek 90 zsidót egy vagonba, mert ha gy-ket esetben ilyesmi megtörtént, miután kevés volt a vagon és a vártnál több zsidó, úgy az ilyen esetek a zsidóknál már megszokott általánosításra adnak okot!“

Mester államtitkár mutatott rá ezután a zsidókérdés kezelésének belpolitikai vonatkozásaira. Említette, hogy a keresztény egyházak vezetői közül többen jártak nála. Serédi Jusztinján kijelentette előtte, hogy túrhetetlen a helyzet, az egyház jövője forog kockán és ezért nem fogja tétlenül nézni az eseményeket. A protestáns püspökök hasonló szellemben nyilatkoztak. A különböző egyetemek rektorai és tanárai kétségbeesetten keresik fel őt neves professzorok üldözése miatt. Olyan hangok hallatszanak keresztény egyetemi tanárok részéről, hogy — ha vége nem lesz az üldözéseknek, — lemondanak katedráikról. Külön felemlítette több neves tudós és tanár nevét, akiket nemcsak a magyarság, de az egész művelt világ ismer. (A 96 éves Földes Bélát, Fejér Lipótot, stb.) Ezért a kultuirbotrányért nem vállalhatja a felelősséget. A belügyminisztérium a mentesítés végett beadott kéréseket nem intézi el, ha pedig kedvező elintézés történik, úgy rendszerint oly későn, amikorra az érdekelteket már deportálják. (Felemlítette Purjesz Béla és Rusznyák István szegedi egyetemi orvostanárok esetét. Elmondta, hogy bár Jaross aláírta kivételezési okiratukat, deportálásukat még sem lehetett megakadályozni, mert Szegeden a végrehajtó közegek kijelentették, hogy előttük csak az az írás érvényes, amit Endre, vagy Baky adtak.) A kultuszminisztérium részéről kéri, hogy a kultúrmunkások mentesítése ügyében sürgősen felterjesztést tehessenek a minisztertanácshoz és általában az egész zsidókérdés kezelését vegyék ki a belügyminisztérium hatásköréből!

(Antal István, a kultuszminiszter is jelen volt a minisztertanácson. Köztudomású volt, hogy a zsidókérdésben történt kegyetlenkedéseket nem helyeselte, sőt elítélte, de nyíltan a németekkel és bérenceikkel

kel Endre és Baký államtitkárokkal sze beszállni nem mert. Tény, hogy Sztójay erre a minisztertanácsra Antal kérésére hívta meg Mester Miklóst.)*

Imrédy is felszólt:

„Akárhogy is végzödjék a háború, a nemzetközi közvélemény, különösen az amerikai előtt súlyosan esik latba, hogy történt a zsidókérdésben. Elismerem, hogy *nagy cselekedet volt a zsidóktól megszabadulni*, ez azonban a fentiek miatt történjen humánusan. Miért csak szóbelileg és nem írásban történt Eichmannal a megegyezés. Egyéb ként a kormány a zsidók sorsa ügyében a felelősséget ossza meg az országgyűléssel, vigyék oda is ezt a kérdést s a felszólalásokat, a tárgy fontosságára való tekintettel írásba foglalva csatolják a jegyzőkönyvhöz !****)

Imrédy azután bejelentette, hogy Veeseenmayer felkereste őt s közölte hogy „*Németország igényt tart a deportált zsidók éle, miszer fejadagjára!*”

Szász Lajos szólott még röviden a tárgyhöz és hangsúlyozna, hogy „*az egyes sérelmeket nem szabad~eltülozni!*“

Sztójay zárószavaiban csupán két konkrét utasítást adott. Elrendelte dr. Zöldi Márton v. csendőrszádosnak az ország területéről való kiutast ását, s a belügyminisztériumot arra szölyította fel, hogy sürgösen intézze el a zsidók által beadott kivételezést kéréseket.***)

Ez lett tehát a „zsidókérdés tárgyalására“ egybehívott minisztertanács összes eredménye!

E minisztertanács után Sztójay felkeresi Veeseenmayert és külföldi lapkivágásokat mutat neki az auschwitzi borzalmakról. — „Na ja, ez ellenséges propaganda“, — tette mindjárt azonban ő maga hozzá. Veeseenmayer sietett ezt megerősíteni, — vallotta ő maga a Népbíróság előtt.

Hor hy viszont másnap közli már a nála kihallgatáson megjelent Faraghó altábornaggyal, hogy *nem engedélyez további deportálást!*****)

Június 26-án a kormányzó e'nöklésével *korona anács* volt. Horthy beszámolt a Pápa, a Nemzetközi Vöröskereszt és az amerikaiak tiltakozásairól. Ismertetett több súlyos esetet, ami tudomására jutott. (Tungsrám, Komárom, Kiskunhalas, stb.)

*) Mester Miklós közlése.

**) Népbírósági vallomások és minisztertanácsi jegyzőkönyv alapján.

***) Körülbelül 400 mentesítést adott ki összesen a belügyminisztérium, ezek legnagyobb részét Mester Miklós terjesztette fel tudósok, tanárok, művészek és írók ügyében.

****) Faraghó altbnagy közlése.

Felszólítására *Jungerth-Arnóthy* jelentette be, hogy milyen ellenséges Magyarországgal szemben a külföld a zsidókkal tanúsított bánásmód miatt. A kormányzó Faraghó Gábort vonja kérdőre a csendőrség magatartása miatt. *Faraghó* jelentést tesz intézkedéseire' és kiadott utasításairól. Hangoztatja, hogy a németek okai az előfordult súlyos atrocitásoknak. *Sztójay*. *Imrédy* és *Reményi-Schneller* a németek védelmére szólalnak fel. *Horhy* végül is szemelláthatóan elveszti türelmét és ingerült hangon így zárja le a vitát:

„Én ezt tovább nem tűröm! Nem engedem meg, hogy a deportálás továbbra is szégyent hozzon a magyarságra! Intézkedjen a kormány Bakynak és Endrének helyükről való eltételéről! A budapesti, zsidók deportálását pedig szüntessék be! A kormány tegye meg a szükségesség lépéseket!***)

(*Horthy a két államtükkáráról ezidőben már csak mint „két szadista gazemberről” beszélt, akiket nem lehet megfékezni !**)*

A koronatanácson elhangzott kormányzói kijelentésnek semmi foganatja nem lett. A kormányzó utasítása értelmében ugyan a következő napon (június 27.) újból *minisztertanácsot* tartottak, hogy a koronatanácsi határozat végrehajtásáról tárgyaljanak. *Jungerth* követ e minisztertanácson mindenekelőtt az amerikai külügyi hivatal demarsára hivatkozik. Rámutat azután arra, hogy Románia a nyugati államok kegyeinek elnyerése érdekében felajánlotta a saját zsidótörvényeinek enyhítését, 400.000 lei ellenében kivándorlást is engedélyez a zsidóknak. Hollán madridi ügyvivőnk előterjesztését ismerteti ezután a spanyolok javaslatáról a magyar zsidóság kivándoroltatása ügyében. Rámutat *Jungerth* a továbbiakban arra, hogy Szlovákiát 1939., Romániát 1940. és Bulgáriát 1941. években szállották már meg a németek, mégis Szlovákiában ma is van 18—20.000, Romániában 250—300.000, Bulgáriában pedig 40.000 zsidó. Kérdi, miért kell tehát nálunk, — ahová csak 1944-ben vonultak be a németek, — ilyen *hihetMen tempóban* zsidótlanítani, s ezáltal az egész semleges világ haragját magunk ellen kihívni? Előterjesztése végén a pápai nuncius és a keresztény egyházak kívánságának megfelelően a kikeresztelkedett zsidóknak könnyítéseket javasolt, továbbá elfogadásra ajánlotta a, Nemzetközi Vöröskereszt által a svájci követ révén előterjesztett javaslatot.

*) *Jungerth-Arnóthy* közlése.

**) Kovács Istvánné egyet, tanár nevének a Népbíróságon tett tanúvallomása szerint is.

Heves vita fejlődött ki. Többek között *Reményi-Schneller*, *Jurcsik* és *Imrédy* ellenzik a javaslat elfogadását. Végül *Jams* élesen tiltakozott a külügyminisztérium beavatkozása ellen a zsidókérdésbe, ami belügyi kérdés. (Jaross bejelentette lemondását is, majd visszavonta azt.) Végül a minisztertanács részben *hozzájárult* a külügyminiszter helyettesének előterjesztéséhez, *de semmit sem tett a deportálás beszüntetésére*. A németekkel nem is merték közölni a kormányzó álláspontját. *) S a vidéken teljes erővel folyt tovább a IV. és V. „tisztogatási akció“, amelynek során *a Dunántúlról még több mint 120.000 zsidót deportáltak*.

Belpolitikai kérdések is rövidesen közrejátszottak azonban, hogy a kormányzót végre erélyesebb közbelépésre bírják. Imrédyék és Bakyéék között kiélesedett a helyzet. *Rátz Jenő* ismerkedes, a Sztójay-kormány miniszterelnökhelyettese úgynevezett „*Nemzet-mentő szervezet*” létesített, amelynek egyik vezető tagja *Görgey Vince*, az Új Magyarország munkatársa, elérkezettnek látta az időt a kormányzó elleni fellépésre. Baky László lelkes híve volt ez a fiatalember. Ezidőben Bakyéék és a kormányzó között is több ízben nézeteltérések merültek fel. Baky államtitkár valóban a kormány legszélsőségesebb tagjai közé tartozott, s pártja a vezetést szerette volna német segítséggel magához ragadni. *Görgey* június 29-ről 30-ra virradó éjszaka *bárcziházi Bárczy István* ellen merényletet kísérelt meg végrehajtani. *Láng Kornél* nyilas repülőszázados a szentendrei Goldberger-villában nyaraló államtitkártól azokat a kulcsokat akarta megszerezni, amelyek felhasználásával a miniszterelnökségről vezető alagutakon lehetett közvetlenül a kormányzó lakosztályába eljutni. E kulcsok birtokában a kormányzót. — Imrédyék szerint, — Baky foglyul akarta ejteni és *állampuccsot* akart megkísérelni.

Mint ismeretes a Herényiét nem sikerült. Ennek ellenére Bakyéék tovább folytatták a csendőrök összpontosítását. Július első napjaiban feltűntek Budapest utcáin a kettesével-hármasával sétáló, felfűzött szuronyú csendőrök. Hivatalosan is közzétették:

„*A fővárosba 1600 csendőrt összpontosítottak azzal a rendelkezéssel, hogy ellenőrizzék a zsidóság csillagos házakba való költöztetésének pontos végrehajtását.*”

Ezzel a hivatalos magyarázattal kívánták ismét elködösi-

*) Minisztertanácsi és koronatanácsi jegyzőkönyvek alapján.

teni valódi céljaikat: *a budapesti zsidóság könyörtelen deportálását!*

A budapesti zsidóság deportálását *Endre László* és *Eichmann Adolf* a csendőrség vezetőjével, *Faraghó Gáborral* június vége felé tárgyalták le. Az volt a tervük, hogy július 2-án csendőrségi zászlóavatási ünnepét rendeznek. A galántai csendőrkormányzatot kap zászlót. A kormányzó felesége lesz a zászlóanya, s az ünnepséget a Hősök-terén tartják meg. Ezután „*bárom napi khnenő*“-X. kap a csendőrlégénység, hogy a várost megtekintse, valójában szemrevételezze és tájékoztódjék a csillagos házak elhelyezése felől. A nyilvános zászlószentelési ünnepséget azonban a kormányzóság „repülő-veszély” miatt lefújta.

Tölgyesy Győző és *Paksy-Kiss Tibor* csendőrezredeseket *Faraghó* úgy utasította, hogy az előbbi vezetése alatt a *biudapestkörnyéki* zsidókat a galántai csendőrzászlóalj, az utóbbi vezényletével pedig a *budapesti* zsidókat a galántai honvédszászlóalj és a nagyváradai csendőrtanzászlóalj fogja deportálásra összehozni. A részleteket *Pélerffy Jenő* csendőrezredes, — nagyváradai tapasztalatai alapján, — dolgozta ki Paksy Kissel együtt, s június 28-án közölte Ferenczyvel. Majd *Endre* a szokásos értekezletet is megtartotta a Megyeházán.

Július 7-én *Horthy* magához rendelte *Faraghó* s arra utasította, hogy a csendőrök azonnal hagyják el a fővárost, s ugyanerre szólította fel beszéd kíséretében a csendőrök törzse tisztjeit is

Aznap éjjel a Pannónia-szállóbeli lakásáról *Tölgyesy* katonai gépkocsit, — amelyet géppisztolyos motorosok kísértek, — felvitte a Várba. Ott *Lázár* vezérőrnagy közölte vele hogy kormányzó parancsára ő vette át a *főváros katonai főparancsnokságát*, utasítja, hogy embereivel hagyja el Budapestet. Hajnali 4 órakor ugyanígy vitték fel a várbá *Paksy-Kiss* ezredest, aki hasonló parancsot kapott. Ugyanakkor hajnalban *Bakay Szilárd* vezérezredes, budapesti hadtestparancsok *Faraghó Gábor* altábornaggyal kívánt érintkezésbe jutni, megállapítani, hogy mivel foglalkozik? Sem hivatalában, sem a csendőr'aktanyában nem találta, lakásán hívta fel. *Faraghó* közölte, hogy „ágyból csengette fel a telefon”, mire *Bakay* megnyugodva, szó nélkül letette a kagylót!*)

*) *Ferenczy* részletes rendőrségi vallomása alapján. *Faraghó* cáfolja, hogy ő *Eichmannal* és *Endrével* deponálási tárgyalásokat folytatott volna!

Július 8-án, amikor már több, mint 3000 csendőr volt összpontosítva Budapesten, reggel 9 órakor váratlanul megszólaltak a szirénák, — anélkül, hogy előzetesen a rádió elleneséges repülőgépek közeledését jelezte volna. A lakosság a szokott módon a pincékbe vonult. Semmi nyoma nem volt, hogy légitámadás érte volna Budapestet, vagy környékét: a riadó* mégis órákig tartott. Délben 12 óra után szólaltak meg a feloldást jelző szirénák. Röviddel később pedig már elterjedtek a hírek: *Bakýék csendőreit sikerűt eltávolítani, a puccs meg- hiúsult!*

Csakugyan ilyesmi történt: *ezúttal még a Horthy Miklós-hoz hűséges hadcsoport erősebbnek bizonyult a Baky-féle csendőrségnél.* Ni esztergomi 1. harcokcipótezered Lakatos Géza vezérezredes és Lázár Károly testőrvezérőrnagy utasítására páncélosaival és tankjaival felvonult és támpontszerűen megszállotta a fővárost.*) Ez a tüntetés elegendő volt ahhoz, hogy a Várban és a böszörményi-úton összpontosított csendőrség nem teljesen megbízható tisztikarát kiemeljék, legénységét pedig beültetett megbízható tisztekkel elvezényeljék. A tartalékként felhozott szegedi 9. gyalogezred bevetésére már sor nem került...

Imrédy a „Baky-puccskísérlet“ bukása utáni napon, július 9-én Péccsett tart nagy beszédét:

— *A kalandos terveket kergetők tegyék félre kisdéd játékaikat nyugalmasabb időre. Semmi szükség nincs puccsistákra!*

A tárcanélküli közgazdasági miniszter beszél azonban a zsidókérdésről is:

— *Ez egy határozott operáció volt! A külföldön elterjedt rémhírekkel szemben azonban kijelentem, hogy sem a magyar hatóságok, nak, sem egyetlen magyar embernek kezéhez egyetlen csepp zsidóvér sem tapad!*

A pesti zsidók sorsában fordulatot hozott végre július közepe. A németek a Baky-Endre társaság segítségével a koronatanácsi határozat ellenére sem hagyták abba a zsidók deportálását. Tulajdonképpen július 10-re állapították meg a németek a budapesti zsidók deportálásának kezdőnapját. A hadihelyzet ekkor már siralmas volt Németországra nézve. A Baltikumot fel kellett adni és a nyugati invázió nagy anyagcsatája is eldőlt-

*) 80 különböző típusú harcokcsit vonultattak fel Óbudán, s az Albrecht, Andrásy és Ferenc József laktanyában riadókézsültségbe helyeztek 2000 főnyi golyószóróval és géppuskával kitűnően ellátott, teljesen megbízható osztagokat. (Beleznay vezérkari ezredes vallomása.)

nek látszott az angolszászok javára. Ott állottak azután az oroszok is a Kárpátok előtt. Éppen e napokban kezdődött meg Tamopol és Luck térségében a Szovjet 1944. évi nyári nagytámadása. Horthy és katonai tanácsadói ekkor eszméltek végre arra hogy *Németország a katonai összeomlás küszöbéhez érkezett el.*

Ez a felismerés, valamint a „Baky-puccs“ fölötti könnyű győzelem felvillanyozta a kormányzót és környezetét. *Szembe mertek szállni a zsidókérdésben is a németekkel.*

*

A kormányzó ekkor végre már „tisztábban“ (!) látta a zsidó problémát is, annak ellenére, hogy Sztójay még mindig váltig hangoztatta: *„miután a németek állandóan munkásokat kérnek Magyarországról, azért küldi ki és adja át a zsidókat a német hadfelszerelési gyárakban való foglalkoztatásra.“* Ennek végrehajtására, — mondotta, — adtak Jaross, Baky és Endre belügyi triumvirátusnak teljhatalmat.

Valójában Sztójay és miniszterei *nagyon jól tudták,* — emlékezünk például a református egyházzal folytatott tárgyalásokra is, — hogy 'az aggok és gyermekek, rokkantak és betegek elszállítása ez egészséges, munkabíró férfiakkal és nőekkel nem munkábaállítás céljából történik, hanem *a kiszállítottak legnagyobb hányadát azonnal, a többit pedig fokozatosan Auschwitz-Birkenau gázkamráiban semmisítik meg.*

Horthy ekkor már nem fogadta el Sztójaynak és Jarosznak azt a magyarázatát sem, amelynek — szerinte — eleinte hitelt adott: a nőket és gyermekeket, valamint aggokat azért viszik el a munkabíró férfiakkal, mert a zsidóknak *„túlfejlett családias érzése folytán nagy fájdalmat okozna a családtagjaiktól való embertelen elszakításuk.“* S talán már nem hitt Eichmann közlésének sem, aki szerint a zsidók családtagjait azért viszik ki, hogy *„a férfiak munkaközben a nagy erdőben ne szökjenek meg.“* Ebben az időben már fia, *iff. Horthy Miklós* útján állandóan megkapta a Zsidó Tanács, illetőleg Intéző Bizottság hiteles beszámolóit a való helyzetről. Jaross Sztójayval egyetemben ugyan még mindig konokul hangoztatta, hogy a zsidók beadványának tartalma valótlán, mindez csak *„szokásos gyáva zsidó rémhírterjesztés“.* A kormányzót azonban ekkor már hasztalan próbálták „félrevezetni“. Segítségül hívták ezért Veessenmayert is, aki ugyancsak tagadta a kormányzó által neki felmutatott adatok valóságát.

Angelo Rotta pápai nuncius elnöklésével viszont konferenciát tartottak a semleges országok budapesti követei és ez az értekezlet is újabb tiltakozást juttatott el a Sztójay-kormányhoz, követelve az embertelen zsidóüldözés és deportálás azonnali megszüntetését.

*

Végül is a kormányzó, — befolyásoltatva a nadihelyzet erőteljes fordulatától,*) a „Baky-puccs“ fölött aratott „győzelemtől“, a keresztény egyházak nyomatókos, a külföld fenyegető

*) A szövetségesek inváziója ekkorra már döntően előrehaladt!

fellépésétől, a semleges államok budapesti követeinek tiltakozásaitól, valamint saját hozzátartozóinak sürgetésétől, — hivatta Sztójay-miniszterelnököt és július 7-én kiadta most már „határozott utasítását: *a zsidók további deportálását meg kell szüntetni!* (A kormányzó döntése után az Intéző Bizottság három tagja: Stern, Pető, Wilhelm. Wallenberg útján a svéd királynak hálaadó, egyszersmind további beavatkozásáért könyörgő levelet írt, amelyet külön kurír vitt Stockho'mba.)

Az utolsó hivatalos deportálóvonat a békásmegyeri HÍV állomásról július 8-án, szombaton éjjel indult el. A budakalászi téglagyárban összpontosítanak a Pes:környék (Újpest, Kispeszt, Pesterzsébet, stb.) zsidóságát, valamint a pünkösdfürdői álmásra hajón hozott csepeli különböző táborokban összegyűjtött 17.500 külföldi, vidéki és budapesti zsidót.*) (Ekkor került deportálásra a budapesti ügyvédek és újságírók Csepelen hetek óta raboskodó csoportja is.) Monoton 7500 zsidót gyűjtöttek egybe az ottani téglagyárba és deportáltak ugyanakkor.

Július hó folyamán tehát közvetlenül szerezhetett immár tudomást a főváros keresztény közönsége is a deportálás borzai mairól. Most már a hivatalos hatóságok sem állíthatják, hogy „*a vidék távolsága akadályozza meg őket a közbelépésben*“. Itt, a főváros közvetlen környékén, a kormányzó, a kormányhatóságok és *Budapest egymillió keresztény lakosságának közelében* ütötték-verték a csendőrök a zsidókat és a szinte meztelenre kirabolt áldozatokat, — nyolc napon át, — sokszor százával gyömöszölték be a vasúti szerelvényekbe, hogy utolsó útikra elinduljanak. S aznap jelenik meg a *Magyarországban* ez a cikk:

„Alig akadt még intézkedése a törvényes kormánynak, amelyet a lakosság széles rétegei oly örömmel üdvözöltek volna, mint a zsidók jogainak korlátozása.“

A németek július első hetében siettetik az itteni bevagonizációt. A békásmegyeri táborparancsnok, Andrassy csendőr őrnagy készségesen támogatja ezt a kívánságukat. Itt van Wisliceny, itt van Ferenczy, akik addig is mindenütt megjelentek, ahol deportációra került a sor. Sürgős nekik a munka: július 10 re, — mindenki úgy tudja, — kezdődik a nagy budapesti deportáció!

*) Július 3-án csendőrök az Üllői-úton és környékén közel 3000 csillagos egyént fogdosnak össze, a Ludovikában gyűjtik egybe áldozataikat. Innen Csepelre kerülnek, majd Budakalászin át deportálásra!

(Alig néhányan menekülnek meg Békás megyerről és számolnak be az ottani borzalmakról. Ezek „jobbérzésű” csendőröket vesztegettek meg s azzal jelentkeztek, hogy ők tulajdonképpen keresztények, akik tévedésből kerültek a békás megyeri táborba. Kérték, csendőr kísérettel engedjék őket Budapestre, hogy okmányaikat elhozhassák. Egyes csendőrök átlag 5.000 pengő ellenében hazakisérték és otthon hagyták a Békás megyerről okmányaikért visszaengedett zsidókat. Miután azonban a táborból való távozáskor feljegyezték a csendőr neve mellé, hogy hány zsidót bíztak gondjára, egyszerűen az *utcán fogott magának egy másik csillagost és azt vitte cserébe vissza Békás megyerre.* A kutatásokat ugyanúgy hajtották végre, mint hetekkel előbb a nagyváradai és a többi vidéki gettóban. Villanyozó erősárammal kínozták azokat, akik vonakodtak felvilágosítást adni vagyonuk rejtékelyéről. Akinél pedig a ruhák belésében, válltömésében elrejtett ékszerre, vagy valutára bukkantak, azokat *Andrássy* csendőrőrnagy utasítására a 70—80 fokos természetes hőforrás alá kényszerítették. Igénybevették a kínvallatások ismert egyéb módszereit is ...)

Az V. tisztogatási akció során a szombathelyi III. és pécsi IV. csendőrkerületek területén a koncentrációs táborokba való beszállítás június 30-án befejeződött. *) Deportálásra került július 4—6. között 10 vonattal 29.556 személy. Július 6-ig bezárólag tehát 193 vonattal 410.223 zsidófajú egyént szállítottak ki a Ferenczyék által lebonyolított akció során. **)

E szállítások megtörténtével 147 itonaMal 434351 zsidó deportálását jelenti Ferenczy László alezredes.

Eichmann július 8-án megdöbbenéssel értesül Endrétől arról, hogy a kormányzó által Sztójaynak adott utasítás értelmében, — amelyet a miniszterelnök Serédi hercegprímáshoz intézett néhány soros éveiben is megerősített, — *elmarad a budapesti zsidók soronkövetkező deportációja:*

„Hosszú gyakorlatom alatt először történik ilyesmi velem, — hangoztatta Ferenczy előtt is fuldokolva a dühtől, — ez, nem járja, nem ez volt a megegyezés, ebbe nem lehet belenyugodni!”

Meg kell jegyeznünk, hogy a további deportálás végleges elmaradását a kormány a németekkel nem merte közölni.

Sztójay így állította be a dolgot: hivatkozott a külföldi követek demarsára, valamint a hazai keresztyén egyházak követeléseire. Bejelenti, hogy a magyar ipar sem nélkülözheti teljesen a zsidó munkaerőket. Elősorban a megkeresztelkedett zsidókat kívánják visszatartani e célra, s közli, hogy *ilyenirányú összeírást fog elrendelni.*

Jaross, — Horthy utasítására, — július 8-án Bakytól meg-

*) Ferenczy jún. 30-i jelentéséből.

**) Ferenczy júl. 9-i jelentéséből.

vonta a közbiztonsági és Endrétől a zsidóügyek feletti intézési jogot. Mindketten szabadságra mennek és a csendőrök elvonultak. Így Eichmann — *egyszerűen tehetetlenné vált!* Himmlerhez fordul döntésért. Utasítására tárgyalásba kezd Előbb azt kéri, hogy a kormány egyezzen bele a budapesti VII., VIII. és IX. kerületi zsidók deportálásába. Majd meglegedően egvelőre 10.000 budapesti zsidóval. Nyilván nem akar tétlenkedni! Az elutasítás után csakugyan maga lát munkához. A kistarcsai fogolytábor likvidálásához kezd, — úgy érezte, — ehhez elegendő erővel rendelkezik.

A németek — mint mondtuk — bevonulásuk napján azonnal összefogdosták a budapesti zsidókat, elsősorban a pályaudvarokon és a villamos megállóknál. Úgy az érkezőket, mint az utazni szándékozók minden indokolás és igazolás nélkül összeszedték és elszállították a toloncházon keresztül Kistarcsára. Kistarcsán így 2.000 embert zsúfoltak össze, akiknek az ellátásáról a Pártfogó Irodának kellett gondoskodni, amely már évek óta fenntartotta a garanyi, csörgői, ricsei, nagykanizsai táborokat, ahová azok a zsidók kerültek, akiknek állampolgárságát nem ismerték el, továbbá a menekült német-lengyel, osztrák, cseh zsidók. Az élelmezés az Orthodox Népasztalon keresztül történt, amely ilyenmire be volt már rendezkedve, miután évek óta ők élelmezték a toloncházba internált zsidók ezreit. Kistarcsára március 25-e körül kiszállították a 280 *túsz*t (prominens zsidók, ügyvédek stb.) is, akiket addig a németek a Rökk Szilárd-utcai rabbiképző intézetben őriztek. A kistarcsai internálótáborban öt nagy emeletes pavilon volt, amelyből gyet lefoglaltak a németek a katonai foglyok számára. Itt őrizték ugyanis az egész német megszállás ideje alatt a német Wehrmacht az SS fogházzal büntetett katonáit. Ezek részére külön német őrség volt, akik lefektettek külön telefonvonalat is a budapesti német parancsnoksághoz közvetlen összeköttetés céljából. A megmaradt 4 pavillonból az egyikben voltak a *régi őrizetesek* (munkakerülők, csavargók, utcalányok, s esztendőök óta internálást szenvedő kommunisták és szocialisták). A középső ú. n. nagy „B” pavillont lefoglalták a túszok számára. Ezeknek neve a táborban rövidesen, éppen emiatt „*békek*” lettek. Különítges elbánásban volt részük, munkára nem voltak kötelezve és a Rökk Szilárd-utcaról elvitt 10 fiatal rabbiképzős növendék takarított rájuk. Kivételképen szalmazsákon, ágyon aludtak.

A második fogolykategória az ú. n. „*gestaposok*” voltak. Ezek nem voltak túszok, de a németek fogták el őket és a pestvidéki törvényszék fogházán keresztül kerültek oda, ahol rövidebb-hosszabb időt töltöttek. Ezeket Kistarcsára speciális német rabszállító autókon egy *Lenke* nevű SS tiszthelyettes, a pestvidéki fogház hírhedt főfoglára vitte.

A Gestapo-foglyok között, — akiknek létszáma 800—1000 között váltakozott, — voltak érdekesebb csoportok. Így pl. a Szabolcs-utcai zsidó kórház röntgen-osztályának szinte teljes személyzete, orvosok és segítőszemélyzet, akiket a Gestapo azért tartóztatott le, mert megvádolta őket, hogy a röntgengépek között rádió leadóállomást tartottak. Azután ilyen külön csoport volt még j z ú. n. „MÁK” csoport, ezek a

Magyar Általános Kőszénbánya tisztviselői és mémőkei közül voltak egyesek, akiket szabotázssal vádoltak.

A harmadik kategóriába tartoztak a magyar hatóságok által elfogott és Kistarcsára internált foglyok, továbbá a március 19-én és 20-án az állomásokon elfogott zsidók. Ilyen magyar fogoly transzport volt pl. az a társaság, amelyet a nyár folyamán egy napon az utcai telefonfülkéknél szedtek össze, az utcai telefon használata miatt.

A tábor állandó létszáma 1500—2000 fő között mozgott. Az első nagy létszámcsökkenés április 28-án következett be. A zsidó tanács állandó kérésére a belügyminiszter elrendelt, hogy revízió alá vegyék azoknak az ügyét, akik ellen semmi más vád nem volt, mint az, hogy március 19-én és 20-án érkeztek Pestre, vagy akartak Pestről elmenni. Vegyes belügyi és rendőri bizottság szállt ki, kihallgatta az emberek .százait, megállapította a tényállást, és közölte az internáltakkal, hogy szabadon lesznek bocsátva. Szabadonbocsátás helyett azonban április 28-án hajnalban megjelentek a Gestapo pribékjei, felverték az egész tábor, másfélezer embert bevagoniroztak és deportáltak. *Ez volt az első magyarországi deportáló vonat.* (Utasai között volt Vázsonyi János is.)

A deportált szállítmány távozása után a tábor létszáma 350—400 főre csökkent le. Ezt azonban hamarosan újabb letartóztatásokkal: csillag nem viselés, továbbá csillag nincs elég jól felvarrva, kávéházban talált zsidók és más hasonló címeken, továbbá az ú. n. Gestapo-foglyok kiszállításával, ismét felduzzasztották másfélezer főre. A tábor parancsnoka *Vasdényei István* rendőrfelügyelő a körülményekhez képest emberséges és megértő magatartást tanúsított. Annál kevésbbé lehet ezt elmondani helyetteséről *Jámorfi főfelügyelőről*, aki saját maga is gumibondai verte az embereket. A tábor gondnoka *Szemző Flórián* és helyettese *Kenyér* irodatiszt, rendesen viselkedtek. Komiszkodtak azonban a Gestapo emberei, akik nap, mint nap jöttek ki autókon, revíziót tartani. A táborhoz be volt osztva egy *Varga* nevű detektív-csoportvezető, akit azonban ismeretlen okok miatt június elején letartóztattak. Vele egyidejűleg letartóztatásba került a Pártfogó Irodának naponta kijáró tisztviselője, *Gál Miklós* is. Rövidesen ellene a főkapitányságon az eljárást beszüntették, a beszűntető végzést előtte felolvasták, de nem helyezték szabadlábra. Elvitték a toloncházba, majd Sárvárra és onnan a nyár folyamán Németországba deportálták. Azóta nincs hír róla.

Gál letartóztatása után *dr. Bródy Sándor*, a Pártfogó Iroda osztályfőnöke vette át ezt a posztot, s a táborba új detektív is került, *Vásárhelyi* csoportvezető, akinek segítségével Bródy megszervezhette végre a foglyok levelezését. Naponta 3—400 cédulát vitt magával. Ezt az ottani internáltakon keresztül becsempészte az őrizeteskhez is. A válaszokat az üzenetcédula másik oldalán megírva másnap visszahozta. Pénzküldeményeket, okmányokat, hamis okiratokat is csempészett be, amelyekkel szabadultak mint árják, vagy mint árjapárják, valamint 14 éven aluliak. Az elbocsátások sohasem úgy történtek, hogy az illetők szabadlábra kerültek, hanem úgy, hogy a Pártfogó Irodának adták át további őrzés végett és ezért a Pártfogó Iroda volt felelős, bár őket minden további nélkül szabadon bocsátotta. (Vasdényei révén sikerült még 30 esztendősb embereket is mint 14 éven aluliakat kicsempészni és nagyon sokszor kisgyermek mellé a szülőket is.)

Július 12-én *Vasdényei* bizalmasan közölte Bródyval, hogy a Ge-

stapo tisztjei tudára adtak, 14-én réggé egy újabb internáló vonat megy Kistarcsáról. Ebbe a küldeménybe Kistarcsa 1,000 embert kell, hogy adjon és további 500 embert a Röck Szilárd-utcai kiegészítő toloncház. Amidón a Gestapo pribékjei megállapították, hogy a két helyről csak 1450 embert tudnak összeszedni, a hiányzó 50 embert Horthyligetrol rendelték be az ott internálásban lévő újságírók és ügyvédek közül. Paranes szerint a három helyről érkező társaságnak a budapesti toloncházban kellett találkozniok és onnan történt a bevagonirozásuk is. A Tanács értesítette a kabinetirodát, a külföldi követségeket, a hercegprímást és mindezek akcióba is léptek. Ennek a közös munkának eredménye volt. A kormányzó hivatta Jarost, aki kijelentette, hogy az egészről semmit sem tud, egy órán belül tisztázza a tényállást.

Rövidesen kénytelen volt elismerni, hogy *i kormányzó akarátával szemben a németek folytatják a deportálást és pedig azért nem Budapesten, hanem csak a kistarcsai táborból, meri csendőr-segítséggel már nem rendelkeztek.* Eichmannak, illetőleg Wislicenynek így mindössze csak 150 SS-pribék állt rendelkezésre és ennyi emberrel a 200.000 pesti zsidó ellen semmit sem mert elkezdni. Ezért rohanták meg meglepetésszerűen a távolesó es csak néhány rendőrrel „védett“ kistarcsai tábor.

A kormányzó utasítja Jarost, hogy ha kell *karhatalommal vessen véget a további deportációnak*, ha pedig a vonat Kistarcsáról már elindult volna, ahol éri, tartóztassa föl és irányítsa vissza. Jaross Ferenczy >ek továbbbítja a parancsot, ennek helyettese Lulay százados csendőreivel kivonul.

Az időközben elindított vonatot *Hatvanban* utolérte a visszafordítás! parancs és így a vonat még aznap este visszaérkezett Kistarcsára. Mind az 1.500 ember oda érkezett vissza, azok is, akik azelőtt a Röck Szilárd utcában, illetve Horthyligeten voltak.

(Íme tehát újabb döntő bizonyíték arra, hogy a kormányzó és a kormány tudott érvényt szerezni zsidó-kérdésben is álláspontjának. Ha akart és jóké pen, ha mert...)

Eichmann megdöbbenése fokozódik: a kormányzó *fegyveres jenyeguetudzéssel* (!) meri megíusítani az ő és az SS intézkedéseit? Úgy érzi, hogy a Gestapo és az SS tekintélye forog kockán. Az Intézőbizottság információi szerint valósággal toporzékolt az újabb kudarc miatt. A kormányzó környezetében és a belügyminisztériumban lévő besúgótól hamarosan megtudja, hogy a kistarcsai vonat elindításáról dr. Bródy útján szerzett tudomást az Intéző Bizottság és ők lármáztak fel mindenkít, akit csak lehetett

Július 19-én reggel 8 órára Eichmann a Svábhegyre rendeli fel az Intéző Bizottság valamennyi tagját. Előbb órák hosszat várakoztatják őket egy szobában, amelyet nem volt szabad elhagyniok. A telefont lezárták, senkivel sem érintkezettek. Végül Eichmann helyettese, *Huntsche véget* érni nem akaró, semmitmondó tanácskozást folytatott velük többek közt arról, hogyan lehetne a zsidóságban támadt pánikhangulatot megszüntetni mozi és színházi előadások rendezésével? Egész délután, este 7 óráig tartott ez a furcsa „tanácskozás“. Másnap megérkezett a magyarázat: amíg a Tanácstagokat a hegyen visszatartották, váratlanul nagyobb Gestapo-különítmény szállta meg a kistarcsai tá-

bort. Birtokukba vették a telefont és Vasdényeit nem engedték irodájából kimenni. *Novak* SS parancsnok azzal a kérdéssel fordult Vasdényeihez: „*Baky államtitkár itt van-e már?*” *Baky* azonban nem volt ott és Vasdényei nem is tudott róla, hogy *Bakynak* oda kellene érkezni. *Novak* erre leült és várt. Nem sokára megjelent azután *Ubrizsi Pál* rendőrségfoglalmazó, a *Rökk Szilárd-utcai* kiségitő toloncház parancsnoka, aki felmutatott egy levelet, amely szerint *Baky* őt bízta meg a tatát teljhatalmú képviselével. írott rendelkezés is volt nála, mely szerint az összes kistarcsai foglyok átadandók a németeknek deportálásra. (íme újabb bizonyíték *Bakynak* a németekkel való kapcsolataira! Ez az adat sem szerepelt ügyének tárgyalása során.)

Ezekután *Novák kapitány* elrendelte a sorakozót. Vasdényei időközben kapacitálni kezdte. *Novák* ragaszkodott a 1.500 as transzporthoz, arra hivatkozva, hogy annyian fordultak vissza. Az 1.500-ból azonban 17-én, tehát két nappal azelőtt, a belügyminisztérium rendeletére 280 fő át lett helyezve *Sárvárra*, mivel *Tarcsa* túl volt zsúfolva. Vasdényeinek sikerült kialakadni azt, hogy ezt a. 280 főt leszámítsák, ne kelljen a német követelje-rszerint a *B-pavillon* túszeit is átadni, és így 1220 emberrel indult el ismét a transzport.

Miközben ezek a tárgyalások folytak, a németek meglátták *Bródyt* az irodában. Az ugyancsak jelenlévő *Lemke* elhatározta, hogy őt is magukkal viszik, mert már túlsók borsot tört az orruk alá, s nehogy ismét hírt vihessen a folyamatban lévő akcióról. Vasdényei a németek utasítására saját rendőrimokáival kísértette ki, de intézkedésére nem az udvarba vitték a foglyok közé, hanem a lakásához vezető kis oldalajtón keresztül megszöktették. Azonnal *Pestre* utazott. Késébeesetten szaladt a *Síp-utca*ba, a zsidó tanácshoz, de nagy megdöbbenésére a tanácsstagok közül senkit sem talált ott. Este fél nyolckor, amikor már visszaérkezett a kistarcsai német különítmény azzal a hírral, hogy a vonat elment, helyezték szabadlábra őket. Az elszállítás rettenetes jelenetek közepette, a foglyok ütelgelése és bántalmazása mellett történt. *Teherautókon Rákosra* vitték, s ott 80—90-enként préselték vagonokba a szerencsétleneket. A vonat útirányáról később jelentések érkeztek.*) Ugyanis kidobtak a vonatból cédulákat és ezeket jóérzésű emberek továbbították a *Pártfó*gó Irodába. így kaptak üzenetet *Mezőnyékről*, *Hidasnémetiből*, *Kassáról*. A vonat gyorsvonat! tempóban haladt és 12 óra alatt kicsempézték az ország területéről, *Auschwitzba*.**)

*

A németek tehát nem respektálták a kormányzó akarátát, de csak ilyen rajtaütésekre volt erejük, a pesti zsidók deportálásához szükséges karhatalom nem állott rendelkezésükre...

*) A transzport egyik tagjának, *Pollák Sámuelnek* útközben csodálatos módon sikerült a vagonból kijutni. Visszaszökött *Kistarcsára* azzal, hogy „ott érzi legbiztosabban magát”. Vasdényei újból felvette a standba. *Pollák* is beszámolt az út részleteiről. (*Dr. Bródy közlése*.)

**) *Stern Samu*, *dr. Pető Ernő*, *dr. Bródy Sándor*, *Ferenczy László*, valamint *dr. Bálint Mózes* és fia *Bálint Ákos* kistarcsai túsok vallo-mása alapján.

VIII.

A keresztény egyházak, a nemzetközi szervek, a semleges követések és a kormányzó védelme alá igyekeznek húzódni a fővárosi zsidóság nagyobb része.

A július a fővárosi zsidóság számára a deportálási izgalmtól eltekintve is igen mozgalmasan zajlott le. Nagy László fővárosi bizottsági tag, — később nyilas államtitkár, — megsürgeti az üresen maradt zsidó lakások szétosztását. Megszervezik erre a lakáskormánybiztosságot. Élére a kisvárdai pogrom előidézője, vitéz *nemes Haynal Alajos* vezérőrnagy kerül. A „Don oroszlánja” naponta nyilatkozik, de a lakáskérdés rendezése nem halad előre, olyan óriási tömegű igénylő jelentkezik. A nyilas lapok nagy cikkeken számolnak be:

„A poloskaveszély a fővárosban sohasem látott arányokat öltött. A budapesti zsidók összekölttetése óta kettőzött erővel jelentkezett Budapest nyári problémája, a ciánozás. A megüresedett zsidó lakásoknak majdnem 100%-a poloskás és ez komoly nehézség elé állította a beköltöző keresztény közönséget.”

Újabb rendelet-tömeg árad e hónapban is a zsidóság felé:

Hatalmas plakátok állapítják meg a lakásért jelentkezők jogosultságát és sorrendjét. A zsidók vagyonával kapcsolatos kérdések szabályozásáról rendelet jelenik meg, amely ajándékozást nem tesz lehetővé, *hanem a zsidó vagyont a nemzet számára kívánja biztosítani.*

Az *Országos Hadigondozó Szövetség* felhívást bocsát ki és ebben közli, hogy a hadiárvak a jövőben *zsidó felajánlótól nem fogadnak el támogatást.* Az ilyen adományokat visszautasítják. Kérik tehát, hogy a magyar keresztény társadalom fokozottabban támogassa a hadiárvakat.

A *Lakásügyi Kormánybiztos* rendeletére július 31-én összeírják a zsidóházakban lakó nemzsidó főbérloket, albérloket és ágyrajárokat, átköltöztetésük ügyében. (Ez összeíráson kívül sohasem történt az átköltözés ügyében további intézkedés.)

Országszerte rendőri felügyelet alá helyezik a *vegyesházásokat*, a vidéken mindenütt, — a fennálló rendelkezés ellenére, — csillagviselésre kötelezik őket, lakásukat csak meghatározott időkben hagyhatják el, hetenként jelentkezniük kell az elsőfokú rendőrhatóságnál, rehdőri engedély nélkül lakóhelyükről el nem utazhatnak.

«

Újból megkezdődik a harc a nyilasok és Imrédy között. Imrédy zsidószármazásának kérdése a kiadott nyilatkozattal csak látszólagosan jutott nyugvópontra. A propaganda zsidószármazása miatt ellene tovább tart. Július 4-én rendelet tiltja meg, — részben emiatt is, — pártjelvényeknek, vagy jelmondatoknak nyilvános tárgyakra való mázolását.

Ettől a rendelettől remélte a zsidóság is, hogy megszűnnek azok a különböző gyalázkodó feliratok, amelyekkel a nyilasok Imrédyn kívül főképen őket becsmérték. Az intézkedés természetesen semmit sem

változtatott a helyzetet, a nyilas propaganda mindenütt tovább firkálta fel: „Éljen Szálasi!” vagy „Kitartás! Győzünk!” felírásokat. Egyre sürűbben volt azonban olvasható: „Szálasi a hatalomra!” Azután megjelentek a plakátok és rajzok Imrédy jellegzetes arcélével és utaltak zsidó származására. Továbbá otromba, ízléstelen, zsidópiszkoló felírások . . .

Hatálytalanítják az addig zsidók részére érvényben volt személyazonossági okmányokat, amelyek a rendeletileg megszabott mozgási korlátozásokon túlmenően szabad mozgást biztosítottak. Ezzel *kiújtak a vádak*, amelyekkel a Zsidó Intéző Bizottság tagjait már egy idő óta illették, hogy önmaguknak, hozzátartozóiknak és protekciós egyéneknek Gestapo-igazolványokat juttattak s ugyanakkor tisztviselőik, alkalmazottaik jogos igényeit a korlátozott szám miatt nem vették figyelembe.

Változás áll be az Intéző Bizottság összetételében. Egyik tagja, *dr. Kdhan Nison* a palesztinai* (cionista) transzporttal elutazott, *Kahan-Frankl Samu* pedig állásáról lemondott és illegalitásba vonult. A két Intéző Bizottsági tag helyébe *dr. Boda Ernő* ügyvéd és *Stockier Lajos* csipkegyáros lép. (Ez utóbbi a felekezeti életben addig nem vett részt, az egyik tanács-tag ajánlatára nevezte ki július 22-én Jaross belügyminiszter.) A Pártfogó Iroda élére ugyanekkor a cionista csoporttal betegen elutazott *dr. Polgár György* helyébe *dr. Földes István* ügyvéd, hitközségi elöljáró került.

Július 20-án történt a Hitler elleni merénylet. Középeurópában mindenütt a még fennmaradt zsidóság ellen, az eddiginél is *súlyosabb megtartások* következtek. A Gestapo *néhány nappal később* a legerélyesebb követelésekkel lép fel újból a budapesti zsidók *deportálása* tekintetében. A főváros zsidóság: védelmi eszközöket igyekszik biztosítani a maga számára.

*

A magyar zsidóság egyes tagjainak *nemzetközi védelem alá való helyezkedése* tulajdonképpen már a németek bejövetele után megkezdődött. Legelőször a svéd külügyminisztérium utasítására adtak ki olyai magyar zsidó családok számára ideiglenes útlevelet, (prov. Pass), akiknek egészen közeli hozzátartozójuk élt Svédországban, s az ottani külügyminisztériumnál eljár. Az ideiglenes útlevel *svéd alattvalónak* íméri el az illetőt, akinek külföldi állampolgárságát szabályszerűen KEOKH is jegyzékbe foglalta, miután a belügyminiszter a magyar állam kötelékéből elbocsátotta. Már ez az eljárás sem felelt meg az addi, életben lévő nemzetközi szokásoknak, de a belügyminisztérium új vezetői nem ismerték eléggé a nemzetközi jogot s a külügyminisztérium részéről nem tiltakoztak. így *kezdődött* . . .

Június vége felé a svéd király *Langlet Waldemar* egyetemi svéd lektort akkreditálta, mint a Svéd Vöröskereszt budapesti főmegbízott

ját. Langlet dr. engedélyt kért Jungerth-Arnóthy-nál arra, hogy „néhány” üldözöttnek svéd vöröskereszt menlevelet adhasson. Jungerth ezt a kérést referálta a minisztertanácson, azzal, hogy 300—400 esetről van csak szó, amihez az engedélyt meg is kapta. Csakhamar tudomására jutott, hogy ezt a számot erőteljesen túllépték. Langlet újra és újra kérte a kontingens emelését, Jungerth-Arnóthy mind többet engedélyezett, bár figyelmeztette Langletet, hogy *semmi jogi alapja nincs* az ilyen védlevélnek. Langlet maga is tisztában volt ezzel, de úgy vélte, „*ha bíznak benne a védettek és ez megnyugtatja őket*” miért ne állítsa ki továbbra is ezerszámra a „Schutzbrief”-eket, amelyek szerint „svéd érdekek fűződnek a védőlevél tulajdonosához, aki ezért a Svéd Vöröskereszt oltalma alatt áll.”

Időközben a *svájci követség* már említett idegen-osztálya a Vadász u. 29. szám alatti ügynevezett Üvegházban kezdte meg működését. Előzetesen a Sípútcái székházban jelentkeztek azok, akik az első cionista transzport útján felbátorodva szintén Palesztinába akartak kivándorolni, hogy megmeneküljenek a deportálás elől. Az a hír terjedt el ugyanis, hogy néhány hónapig Németországban kell dolgozni, utána Svájc-on keresztül megtörténik a kiszállítás. Tízezrek jelentkeztek tehát erre az „élelmentő” akcióra is és töltötték ki a szükséges nyomtatványokat. Amikor végre híre ment annak, hogy a németek újabb ezres csoportot engedélyeznek, egy bizottság a Dohány-utcai templom araszobájában tárgyalta meg, mennyi az az összeg, amelyet egy-egy jobbmodú jelentkező önként fel tud ajánlani, részben a szegényebb hittestvérek utazási költségére, részben a „szükséges kiadásokra”. Nem beszéltek erről, de mindenki úgy vélte, hogy *ez a pénz a Gestapo megvesztegetésére szükséges*. Legalább 100.000 pengőt kértek személyenként, s akinek nem volt készpénze, az aranyat, ékszert, vagy ingatlant is ajánlhatott fel. Akik anyagi eszközökkel nem rendelkeztek, azokat közvetlenül a Vadász-utcában foglalták kartotékrendszerbe. Egy újabb ezres csoport rövidesen megalakult és a közben megüritült Columbus-utcai telepen helyezkedett el *Komoly Ottó* vezetése mellett, aki néhány társával egyetemben csak közvetlenül indulás előtt lépett vissza az első csoportból. A Nemzetközi Vöröskereszt A osztálya a maga védelme alá helyezte ezt a társaságot, amelyet hónapokig tartottak itt együtt anélkül, hogy újabb kiszállítás létrejött volna. (Végül ennek a csoportnak — mint látni fogjuk —, a későbbi Szálasi-terror alatt szomorú vége lett.)

Heteken át ezren és ezren jelentkeztek a Vadász-utcában. Gyalogos és lovasrendőrök sem tudtak itt rendet teremteni. Kardlapos, véres incidensek zajlottak le, különösen, amikor nyilasok a szélsőséges sajtó uszításának hatása alatt belekötöttek a tömegbe. Ekkor kezdődött meg a palesztinai kivándorlási igazolványok (certifikátok) tömeges kiadása. Ezek szerint az illető „*fel van véve a kivándorlási listára, s elutazásáig a svájci követség védelme alatt áll.*” (Igen sok internáltat is sikerült ezzel az igazolvánnyal kiszabadítani.) Majd a Svájci Vöröskereszt is állított ki a Svéd Vöröskereszthez hasonló Schutzbrief-et azután a genfi Nemzetközi Vöröskereszt is megkezdte azok kiszolgáltatását, néhány védlevelet a Török Félhold is kiadott.

Ezek a vöröskereszt-menlevelek azonban nem jelentettek „külföldi állampolgárságot”, csak „*védelmet*” helyeztek kilátásba. Röviddel később a svéd és a svájci követség engedélyt kért a kormánytól egy

mas típusú védő-levél kiadhatására is, amely már a svéd ideiglenes útlevélhez hasonló szöveggel „svéd *alattvaló*”-nak ismert el magyar zsidókat, mégis abban különbözött attól, hogy nem adott egyéni beutazási vízumot, hanem „*kollektív útlevéllel való repatriálást*” helyezett kiállításba. Erre történt azután megegyezés Jungerth-Arnóthyval. A semleges követségek — a kormánnyal való megállapodás után, — zárt számon belül, amely követségenként különböző volt: (svájci 7,800, svéd 4.500, portugál 700, spanyol(100), — ugyancsak megkezdik a védőútlevélek (Schutzpass) kiállítását. A svájci követség kezdetől fogva fénykép és aláírás nélkül, csupán bélyegzővel ellátott védőleveleket bocsátott ki, a többi követség magyar- és németnyelvű, fényképes és a követ névaláírásával, tehát sokkal komolyabb, nehezebben hamisítható védőútleveleket szolgáltatott ki. (Később ennek súlyos következménye lett, elsősorban a svájci védőlevél-tulajdonosokra nézve.)

Eleinte a semleges követségek csak azoknak adtak védőútlevelet, akiknek hozzátartozói az illető államban éltek, majd elegendő volt távirati igazolás, vagy üzleti összeköttetés, bármely csekély kapcsolat igazolása. Ez volt a látszat. Valójában pénzrel, protekcióval olyanok is jutottak védőútlevélhez, akiknek semmi közük-nem volt a külföldi országhoz. Kijárók egész tömege is vetette magát erre az új üzletágra. A svéd követség egyébként díjtalanul adta ki a védőokmányt, a portugálok és spanyolok azonban bizonyos taksához, mint minimumhoz köthették az útlevélek kiállítását. (Hangoztatták, hogy erre azért van szükség, mert számolni kell azzal, hogy később a követségeknek kell majd gondoskodni védettjeikről.) A kormány azokat, akik a KEOKH-nál leigazoltatták magukat és ott hetenként jelentkeztek, a magyar állampolgársági kötelekből elbocsátotta. Látszatra — a követségek által külön levéllel igazolt külföldi állampolgárságot is elismerték, a csillag viselése alól is mentesítette az ilyen zsidókat külön tanúsítvánnyal. Az egész eljárásnak természetesen nemzetközi jogalapja nem volt, s a külföldre való kiszállítás komolyságában egyik fél sem hitt. A követségek és öröskeresztek „védelmüket” épületekre is kiterjesztették, aminek ugyancsak nem volt semmiféle nemzetközi jogi alapja, s rendszerint azok „területenkívüliségét” teljesen nem is respektálták. Bizonyos védelmet azonban mégis jelentettek.

Mester Miklós kultuszminiszteri államtitkár erőteljesen sürgette ezidőben már a kabinetirodában is Ambrózy Gyulánál, hogy a zsidóság *hatásosabb védelme terén*, valamint tenni kell. *Ambrózy* agyában születt meg a zsidóság *kormányzói mentesítésének gondolata*. Addig is, amíg a terv valóra válhatott, Ambrózy a kormányzó nevében *előzetes* (ideiglenes) mentesítési íjatokat kezdett kiadni veszélyben lévő zsidó, vagy zsidó származású neves egyének számára. Ezek névsorát Mester terjesztette fel hozzá.

A tervezett *„kormányzói mentesítés”-nél* az volt az elgondolás, hogy a hivatalos közlönyben nem jelentetik meg, nehogy a nagy tömeg feltűnést keltsen. A minisztertanácson az Imrédy-párti miniszterek tiltakoztak a terv ellen s így csak akkor valósulhatott meg, amikor Irrrédy, Kunder és Jaross kiváltak a Sztójay-kormányból. Ekkor a Sztójay-kormány minisztertanácson *hozzájárult* a kormányzó mentesítési jogának gyakorlásához. A kérvényeket *egyénilag* kellett beadni, s az elnyert mentesítés a családtagokra is kiterjedt. (A mentesített zsidó megmaradha-

tott lakásában és nem kellett sárga csillagot viselnie.) Az eljárás az volt, hogy a mentesítési kérvényt a fél valamelyik minisztériumba adta be és onnan terjesztették fel a kabinetirodába. A minisztériumok többsége azonban nem fogadta el a kérvényeket a kultuszminisztériumot kivéve, amelynek megbízott vezetője, *Antal István* igazságügyminiszter a németekre való tekintettel azonban egyetlen felterjesztést sem írt alá. Tudomásul vette ellenben és tűrte, hogy állandó helyettese *Mester Miklós* politikai államtitkár valamennyit aláírva felterjesztette. *)

A kabinetiroda közvetlenül is elfogadott mentesítési kérvényeket.

Aug. 20-a után a hivatalos lapban közlés jelent meg a mentesítési lehetőségről, — ezek és ezek vitték fel személyesen részben a kabinetirodába, részben pedig a Tárnok-utca 5. szám alatti miniszterelnökségi kirendeltségre kérvényeiket, vagy adták azt postára. A kis palotát ügyvédek és kijárók egész tömege szállta meg és végül *a jószándékú akció a protekció és a panama mocsarába fulladt!* Az a körülbelül 30.000-nyi kérvény, amelyet „a Horthy-mentesítés“ elérésére benyújtottak, még az iktatásig sem jutott el. Elintézését pedig csak az augusztus 20-a előtt benyújtott kérvények és a kijárók, a protektorok által *soronkívül* beadottak nyertek. A zsidók okiratait és születési bizonyítványait végül is a nyilasok, a maguk mentésére a budai ostrom folyamán szétkapkodták.

Július elején általánosan közismert volt fnár *a keresztény egyházak* állásfoglalása és közbenjárása s elterjedt a hír, hogy „*a megkeresztelkedett zsidók nem kerülnek deportálás alá*“. (Láttuk, hogy volt valamelyes alapja e szöbeszédnek!) Ennek hírére a fővárosi zsidóság körében valóságos „*áltérési láz*“ tört ki. Hivatalos adatok szerint összesen ugyancsak 4770 kitérésí regisztrálás történt Budapesten, de hozzáértők szerint legalább 80.000 keresztlevél volt forgalomban, amelyeknek tekintélyes hányada azonban *hamisított* volt.

Elsősorban a zsidók által legsűrűbben lakott területek központjában lévő terézvárosi plébániahivatalt rohanták meg. Akár csak később kenyérért, úgy álltak sűrű sorokban ekkor a Nagymező-utcában és a Proféta-utca két oldalán sárgacsillagos áttérni-szándékozók. A rend rövidesen felbomlott, — különösen amikor az uszító lapok sorozatos támadó cikkeinek hatása alatt, — a templom és a plébániahivatal előtt felbukkantak a nyilasok, beleköttek a tömegbe^ behatoltak a templomba és nem egy esetben véresre verték az ott várakozókat is. Megjelentek erre az egyes plébániahivatalok ajtaján a táblák:

„*Az áltérések szünetelnek.*“

Magyarország hercegprímásának irodája a szélsőséges támadások hatása alatt július hó 24-én nyilatkozatot juttat el a katolikus könyomatos, a *Magyar Kurír* útján a sajtóhoz:

„*A mostanában gyakori megkeresztelkedési kívánásokkal kapcsolatban illetékes egyházi helyről ezúton is figyelmeztetik a plébániák*

*) A kormányzói mentesítésekről részletesen számolunk be a mentesítési akciókról szóló következő kötetünkben!

és lelkészek vezetők, hogy a kérdésben az egyházi álláspontot a leg-
 lelkiismeretesebben kötelesek megtartani. Azokkal szemben tehát, akik
 a kerestség szentségének felvételére jelentkeznek, a kellő óvatossággal
 járjanak el az oktatás idejének szigorú megtartását illetően is. Az elő-
 irt hittanulási terminust, — amely a mostani nagyobb jelentkezések
 mellett még inkább szükséges — addig kell meghosszabbítani, amíg
 a megkereszülésre illetékes plébános vagy annak törvényes meghatalma-
 zottja meggyőződik a jelentkezőnek nemcsak a szükséges hittant ismer-
 rétéiről, hanem a Krisztus egyháza iránti vágyáról és komoly szándé-
 káról is. A kerestség szentségét tehát a megfelelő próbaidő lelkiismer-
 retes megtartása után csak olyannak szabad kiszolgáltatni, akinél remél-
 hető, hogy nem a keresztlevelet, hanem Krisztus lélegmegújító és üd-
 vözítő kegyelmét keresi, tehát nem azok számát gyarapítja, akik csak
 ügynevezett anyakönyvi keresztyének, de Krisztus egyházával közössé-
 get vállalni nem akarnak. Az is természetes, hogy a jelentkezők okta-
 tása miatt sem a templom szentsége, sem pedig a keresztyén hívek áhí-
 tata kárt nem szenvedhet. “

Hasonló hangú nyilatkozatok hangzanak el az evangélikus és a
 református egyház részéről is.

Az egyházi helyekről jövő nyilatkozatok —kissé lecsendesítették az
 áttérési lázat. Erősebb tápot kapott az áttérési mozgalom ismét, amikor
 plakátok jelentek meg, amelyek felhívták az áttértek közül azokat, akik
 1941. augusztus 1. előtt keresztelkedtek meg, hogy ezt a tényt igazol-
 tassák az illetékes plébánia-hivatalokkal, azok pedig jegyzékbe foglalva
 az áttértek listáját a Központi városháza IV. ügyosztályába terjesszék
 fel.

Rendeletilag megalakították a *Magyarországi Keresztyén Zsidók
 Szövetségét*, amely dr. Auer György és Török Sándor vezetése alatt az-
 zal kezdte működését, hogy jelentkezésre szólította fel azokat a zsidó-
 kat, akik *érvényes* keresztlevéllel rendelkeztek. A jelentkezőknek nyom-
 tatványokat kellett kitölteniök. Több mint hetvenezren jelentkeztek,
 egyenként 15—15 pengőt fizettek, ennek ellenében kaptak egy kis kar-
 tonlapu igazolványt.

Felhívás jelenik meg, amely szerint csak a megkeresztelt zsidók
 jelentkezzenek személyi adataik összeírása céljából, mert kítűnt, hogy
 az új szövetségnél tömegesen iratkoztak fel olyanok is, akik csak „szán-
 dékoztak“ megkeresztelkedni. (Nem sokkal később — október 15-én
 — véget is ért a „keresztyén zsidó“ szövetség működése és ténykedése.)

Az áttérni szándékozók egy részét komoly hittanárok keztek ok-
 tatni, többnyire egyes csillagos házak óvóhelyein. Igen sokan azonban
 szélhámos „álpapok“ körmei közé is kerültek, akik kisebb-nagyobb
 összegeket zsaroltak ki „tandíj“ fejében a jelentkezőktől. A három havi
 áttérési és tanulási határidő legnagyobbbrészt éppen akkor járt volna le,
 amikor már a nyilasok kerültek uralomra és így a megkeresztalések te-
 kintélyes hányadára sor sem került.

IX.

A németek utolsó rohama a fővárosi zsidóság deportálása céljából és annak kivédése.

Valami pszichózis lesz e mentési kísérletek közben úrrá a budapesti zsidóságon. Mindenki telve van aggodalommal vidéki rokonai sorsa miatt. Hírek szárnyalnak, amelyek tudni, vélik, hogy tulajdonképpen nem is vitték ki a zsidókat az országból, hanem csak Kassa vidékén koncentrálták őket. Állandóan érkeznek bejelentések, hogy valamelyik pesti külső pályaudvaron tehervonatok állomásoznak, zsúfolva zsidókkal, akiket az ország másik részébe szállítanak. Az Intéző Bizottság élelmiszer-csomagokat küld ki a megjelölt pályaudvarokra, a megbízottak azonban nem találják ott ilyen vonatokat. Megbizottakat küldenek ki Kassára és környékére is, éppen úgy hiábavalóan, mint az ország más részeire, ahol szintén a felmerült legendák szerint zsidó táborok lennének. (Hitelesen megállapítható tehát a szomorú tény, hogy július közepéig az ország egész zsidóságát elhurcolták, egyetlen megyének egyetlen városában vagy községében sincs már zsidó. Csak a fővárosi zsidóság van meg, — bár az is erősen megtizedelve, — mégis egy tömbben, mint a magyar zsidóság utolsó maradéka...)

*

A semleges külföld nyomása a külügyminisztériummal szemben a július hó folyamán fokozódik. A pápai nuncius május vége óta számtalanszor jár el a magyar zsidóság érdekében. A svéd és svájci követek a Palesztinába való kiszállítást sürgetik és hangsúlyozzák, hogy Románia átengedi a csoportokat, Törökország pedig hajóparkját felajánlva e célra. Az amerikai *World Refugee Board* a berni magyar ügyvivő által csomagokat és pénzt kíván küldeni. Végül a keresztény egyházak is beadványokkal ostromolják Sztójajt, aki azokat külügyi helyetteséhez juttatja el Jaross be ügyminiszter helyett. A július 19-i minisztertanácson nagy vitát vált ki ismét, amikor Jungert-Arnóthy beszámol minderről. Jaross és a segítségére siető Imrédy, Jurcsek, Szász, valamint Reményi-Schneller mind élesen tiltakoznak, végül is azonban az amerikai javaslatot kivéve hajlandók engedményekre. Július 25-én a svájci követ „faji származásra” való tekintet nélkül felajánlja gyermekeknek kiszállítását Svájcba. A külügyminisztérium beleegyezik, de az egyetlenül adminisztrált akció megbukik azon, hogy a gyerekek

mind zsidók, az engedélyezett kísérők mind arisztokrata-hölgyek, s a németek az egészet betöltik.

Megerkezik az újabb svájci javaslat, amely szerint *a munkaképes zsidó férfiak és nők végeznek az ország belsejében munkát, az aggok, gyermekek és betegek pedig a 'Nemzetközi Vörös kereszt felügyelete alatt a háború végéig táborokba legyenek koncentra>va.* Döntés e javaslat felől csak július 29-én történik, az akkori minisztertanácson.

Közben a németekkel ugyanis. — akik a deportáció elmaradásába nem tudtak belenyugodni, — tovább folyt a harc. Előbb egy közel háromhetes *kommuniké-csata* zajlott le. A magyar külügyminisztérium szükségesnek látta a külföldön elterjedt hírek megcáfolását.

A deportáció tartama alatt a külföldi sajtó nagy felháborodását kívánták a németek is lecsillapítani azzal a filmmel, amelyet meghívott diplomaták előtt legelőször a svájci német követség mutatott be.

A nagyváradi gettó deportálásáról szól a film. Magyar csendőrök puskatussal verik az asszonyokat, bikacsökkel hajtják az elmaradozó gyermekeket és az elhurcoltak újjárói húzzák le jegygyűrűjüket. Bemutatják a zsúfolt vonatokat is, a 2—2 vödört az egyes kocsikban és mindenütt ott látható a kakastollas magyar csendőr — *német sehol sincs.* Csak, amikor a magyar határt elhagyja a vonat és német területre ér, akkor jelennek meg az első németek. Fehérbóbitás, vöröskeresztes ápolónők nyitják föl az addig leplombált kocsikat, tüntető felháborodással emelik ki a hullákat, osztanak szeretetreméltóan friss vizet és élelmet a szerencsétleneknek. Megfürdetik, fertőtlenítik őket, azután pihenten, valósággal felfrissültén viszik a derék, jó, tüntetően humánus németek Theresienstadtban könnyű és egészséges munkára a magyarok által megkínzott zsidókat.

Svájc után más országokba is átküldik a németek ezt a filmet, amellyel önmagukat kívánták menteni és hű szövetségésüket, a magyarokat dobta oda áldozatul. (E film bemutatása elleni tiltakozásra utasította Jungerth-Arnóthy külügyminiszterhelyettes berni ügyvivőnk, báró Bothmer Károlyt, úgy hogy azután a további propagandát a németek kénytelenek voltak beszüntetni.)*

Ebben az időben külföldön már komolyabb és megbízhatóbb statisztikát is közzétesznek a magyarországi deportálásról. Eszerint kerek számban 500.000 zsidót szállítottak ki. Hangoz-

*) A film egyes részeinek készítését végignézte, vallomása szerint Ferenczy alezredes. Feltűnt neki, hogy a németek saját embereiket mindig gondosan elküldték, a csendőröket pádig valósággal buzdították „atrocitásokra“. „Nem gondolta azonban, hogy ez propaganda célból történik.“ (Népbírószági vallomás.)

tájtják, hogy legnagyobb részük Auschwitzbe került, majd a vidéki zsidóság egyik kis részét, — mint már mondtuk, — Ausztria felé deportálták, a *strasshofi* gyűjtőtáborba. Június 27-én Szolnokról érkezett oda 2.567 ember, június 29-én Debrecenből 6.841, június 30-án Szegedről 5.739 és Bajáról 5.640. Másnap megy át ezen a gyűjtőtáboron az 1.700 „cionista“ kivándorló csoportja. (A szónoki, szegedi, debreceni táborokból Strasshofba elhozottak nagyobb része nő és gyermek, akik később Ausztria különböző részeibe kerültek és nagyjából megmenekültek.) Ezek voltak a „*kirakat-zsidók*“!

A külföldi híresztelések hatása alatt *Sündermann* német birodalmi sajtói önök-helyettes szükségesnek látja egy cáfolat kiadását, amelyet a magyar sajtó is leközi június 20-án. Sündermann ebben a képmutató és teljesen hazug nyilatkozatban a zsidókkal való emberséges német bánásmódról beszél:

„A zsidók elkülönítését és munkafolyamatba való bekapcsolását elrendelő intézkedéseknél egész csomó emberies szempontot tartottunk szem előtt. A zsidók az egész világgal levelezhetnek, csomagokat is küldhetnek és kaphatnak. Elhelyezésük és ételmezésük rendes.“

A külügyminisztérium *külön magyar közlemény* kiadásához ragaszkodott. A bemutatott szöveget Veessenmayer nem fogadta el. A visszaküldött, javított közleménye nem volt kielégítő a magyar kormány számára. Végül is, — vagy háromheti harc után, — hivatalos nyilatkozat nem látott napvilágot, de Jungerth-Armóthy magához kérte a semleges államok követeit és előttük kijelentette:

— *A magyar kormány eltiltotta a deportációt, de a németek a belügyminisztériumbeli nyilas vezetőkkel mégis végrehajtották azt.* A kormány a jövőben meg fogja akadályozni a további deportálást.

E szóbeli közlést lehetővé tette nyilván az is, hogy *Himmler* július 28-án sürgönyt beleegyezését adja a további deportálás felfüggesztéséhez, s a minisztertanács ezután, július 29-én elfogadja a zsidók ügyében a svájciak javaslatát.

Ferenczy kihallgatásra jelentkezik Sztójajnál, aki Antal István jelenlétében fogadja. *(Itt kezdődik Ferenczy kékuacsos szerepe!)* Beszámol tapasztalatairól a deportálásokat illetőleg. Baky és Endre leváltása után mindent azokra hárít, s a németekre. Referál a debreceni vasútállomáson történt német propaganda film felvételeiről, s az auschwitzi szörnyűségek felől, melyeket „*az onnan visszajött vonatkísérőktől ismer*“.

Sztójay még egyszer fogadja. Ezúttal Imrédy, Hórann és

Reményi-Schheller is jelen vannak. Memorandumot is ad át Sztójaynak és Jarosznak, kéri, hogy a kormányzó fogadja: neki is közvetlenül kíván jelentést tenni. Tervezi továbbá, hogy Eichmanntól engedélyt kérne auschwitzi kiutazásra, hogy ottani tapasztalatairól is tehessen jelentést. Sztójay beleegyezését adja mindehhez. Eichmann azonban, — Ferenczy szerint, — kérését azzal háritotta el, hogy csak „*az utolsó deportációt követő 30 nap múlva mehet ki*“. A kormányzói fogadás kieszközését is megígéri Sztójay, de inti: *a németekről ne mondjon rosszai, mert*

„*a kormányzó úgyis haragszik a németekre*“.

Ferenczy azonban hiába vár a Sztójay által megígért kormányzói audienciára, s ezért „*más úton próbált eredményhez jutni*“.*)

Mielőtt a zsidókérdés további fejleményeit vázolhatnók, be ke'l számolnunk arról, hogy augusztus első napjaiban mindenekelőtt teljesen *kieleződik az Imrédy-Baky párharc*. Baky László, — aki félretolásának egyik fő okát Imrédy hasonlóan egyeduralomra törésében látja, — Winkelmann tábornok megbízottai útján *megdönthetetlen bizonyítékokhoz* jut Németországból, amelyek azt igazolják, hogy *Imrédy valóban zsidószármazású*. Az Imrédy által annak idején felmutatott bizonyítványok *hamisak* voltak, hasonló nevű német állampolgárok okmányait bocsátotta a felkért bizottság ítélete alá. Baky már bukott ember, most a németek segítségével *magával rántja Imrédyt is*, akít úgy pártja, mint az ekkor már teljesen a németekkel cimborázó *Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége* elejt. Kénytelen lemondani. Tarthatatlanná válik két párhívének, Kunder Antalnak és Jaross Andornak a helyzete is. akik augusztus 7-én távoznak. (Jarost Horthy azzal az indokkal meneszti, hogy „*adt teszi a két államtitkára, amit akar, nem bír velük!*“**) Helyükbe lép *Bonczos Miklós* belügyminiszter és *Szász Lajos* iparügyminiszter veszi át a kereskedelmi tárcát is. *Bonczos* a belügyminisztérium átvételénél kijelenti:

— Mindenkitől megkövetelem a magyar emberhez illő egyeneséget. Minden rendelkezésre álló eszközzel megóvom *a* csendőrszuronynak és a rendőrkardnak a tisztaságát!

Ugyanakkor intézkedés történik, hogy az egyesített rendőrség és csendőrség, amely Baky csendes félreállítása óta tulaj-

*) Ferenczy vallomása a Politikai Rendőrségen.

**) Bárcziházi Bárczy István közlése.

Honképpen vezető nélkül állott, — új felügyelőt kapjon *Farraghó Gábor* altábornagy személyében.

*

Ide tartozik a *zsidó műkincsek ügye*. Ez időben derül ki a nagy panama: Hain Péter politikai rendőrsége elsősorban azokra a műkincsekre vadászott, amelyeket tulajdonképpen el sem rejtettek, hanem légóltalmi szempontból annak idején budafoki pincékben helyeztek el. Valóban felmérhetetlen értékűek voltak, elsősorban a báró Herceg-család világhírű képei, Greco-k, Van Dyck, Goya, Rembrandt, Rubens, Gaugin, Tiepolo és hasonló világmesterek alkotásai. Csak a Herceg-család képeiért a British National Galery igazgatója évekel ezelőtt 1 millió fontot ajánlott fel. Ezenkívül ragyogó perzsaszőnyegek, brokátok, gobelinek, miseruhák és más csodálatos kincsek, amelyeket a Sztójay-kormány rendelkezései értelmében éppen olyan szabályosan bejelentettek, mint Káldi Jenő és számtalan más gazdag zsidó műgyűjtő anyagát. Hain Péter a Svábhegyen összehordta ezeket a kincseket, ott kiállítás rendezett belőlük, s nagy sajtó-propagandát űzött. A kormány által kinevezett *Csánky Dénes* részben át is vette azokat, Hain Péter és társai kezén azonban rengeteg arany és ékszer elsikkadt. Elsősorban Imrédy bolygatta ezt a kérdést s nem kis mértékben éppen ezeknek a műkincseknek, valamint gyárfelszereléseknek és ipari termékeknek a németek részére való átadása körül keveredett ellentétbe a németekkel, és az azokat feltétel nélkül kiszolgáló Bakyékkal. A műkincsek egy részét is maguk számára követelték a németek azzal az érveléssel, hogy amikor a magyar politikai rendőrség átad nekik bűnösöket, tartoznak ugyanakkor megállapodás szerint átadni azokat az értékeket is, amelyeket az illetőknél találtak és lefoglaltak. Hain Péter ellen vizsgálat indult meg, amelynek során ez a hírhedt gestapakém Németországba szökött. Imrédyt pedig Bakyék megbuktatták. Hain Péterről hivatalosan csak annyit állapítottak azután meg: „Nem járt el kellő lelkiismeretességgel a nemzeti vagyonnak számító zsidóvagyon kezelésében és legalább 60 millió pengőt sikkasztott el.“ A németek viszont katonai tehervonatokon szállították el a műkincsek javát.

Tulajdonképpen a németek bevonulása óta folyik a kuliszák mögött a nagy küzdelem azért, amiért minden történt: *a zsidóság vagyonáért*. A németek álláspontja egyszerűen ez volt: „*mi oldjuk meg a zsidókérdést, minden zsidó vagyon a miénk!*”

Láthattuk az eddig mondottakból:

1. A Kárpátjáról és a Délvidékről „kiutasítják“ a zsidókat, ingó vagyonuk vagonokba rakva megy Németországba.
2. A pesti zsidóság vagyona felett „igénylések“ útján rendelkeznek.
3. A deportálás alá kerülő zsidókat a Gestapo itthon nem vizsgálja, podgyászt enged elszállítani, s minél több élélmiszert vigyenek csak magukkal, rendelik el a németek. Auschwitzban úgyszint minden az övék lesz. Néha oly mohók, hogy még a gettosítást is elkezdik (Kecskemét!), természetesen rablással egybekötve.

4. Amikor a magyar kormány rendeleteivel megakadályozza a zsidó ingóságok feletti rendelkezést, tárgyalnak a cionistákkal. Kijelentik, hogy az egész zsidóságot kiengedik hadianyag ellenében, majd néhány millió dollár értékű aranyért és briliánsokért. Amikor ez a tárgyalás a vagyon-lefoglalás folytán megbukik, kisebb csoportokat engednek ki komoly valuták és briliánsok, valamint svájci gyógyszer- és teherautó-szállítmányok ellenében.

5. A Chorin-féle tranzakció során kiengednek gazdag családokat a hatalmas hadiipari gyárak „bérlete” fejében. Más vállalatokat is lefoglaltak, mintaszerűen felszerelt zsidó-földtulajdnt is birtokukba vettek.

6. A magyar Gestapot, Hain Pétert rábíráják, hogy a gazdag zsidókat a német Gestaponak adják át, de, „aki hozzájuk kerül, annak lefoglalt vagyona is az övék.” (Káldi Jenő, Chorin Ferenc, Hatvány, Kornfeld, Weiss bárói családok hallatlan értékű képei, szónövegei stb.)

7. A deportált félmillió zsidó élelmiszer ad agait a Sztójay-kormánytól maguknak követelik!

8. Végül 2 milliárd pengőt zsarolnak ki a Sztójay-kormánytól is a zsidók kiszállításáért.

Mindez a „vérdíj” volt...

*

A Sztójay-kormányt is azonban a zsidó ingó-vagyon érdeklí. A rendeletek tömegét hozza, hogy ezt a „nemzeti vagyon”-t biztosítsa. Még az Endre—Ferenczy társaságot is izgatja ez a kérdés. Sztójay külön minisztériumot állít fel *Imrédy* részére, „gazdasági” minisztériumot, amelynek kizárólag az lett volna a rendeltetése, hogy *a németekkel szemben biztosítsa a zsidó vagyont a magyarság számára.*

Igyekeznek is, amint már előzetesen dátumszerűen kimutattuk:

1. Zsidó vagyon biztosítására kormánybiztost neveznek ki. Az aranyat, briliáns, részvényeket a bankokban tétetik le, ahol a németek nem tudnak hozzájutni. Üzleteket zár alá veszik. (Elvesznek majd a nyilasok mindent!) Igyekeznek az elhagyott zsidó ingóságokat leltározni. (Széthurcolták a németek, versengve a „jó szomszédok”-kal!) Internálással, csendőrokkal akadályozzák, hogy zsidók keresztényeknél helyezték el értékeiket. A gettóba csendőryomozókat küldenek és szülésznőket, hogy a legszörnyűbb eszközökkel kiszedjék az emberekből a náluk eldugott s a netán lakóhelyükön elrejtett, elásott, elfalazott kincseket.

2. Megbízottat küldenek a pesti Zsidó Tanácshoz, hogy a német igényléseket ellenőrizzék és ha lehet akadályozzák.

3. Lekapcsolják a deportáltak vonataihoz beállított „podgyászkoscsikat”. Nem engednek a koncentrációs táborokba már átvinni podgyászt, még a *legsükségesebbeket* sem. Élelmiszert sem engednek a vagonokba. Minek már nekik? A németek úgyis elveszik.

4. Külön gazdasági csúcsmisztert neveznek ki, hogy a német ipari követeléseket ellensúlyozzák.

5. Ellenzik a különböző szabadulási akciókat (ciónisták, Chorin stb.). Különösen Imrédy exponálja magát a zsidóvagyon itthonmaradása érdekében. Ezért kerül éles ellentétbe Hain Péterrel is, s bukik végül el Bakyyval szemben, aki a németek fizetett eszköze.

A zsidó vagyonért folyt tehát a kuliszák mögötti kapzsi mohósággal a nagy harc, ezért kellett annyi százezer embernek gázkamrákban elpusztulni... Minden idők legnagyobb és leg-ocsmányabb rabló hadjárata volt ez!

Az ország ipari legnagyobb értéke, a *Weiss Manfréd-vállalatok* megszerzése körüli tárgyalások különösen kínosan érintették a Sztójay-kormányt, s végre erélyesebb állásfoglalásra késztetik, — a hosszasan habozó és ide-oda ingadozó *Horthy* kormányzót is. Ebben az időben már erősen lecsökkent előtte a Sztójay-kormány tekintélye és amíg addig *Veessenmayer* megjelenése a Várban döntő volt, most már, — elsősorban *Ambrózy Gyula* befolyása alatt, — a kormányzó fel meri emelni szavát a németeknek mind erőteljesebben kibontakozó magyarországi gazdasági imperializmusa ellen. *Horthy* már május közepe óta feladta addigi passzivitását és erőteljesebben igyekszik befolyjni ismét az ügyek intézésébe. így például május 20-án ezt a levelet intézi a miniszterelnökhöz:

„A magyar kir. minisztérium nem rég — nagyon helyesen — rendelettel megtiltotta a mezőgazdasági ingatlanok elidegenítését. Azonban még sokkal kevésbé engedhető meg az, hogy akár mezőgazdasági üzem, akár ipari vagy kereskedelmi vállalat, illetve az azok folytatásához szükséges ingatlanok, épületek és termelési eszközök idegen hatalomnak engedtesse át akár valamely hatóság, akár az illetékes miniszter rendelkezése vagy engedélye alapján, mert — ha gyáraink nem azt állítják elő és mezőgazdaságunk nem azt teimelt, amire a mai válságos időkbén erő kifejtésünk érdekében nekünk magunknak is szükségünk van, akkor nemcsak az állam szuverenitása szűnik meg teljesen, hanem a jelen helyzet szükségleteinek számbavételét kívánó normális kormányzás lehetősége is felborul.

Minden olyan esetben tehát, amidőn akár a mezőgazdaság, akár más termelési ág, akár a honvédelem céljait szolgáló ingatlan, épület és ipari, vagy kereskedelmi vállalat, vagy akárcsak annak helyisége, berendezése, vagy termelési eszközei, illetve árukészlete valamelyik külföldi hatalom részére való akár végleges, akár ideiglenes átengedéséről van szó, sem polgári, sem katonai hatóság, sőt maga az ügy tekintetében egyébként illetéket miniszter sem rendelkezhet önállóan és nem tehet olyan intézkedést sem, amely e tekintetben akár csak előre elkötelezést is jelentene, vagy ebben az irányban már előre tényleges helyzetet teremtené, hanem az ily természetű ügyeket minden esetben előzetes minisztertanács elé kell vinni, s annak beleegyező határozata után is, az én előzetes hozzájárulásomat kell kikérni. Bármely külföldi hatóság részéről történő hasonló természetű igénylés, vagy kívánság esetében tehát arra kell hivatkozni, hogy annak eleget tenni, illetve an-

nak teljesítése érdekében bármely lépést tenni csupán a minisztertanács határozata alapján és az én előzetes hozzájárulásom esetében lehet, s amennyiben a hozzájárulást megtagadnám, felhatalmazom a minisztereket arra, hogy a külföldi hatalom*) illetékes tényezőjével szemben kívánságuk nem teljesítésének akadálya gyanánt erre hivatkozzanak.

Felkérem, hogy ebben az irányban a szükséges intézkedéseket megtenni, illetve jelen kéziratomban foglaltakat mihez tartás végett a magyar királyi minisztérium tagjaival közölni szíveskedjék.“

*

A németek további deportálás! szándékának elhárítására a svájci javaslat értelmében az Intéző Bizottság *Bonczos* Miklós belügyminiszter segítségével siet megállapodást létrehozni a honvédelmi minisztérium XI. főcsoportjának vezetőjével, *Horny* tábornokkal. Ennek megbízásából *Heinrich* műszaki vezérkari ezredes veszi kézbe a zsidóknak munkába állítását. A Síp-utcában működő Hadviseltek Bizottsága a zsidó férfiakat 48-tól 60 éves korig sorozásra hívja be. Mintegy 50.000 embert soroznak, az orvosi vizsgálatot önként jelentkező zsidó orvosok végzik, akik mindössze néhány ezer férfit találnak már csak alkalmasnak. Ezeket *Heinrich* vezérkari ezredes *romeltakarításra* vezényli ki. (Az addigi gyakorlat az volt, hogy néhány katona, vagy nyilas jelent meg egy-egy zsidó házban és válogatás nélkül vitte munkára, roméi akarításra az ott talált férfiakat és nőket. Rengeteg tisztiorvosi bizonyítvány volt már ekkor forgalomban, — sort álltak ezért is az előjáróságokon, — amelyek fe mentést adtak a romeltakarítás alól.)

Szemelláthatóan tehát a kormány a további deportálást beszüntette és az elfogadott svájci javaslat végrehajtásához fogott! Augusztus közepén Budapestet azonban újból észrevehetően SS-csapat gyűrűje veszi körül. *Eichmann* továbbra is állandóan fenyegetődzik és hangoztatja, hogy „a magyarok ellenére erőszakkal végrehajja SS-eivel a zsidók deportálását“**) A hadihelyzet augusztus hó folyamán azonban arra látszik már mutatni, hogy a németeknek ilyen nagyobb akcióhoz nehezen lesz idejük és erejük. Augusztus végén Törökország

*) A kormányzó levelében említett *külföldi* hatalom természetesen csak a hitleri Németország lehet és azok az ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági vállalatok, amelyekre a levélben utalás történik, pedig a *zsidók tulajdonában volt* és a németek által veszélyeztetett vállalatok voltak.

**) Augusztus 2-i minisztertanácson *Csatay* vezérezredes hajlandó a további deportálás megengedésére, ha „a német követ írást ad, hogy a kivitt zsidók nem lesznek Auschwitzban elégetve“. (*Bárczy István* vallomása.)

megszakítja a diplomáciai érintkezést a németekkel. Finnországban Ryti elnök lemond és Mannerheim tábornok veszi át az állam vezetését. Normandia és a Bretagne a németek számára elveszett, emellett a Délfranciaországban partraszállt szövetséges csapatok előretörése már Párisi is fenyegeti. Augusztus 20-án Románia kiugrik, fegyverszünetet kér, augusztus 25-én Páris elesik. A hatodik háborús év közepén a német politika teljes csődje nyilvánvaló volt. Szemmel láthatóan Németország súlyos gondokkal küzd. Eichmann fenyegetődzését komolyan venni tehát tulajdonképpen nem kellene, azonban a jelek úgy mutatják, hogy a *Dunántúlon és Budapest körül folyton szaporodik a páncélos német hadsereg létszáma.*

Közeledik a krízis. A Zsidó Szövetség Intéző Bizottsága arról szerez tudomást, hogy Eichmann Ferenczy alezredesnek átadott egy részletes kertületi térképet, amelyen piros jelzésekkel tüntették fel a budapesti zsidóság deportálásának menetrendjét. A deportálás kezdetének dátuma állítólag augusztus 27 lenne. Gyülekeznek is német vagonok a főváros körül, különösen a rákost rendező pályaudvarokon. A békásmegyeri téglagyárat újból előkészítik. Wisliceny különítménye is, — ki tudja honnan, — visszaérkezett. A felmentő vörös hadsereg viszont a Tisza felé közeledik, nem látszik tehát reménytelennek „az idővel való versenyfutás“, amelyben tudvalévóan a Zsidó Tanácsnak mindig legfőbb bizalma volt.

Veesenmayer és Winkelmann kihallgatáson jelennek meg ekkor a kormányzónál. Hivatkoznak a magyar kormánnyal kötött megállapodásra, amely szerint a zsidókérdés rendezésére kizárólagosan ők jogosultak. Igyekeznek rábeszélni Horlhyt hogy egyezzen bele a fővárosi zsidóság deportálásába. Olyan kije'entést tesznek, hogy ha a csendőrséget meg nem kapják erre a célra, saját maguk fogják azt végrehajtani. A kormányzó azonban szilárdan kitart *elutasító álláspontja* mellett.

(A kormányzó e napokban értesült *Mester* államtitkár útján *Herczeg Ferenc* nyilatkozatáról, aki felháborodással számolt be saját tapasztalatairól. *Herczeg* felkereste a német követséget és kérte, hogy *Farkas litván* festőt, kiadójának, a *Singer* és *Wolfner* cégnek tulajdonosát, akit szintén deportáltak, hozzassák vissza. Az egyik vezető követségi tisztviselő megígérte, hogy megpróbálnak segíteni, ha „*Herr Farkas még nem került a krematóriumba!*“ A kormányzót kínosan érintették *Herczeg* Ferencnek az ügy kapcsán a németek ellen tett élesen elítélő megjegyzései és ez az eset is hozzájárult álláspontjának megszilárdulásához. (*Herczeg* Ferenc, *Ambrózy Gyula* és *Mester Miklós* közlései alapján.)

Eichmann további rendelkezésekért repülőgépen Berlinbe küldik. Néhány nap múlva visszatér, mire a németek még fenyegetőbb magatartást tanúsítanak. Ifj. Horthy Mikós közli Pető Ernővel, hogy a főváros szinte teljesen védtelenül áll, csak kisszámú helyőrség és a rendőrség áll rendelkezésre, ezzel szemben Budapestet valóságos SS-gyűrű veszi körül, azt csinálhatnak tehát a németek, amit akarnak. A vidékről sem lehet hűség-es katonaságot felhozni, mert a németek minden csapatmegmozdulást árgus-szemekkel figyelnek s a júliusi Baky-puccs le-törésénél még rendelkezésre állott egyetlen páncélos hadosztályt is a németek követelésére a frontra kellett küldeni.

Néhány nappal később az SS-csapatok, — nyilván, hogy túlerejüket fitogtassák, — teljes felszerelésükkel, páncélosokkal, tankokkal, ágyúkkal nagy tüntető felvonulást rendeznek Budapest főútvonalain*) A zsidóság egyes vezetői úgy vélik, hogy a német követeléseknek nem lehet már hosszabb ideig ellenállni, végeredményben az SS fogja tehát végrehajtani a deportálást! Nincs Budapesten elegendő erő, amely ezt megakadályozhassa!

Ekkor merül fel az a gondolat, hogy miképpen lehetne „kijátszani” a németeket és az ő beleegyezésükkel magyar csapatokat hozni Budapestre. Tudják, hogy Ferenczy csendőralezredes, — aki az egész vidéki zsidóság deportálásának legvéresebb kezű végrehajtója volt, — szemmel láthatóan *idegesen* figyeli a vörös hadsereg közeledését és mint katona tudomással bír arról is, hogy a kormányzó és környezete szeretne a háborúból kiugrani. Ferenczy most már igyekszik a zsidók előtt kissé saját szerepét mentetgetni, s hangoztatni kezdi, hogy „*a de porta ás tisztára német kívánság volt, az összes kegyetlenkedéseket tulajdonképpen nem is az ő emberei, a magyar csendőrök követték el, hanem a németek*”. Hangsúlyozza, hogy őt azért felelősség nem terheli.

A zsidó vezetők, akik vele érintkeztek, — Stern, Pető és Wilhelm, — jól ismerik ugyan a való helyzetet, látszatra azonban ráállnak Ferenczy álláspontjára és úgy mutatják, mintha meg lennének győződve jóindulatáról, „emberiességéről”. Egyenesen azt mondják neki, hogy ő az egyetlen, aki megmenethetné a pesti zsidóságot és ezáltal óriási érdemeket szerezne az angolok és szövetségeseik szemében. Ferenczynek is szemmel-

*) Később derült ki, hogy ez a demonstráció a fegyverszüneti hírek ellensúlyozását célozta!

láthatóan tetszik ez a szerep. A zsidó vezetők úgy vélik, bizonyára arra gondolt, hogy ilyen módon feledtethetné azokat a szörnyűségeket, amelyek nevéhez fűződnek. Két ízben is felkeresi Stern elnököt lakásán és a tanácskozások alkalmával kijelenti: „*hajlandó még arra is, hogy szembeforduljon a németekkel a zsidóság megmentése érdekében, ha megfelelő erő áll mögötte*“. Azt kívánja azonban, eszközöljék ki, hogy a kormányzó személyesen fogadja őt és tőle kapja az errevonatkozó utasítást. (Íme ez volt tehát Ferenczy „*másik útja*“, hogy a kormányzó élé jusson.)

Teljes titoktartás mellett, — Stern elnökön kívül csak Pető és Wilhelm intézőbizottsági tagok tudtak az ügyről, — kéri fel ifj. Horthy Miklóst, eszközöljön ki Ferenczy alezredes részére kormányzói kihallgatást. Szokatlan kérés, ilyen aránylag alacsonyrangú katonatisztet parancsadás céljából közvetlenül nem fogad a kormányzó. Különbö is kényes a helyzet, mert közismert Ferenczynek Bakival és a németekkel való szoros apcsolata. Nem lehet tehát tudni, vajjon látszólagos megtérése nem *agent provocateur-ködés*? A nehéz helyzetre való tekintettel azonban a kormányzót fia rábeszéli. Fogadja is Ferenczyt, akinek közlése szerint azzal bízva meg, tudakolja meg milyen német erők tartózkodnak az ország területén.? Ferenczy, — népbírósi vallomása szerint is, — rövidesen azt jelentette, hogy csak „*törzsek, intézetek, kórházak vannak ide-telepítve, de tényleges erők nincsenek*“. Horthy önbizalmát lényegesen emelte ez a jelentés, amely azonban — *hamis volt!*

Ferenczy azt is állítja, hogy kihallgatásakor Horthy ezt mondta neki:

„— Nem *bánom én akárhová viszik is a kis zsidókat, csak a gazdag és értékes zsidókat nem engedem kivinni!*“

(Ferenczy ezt a vallomását a politikai rendőrségen tette. A Jaross és társai elleni népbírósi főtárgyaláson nem ismetelte meg, nyilván csak azért, mert ilyenirányú kérdést nem kapott. A Ferenczy ellen folytatott különálló eljárás aktái valószínűleg nem voltak ismeretesek a tárgyalás vezetője előtt.)

A németek változatlanul folytatják a vagonok koncentrációját, ugyanúgy intézkednek a békásmegyeri téglagyár körülkerítése ügyében is.

E készülődések közepette Ferenczy alezredes közli a vele tárgyaló intéző bizottsági tagokkal aggodalmait: *mit fognak tenni a nyilas tömegek, ha elmarad az előkészített deportálás?* így kerül sor arra, hogy Pető Ernő összehozza Ferenczy alezre-

dést *Kábák Lajos*, szociáldemokrata országgyűlési képviselővel és *Karácsony Sándorral*, a vasasok vezetőivel. Kabók, Karácsony és Ferenczy között hármásban megindul a tárgyalás. A munkások képviselői azonban érthető *bizalmatlansággal* vesznek azon részt. Az óvatos megbeszélések tárgya a munkásság erőviszonya és hogy milyen segítséget nyújthatna átállás esetén a munkásság a németek ellen. (Mindkét munkás-képviselő későbbi mártírhalálát sokan ugyancsak Ferenczy fbvására írják!)

Ahogy múlnak a napok a Zsidó Szövetség beavatott három tagja hallatlan izgalommal kíséri figyelemmel az előkészületeket. Érzik a felelősség súlyát társaikkal, hittestvéreikkel és a kormányzóval szemben. Felmerül gyakran a kétség, hátha a teljesen megbízhatatlan Ferenczy *csakugyan agent provocateur* és csak megnyugtatósság céljából hitegeti őket, de az utolsó pillanatban mégis csak meg lesz a deportáció?

Ferenczy megerősíti, hogy augusztus 15 én Eichmann még részletesebb tervezetet adott neki át, s ez meghatározza melyik kerület, melyik utcájának zsidóságát mikor szállítják a békásmegyeri téglagyárba. A deponálás kezdetének dátumát is kitűzi: *augusztus 27!* Az utolsó transzport szeptember 18-án indulna. A vagonok gyülekezése a főváros körül befejeződött Wisliceny különítménye a békásmegyeri téglagyárban rendezkedik. Feltűnnek Budapest utcáin ismét a rettegett kakastollasok is. (Igaz, hogy ezek már kormányzó-hű alakulatok, de ki tudja ezt akkor?)

A követségek teljes aktivitással ostromolják a külügyminisztériumot, hogy védettjeiket *külön házakban* helyezhessék el. A kormány kijelöli ugyan erre a célra a Szent István-város legmodernebb épületeit, a kiűritést azonban könnyen végrehajtani nem lehet, mert az ottani zsidó lakosság érthetően és teljes joggal ellenszegül annak. Különben is megmozdul a zsidóság többsége, az a rész, amely anyagi eszközök nélkül és összeköttetések hiányában elkeseredve látja, hogy a gazdag és jobbmódú zsidóság miképpen igyekszik a maga bőrét menteni, míg a szegénysorsú tízezerek védtelenül maradnak.

E kétségtelen szociális igazságtalanság készletti felszólásra az Intéző Bizottság új tagját, *Stockler Lajost* is, aki ettől kezdve végig a szegénysorsú zsidóság szószólója lett. Stöckler augusztus 14-én tiltakozik az ellen, hogy az Intéző Bizottság nem tart ülést, 17-én megismétli tiltakozását, végre az augusztus

22-i ülésén előadja, *vessenek véget annak az összeférhetetlen, ségnek, hogy személyükben érdekelt felek tárgyaljanak a zsidóság egyrészének életérdekét jelentő kérdésben, a Szent István, városi „nem védeti“ zsidók kitelepítésében!*

Nem lehet a zsidóság egy részének rovására és költségére — *vitatta Stockier,* — előnyökhöz juttatni egy másik zsidó réteget, arra hivatkozva, hogy „*a védelemnélkü.ieknek már mindegy, hiszen azok amúgy is deportálásra fognak kerülni!*“

Álláspontja annyira helyes, hogy az Intéző Bizottság az összeférhetetlenséget megállapítva *Boda Ernő dr.* és *Siöckler Lajos* bizottsági tagokat, — mint teljesen érdekteleneket, . bizza meg a további tárgyalások vezetésével.

Stockier álláspontja egyébként is az volt, hogy a deportálást „mumusként“ a németek megbízásából csak Ferenczy hangoztatja folyton, hogy *magának érdemeket kovácsoljon,* de annak végrehajtására sor nem kehi hét, mert a németeknek más dolguk van, mintilyen válságos harctéri helyzetben a magyar zsidókérdéssel foglalkozni. Bonczos belügyminiszter kinevezése jelezte már a magyar politikai életben beálló változást, amely nem tűrte volna el a deportálás folytatását.*) Éppen ezért a svéd követséggel úgy folytatja a további tárgyalásokat, hogy a Szén István-városi házak kiürítésére ekkor sor nem kerül. (*Stockier* volt egyébként az egyetlen intézőbizottsági tag, aki tiltakozott az ellen, hogy kormányzói kivételezésre a többivel együtt felterjesszék, s végig hordta a sárga csil'agot!)

A főváros zsidósága látja az előkészületeket, soraiban a legnagyobb izgalom, félelem és kétségbeesés lesz úrrá. Támadják a Zsidó Szövetség intézőit, hangoztatják tehetetlenségüket és ők nem védekezhetnek. Maguk sem tudják egyébként, — kínosan szoronganak: *Ferenczy ez egyszer állni fogja-e szavátr*

E napokban román követség! tisztviselők megvesztegetésével *óbudai Freudiger Fülöp* 72 társával a keleti pályaudvarról hálókocsikban és személykocsikon hamis útlevelék segítségével Bukarestbe utazik.

Eichmann hamarosan megtudta a zsidószoiktetést“ és Gábor Jánost lecsukátja azzal az indokolással, hogy — miután saját vallomása szerint már e'özetesen tudomással bírt az elutazást szándékról, — azt neki jelenteni kellett volna. Majd augusztus 17-én az Intéző Bizottság három tagját, Stern Samut,

*) Valóban a kormány már július 29-én elfogadta a koncentrálat kívánó svájci javaslatot, s így Stockier állásfoglalása volt az indokolt!

Pető Ernőt és Wilhelm Károlyt fogatja le és a Pestvidéki Törvényszék Gestapo-fogházába záratja. A zsidóság körében érthetően fokozódik a pánik ennek hírére. Sokan a deportálás megindulása közvetlen előjelének tekintik a három vezető lefogását. Az e'zárítás tényén kívül érthetően növeli az elfogottak aggodalmát az is, hogy Eichmann éppen hármukat és *csak őket* záratta le, akik Ferenczyvel közvetlenül tárgyalták s a németek „kijátszására” vele megállapodtak. Emlékeznek a kistárcsái esetre: azt hiszik addig akarja Eichmann őket fogví tartani, amíg a budapesti zsidóság deportálása megkezdődik, vagy befejeződik.*)

Fogságuk azonban csak igen rövid ideig tart: Horthy kormányzó tudomást szerez arról, intézkedik és a németek engedelmessé válnak, elbocsátják Sternb és Wilhelmel azonnal Petót azonban, — aki svéd passzusát az autóban összetépte, — előbb megverik, s csak két nap múlva helyezik szabadlábra a kormányzó újabb erélyes közbelépése után.

Augusztus 21-én a Gestapo bekéri az Intéző Bizottság tagjainak és alkalmazottjainak pontos név- és címjegyzékét. Ferenczy szerint azért, mert velük akarták, állítólag, megkezdni augusztus 27-én a deportálást.

A Ferenczy által emlegetett dátum rohamosan közeledik. Az Intéző Bizottság mindenesetre felhívja a semleges követéseket, tartsanak konferenciát és tiltakozzanak. Augusztus 22-én Angelo Rotta pápai nuncius elnökletével a semleges követek újból összeülnek és ismét elten ünnepélyes tiltakozó jegyzékintézkedést a kormányhoz. Ezt a nuncius még aznap délután átnyújtja a külügyminisztériumban. A kormányzó is értesül erről. Sztójay ekkor már hosszabb ideje betegség címén átadta a kormányügyek vitelét megbízott helyettesének, Reményi-Schneller pénzügyminiszternek, mint rangidős miniszternek. A kormányzó augusztus 22-én, — hivatkozással a külföldi követek tiltakozására, — utasítja a kormányt, *jegyzékben* is közölje a németekkel: *nem egyezik bele a deportálásba.* Sem Reményi-Schneller, sem minisztériumának egyetlen tagja nem vállalkozik e jegyzék átnyújtására. Ferenczy vállalja ezt a „kínos” feladatot is. Felkereste Eichmann-t és állítólag bejelentette neki: *utasítást kapott, a magyar kormány nem járul hozzá a deportáláshoz és a fővárosba felhozott katonai csapatok és csendőrök szükség*

*) Valójában Freuclirterék szökése miatt történt a három tanács-
tag őrizetbevétele!

esetén fegyveresen fognak minden német erőszakos kísérletnek ellenszegülni.

Eichmann valósággal őrtjögve, rettenetes szavakal támadt Ferenczyre, — ellenőrizhetetlen elbeszélése szerint, — miután „*rájött arra, hogy a katonaság és csendőrség összpontosításával félrevezették*“. Fegyverhez még sem nyúlt. Wislicenyt állítólag repülőgépen újból Berlinbe küldi, s intézkedést kér. Augusztus 24-én éjszaka érkezett volna meg Himmler válasza. Ez bizonyára megfelelő utasításokat tartalmazott, mert Eichmann újra Ferenczyvel üzeni meg a kormánynak, a németek hajlandók a *zsidókérdés rendezése* ügyében egy végleges megállapodás megkötéséről tárgyalásokba bocsátkozni.*) *Reményi-Scineller* csak ezután, — augusztus 25-én este, — merészeli a magyar kormánynak a deportálás megtagadásáról szóló jegyzékét, — amely már a Lakatos-kormány álláspontját képviselte, — Veessenmayer német követnek átnyújtani.**)

Ebben a jegyzékben javasolja a kormány:

1. A magyar zsidók ügyeinek intézését a németek adják vissza. 2. A budapesti zsidóságot munkába állítják. 3. A dolgozni nem tudókat táborokban helyezik majd el a Magyar Vöröskereszt közben jöttével vidéken. 4. A törvényhozás elfogott tagjait adják magyar bíróságnak át, a zsidókat az internáló táborból bocsássák el, adják vissza a főtcai törvényt. 5. Adják ki a német kaktárakban lévő zsidó vagyonekat.

(A tárgyilagosság kedvéért meg kell itt jegyezni, hogy vannak jelek, amelyek szerint *Ferenczy László valóban agent provocateur volt* Az augusztus 27-i deportáció terminusának hangoztatásával a németek utasítására egyrészt a kormányzó, másrészt a zsidó vezetők bizalmába kívánta becsempészni magát, s ez teljes mértékben sikerült is neki. A németek csapat-koncentrációjukat mint később kiderült, nagyobb cél érdekében tömörítették. Ekkor már Sztójay bukása befejezett tény volt, hiszen azt Horthy július 15-én levélben jelentette be Hitlernek, közölvén, hogy a gyöngének bizonyult Sztójay helyére Lakatot kívánja kinevezni, kéri hozzájárulását, addig is betegszabadságra küldi. Szalasiék uralomrajutása állott már előtérben. Az oroszokkal való tárgyalási szándék sem volt titok a németek előtt. A zsidók deportálása csak ürügy volt és félrevezető indok a csapat-összpontosítások igazi céljának leplezésére. E magasabb tétű játéknak volt egyik eszköze Ferenczy László. Ennek kedvéért folyt ez a fentebb leírt augusztusi „deportációs fenyegetés“, amellyel egyes tanácsi tisztviselők elhamarkodott, hisz-

*) Winkelmann SS tábornok népbíróági vallomása szerint Himmler álláspontja az volt, hogy nem érdekli őt a magyar zsidóság, hanem Magyarország, mint a román olaj vidék felőli átvonulási terület!

**) Ferenczy vallomása szerint augusztus 25-én délelőtt Horthy a nála más ügyben eljáró Veessenmayernek személyesen is átnyújtotta a dr. Csopely Dénes által megstilizált, de általa szerkesztett, öt pontból álló magyar állásfoglalást a zsidókérdésben.

tériás kijelentései miatt — „estére 2—2 csendőr áll minden csillagos ház kapujához” — augusztus 26-ra valósággal *pánikot* is idéztek elő a zsidóság körében, amikor pedig Ferenczy kormány-utasításra augusztus 24-én már a táborokban való koncentráció előkészületeihez fogott.)

Az új megállapodást a zsidóság dolgában már az időközben, augusztus 30-án hivatalba is lépett Lakatos-kormányval kötik a németek. Kifejtik előbb álláspontjukat, amely szerint tiltakoznak az ellen, hogy a háborúban álló országban a budapesti 200.000 főnyi zsidóság minden termelés nélkül csak fogyasszon. (Elhallgatják természetesen, hogy az ő követelésükre vették el a zsidóság minden tagjától a munka jogát, lökték kényszerű semmittevésbe a zsidóságot! Most pedig ők kifogásolják a zsidók nemdolgozását!) A Lakatos-kormányval azután létrejön olyan tartalmú megállapodás, hogy a zsidó lakosságot Budapestről eltávolítják, a vidéken koncentrálik és munkára fogják. (A kormány szerint ez a megmaradt zsidóság megmentésének egyetlen lehetséges módja!) Ugyanekkor intézkedik a kormány a zsidó-internálótáborok egy részének feloszorásáról, más táborokból tömegesen bocsátják el azokat a zsidókat, akiket a legkülönbözőbb ürügyek alatt internáltak. Nehány héttel később sikerül kiszabadítani, — közel 6 hónapi rabság után, — az összes Kistarcsán őrzött túszoikat is. Csak a Fő-utcai Gestapo-fogházban őrzött zsidó politikai foglyok kiszabadítása sikertelen. Ezeket már július közepe óta deportálni kívánják a németek, de Faraghó altábornagy utasítására rendőrség és csendőrség vonult fel és így a szállítás elmaradt.*)

(Az Intézőbizottság már július 28-án kérelmezte ezt az elbocsátást. A beadvány, — amely igen jellemző adatokat tartalmaz, — így hangzott:

1944. július 28. 5438. szám.

A magyar királyi Belügyminiszter Úr önmagyméltóságának a bírói vagy internálási véghatározat nélkül fogvatartott személyek ügyében.

Folyó évi március 19-e óta számos hitvestvérünk vétetett őrizetbe anélkül, hogy akár az előzetes letartóztatásnak a büntető perrendtartásban előírt előfeltételei és elrendelési módja, akár pedig a közigazgatási eljárás alapját képező internálási véghatározat meghozatott volna. A szóbanforgó őrizetbevételek előzménye majdnem minden esetben olyan volt, amely az illetők teljes ártatlanságára vall. Így például:

a) egy csoportját az őrizeteseeknek képezik azok, akiket valamilyen budapesti pályaudvaron fogtak el anélkül, hogy az illetők tudtak volna a német megszálló csapatok által életbeléptetett utazási tilalomról, vagy akár csak módjukban is állhatott volna ezeknek a tilalmak-

*) Czigány József ezredes vallomása szerint. (*Világ*, 1946. jan. 1).

nak a megismerése. Ilyen esetek: azok a személyek, akik március 19-én úton voltak és aznap este érkeztek Budapestre, azok akik március 20-án esetleg 21-én reggel mentek ki a pályaudvarokra haza — vagy elutazás végett; azok a személyek, akik az érkező utasokat várták és az indulókat kikísérték; azok akik Budapesten laknak és környékbeli helységeken dolgoznak; azok akik a környéken laknak és Budapesten dolgoznak,

b) névtelen és alaptalan feljelentések folytán számos személy került őrizetbe anélkül, hogy bizonyíték merült volna fel velük szemben, vagy akiket utcán minden ok nélkül fogtak el,

c) egyes vidéki városok összegyűjtötték a zsidó lakosságot és mint „megbízhatatlanokat“ Budapestre kísértették fel őket. Mindezek a Mósosny-utcai toloncházban, a Rökk Szilárd-utcai, kistarcsai, sárvári, bács-topolyai kiségitő-tonlonházakban, a főkapitányság épületében, a pest-vidéki királyi törvényszéknél, a Horthyligeten, a Thököly-füzeséri majorban, a Wesselényi-utcai és Bethlen téri kiségitő-kórházakban, továbbá a svábhegyi Majestic, Mirabelle, Lomnic szállodákban és egyéb helyeken állanak őrizet alatt.

Azt a tiszteletteljes kérelmet terjesztjük tehát elő:

- méltóztassék akként rendelkezni, hogy mindazon személyek, akik bírói határozat, avagy internálási véghatározat nélkül őrizetben vannak, azonnal szabadlábra helyeztessenek, minthogy további őrizetben tartásukra törvényes ok nem fogor fenn.)

A Lakatos-kormány hivatalbalépésekor a miniszterelnök rádiószózatot intézett a nemzethez s ez alkalommal közölte ennek a megállapodásnak részleteit. Ferenczyt bizták meg Baky és Endre eltávolítása után továbbra is a zsidó ügyek intézésével, amiről küldött értesítését a Függetlenségben közöljük.

Ferenczy nincs megelégedve azzal a módszerrel, amellyel a munkára felhasználható férfiakat a Szövetség zsidó orvosai addig kijelölték (50.000-ból 1.500-at), úgy intézkedik tehát, hogy *kerületenként új sorozás lesz*. Ezt meg is kezdi, elsőnek a Pozsonyi-úton. Házról-házra haladnak és tisztiorvosok bevonásával végzik a vizsgálatot. Hamarosan kiderü ennek az eljárásnak a hosszadalmassága, mert e sorozást intéző Hadviselt Bizottság *dr. Doby József* tisztiorvossal egyetértésben most már munkára mindenkit *alkalmasnak* jelöl ki, hogy koncentrációs táborba ne kerüljön. A beváltak ugyanis úgynevezett „*légó-századokba*“ sorolva lakásukon maradhattak volna.

Egyébként is a németekkel történt megállapodás alapján elrendeli a kormány, hogy az I. honvéd hadtest keretén belül *katonai formációt* állítsanak fel a zsidó férfiak és ifjabb korosztályú nők munkábaállítására. (Heinrich vezérkari ezredes helyett, — akinek működésével a németek nincsenek megelégedve, — *Gobbi Endre* századost rendelik ki.) Az új rendszerről a következő hivatalos jelentést adták ki:

— A kormány a honvédelmi munkakötelezettséget a zsidók tekintetében is a törvény által megszabott lehetőségek teljes kihasználásával kívánja alkalmazni és így 14 éves kortól 70 éves korig az ország területén belül honvédelmi munkára igénybe vesz minden olyan zsidó férfit és nőt, akit az erre irányuló vizsgálat munka végzésére alkalmasnak talál.

— A zsidóságot háztömbcsoportonként és házanként naponta a délelőtti órákban vegyesbizottság vizsgálja felül és az egyes személyeket szakképzettségük, valamint munkaképességüknek megfelelően honvédelmi munkaszolgálatra állítja be. A katonai vagy honvédelmi munkaszolgálatra alkalmasnak talált zsidó személyeket olyan munkára osztják be, ami szakképzettségüknek és használhatóságuknak megfelel.

— Az igénybevettek részére a törvényes és szokásos ellátmányt (illetményt) azonnal folyósítják.

— A katonai vagy honvédelmi szolgálatra alkalmatlannak talált¹ zsidó személyeket vidéken helyezik el. Ezek részére a Magyar Vöröskereszt Egylet közbenjöttével maga a zsidóság rendez be telepeket, ahol főleg háziipari munkával: tollfosztás, kosárfonás, tengerihántás stb., vagy más ipari munkával foglalkoztatják őket, esetleg beállítják a környéken különböző termelési ágakba.

— A honvédelmi munkaszolgálatra igénybevett zsidókat túlnyomórészt a hadiiparban foglalkoztatják. Ezeket a munkahelyükhöz közelfekvő sárgacsillagos házban helyezik el.

— Élelmezésüket, egészségügyi gondozásukat és egyéb ellátásukat általában a Magyar Vöröskereszt Egylet fogja központilag irányítani. A munkaképes koron túl levő gyermekeket ugyancsak a Magyar Vöröskereszt Egylet fogja intézményeiben gondozni és felügyelni.

— A munkaképtelen zsidó személyeket, közöttük a betegeket és öregeket Budapesten esetleg a zsidó szeretetkórházban helyezik el.

— Tekintettel arra, hogy a kormány a zsidók munkáltatása tekintetében a mindenkire kötelező honvédelmi törvény szabályait alkalmazza, a munkára való igénybevétel a mentesített és a kivételezett zsidókra is kiterjed.

— Amennyiben a honvédelmi munkára besorozott zsidókat beosztásuk a fővároson kívül szólítja, családtagjaik velük mehetnek és ezeknek a munkahelyen való elhelyezését és ellátását az illetékesek szintén a legteljesebb mértékben biztosítják. A munkáltatás, valamint az elhelyezés körülményei minden tekintetben megfelelnek a korszerű munkásellátás igényeinek és a legszigorúbb elbírálást is kibírják.

Megkezdődik szeptember 7-én a zsidó férfiak újabb sorozása. Kerületenként kijelölnek egy sorozóhelyet, itt működnek a vegyes sorozóbizottságok: katonaoorvosok és katonatisztek mellett a Zsidó Szövetség Hadviselt Bizottságának kiküldöttjei és megbízottjai, valamint a Keresztény Zsidók Szövetségének képviselői végzik a 14—70 évig még a fővárosban tartózkodó zsidók sorozását. (Mint mondtuk 30 évfolyam, 18—48-ig, ekkor már mindenütt kiegészítő munkaszolgálatot teljesít és így tulajdonképpen a legfiatalabb és legidősebb korosztály, vala-

mint az addig betegség, vagy más címen felmentettek kerülnek a sorozóbizottság elé.) A besorozottakat, — akiknek száma érthetően nem nagy, — mindössze 2000 — a főváros környékére *sáncásásra* rendeli a honvéd hadtestparancsnoksága.

Ferenczy is megbízatása értelmében rendkívüli buzgalommal lát neki a sáncásásra alkalmatlanok, továbbá az agg férfiak és nők, valamint a gyermekek koncentrálsának előkészítésére. — *Túra* községbe autózik, ott személyre vesz egy táborhelyet, s 24 óra múlva akarja már az első csoportot a kb. 45 km. távolságban lévő községbe gyalogmenetben útbaindítani. A Szövetség azonnal Bonczos belügyminiszterhez fordul, hivatkozik arra, hogy az elszállásolás helyét a Vöröskereszt még meg sem vizsgálta, ezért a koncentráció megkezdése lehetetlen, de megállapodásellenes is. A miniszter magához rendeli Ferenczyt, utasítja, hogy a kiszemelt tábor helyét a Vöröskereszt kiküldöttjével vizsgálja felül.

A kormányzó, — Mester államtitkár kérésére, — kabinetirodájával felhívja magához Stem Samut. *Ambrózy Gyula* kabinetirodai főnök arra utasítja, hogy szürke utcai ruhában jelenjen meg, s a kihallgatásra a hátsó lépcsőn, teljes titoktartás mellett vezeti föl. Stern elnök felhívja a kormányzó figyelmét arra, hogy *a koncentrációval milyen veszedelmes helyzet következhetik be.* Igaz, hogy a zsidótlanító Sonderkommandó a megállapodás megkötése után tüntetően eltávozod Budapestről, azonban ez nyilván csak félrevezetés kíván lenni. Ahogyan a kistarcsaiakat és sárváriakat védtelenségükben egyszerűen kicsempészték az országból, ugyanúgy elhurco'hatják a vidéken magányos koncentrációs táborokba gyűjtendő zsidókat is. Azt is megtehetik, hogy álcázott repülőgépekről lebombázzák a táborokat. Stern Samu hivatkozott a kormányzónak a Ludovika Akadémián az új hadnagyk avatásán -tartott beszédére, amelyben kijelentette, hogy „*a sajnálatos hibákat reparálni kell és a magyar becsületen ejtett csorbát ki kell köszörülni*“.

Horthy megértéssel fogadta az érveket és kijelentette, hogy a németekkel kötött megállapodás ellenére — *nem lesz koncentráció!*

A Vöröskereszt ugyancsak minden tőle telhetőt megtett: másfél hónap alatt egyetlenegy, — Ferenczy által Nyugat-magyarországon kijelölt, — táborhelyet sem talált olyannak, amely a megegyezés szerint „európai nívón való elhelyezésre” alkalmas lett volna.

(A kormány a németekkel kötött megállapodásba bevétette azt a rendelkezést, hogy a vidéki elhelyezésnek európai nívón kell megtörténnie, s ezt a Magyar Vöröskereszt Egylet ellenőrizheti.)

Ferenczy a kormányzóhoz is fordult, jelentvén, hogy nem tud érvényt szerezni a németekkel kötött megállapodásnak, azonban Horthy ennek elérére sem sürgette a táborok felállítását és így azokra sor nem került.

A belügyminisztérium közben Bakyt és Endrét véglegesen eltávolította. (Bakyt szep. 5-én mentik fel, Endrét szept. 7-én nyugdíjazzák.)

Baky „puccs-kísérletének“ bukása után október 15-éig még egyetleneszer, július 18-án szerepelt csak a nyilvánosság előtt, Kolozsvárott. Itt mondotta: — „Becsületes mutkát végeztünk. Ki merete volna elhinni azt, hogy alig egy hónappal a rendszerváltozás után a Kárpát-alján, Miskolcon, Nagyváraodon, Kolozsvárott egy zsidó nem lesz?“

A politikai életből azonban nem távozik véglegesen. Van neki egy titkos szövetsége, a „Kaláka“, amelynek tagjai között érdekes nevek olvashatók: Zdravec, István püspök, Lukács Béla, Szász Lajos, Antal István, Bonczos Miklós, Gyulay Tibor, Zsindely Ferenc miniszterek, Kádár, Fáy, Mester államtitkárok, Mezey László altábornagy, főispán stb. Hetenként összejönnek megbeszélésekre s innen indul ki a „Nemzeti Szövetség“ megalapításának ötlete is.*)

*

Endre „furunkulusait“ kezelendő már augusztusban betegszabadságra ment, Velemre, ahová apja szentkúti gazdaságukat evakuálta. Felmentése után behívták katonai szolgálatra, s erdélyi hadtápterületen „harcolt“ az októberi eseményekig.

Amikor a deportálások körüli tevékenysége fhiatt felelősségre vonták Endre László — egy évvel később így védekezett: j

„— Zsidógyűlölet nem élt bennem, éreztem a zsidókérdés rendezésének szükségességét, aminek érdekében mindenkor nyíltan harcoltam is, de oly megoldásra, amely elkövetkezett gondolni sem mertem. A deportálásokat nem én idéztem elő, csak végrehajtásában vettem annyi részt, amennyire megbízást kaptam, ezzel is enyhíteni szándékoztam a németek módszereit, a megakadályozására erőm és lehetőségem nem volt. Ha valaki megakadályozhatta volna, az legfeljebb a kormányzó lehetett volna, aki az akkori európai politikai helyzetet kihasználhatta volna arra, hogy a deportálásba bele ne egyezzen, ha ez szándékában állott volna, amiként a komoly tiltakozásának és a folyamatnak közvetlenül vége előtt történt határozott fellépésének meg is lett az eredménye.“***)

*) Baky írásbeli vallomása, amelyet a Markó-utcai fogházban készített.

**) E. L. pol. rendőrségi vallomása 1945. okt. 10. (Bp. Népi. 3854/1945. sz.)

Egy másik vallomásában pedig ezt mondja:

— „*Én magamat fajvédőnek tartom és nem antiszemitának, hanem aszemitának. A zsidóságnak azon törekvéseit, amelyek a magyarság érdekeit sértették, károsnak tartottam és csakis ezek ellen léptem fel. A zsidósággal szemben hozott rendeleteket részben én kezdeményeztem, de azt állítom, hogy egyáltalán nem tudtunk mi arról és a magyar kormány sem, hogy mi történik a bevagonirozott zsidósággal, nem tudtunk Auschwitzról, azt sem, hogy az egyes gettókban mi történik. Csak annyit tudtunk az egészről, hogy ezeket munkára viszik és hogy a csecsemők is velük mentek, ezt annak tulajdonítottam, hogy a családtagok is legyenek a családők mellett. Úgy tudtam, hogy a háború végéig viszik őket dolgozni és azután majd állandó elhelyező, sükről gondoskodnak a németek.*)*

Ezzel szemben tanúvallomások Endre valódi viselkedéséről más képet nyújtanak. Álljon itt bizonyítékul az egyik:

— *1944 április közepén egy belügyi konferencián Eichmann és társai jelenlétében Endre összeállította a Ferenczy-Zöldi „zsidótanító”, magyar különítményt. A deportáció egész ideje alatt fáradhatatlanul megjelent mindenütt és intézkedett a „megbízhatatlanok” leváltása felől. Utasításainak lényege, hogy egyrészt követelte a legkíméletlenebb végrehajtást, másrészt közölte, hogy „mindenkit biztosít a belügyi kormányzat nevében, szemben a múlttal kisebb-nagyobb atrocitásokért senkit sem érhet kellemetlenség.” Hangsúlyozta azt is, hogy „jobb az ilyen utasításokat szóbelileg megadni és nem írásban.” Például a „kivételezettségi” engedélyek ügyében állandóan azt az utasítást adta, hogy tekintségük azokat egyszerűen „hamisak”-nak, s ne tegyünk kivételeket. „Mindenkít küldjenek csdk el, Kassán a németek ügyis átvizsgálják majd a panaszokat egy magyar bizottsággal”. Gépkocsiján mindig a „tisztogatási kerület” kisebb helyeit járogatta, hogy rajtakaphasson zsidóbujtató közegeket.**)*

A zsidó ügyek intézését Perlaky miniszteri osztálytanácsosra bízták, akinek segítségével folyt azután le a zsidó túsok és internáltak kiszabadítása. (A Csepelre a Tanács által behívott 139 újságíróból csak 55 jelentkezett és került az ottani két táborba. Közülük ez alkalommal mindössze az a 11 szabadult, akiket véletlen intézkedéssel Horthy-ligetre küldtek át, a júliusi deportáláskor ott felejtettek és így menekültek meg. Kistarcsáról a március 22. óta még fogságban volt 220 fűsz is ez alkalommal került szabad'ábra.)

Megengedi a rendőrség a zsidóknak, hogy a sorrakövetkező ünnepeik alatt istentiszteleteket tartson és azokra elmehessen: *reggel* 8-tól este 8-ig szabad a közlekedésük!

Szomorú kötelességet kísérelt meg teljesíteni a zsidóság,

*) E. L. vallomása 1945. okt. 15, a Néptügyészészen.

**) Dr. Zöldi Márton v. csendőrszázados vallomása 1945 okt. 26-án a Politikai Rendőrségen.

amikor *Stockier Lajos* vezetésével alakult bizottság (Balog András, dr. Földes István, dr. Geyer Albert, Groszmann Sándor, Sándor Dezső, dr. Sebestyén József, Szegő Miklós és Vida Miklós) *Hennyey Gusztáv* vezérezredes külügyminiszternél járt el a deportáltak megsegítése ügyében. Ez a bizottság a különböző nemzetközi vöröskeresztek bevonásával arra kérte fel a külügyminisztert, hogy szerezze meg a német kormány engedélyét a deportáltak részére való csomagok küldéséhez. *Hennyey* intézkedett ez ügyben, a svédek küldtek is csomagokat, de természetesen a németek mindent elloptak. Ez a bizottság listákat is küldött a semleges országokba a deportáltak táborhelyeinek megjelölésével, stb. A bizottság elnöke pedig közölte a zsidóság közönetének kifejezése mellett a külügyminiszterrel:

— *Hosszú idő után első jóakaratói gesztus volt ez a magyar kormány részéről a zsidósággal szemben, amely tudja azt értékelni!*

Szeptember 21-én, a Lakatos-kormány az alkotmányos szokásoknak megfelelően összehívja a Képviselőházat és a Felsőházat. (Előzetesen augusztus 24-én az összes politikai pártokat feloszlatták, a Képviselőházban tehát előáll az a furcsa helyzet, hogy jogilag csupa „pártonkívüli” képviselő előtt mutatkozik be a kormány.) A miniszterelnök aki a parlamenti életben szokatlanul, — talán első ízben, — *katonai egyenruhában* jelenik meg, bemutató beszédében ezt mondja a zsidókérdésről:

— A zsidókérdés rendezése tekintetében folyamatban van olyan eljárás végrehajtása, amely a törvényes lehetőségek szigorú alkalmazásával a legártalmasabb elemeknek és a munkanélkülieknek hasznos munkára való beállítását fokozatosan biztosítja. (Hang a középben: Emberileg!)

Még egy alkalommal merül fel ezen az ülésen a zsidók ügye. Napirendi vita során *Körödy Tibor* országgyűlési képviselő, aki egyideig maga is a nyilaspárt tagja volt, de közben álláspontját „revidálta”, erről a kérdésről ezt mondja:

— Olyan rendeletek tömegét láttuk a Sztójay-kormány hat hónapi uralma alatt, amelyekből *semmiféle haszna nem volt a nemzetnek*, hanem az egyedüli célzatuk az volt, hogy *kárt okozzanak másoknak*, a zsidóságnak. (Zajos ellentmondások a szélsőbaloldalon helyetfoglaló nyilasoknál.) Nagyon jól tudjuk, hogy a zsidórendeletek megszámlálhatatlan sora, amelyet ez alatt a hat hónap alatt kiadtak és keresztülvittek, semmiféle javulást nem hozott még a háború kérdéseiben sem, sőt a totális kiállítás szabotálását jelenti például az, hogy ebben az országban, itt Budapesten a legnagyobb munkahiány idején ma is 250.000 zsidó él, akinek a munkaerőjét fel lehetne használni és aki hat hónap óta kénytelen-kelletlen csak fogyaszt és a mozgási szabadság hiánya miatt nem termel semmit! (Zaj a szélsőbaloldalon. — *Rajnisz Ferenc*: Vissza bankigazgatóknak őket! Az a legokosabb! — *Csoór Lajos*: Azt

már nem!) Szükség van a mérleg felállítása alkalmával a jog és a törvényes felhatalmazás nélkül kiadott, előbb említett rendeletek azonnali visszavonására, és feltétlenül szükség van azoknak legalább is a parlament elé terjesztésére felülbírálás végett.

A Képviselőház elutasította Kóródy Tibor javaslatát.

Megindult a tárgyalás a *Függetlenségi Frontba* tömörült ellenzéki pártokkal egy *ellenállási mozgalom* megszervezése céljából is. A honvédelmi minisztériumban szolgálatot teljesítő *Bartos* honvédőrnagy-orvosnak átadtak az Intéző Bizottság részéről 100.000 pengőt a szervezés költségeire. *Lázár Károly* testpraltábornagy, akinek kezeihez futottak- össze a Horthy-hű katonaság szervezésének szálai szintén tárgyalt az Intéző Bizottság megbízottaival, *dr. Beér Jánossal* és *Gergely Györggyel*. Megállapodtak abban, hogy szükség esetén a Budapesten szolgáló munkásszázadok 26.000 tagját fegyverzik fel. E századok listáját, az elhelyezésük megjelölésével az Intéző Bizottság e'jutatta és lázasan folyt a terv kidolgozása, melyik század melyik laktanyába vonuljon szükség esetén való felfegyverzés céljából? Október 14-én éjjel készen vo't egy proklamáció ez ügyben és október 15-én kellett azt kiegészíteni *Lázár* felfegyverzési utasításaival. Az elsietett kormányzói kiáltvány megakadályozta ezt a lépést.

A főváros jólinformált lakossága azidőben már nyíltan rebesgette, hogy *a Hűvösvölgyben folyik a nyilaskeresztesek felfegyverzése és készülődése a hatalom átvételére*. A Zsidó Intéző Bizottság eljuttatja figyelmeztetését fia útján a kormányzóhoz is, aki azonban azzal nyugtatja meg őket, hogy *rendelkezik a kellő katonai erővel esetleges puccskísérllet meghiúsítására*.

A kétszínű és érzékenyszimatú *Ferenczy* csendőralezredes azonban úgy látszik ekkor már hiteles tudomással bír német összeköttetései révén az elkövetkezendő lépésekről: tény hogy tulajdonképpeni hajlamait követve, mint később kiderült, már ekkor megállapodott a nyilasokkal és továbbra is az' SS felé orientálódik.

S miközben a Tisza és a Sebes-Körös között gigászi küzdelemben előtör az orosz Vörös Hadsereg, Kecskemétig Szolnokig jut, Debrecen és Nagyvárád között óriás-méretű páncéloscsata dül — *Szálast Ferenc a Vértóczy-utcai SS-főhadiszálláson a hatalomátvétel utolsó simításait végzi...**)

*) Részletesen 1. Szerző: „*Horogkereszt, kaszákereszt, nyilaskereszt*“ c. 1945-ben megjelent könyvében.

HARMADIK RÉSZ.

BUDAPEST ZSIDÓSÁGA A NYILASOK RÉMURALMA ALATT (1944 OKTÓBER 15-TŐL 1945 FEBRUÁR 13-IG)

I.

Pogrommal kezdődik...

A titokban folyamatba tett fegyverszüneti tárgyalások elhúzódtak. Október 10-én a budapesti hadtest vezénylő táboronokát, Bakay Szilárd vezérezredest, majd pedig október 15-én ifj. Horthy Miklóst hurcolja el a Gestapo.

Sajnos, fiának elhurcolása a kormányzót arra bírja, hogy a megállapított tervtől eltérjen, s az október 18-ra kitűzött fordulatot ne várja meg. Október 15-én, közvéteszi rádiószózatát, amelyben a zsidókérdésről is megemlékezik:

„A német megszállás védelme alatt a Gestapo az általa e téren másutt is követett módszerek alkalmazásával kezébe vette a zsidó kérdésnek az emberiség követelményeivel ellenkező, ismert módon való intézését.“

Az események ismertek. Fegyveres ellenállást a németekkel szemben a kormányzó testőrségének „ötperces“ tüzharcát kivéve, a honvédség nem tanúsít. *) Egyes fegyverhez jutott zsidó munkaszolgálatosok, kommunista és szociáldemokrata munkásokkal együtt a Népszínház-utca 31. számú és Teleki-tér 4. számú házakban megkísére'nek szembeszállani, azonban gépfegyvernél, sőt ágyúval nyomják el őket és október 16-án a Tisza Kálmán-tér, másnap a Teleki-tér megtelik ártatlanul legyilkolt zsidók hulláival. így leezdődött Szálasi Ferenc és nyilas pártjának rémuralma...

A Szá'asi-párt uralomra jutása éjjelen azonnal megkezdődik országszerte a pogrom. Óbudán munkaszolgálatosokat kerítenek kézre, elhajtják őket a Margit-hídra, másokat a Lánc-hidra és onnan lövik őket a Dunába. Pusztavámon a jolsvai

*) Ez kizárólag a szervezettség hiányán múltott, mert a honvédség túlnyomó többsége gyűlölte a németeket!

orvos-, mérnök-század 160 tagját gyilkolják le. 16-án és 17-én különböző csillagos házakból több ezer zsidót hajszolnak árpádsávos pártszolgálosok a Tattersallba.

Szálasi Ferenc hadparancsa és kiáltványa, valamint a nyilaskeresztes párt rádióban közölt szövege nem említi zsidókat. *Vájná Gábor* belügyminiszter azonban, — *miközben Budapest utcáin folyt a zsidó vér és a szabadrablásnak senki gátat vetni nem kívánt,* — már elérkezettnek látja az időt kifejezni Szálasiéknak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját:

— Hivatalos úton intézkedtem, hogy a közigazgatás, az átláthatóság és közrend tisztviselői, végrehajtói a követeimen éktől átható mindent kövessenek el a közrend, nyugalom és állambiztonság fenntartása és megőrzése végett. A statáriális rendelkezések, melyek falragaszokon megjelennek az élet parancsoló szava, szükséges intézkedéseket tartalmaznak. A zsidókérdéssel kapcsolatban, amely az utóbbi hónapok alatt oly sok izgalmat váltott ki úgy a zsidóság, mint egyes zsidóbarát körökben, kijelentem, hogy a zsidókérdést meg fogjuk oldani. Ez a megoldás — *még ha könyörtelen is lesz* — olyan lesz, amint azt a zsidóság eddigi és jelenlegi magatartása által megérdemli. A zsidó ügy lebonyolítására külön részletes intézkedések jelennek meg és foganatosítottak. Senki önkényes, vagy önhatalmú bírása a zsidóságnak nem legyen, mert e kérdés megoldása az államhatalom feladata. És ezt a kérdést — *nyugodt lehet mindenki* — meg fogjuk oldani. A zsidóságot és érdekeit kiszolgálókat nyomatékosan figyelmeztetem, hogy az államhatalom minden szíve éberén örökös magatartásuk felett és kiadott és még kiadandó intézkedéseket a háborúra való tekintettel is *különös szigorral fogom végrehajtani. E tekintetben nem ismerem római katolikus, evangélikus vagy izraelita hitfelekezethez tartozó zsidót, hanem csak zsidó fajúakat. Nem ismerem el semmiféle menlevelet vagy idegen útlevelet, melyet magyar állampolgárságú zsidó bárhonnan vagy bárkitől kapott.* E pillanatban Magyarországon élő zsidók a magyar állam ellenőrzése és irányítása alatt állanak és *ebbe a kérdésbe sem belföldről, sem külföldről senki bele nem szólhat.* Ne higgye tehát egyetlen zsidófajú sem, hogy *idegenek segítségével* kijátszhatja a magyar államhatalom törvényes rendelkezéseit. Ha mégis megkísérelné bármelyik zsidó a magyar nemzet vagy szövetségeseink hadserege, polgári lakossága ellen merényletet vagy bármilyen más bűncselekményt elkövetni, akkor az itteni zsidósággal szemben olyan *kényszerrendszabályokat* fogok alkalmazni, amelyek tetteiknek elégtételül fognak szolgálni nemzetünkkel vagy szövetségeseinkkel szemben.“

A statáriumot kihirdették, azonban alkalmazására zsidókon elkövetett atrocitások címén sor nem került. A zsidók ügyét egyébként *Budinszky László* igazságügyminiszter hatáskörébe utalták, aki a közreadott kormányprogram szerint e kérdés rendezésénél ezeket a szempontokat kellett, hogy figyelembe vegye.

„A zsidók munkaszolgálatot teljesítenek a Nemzet számára; a velük való bánásmód viselkedésükhöz alkalmazkodik; jogi helyzetüket

törvény szabályozza; zsidó és zsidó között különbség nem tehető; a háború befejezése után a zsidóságot Magyarországról eltávolítják és pedig nemzetközi megállapodás által kijelölt helyre; a zsidóság soha többé nem térhet vissza a magyar életébe; a zsidókkal kötött házasságok érvénytelenek; ennek a jognak mindenki szabadon szerezhet érvényt: aki ezt nem teszi, ugyanolyan elbírálás alá esik, mint a zsidó házastárs, a gyermekek ebben az esetben zsidónak számítanak.“

A zsidókat, — akiknek kormányzói kivételezettségük, vagy semleges követség! védettségük folytán azideig csillagot házban tartózkodni, rádió útján arra utasították, hogy *18-án estig térjenek oda vissza*. A késő esti órákban ezt megváltoztatták s annak ellenére, hogy Vajna belügyminiszter hangsúlyozta: zsidó és zsidó között a Szálasi-kormány nem ismer különbséget, *a külföldi védettek és mentesítettek beköltözést utasítóját visszavonták*. (Később kitudt, hogy báró Kemény Gábor külügyminiszternél a semleges követségek a védettségek el nem ismerése esetén a diplomáciai viszony teljes megszakításával fenyegettek.)

A zsidó-csillagos házak kapuit október 16-án lezáratták és 10 napig onnan csillagviselésre kötelezett önként megvonható, oda be nem lehetett. Orvos beteghez nem járhat. Szülők sem kaptak segítséget, a halottak temetetlenül maradtak, az élők készleteiket fogyasztották, — ha volt ilyesmi, — mert bevásárlásra nem mehettek.

Október 16 reggelén tehát sem a Zsidótanács tagjai, sem a széleskörű tanácsi apparátus szervei sem voltak abban a helyzetben hogy bejussanak szolgálati helyükre, a Síp-utcába.

Ezen a reggelen egyedül csak a Zsidó Tanács műszaki osztályának előadója, *Domonkos Miksa* jutott be a tanácsi székházba, ahol már akkor erősen felfegyverzett nyilas különítmény tartózkodott, házkutatást kívántak tartani. Domonkos tele fonott érintkezésbe lépett vitéz Ferenczy alezreddessel, a zsidóügyek egyetlen illetékes fórumával. Bejelentette neki, hogy magára hagyatva, *egyedül tartózkodik az épületben* és képtelen megbirkózni a tanácsra háruló kötelezettségekkel (internálótáborok élelmezése, népkonyhák ellátása, zsidók ügyes-bajos ügyeinek elrendezése s a német igénylések kielégítése). Azt is bejelentette, hogy egy fegyveres csoport máris behatolt, mások a kapu alatt gyülekeznek és lövöldöznek, ezenkívül a percnként érkező telefonjelentések városzerte véres atrocitásokról számolnak be és kérnek segítséget. Hozzáfűzte jelentéséhez, hogy őt magát a már behatolt nyilasok még ügyeletes szolgálatának ellátásában is akadályozzák és elhurcolni óhajtják.

Ferenczy, az akkor azonnal írásbafoglalt szöveg szerint, erre szóserint a következő választ adta: „*Úgy van jól minden, ahogy van. Amit kerestek a zsidók, most megtalálták!*“ S ezzel letette a kagylót.)*

(Hogy vitéz *Ferenczy* alezredesnek mekkora nagy hatalma volt abban az időben és mit segíthetett volna, ha akart volna, szolgáljon jellemzésül, hogy a hivatkozott beszélgetést *Domonkos* a szobájába betódult fegyveres pártszolgálatosokkal nem úgy közölte, ahogyan, történt, hanem azt mondta nekik, hogy „*Ferenczy* rosszsalát fejezte ki s azonnal kijön rendet csinálni, tehát tanácsolja, hogy távozzanak“.)*) Elég volt még ez az egyszerű trükk is, hogy abba hagyják a fosztogatást és hanyathomlok elmeneküljenek.)

Délelőtt 11 óra tájban sikerült *dr. Reiner* Imrének is a Síp-utcai székházba bejutni. Ott találja *Domonkos*t, aki elpanaszolja az addig történeteket, mutatja a *Ferenczy* részére óránként készülő jelentéseket és elmondja, *Ferenczy* súlyos fenyegetésekkel utasította arra, hogy a Tanács tagjai haladéktalanul folytassák addigi tevékenységüket.**)

A telefon a Székházban pedig félpernyi szünet nélkül kétségbeesett panaszokat hozott a főváros minden részéből, ahol a zsidókat elkülönítették, bántalmazták és gyi költák. De nemcsak zsidók telefonáltak, hanem jelentkeztek például a mentők, akik a Tanácstól kértek sok esetben intervenciót, mert nem engedték be őket olyan csillagos házba, ahol súlyosan sebesült, vagy haldokló emberekhez hívtak orvosi segéyt.

A dohány-utcai zsinagógával szemben levő nagy bérházban a nyilasok már az első órákban 6—8 zsidót lőttek le. Ki hívták hozzájuk a mentőket, <e> fegyveresek elállták az orvosok útját s mikor órák múltán, harmadszori próbálgatás után, sikerült mégis behá'olni ebbe a házba, az *áldozatok már mind-mind meghallak*. Ehhez hasonló esetet sok helyről jelentettek, de egymásután telefonáltak a Zsidó Tanácshoz rendőrszemek, más hatósági szeméyek. vagy jószándékú magánemberek, hogy *úton-útfélen lőtt sebbel fekvő zsidók számára kértnek segítséget*. Telefonáltak számos házból, hogy étien-szóránján óvóhelyeken tartják az összes zsidókat, a Tanács segítségét kérték.

*) *Domonkos* Miksa vallomása a Politikai Rendőrségen.

**) *Dr. Reiner* közlése.

(*Reiner dr.-t* a Síp-utcai székházból való eltávoztása után a Rákóczi-úton nyilasok igazolásra szólították fel és annak ellenére, hogy romeltakarítási igazolványt mutatott fel, továbbengedik. Közvetlenül utána találkozik azzal a szomorú menettel, amelyet a Népszínház-utca felől tereltek nyilasok és németek a Blaha Lujza-téren át a Rákóczi-úton a Nagyatádi-Szabó utcai Cyklop garage felé. Megrendítő és megdöbbentő látvány, amikor a Vili, kerület zsidóságának egy tekintélyes hányadát, — többezer nőt, férfit, gyermeket és aggot, — tereltek maguk előtt feltartott kezekkel, a náci-nyilas pribékek. Ez volt az a csoport, amelyet a Népszínház-utcai és Teleki-téri ellenállás leverése után az ottani és környékbeli csillagos házakból szedtek össze. *Reiner dr.* a látottakat azonnal megtelefonálta Domonkosnak, esetleg lehetséges intézkedések megtetele céljából.)

Az események tovább gördültek. Újabb fegyveres párt-
szolgálatosok nyomultak be a Zsidó Tanács székházába s az egyetlen ott szolgálatot teljesítő *Domonkosnak* legsúlyosabb összeütközései voltak velük. Ilyen körülmények között másodszor is Ferenczy alezredeshez fordult, aki segítség helyett a legsúlyosabb fenyegetésekkel követelte, hogy „*teremtsék elő*“ a Zsidó Tanács három vezető személyiségét: Stern Samut, dr. Wilhelm Károlyt és dr. Pető Ernőt. Később kiderült, hogy ezt a három személyt *elfogatni akarta*, mert ők ismerték korábbi szerepét, mely ellentétben állt legutóbbi magatartásával.

Ferenczy nem adott segítséget,*) de — mint már mondtuk — olyan hatalom volt, hogy amikor e napokban Domonkos *teljesen önhatalmilag és Ferenczy tudta nélkül* szolgálati-jegy-féle írásokat bocsátott ki, amelyek a szöveggel kezdődtek, hogy „*vitéz Ferenczy csendőralezredes parancsából utasítom* . . . sikerült keresztény küldöncök és egy közelbenlevő munkásszázad keretlegénységének igénybevételével két-három napon belül¹ a nyilas őrizet alatt lévő óvóhelyekről kihozatni a Zsidó Tanács több tagját, elsősorban Stockier Lajost, dr. Földes Istvánt, dr. Nagy Józsefet és a személyzet közül olyan néhány embert, akiket addig még nem hurcoltak el. Ezt a tevékenységét folytatni tudta és a nyilasokkal szemben pozícióját azáltal biztosította, hogy illegálisan beöltöztött a maga honvédszázadosi egyenruhájába s ettől fogva úgy viselkedett, mintha „*hivatalos szerv*“ lett volna. Az idők folyamán még a nyilasok vezetői sem voltak vele tisztában és abban a hiszem-

*) *Ferenczy* többször megígérte közbenjárását, de szavát nem tartotta be. Ismert módszere volt, hogy „*telefonon*“ intézkedett a kérelmező előtt. Ez megtévesztés volt, mert házitelefonon beszélt és ellenkező intézkedést adott ki a kérelmező távoztása után. (*Dr. Burger Dénes vallomása a Politikai Rendőrségen.*)

ben, hogy ő talán a honvédelmi minisztériumot képviseli a Zsidó Tanács épületében, napról-napra növekvő tekintélye mellett, végig az egész nyilas korszakon keresztül respektálták intézkedéseit. (A továbbiak folyamán a zsidóügyek későbbi miniszteri biztosa még a gettó rendészeti parancsnokává is kinevezte.)

Az első néhány nap történetéhez tartozik a Zsidókutató Intézet *Jakab* nevű könyvtárosának „kiszállása” a Sip-utcai székházba. Nevezett egy Bosnyák Zoltán által aláírt nyiltparancssal jelentkezett és nagyobb mennyiségű *írógép* kiszolgáltatását követelte. Jelentkeztek különféle nyilas alakulatok is hasonló nyiltparancsokkal, vagy ilyenek nélkül s mindenkor „házkutatás” címén fosztogató szándékkal álltak elő. *Az említett egyenruha varázsa és Ferenczy nevének illetéktelen csi.logtatása a legtöbb esetben segített/...*

Ugyancsak az első napon történt, hogy nyilas vezetők (közöttük Homonnay Márton és más kopjavezetők) magasrangú rendőrtsztek társaságában szemrevételezték a Dohány-utcai és Rumbach Sebestyén-utcai két nagy zsinagóga épületeit, amelyeket *átmeneti fogolytáborokká* kívántak átalakítani. Rövidesen azután a házakból összeszedett és a Tattersallban egybegyűjtött zsidó férfiak és nők ezreit hozták be szuronyok között ezekbe a templomokba. Közel hatezer embert zsúfoltak össze olyan szűk helyen, hogy *sokan meghal ak s még ezeket a halottakat sem volt lehetséges a szorosan összezsúfolt élők közül kihozni.* A két zsinagógában — s ugyanakkor más gyűjtőhelyeken is — étlen-szomjan tartották a foglyokat. Csak két nap múlva sikerült ezeknek a szerencsétleneknek nagy nehezen valami kevés élelmiszert bevinni. (Jeliemzésül szolgáljon, hogy a Dohány-utcai főtemplom ismert főpapját, *dr. Hevesi Ferencet* is szuronyos örök hoztál? be templomába. Hevesit és dr. Bródy Ernőt egyébként rövidesen *Stockier* erélyes követelésére elbocsátják.)

Szerencsére sikerült a külföldi követségek beavatkozását kieszközölni. *Wallenberg* személyes közbelépésére néhány svéd menlevél birtokosát elbocsátották és harmadnapra, — *sok intervenció után,* — az említett öt-hatezer főnyi foglyot végre rendőri kísérettel mégis kiengedték és éjjeli órákban lakóhelyükre szállították vissza. Néhány nap múlva azután megkezdődött a zsidóknak az Újlaki-téglagyárba való irányítása, ahonnan Hegyeshalom irányában elvitték őket.

A Dohány-utcai zsinagóga a következő napokban ismét zsúfolásig megtelt behozott foglyokkal. Ismét éhezették őket, majd pedig a hírhedt *Batizfahy Nándor* rendőrkapitány és

más rendőrtisztek jelenlétében kifosztották ezeket a foglyokat, akiktől minden értéküket és felszerelési tárgyakat elvették s végül a téglagyáron keresztül deportációs útra kerültek. A nyilasok felfeszítették a templompadokat, onnan elhordták a hívők kegszereit, kidobták imakönyveiket és rendőri asszisztencia mellett feltörték és kirabolták a templomi perselyeket.

Közben, október 20-án hajnalban az egyes csillagos házak kapuit megdönggették: nyilasok és rendőrök lerendelték az udvarokra az összes ottlakó férfiakat és közölték, hogy 16—60 évig kötelesek egy órán belül teljes felszereléssel, — 3 napi étellel ellátva, — készen állani. Egyes helyeken elfogadták a külföldi védőútleveleket. Voltak olyan házak, ahol a Zsidó Intéző Bizottság igazolványai is elegendők voltak, általában azonban a nyilasok még a félig holt embereket is kihúzták az ágyból, de Sok esetben lehetett velük „beszélni”. A korrupció már ekkor erőteljesen lábrakapott és egyes nyilasok 100—200 pengő lefizetése után elfogadták a felmutatott mentesítő okiratokat.

Az új ügetőversenypálya és a Kisok sporttelepe (a régi ügetőpálya), volt a gyülekezőhely. Ott századokba formálták a felvezetett zsidókat. Sem külföldi útleveleket, sem kormányzói mentesítéseket, valamint az október 15-i hivatalos lapban kihirdetett honvédelmi kivételezéseket, figyelembe nem vettek. A tisztiorvosi bizonyítványokat meg sem nézték és a két „sorozó”-helyről több, mint 50.000 zsidó férfit, — köztük rengeteg bénát, félkarut és súlyos beteget, — indítottak útnak. Az új ügetőpályáról a ferihegyi repülőtérre, a Kisok-pályáról az újpesti sporttelepre, mint első elosztó helyekre.

Utólag, október 20-án délben jelenti a Magyar Távirati Iroda:

„— A Budapesti Közlöny holnapi száma közli a belügyminiszter rendeletét, amely szerint a nemzet totális mozgósításával megbízott tárcanélküli miniszter megkeresésére honvédelmi munkaszolgálat céljaira az 1944 október 15-e előtt megkülönböztető zsidójelzés (sárga csillag) viselésére kötelezett és zsidójelzésű házakban lakott 16—60 éves korú munkaképes férfiak 1944 október 20-tól kezdve munkaszolgálatra igénybevételeknek.”

Ez a szándékosan elkésztett közreadott rendelkezés már *kiveszi a sáncásó munka hatálya alól a mentesítetteket és külföldi védetteket* akiket pedig minden tiltakozásuk ellenére előzőnap mégis benntartottak.

(Igen sokat felsőkabát nélkül, esetleg kalap nélkül, vagy félcipőben hurcoltak el. Ettől kezdve nap-nap után jelentkeztek az ilyen alakulatok parancsnokai, vagy kísérői és felszerelést, valamint élelmiszert

követeltek a Zsidótanáctól, mely ebben az időben már csonka volt, mert régi tagjai elbujdostak, régi személyzetét elhurcolták és csak néhány kötelességteljesítő ember igyekezett ezzel az emberfeletti súlyos feladattal megküzdni. Még szerencse volt, hogy a honvédelmi hatóságok legnagyobb része emberséges érzületből korrektil viselkedett és segíteni igyekezett.

A további események sodrában naponta új problémák merültek fel. Akadtak emberséges rendőrítztek, akik lehetővé tették, hogy azokat a menektéptelen sáncásokat és deportálandókat, akiket a nyilasok nem lőttek agyon a helyszínen, a Zsidótanács visszazállíthatta. Fantasztikus áron és szörnyű nehézségek között sikerült lovaskocsikat előteremteni. A Nemzetközi Vöröskereszt és a svéd követség! személyzetek közreműködésével nagyon sok súlyos beteget, járóképtelen bénát, vagy más nyomorékot hoztak be a tanácsi székházba, ahol sebtében orvosi ambulanciát szerveztek a Zsidótanács rendelkező közegei. Ezek a visszahozott emberek többnyire annyira elcsigáztak és bántalmazások következtében annyira megviseltek voltak, hogy már útközben, vagy azonnal visszaérkezésük után meghaltak. Néha 15—20 halott feküdt a Síp-utcai székház udvarán naponta. *)

Október 22-én *Stockier Lajos* intézőbizottsági tag telefonon kér kihallgatást Szálasitól, akit még vezérkari tisztt korából ismert. *Gömbös Ernő* főhadnagy, szárnységéd a belügyminiszterhez utasítja azzal, hogy „a Nemzetvezető zsidóügyben nem fogad“. A belügyminiszter titkára, *Kutassy* rendőrkapitány viszont a jelentkezést azzal hártja el, hogy „a zsidók ügyeit Ferenczy csendőralezredes intézi, Vájná miniszter csak akkor fogad, ha ő javasolja az audienciát“.

Ferenczy a kérést elutasítja — közli el'enen, hogy a belügyminiszter új *Zsidó Tanács* felállítását kívánja. Nincs kifogása az ellen, ha a régiek helyükön maradnak, de Stern Samu, Pető Ernő és Wilhelm Károly részvételét nem óhajtja. Végül is elfogadta a tanácstagok álláspontját, s beleegyezett Stern Samu további szereplésébe. Az új tanács tehát Stern Samu elnökletével, *Stockier Lajos* elnökhelyettes vezetésével, dr. Berend Béla, dr. Földes István, Komoly Ottó, dr. Nagy József, dr. Szegő Miklós és Vas Lajos tagokból alakult. (Formális kinevezésre sor nem került, de a Tanács „de facto“ ebben az összeállításban működött. Rövidesen szétesztották az új tanács tagjai és alkalmazottai számára a szabad mozgást biztosító igazolványokat: az 1. számút Stern Samu kapta.)

Október 23-án, — a 24 órával előbb kiragasztott plakátok értelmében, — kellett jelentkezni azután az összes férfiaknak, — tehát azoknak is, akiket az első alkalommal különböző címen lakásukon meghagyta, valamint a 18—40 év között lévő

*) Domonkos Miksa napló-feljegyzései alapján.

nőknek. Közülük Stöcklernek előzőnap i többórás telefon-inter-
venciójára, — személyes eljárás lehetetlen volt a csillagos házak
bezártsága miatt, — a terhes anyák és a kisebb gyermekek any-
ját visszaengedték. A többit ugyancsak gyalogmenetben a fér-
fiak után útnak indították.

A zsidóügyek kormánybiztosává *Toldy Árpád dr.* ny. fő-
ispánt nevezik ki.*) Értekezletet tartanak e napon a belügymi-
nisztériumban a zsidók ügyében, ahol *Vájná Gábor* kijelenti:

— Ügy átszik addig nem lesz rend, míg néhány párt-
embert, a helyszínen ki nem végeztek!***) (Miután e kivégzé-
sekre soha sor nem került, a rend csakugyan nem állott helyre!)

Október 28-án Eichmann emberei jelentek meg a Síp-ut-
cában. Érdeklődtek az elnök és helyettese iránt. Stern és
Stöck'er jelentkeztek. Magukkal vitték őket az Apostol-utcába.
Ott közel egy óráig állni hagyták, azután *Herr Dr. Huntsche*
fogad!á őket, s kijelentette, hogy ha nem hagyják abba a
Nemzetközi Vöröskeresztekkel és semleges követségekkel való
érintkezést, úgy nagy baj lesz: — *Dann werden Sie unsere*
eiserne Faust spüren!

Meghagyta, hogy naponta jelentkezzen valaki náluk. Más-
nap már kiderült, hogy az egész nagy jelenet azt célozta, hogy
fizessék ki a 3000 pengő körüli vil any- és gázszámlát, ami
Ferenczy „hozzájárulása” után meg is történt.

E kihallgatás után Stern közölte, olyan értesítés jutott
hozzá, hogy Ferenczy az életére tör, tehát visszavonul. (Lulay szá-
zados később azt mondotta, hogy Ferenczy tulajdonképpen csak
Petői és Wilhelme: kívánja megöletni, Sternre nem haragszik,
az különben is már „öregember”.)

*) Az összegyűjtött „zsidó értékek” dr. Turvölgyi Albert kezelé-
séből így *dr. Toldy Árpád* szkv. csendőrezredes, volt székesfehérvári
főispán, mint újonnan kinevezett kormánybiztos kezeibe mentek át. Az
értékeket — *a rendőri nyomozás megállapításai szerint*, — *dr. Avar*
László zentai polgármester parancsnoksága alatt „aranyvonaton” előbb
Öbányára, Zirc mellé, majd Brennbérgbányára vitték. Itt Toldy a va-
gonokból kirakatta és csoportosította, vagyis „*a tulajdonjogi kapcsolat*
megsemmisült!” 1945 március 30-án elindította a vonatot Ausztriába.
Útközben 3 vagon (44 láda aranyat és 2 kazetta válogatott bnliánst)
különcsatolva Innsbruck felé Toldy magával vitt, a fennmaradó 61 drb
kincsesládát amerikai katonai hatóságok vettek át. (Eredetileg 41 láda
aranytárgy 18.5 q önsúlyban, 35 ládában 2 q súlyú férfi és női karóra,
18 ládában, 7 q drágaköves ékszer, 8 ládában 114 kg briliáns és 160 kg
valódigyöngy volt, s végül 3 ládában 3 q vegyes pénz és aranytúd. To-
vábbá 2 nagy vaskazetta válogatott briliánssal és gyönggyel megtöltve.)

***) Ferenczy vallomása a Népügyészségen.

A zsidó férfiak és munkaképes nők Budapestről való eltávolítása után a kormány nem késlekedik a Sztójayék által még részben meghagyott zsidó tulajdonban lévő *ingó vagyon elrablásával sem*. Megjelenik november 3-án a rendelet, amely szerint

a zsidók minden vagyona a nemzet vagyonaként az államra száll át. Ezt a vagyont a háború viselésével és a hadikárokkal, a hadigondozással, továbbá a zsidókra vonatkozó jogszabályok végrehajtásával járó költségek fedezésére kell fordítani. Az ezzel kapcsolatos tennivalók el látásáról a belügyminiszter felügyelete alatt az erre a célra kinevezett kormánybiztos gondoskodik.

Nem szállnak át az államra a következő vagyontárgyak:

1. Az istentiszteletre és házi ájtatosságra szánt tárgyak: vallási szertartásokat teljesítő személyek által hivatásuk gyakorlása közben használt ruházatok; imakönyvek, vallási ereklyék, családi arcképek, sírok, sírboltok.

2. A zsidók magánlevelei és egyéb irományai; a zsidóknak és háznépének iskolai könyvei és taneszközei.

3. A zsidóknak és báznépének betegsége, vagy testi fogyatkozása » miatt szükséges gyógyszerek és eszközök.

4. A zsidó házastársak, jegyesek jegygyűrűi.

5. A zsidónak és háznépének kétheti időtartamra szükséges élelmi-, tüzelő- és világítószerei.

6. A zsidónak és háznépének együttesen 300 pengőt és ezenfelül családtagonként további 100 pengőt meg nem haladó készpénze.

7. A zsidónak és háznépének rendes szükségleteit meg nem haladó házi és konyhabútorok, edények, főző- és evőeszközök, ruházati és személyi szükségleti tárgyak, továbbá a szükséges ágy- és fехernemű, valamint a zsidó által folytatható foglalkozáshoz szükséges szerzőszámok és egyéb felszerelés.

Nem mentesülnek az államra átszállás alól az előbbi bekezdés alapján a zsidónak elhagyott, vagy őrizetéből, vagy rendelkezése alól egyébként kikerült vagyontárgyai, továbbá azok a vagyontárgyak sem, amelyek platinát, aranyat, ezüstöt, drágakövet vagy igazgyöngyöt tartalmaznak . . .

II.

A semleges követségek eredményes akciója.

A semleges követségek — a World Jewish Congress és a többi zsidó világszerv erőteljes nyomása alatt, — a Zsidó Tanácsai egyetértésben teljes erővel vetik magukat a munkába. Az akciót ekkor már a svéd követség és annak részéről teljesen *Wallenberg* titkár irányítja.*) (Angelo Rotta pápai nuncius a

*) A 31 éves *Wallenberg* nem volt hivatásos diplomata. Stockholmban export-import vállalkozása volt. A Joint megbízásából jutott, — amiről természetesen a magyar kormány nem tudott, — „rendkívüli megbízott” minőségében, titkári címmel Magyarországra.

nemzeti szocializmus hatalomra jutása után az ismeretes ellentétek folytán, amelyek a katolikus egyházat a németországi nácizmustól oly élesen elválasztották, visszahúzódiak.) Eleinte csak az érvényes útlevéllel rendelkező külföldi állampolgárok mentesítését akarják elismerni, mire a svéd követség Wallenberg aláírásával egyszerűen kiad olyan igazolást, hogy a „Schutzpass“ is érvényes útlevél. Végül is megállapodásra jutnak. November 2-án újabb hivatalos közlés jelenik meg. Ebben felszólítják a nyilaskeresztes párt intézői tagjaikat a külföldi védőútlevelek teljes figyelembevételére:

„El kell ismerni a külföldi követségek által kiadott igazolványokat és épületeik területenkívüliségét.“

A honvédelmi minisztérium is utasítja alárendeltjeit: mindazokat, akik külföldi védőútlevelekkel vagy kormányzói •mentestlésekkel rendelkeznek, hozzák Budapestre és adják át az itt 701. szám aluli megalakított és a Benczur-utcában elhelyezett ú. n. „idegengyűjtő“ munkásszáznak. A Palace-szállóban 'működő katonai parancsnoksággal Stockier és Földes érintkezést teremtettek. Herbeck József ezredes intézte itt igen sok jóakarattal a munkaszolgálatosok ügyeit, s követség! autón járta be az egyes sáncásó-táborokat, hogy végrehajtsák ezt a rendelkezést. Nagyjából ennek a parancsnak engedelmesskednek is és az idegengyűjtő munkásszáznak létszáma csakhamar néhány ezerre rúg, úgy hogy alszázadokba kell azt felosztani. Így keletkeztek a „védett“ századok...

Szálasi Ferenc a semleges követekkel kötött megállapodás alapján a zsidókérdésben a kormány részére adott utasításait az őt jellemző következő megjegyzéssel írta alá:

„Zsidókérdésben a következőket szegezem le és ezen tárgyban a továbbiakban senkivel tárgyalni nem óhajtók!“

Az utasítás, amelyet Kemény Gábor báró külügyminiszter Wallenbergnek bemutatott, egyébként így hangzott:

„A magyarországi zsidókat hat csoportra osztom, melyek a következők:

1. Külföldi útlevéllel rendelkező zsidók, akik útleveleiket a KEOKH-nál november 28-ig bemutatták. Ezek kötelesek azonnal úgynevezett védett házba menni (Palatínus-házak) s amennyiben a szükseges közlekedés elé technikai akadályok nem hárulnak, Magyarország területét kötelesek azonnal elhagyni.

2. Védőlevelekkel ellátott zsidók (Schutzbrief). Ezek is kötelesek azonnal részükre kijelölt védett házakba menni és a külföldi követségekkel később megkötendő egyezmény szerint, Magyarország területét szántén kötelesek elhagyni.

3. Volt kormányzó és jelenlegi belügyminiszter által mentesített zsidók: a) Nagyzeiszt és arany vitézség! érdemmel Rendelkezők, b) akik belföldön vagy külföldön a magyar névnek érdemeket szereztek. Ezek teljes mentességet élveznek, nem kötelesek sárga csillagot viselni, azonban a gazdasági, társadalmi és politikai életben részt nem vehetnek.

4. Egyházi személyit zsidók (papok, apácák) teljes mentességet élveznek, azonban egy később meghatározandó időben kötelesek Magyarország területét elhagyni s azonnal kolostorba, rendházba vonulni.

5. Keresztény vallású zsidók. Kötelesek gettóba vonulni, a gettó területén nem kötelesek sárga csillagot hordani, az ablakaikba kitűzhetik a keresztet és keresztény istentiszteleteket hallgathatnak.

6. A gettó zsidók. Aggok, betegek, gyermekek. Elrendelem Budapesten a gettó felállítását a VII. kerület területén, egyben elrendelem azt is, hogy a gettónak négy kapuja legyen a négy világtáj felé.

Ugyanekkor azonban a Szálasi-párt „zsidótlanító osztályának“ vezetője, gróf Serényi Miklós, illetőleg rövidesen utóda, Kelecsényi István is kap utasítást, amely viszont így hangzott:

„Kölcsönzsidók: minden egészséges férfi 14—60 évig és nő 16—40 évig köteles Németország területén, Magyarországnak szál utandó hadianyag fejében Magyarország jó hasznára dolgozni.“

Kelecsényi*) ezen az alapon adta ki a nyilaspárt „Budapest és környéke zsidótlanítási osztálya“ vezetőjének, a hírhedt Rettmann Kiírtnak utasításait, amelyek szerint rövidesen, — mint látni fogjuk, — akcióba is lép.

A német követségen e napokban értekezletet tartanak, s elhatározzák a munkaszolgálatosok átadását erődítési munkálatokra a Sió vona'ra és Sopron körül. Megállapodnak három vonalban: a munkaszolgálatosok Győr—Hegyeshalom vonaltól délre mellékutakon, sáncásó zsidók a fővonalon, attól északra pedig a hadműveleti területről visszahozott munkaszolgálatosok vonulnak nyugatra. A három vonal irányítója: Eichmann, Ferenczy és Fábíán vezérőrnagy. (Ferenczy egyébként október 11-én már az összes csendőrségi nyomozók parancsnoka lett.) Az élelmezésről a honvédség, elhelyezésről a csendőrség volt köteles gondoskodni. Napi 20—25 km a menet, első állomás: Piliscsaba.

*) Kelecsényi István joghallgató egyébként helyettesvezetője volt Gaál Csaba mellett a nyilasok „anthropologiar“ osztályának, s ő állapította meg „vérvizsgálatok“ alapján, hogy nincs-e „zsidó vérbeütése“ a Szálasi-párt erre gyanús tagjainak. Nagy protekciójú zsidókról is „megállapította“ több esetben, a „tisza árja származást“, s ilyenek nek mentesítő okiratot is adtak. (Népiügyszéki vallomások alapján.)

III.

Sáncásó-századok tragédiája.

November 2-án az oroszok oly mértékben verik meg a fővárostól délkeletre védekező német és magyar csapatokat, hogy azok visszavonulása rendetlen futás jellegét ölti. Nyomon követi őket az orosz páncélos sereg elővédje, amely november 2-án eléri Gyálpusztát és megközeíti Kispest határánál 13 km-re a fővárost. Két hete folyik e környéken a fővárosi zsidóságnak utászcsapatok és nyilas őrség felügyelete alatt sáncásáson való foglalkoztatása. *Nyilas atrocitások és gyilkosságok egész sorát örökítik meg a felvett jegyzőkönyvek, amelyek elmondják, hogy a sáncásó-századokat az őrzésükkel megbízott keretlegénység zsarolja, üttegeli, élelmezésüket pedig elloppja.* Volt olyan század, mely az első öt nap után kapott csak kenyeret és a két hét alatt mindössze háromszor levest, a többi napokon vagy semmit, vagy cukor nélküli pótkávé. A legtöbb «helyen pénzt és minden egyéb értéket elraboltak a nyilasok és a keretlegények. Dunaharasztn a 3. század parancsnokát, Farkas György mérnököt, vele szolgáló édesapját és 3 szakaszparancsnokát lövik agyon. Pécelen „szökés“ címén gyi kolnak meg sáncosokat. A Domony község melletti Fischer-majorban a 69. és a Flóra-majorban levő 75. század (ez utóbbi parancsnoka, *Fischer Tibor* mérnök, az ismert birkozó-világbajnok) már ekkor is sok szenvedésen megy át. Kézigránátokkal is 4 embert ölnek meg a nyilasok, de lelövik a betegeket is.

November 2-án délután az oroszok váratlan előretörésére ezeket a sáncásó-századokat útnak indítják Budapest felé. Az utakat mindenütt a visszavonuló német és magyar hadsereg foglalja el, a sáncásó zsidókat nehéz terhükkel leszorítják az útról és tábori csendőrök, valamint nyilasok az *utak mentén*, árkokban és domboldalon *futólépésben* hajszoják előre. Zuhog az eső, *a lemaradókat a nyilasok agyonlövik.* Rengeteg zsidó holtteste borítja különösen a Gyálpusztától Budapestig Kispesten áthaladó utat, amelyet árvízszerűen önt el a víz és teszi még nehezebbé a lapátos hadsereg előrehaladását. Súlyos atrocitásra ad alkalmat a Horthy Miklós-hídon való áthaladás is. A híd nyilas katonaság őrzi és szórakozásszerűen *a nemteisző sáncásókat a Dunába lövi.* A legtöbb vesztése az áthaladás során ezen a hídon a 24. sáncásó-századnak volt, amelynek egyébként parancsnokát, *Szendi Lajost* és helyettesét, *Keleti*

Bélát már néhány nappal előbb mondvacsinált ürügy alatt Gyálpusztán lövik agyon a nyilasok.)*

A Horthy Miklós-hídi véres események hírére riadóautókon rendőrcsapatok jelennek meg és a 24. század átvonulása után rendőrkordon védi a további századokat a teljesen megvadult nyilas katonaság gyilkolást vágyával szemben.

November 3-ára virradó hajnalon *Pesízsentimrén* 60 meteképtelen sáncását a nyilasok az ottani óvodából az országút szélén lévő mély gránát-tölcserékhez hajszolnak, s ott sortűzet adnak rájuk, miután előbb kirabolták őket. A lazán betemetett tömegsír-ból később heten súlyos sebeik ellenére kivergődnek.**)

A sáncásós-századokat Budafok, Albertfalva és más dunán-túli helyekre rendelik, s vezetik át, attól tartva, hogy a váratlan orosz előnyomulás legalább is a főváros balparti részének elfoglalását eredményezheti. Rögtönzött csapatok tűzbedobása azonban az orosz élcsapatok további előnyomulását ez alkalommal még feltartóztatta. A védelem éppen azokban a sáncokban szilárdult meg, amelyek megásására vérrel és vassal az előző hetekben nyilasok kényszerítették a főváros zsidó férfait és n"it.

A veszedelem csökkenésével, — illetőleg a Nagy-Budapestet „védő” csapatok el'lenállásának megszilárdultával, — november első heteiben részben visszahozzák a sáncásós-századokat a Duna balpartjára. Előbb tovább foglalkoztatják őket Budapest környékén, majd pedig, amikör a helyzet újból kiélesedik részben vonaton, legnagyobb részt azonban gyalog útnak indítják a Dunántúlra. Hegyeshalomban a Gestapo vett át 60.000 embert az átadást végző vitéz Bartha rep. alezredestől. A nélkülözések, — ezeket a különben is koros és beteg „sáncosokat“, — oly mértékben gyöngítették el, hogy már útközben, majd pedig Harkán, és a többi ideiglenes, átmeneti táborhelyeken *ezrével haltak meg*. Fokozta a veszteségeket a nyilasok kegyetlen, embertelen bánásmódja és rendszeres éheztetésük. November 6-án hasonló körülmények között hajszolják a gödöllői, péceli, aszódi csoportokat is részben Budafokra, részben pedig Mogyoród, Fót, Újpest érintésével Pünkösdfürdőre, az Egyesült Izzó sporttelepére. Wallenberg a „svédek” kivé-

*) A szerzőnek, mint *szemtanúnak* népbíróági vallomásából.

**) Blum Ferenc (Dob-u. 24.) vallomása alapján a tömegsír 1946 január 20-án kihantolták.

teti, a többiekén senki sem segít. Óbudai téglagyárakba kerülnek s onnan november 8-án nekikergetik őket is a hegyeshalmi halálútnak. (Átlag 8 nap alatt kellett egy-egy csoportnak Hegyeshalomba eljutni.)

*

A fővárosban maradt zsidóság életéből is, — időrendbe foglalva, — álljon még néhány hiteles adat itt. November 3-án plakáton hívják föl jelentkezésre a 16-tól 40 éves zsidó nőket s azokat honvédelmi munkaszolgálatra igénybeveszik. (Most azokat hívják be halálbüntetés terhe alatt, akiket az első alkalommal különböző címeken mentesítettek, vagy akik, — s ilyenek sokan voltak, — a sáncásástól önkényesen megszöktek.) November 5-én a zsidó varrónőket, akiket már előzetesen összeírtak, hadimunkára hívják be. — A nyilaskeresztespárt-hungarista mozgalom közzéteszi, hogy a zsidó vagyonok kormánybiztos rájuk ruházta azt a jogot, hogy a volt zsidó lakásokból az ingóságokat elszállítsák. Élelmiszert, ruhaneműt, háztartási cikkeket leltározás nélkül, ékszer, aranyat, ezüsttárgyakat órákat, perzsabundákat, értékesebb szőnyeget csak leltár szerint szállíthatják el.

Megkezdik a nyilasok Budapesten a „munkakötelezett” zsidók ellenőrzését, vagyis *összefogását, véresre-verését, kirablását és deportálását!* Az „ellenőrzés” a házakban történik, s ezért elrendelik november 9-én, hogy a zsidók *„három napig nem közlekedhetnek az utcán, házaikat el nem hagyhatják!”*

A németek fegyveres különítményeket küldtek állandóan a Zsidó Tanács nyakára akik munkaerőket követeltek és mindenféle egyéb szolgáltatásokra tartottak igényt. A kétségbeesett és éhezõ, beteg emberek között minden ilyen akció érthetõ pánikot okozott, a sáncos századok és csillagos házakban internált zsidók ellátása elképzelhetetlen gondot jelentett. Valóságos Dante pokla volt a tanácsi székház, ahol egy-kétezer nyomorult beteget, számos szülõjétõl elragadott gyermeket kellett beszállásolni, úgyhogy minden hivatali helyiségben egymás hegyénhátán a földön feküdtek ezek a szerencsédnek. Közben a napi két órára engedélyezett mozgási idõ alatt ezer és ezer segélyt kérõ éhezõ és hozzátartozóiért aggódo ember fordult meg a tanács hivatali szobáiban.

IV.

Nemzetközi gettó létesítése.

November elején *báró Kemény Gábor* külügyminiszternél volt egy értekezlet, amelyen a pápai nuncius, a Nemzetközi és a Svéd Vöröskereszt és a semleges követek megbízottai vettek részt. Itt határozták el, hogy 8000 védett zsidót kiszállítanak a legrövidebb idő alatt a semleges külföldre, addig is koncentrálják őket a Szent István-városban.

Ezután megjelent a védett házakba való átköltözésre kiadott utasítás, amely így hangzott:

— Utasítás a zsidóházak légóparancsnokaihoz és házfelügyelőihez. A m. kir. kormány és a semleges államok követségei között létrejött megállapodás értelmében mindazok a zsidó személyek, akik valamely semleges állam követségének védelme alatt állanak és ezt a követség körbélyegzőjével ellátott ideiglenes útlevél, oltalomlevél vagy védőútlevelel igazolják, 1944. évi november hó 15-ig a részükre az V. kerület Pozsonyi-út és Szent István-park környékén kijelölt sárgacsillagos házakba költözhetnek be. Az egyes követségek védelme, illetőleg oltalma alatt álló zsidó személyek a részükre kijelölt új lakások felől közvetlenül a zsidótanácsnál VII., Síp-u. 12. sz. telefon 423-930 nyerhetnek tájékoztatást.

— Am kir. kormány rendelkezése alapján felhívom a házi légó talmi parancsnokait és házfelügyelőit, hogy a különböző semleges államok ideiglenes útlevelével, oltalomlevelével vagy védőútlevelel rendelkező zsidó személyeket abból a célból, hogy a részükre kijelölt lakásokat elfoglalhassák, házaikból bocsássák ki. Ezen zsidó személyek szére az átköltözködés idejére 1944. évi november hó 13., 14. és 15-én ai Főkapitány úr a főváros utcáin a mozgásszabadság korlátozásokat visszavonta. Ezek a személyek tehát a fent említett napokon reggel 8 óratól délután fél 4 óráig az utcán szabadon közlekedhetnek.

Budapest, 1944. évi november hó 12-én.

Solyomssy János s. k.
rendőrfőparancsnok h.

A régi terv szerint, most már *hatalmi szóval* ürtik ki a Pozsonyi-utat, majd később annak környékét (Pannónia-u., Tát-ra-u., stb.) Nyilasok rendőrökkel egy óra alatt szedik össze e terület zsidó lakosságát. Férfiakat 16 és 60, nőket 18 és 40 között, — igen sok esetben ezen felül is, — sorakoztatják és aj közben a Margit-híd felrobbantása után létesült ponton-hídon Budára kísérik, *az óbudai téglagyárakba*. A zsidó lakosság má-> Sík részének pedig az elhatárolni szándékolt területeken kívül* jelölnek ki csillagos házakban lakásokat, (Visegrádi-u., Csáky-u., stb.) ahová néhány nap alatt átköltözni volt köteles.

A téglagyárba már november elejétől kezdve naponta kísérték ezeket és ezeket. Ütlegelés és rablás közepette. A legtöbbször a különböző párházakban, legfőképpen a Szent István-körút 2. alatti nyilasház pincéjében verték véresre és rabolták ki előbb áldozataikat. Itt tépték össze okmányaikat is azoknak, akik külföldi védettségre való hivatkozással ellenszegültek. A téglagyárban reggelenként a semleges követéségek megbízottai, — a legtöbb esetben maga Wallenberg, — igyekeztek azután megint kiválogatni védenőiket és visszahozni azokat a pesti oldalra. A többség azonban úgy, ahogy volt, — *< tehát minden felszerelés nélkül,* — deportálásra került.

Ekkor kezdődött' el a hegyeshalmi halálát. Tízezren és tízezren követték rövidesen az első transzportokat a győri országyúton, — napi 25—40 kilométeres menettel. — Az ország- . utat csakhamar ezrével borították el a nélkülözésektől, vérhas- 1 tói, tífusztól legyöngült zsidó deportáltak hullái. A pápai nunci- cius, — aki ezidőben már maga is bocsát ki védőleveleket, — «erről az útról készült 4000 méter hosszú keskenyfilmet kap' kezhez, amelynek minden egyes kockája a tanúja annak a szörnyű kínszenvedésnek, annak a rettenetes bánásmódnak, amelyben a főváros zsidóságának ez a csoportja részesült

A Zsidó Tanács táviratilag fordul a keresztény egyházakhoz. *Serédi* hercegprímás válasza rövidesen megjön:

— A ma kézhez vett táviratukra tisztelettel értesítem, hogy miután ismételt lépéseim a kért irányban nem jártak sikerrel, sajnos hiába volna azoknak újabb megismétlése.

Ugyanekkor *Budinszky László* igazságügyminiszter közbe- lépését is kéri a Tanács. (Tudvalévóén a zsidó ügyek a Szálasi-kormány alatt az igazságügyminisztérium hatáskörébe tartoztak.)

Budinszky válasza ez volt:

„A hozzám érkezett távirati értesítésükre hivatkozással közlöm, hogy a zsidóság érdekében történtek bizonyos intézkedések avégből, hogy az esetleg harctérre válható Budapesten a háborús rombolások esetében életük biztonságban legyen, — miként már az első világháborúban is mindegyik hadviselő fél a lehetőséghez képest eltávolította ily helyekről az ott lévő lakosságot.

A zsidósággal való bánásmód egyébként teljesen és kizárólag a zsidóság ^magatartásától függ.

Megengedhetetlen, hogy a zsidóság jelentős része kémkedés, árulás, vagy esetleg lázadás által a nemzetet mint hadviselő felet károsítsa, amint erre a múltban sok esetben példa volt.

Abban az élet-halálharcban, amelyet a nemzet jelenleg visel egyes személyeket érhet joghátrány, ami azonban nem jelenti azt, hogy a magyarban nincs emberiség.

A magam részéről csak azt tudom ajánlani, a zsidóság hasson

oda az őt nyíltan támogató semleges és ellenséges államoknál olyan irányban, hogy szűnjenek meg azok a valóban embertelen borzalmak, amelyek a szerencsétlen magyar népet, különösen a bolsevisták részéről érik, mert ellenkező esetben a zsidósággal szemben is kénytelen lesz a kormányzat a legerélyesebben — azonban a krisztianizmus álláspontját figyelembe véve — eljárni.“

Időrendben az események most már így alakulnak:

November 15-től kezdve, a Tanács közbelépésére néhány napon át, folyt a „védett zsidók“ átköltözködése a kijelölt házakba. Mint a farkasok vagy a sakálók leselkedtek rájuk mindenütt az árpádsávos, géppisztolyos nyilasok, — köztük 13—14 éves suhancok is. Elrabolták mindentüket, teljes kocsirakományokat vittek be az Andrássy-út 41 alatt lévő párházba, a fővezérségre és osztottak szét ott maguk között. A védett területre költözködőket *senki sem védte meg* a rablás, fosztogatás, a téglagyárba való hurcolás és igen sok esetben a deportálás előtt. (Néhány száz ily módon deportált „védettet“, sikerült azután Wallenbergnek és megbízottam sikerült néhányukat visszahoznia. Teljesen elgyengülve, vérhastól szemvedve érkezett a csoport vissza és számolt be az útközben tapasztalt rémségekről.

A kiadott utasítás szerint a zsidók 2500 kormányzói, belügyminiszteri s vatikáni menlevéllel rendelkező kivételezett reneklkező s svájci védett zsidó, összesen tehát 5600 kivételezett és védett beköltösését kellett lebnyolítani, ahol eddig 3969 lakó volt.

Az elhelyezés szinte lehetetlen volt, különösen a *svájct* házakban, hiszen a forgalomban lévő védlevelek többszörösen meghaladták e hivatalos számokat. Nem segített a szörnyű zsidó folszágon az sem, hogy még néhány házat adtak e célra.

Miközben a „védettek“ költözködése folyt, a fővárosi zsidóság legszegényebb része, amely összeköttetések és anyagi eszközök híján semmiféle mentesítéshez, vagy védelemhez jutni nem tudott, a csillagos házakban összebújva, remegő félelemmel várta sorsának eldőlését. Férfiak 60 éves korig már nem voltak közöttük, fiatalabb nők is hiányoztak, *csecsemők, kisgyerekek, aggastyánok, betegek, nyomorékok* több, mint 50.000 főnyi nyomorgó hada szorongott elzárva a világtól. Kiszolgál-

tatva igen sok házban a felügyelő kénye-kedvének, basáskodási hajlamának, nem egy helyen a házban lakó keresztény légóparancsnok önkényeskedésének is. Kijárásuk igen megvőtszoritva, a legjobban azok közlekedhettek még, akik a németeknél dolgoztak, vagy a Tanács igazolványával trendelkeztek. Vájná belügyminiszter rendeletére ezek sárga csillagát szorzójelszerűen fekete posztóval vonták be. Ezek voltak a „dolgozó” zsidók.

Valójában a nyilasok dühe és főképpen jólmegfontolt rablási vágya azonban elsősorban a jobbmódú, „nemzetközi” zsidók ellen fordult, akik látszólag, — „védetségük” folytán, — körmeik közül kiszabadultak. Éppen ezért, amíg a esi lagos házakban maradt zsidókat csak ritkábban zaklatták, *naponta sűrűn fordultak elő fosztogatások és súlyos önkénykedések a védett házakban.* November második felében már olyan mértékig fajult el a nyilasok merészsége, hogy érkezett már jelentés olyan védett házakról, amelyeket megrohantak. A ház lakóinak egy részét e'hurcolták. Sorsuk egy ideig bizonytalan volt, azután megjött a szomorú értesítés: *a Duna hullámai partra vetettek hullákat, alsóruhákban, tarkólövésekkel és előzetes súlyos bán. talmazások nyomaival.* Védett házak lakói voltak ezek, akiket Tarpataki Zoltán rendőrfelügyelőnek kellett volna embereivel megvédeni...

November 18-án azután meghívást kap a Zsidó Tanács a Mosonyi-utcai rendőrfőparancsnokságra. *Stockier Lajos* elnökkel közük ott, hogy rövidesen megjelenik a rendelet a gettóba költözésre. Előterjesztéseit meghallgatják, s megígérik, hogy javaslatait megfontolás tárgyává fogják tenni.

November 26: mindössze 70 Horthy-mentesített kap Szálasi-féle mentesítést és 501 kap Vajna-féle belügyminiszteri mentesítést.

November 27: menlevelesek nem hagyhatják el házaikat. Aznap rendőrök és nyilasok ezrével vitték el a svájci házakból a védetteket. Az indokolás szerint tömegesen hamisították ezeket a védőleveleket és így a svájci védettek száma sokszorososan meghaladta az engedélyezett létszámot. (Valóban a hivatalosan engedélyezett 15.600 védettel szemben a forgalomban lévő védőlevelek és védőútlevelek száma valószínűleg elérte a 100.000-et is. Mindenekelőtt maguk a követések is túlhaladták a kontingensüket: svájciak 25—28,000, svédek 8.000, spanyolok 5.200 darabot adtak ki. Teméntelen hamisított és hivatalosan kiadott „másodlat” is forgalomban volt. A svájci men-

levelek legnagyobb részét pedig valóban nem a követségen állították ki. Blankettákat is nyomattak; 1.000-tól 15.000 pengő között árusították a kész menleveleket. Hasonló visszaélések fordultak elő a többi követségen dolgozó egyesek részéről is. Különösen a szerencsétlen munkaszolgálatosokat zsarolták meg. A védett századok legtöbb tagja „svájci” lett, azután megvásároltatták velük a „pápai” védettséget is s végül — *valamennyit deportálták!* (A spanyol védőútleveleket — a spanyol követség október 15. óta egyáltalán nem is működött, — *Giorgio Periarca* nevű olasz állította például ki, aki heteken át „spanyol köv. tisztviselő”-ként szerepelt s Szálasiekékként kezelték is.)

Most azután tekintet nélkül arra, hogy a védőlevél hamis volt-e, vagy sem, sokezer „svájci” sorakoztattak a Szent István-parkban és behajszolták őket a Teleki-tér 4—10-ig terjedő házakba. Itt értékeiket elszedték, a korhatárba esőket a közeli józsefvárosi pályaudvaron bevagoniúzták, az öregebbeket, vagy fiatalabbakat, — több mint 20.000 embert, — a jövőre gettó területén lévő csillagos házakba osztották be.

November 28-án a Pozsonyi-út 35. számú svájci védett! házat támadták meg a nyilasok azon a címen, hogy onnan „kilöttek”. Valójában az oroszok elől átmenekült óbudai gyilkos nyilasok foglalták el ezt az épületet párház céljaira. Az 500 kitelepített zsidó egyrésze életét veszette.)*

November 29-én újabb súlyos büntény történt: néhány nappal előbb a Belvedere-szállóban tartózkodó német Gestapoval (vezetője, „Befehlshaber”-e, Hans Geschke Brigadeführer) a Honvédelmi és Bűnyomozásügyi minisztérium megegyezést létesít tovább? 17.000 zsidó munkaszolgálatos kiszolgáltatására. (Herbeck József ezredes a honvédelmi minisztérium, s Ládai István csendőrezredes, államtitkár és Ferenczy László a belügyminisztérium részéről voltak jelen.) A Budapesten lévő „Védett” munkaszolgálatos századokat hajnalban a józsefvárosi pályaudvarra vezetik, — miután előzetesen hazug ürügyek alatt két napig vesztégzár alatt tartották őket, — s ott 65—70-es csoportokban tehergagyonokba zárják. A pályaudvaron megjelenik Wallenberg és a Svéd útlevéllel rendelkezőket kiszabadítja. Segítségével néhány védlevél nélkül is szabadulnak. *A svájciakkal azonban ez alkalommal sem törődik senki, ugyanúgy, mint a védett házak*

*) Állandó nyilas-szokás volt, liogy egyes védett házakba behajszoltak, onnan kilöttek vagy kézi gránátot hajítottak az utcára, azután a zsidókra fogták a lövöldözést!.

svájci lakóival sem. *) A vonatokat útnak indítják, s ezzel sokeze munkaszolgálatos sorsa megpecsételődött. Fertőrákos, Balf és Kőszeg lett a temetőjük, ahol rettenetes szenvedések, a nyilasok vérszomja végez velük. A felszabadulás után kiásott tömegsírok bizonyítékai ezeknek a tömeggyilkosságoknak is. (A védett századok további szomorú történetét a *Függelék* ismerteti.)

V.

A nemvédett zsidók gettója.

Solymosy rendőrfőparancsok-helyettes közlése után, hogy gettót állítanak fel, megindultak a tárgyalások, A rendőrség szerint, — férőhelyre való tekintet nélkül, — a Klauzál-térre vezetik majd a zsidókat, akik csak annyi poggyászt vihetnek magukkal, amennyit a kezükben elbírnak. Felhívják a tanácsot, a gettón kívül 6.000 zsidólakást tegyenek sürgősen szabaddá, hogy a gettó területéről kiköltöző keresztényeket el tudják helyezni. A Tanács minden érvelése hiábavalónak bizonyult. Az elhelyezés érdekében annyi engedményt tettek, hogy naponta 10—15.000 főnél többet nem tesznek át a gettó területére, az élelmezés tekintetében pedig a fővároshoz utasították a Tanácsot. Rosta János tanácsnok előtt kifejtették azután a katasztrofális élelmezési helyzetet. Tartalék-élelem nincs. Napi 4 vagon élelmiszerre van szükség beleértve 120 mázsa kenyeret. Solymosynak, aki a „*zsidók összeköltöztetésére kirendelt miniszteri biztos*“ is volt, — statisztikai adatai szerint a tervezett gettó területén 162 csillagos házat lehetett számításba venni. Ebből 18 tisztán zsidó lakosságú, 144 a vegyes ház. összesen rendelkezésre állott 2.393 zsidó lakás, 4.725 szobával és 3.556 szentélyel. A csillagos házakban keresztény kézben volt 974 lakás, 1.997 szobával és 4.019 személlyel. Keresztény ház (csillag nélkül) volt a gettó területén 133, ezekben 2.346 lakás és 3.162 szoba, 7.916 személlyel.

Összesen tehát 11.935 keresztény személynek kellett a gettót elhagyni, hogy helyet csináljon 63.000 zsidó személynek. Ennyit kellett előreláthatóan befogadni. Ez megfelel szobánként *tizenégyet* átlagnak. (Bizonyos házakat fenn kellett tartani öregek, betegek, csecsemők, kórházak, irodák részére.)

*) Ezt a deportációt Eichmann helyettese dr. Huntsche Hauptsturmführer újból *Ferenczy* segítségével bonyolítja le, aki a pályaudvaron üti és pofozza a munkaszolgálatosokat.

A gettó élelmészére közös konyhákat rendeztek be, részben a Síp-utca 12 és Wesselényi-utca 13 alatt, részben vendéglőkben (Stern, Skreck, stb.). Hozzájárultak ahhoz is, hogy a Bethlen-téri és Szövetség-utcai zsidó népkonyhák tovább működjenek a gettón kívül is, onnan behozhassanak a gettó részére naponta ételmezt.

A szükségkórházak (Wesselényi-utca és a Bethlen-tér) is, — a Tanács hosszas küzdelme és utánjárása eredményeképen, — kívül maradhatnak, de felállíthatnak a gettó területén is néhány újabb ideiglenes szükségkórházat. (A „nemzetközi gettóban is működött egy „svéd“ kórház.)

A Tanács kéri, hogy gondoskodjanak az élelmészén kívül tüzelőanyagról is. „Minden pénzt elvettek a zsidóktól, viszont napi 5—600.000 pengőre van szükség. Különbösen is csak munkaképtelenek (öregék, betegek és gyerekek) kerülnek a gettóba, ahol egyébként sincs kereseti lehetőségük.“ Ez előterjesztés hatása alatt hatósági *napi fejqótát* állapítanak meg a következőképpen:

15 dkg kenyér, 4 dkg liszt, 1 dkg olaj, 3 dl főzelék készítéséhez szükséges hüvelyes.

Ha a főváros lakossága húshoz jutna, úgy heti 10 dkg húst is *igyekeznek* juttatni. Havonta 60 dkg só is kiadható.

(Kalóriaértéke e tápláléknak 690, a fegyenceké ezidőben 1.500 volt!) Már itt jegyezzük meg, hogy egy kevés olajon és liszten kívül minden egyéb élelmiszer kiutalása rendszeresen elmaradt!

Közi:k, hogy a pápai védelmet és a vöröskeresztes menleveleket nem ismerik el. A követségek zsidó alkalmazottai a nemzetközi gettóba tartoznak bevonulni. A KEOKH-igazolvánnyal rendelkező külföldi állampolgároknak december 1-ig el kell hagyni az országot. A gettóban postahivatalt lehet felállítani, zsidók levelezőlapon írhatnak egymásnak. A Tanács részére 800 alkalmazottat belügyminisztériumi igazolvánnyal engedélyeztek.

November 29-én jelent meg azután Vájná belügyminiszter gettórendelete, amelynek főbb pontjai ezek:

A m. kir. kormány a Budapesten élő, sárga csillag viselésére kötelezett zsidóknak a VII., Dohány-, Nagyatádi Szabó István-, Király-, Csányi (3—6. szám) és Rumbach Sebestyén (15—19. szám) utcák, a Madách Imre-út. a Madách Imre-tér és Károly király út által határolt területre való összeköltöztetését*) és a zsidók részére kijelölt területnek (gettónak) a nemzsidók által lakott területről való elkülönítését elren-

*) Budapest területe 207 km², s a lakosság tizedrésze számára kijelölték a gettó 0.3 km²-nyi területét!

deli. A határként felsorolt utakra és utcákra néző házak nem tartoznak a zsidók részére kijelölt területhez. A zsidók részére kijelölt területen m-zsidók nem lakhatnak, foglalkozásukat ők nem gyakorolhatják, hatóságok és köztisztviselők e területen nem székelhetnek.

A magyarság sorsát évszázadokra eldöntő' élethalál-harcban mindannyiunknak áldozatot kell hoznunk. A kormány tudatában van azoknak a rendkívüli nehézségeknek, amelyek a kérdés megoldásával kapcsolatban a kitelepítendő' nemzsidó lakosságra hárulnak, de a jobb jövőbe vetett szilárd hittel a győzelem zálogaként vállalnunk kell ezt az áldozatot is. Gondoskodom arról, hogy a kitelepített nemzsidó lakáshasználók (tulajdonos, hasznélvező, bérlő, keresztény házfelügyelő stb.) a székesfőváros pesti oldalán legalább olyan lakáshoz jussanak, mint amilyeneket elhagyni kényszerülnek.

A nemzsidó bérlők a volt zsidóházakban talált bútorokat és ingóságokat használatba vehetik, éppen ezért saját ingóságaik közül csak a legszükségesebbet vigyék magukkal. Hogy elhagyni kényszerült lakásukból az oda beköltöztetett zsidók elől értékesebb vagy számukra különösen kedves azokat a berendezési tárgyaikat is biztonságba helyezhessék, amelyeket új lakásukba az idő rövidsége és szállítóeszközök hiánya miatt magukkal nem vihetnek, a gettó határvonalát képező utcák kiürített zsidó házaiban egyes alkalmas lakásokat jelöltem ki e vagyontárgyak elraktározására.

A nemzsidók folyó évi december hó 2-től folyó évi december 7-ig tartoznak a zsidók részére kijelölt területről kiköltözni.

Tudom, hogy a nem-zsidók kényszerű kiköltöztetése a kijelölt területekről többszáz magyar testvérünket érinti fájdalmasan, mert megszokott otthonukat el kell hagyniuk. Ezek a testvérek néznek azokra a százezres tömegekre, akik az őszutó hidegében, sarában, gyermekkel karjukon, vagyonuk roncsait jelentő csomaggal a vállukon végtelen soktokban menetelnek a magyar hazának a magyar védő által szabadnak megtartott tájai felé.

Mindenük elveszett: a szebb jövő reményében pusztá életüket mentik. Ha a gettóból kiköltöztetett magyar testvéri szívvel tekint elcsigázott, meggyötört menekült véreire, lehet-e zokszava egy is, mikor az elhagyott lakás helyébe készen kapja az újat, mikor a költözködés anyagi terheit a juttatni rendelt segélyek könnyítik, az el nem szállítható vagyonát biztonságos raktárak őrzik, elköltözésének tétje pedig nem a maga pusztá élete, hanem a közösség elsődleges érdeke: a magyar főváros zsidókérdésének gyökeres megoldása.

Elvárom, hogy a keresztény lakosság megértéssel és áldozatos lélekkel pontosan eleget tesz rendeletemnek és ezzel az eddig elhanyagolt zsidókérdés végleges megoldását elősegíti.

Másnap közlik, hogy a vöröskeresztes menlevéllel rendelkezők és a pápai védettek mégis maradhatnak a nemzetközi gettóban. *December 2-ig megtörténik a zsidók legnagyobb részének átköltözése a gettóba.* Kiürülnek teljesen a csillagos házak, Pesten és Budán, amelyek addig befogadták a fővárosi Zsidóság nemzetközi védelem alatt nem álló részét. A gettóba-költöztetés közben *tömegesen ölik le a nyilas kísérők a zsidókat.* Külö-

nösen a VII. kerület Város-liget felé eső részén lakó idősebbeket gyilkolják halomra a Ligetben, a volt Feld-féle színház környékén. Rendelet jelenik meg arról, hogy 6 napon át a gettón belül csak 9 és 11 óra között mozoghatnak szabadon a zsidók, a nap többi részén 8 és 18 óra között csak azok közlekedhetnek, akiket a Zsidó Tanács külön igazolványokkal látott el, hogy az élelmezés és lakáshelyezési ügyekben ténykedhessenek.

December 2-án az ú. n. *svéd házakat is átvizsgálják*. Wallenberg erélyes követeléseire e razzián azonban nyilasok nem vehetnek részt, s így az minden incidens nélkül zajlik le. Senkit sem visznek gettóba. A svájci házakban viszont naponta tartanak nyilasok és rendőrök közös razziákat, heteken át folytatódik azok kiürítése, lakóinak vagy a gettóba, vagy a téglagyárba való hurcolása.

December 3-án a *Columbus-utcai* Nemzetközi Vöröskereszt telepén élő zsidókat rohanják meg.

A Columbus-utcai táborban eleinte 1600 zsidó kivándorló lakott, akiknek nagyobb részét a vidéki deportáló vagonokból szedték ki, vagy vidéki gettókból hozták fel. A Siketnéma Intézet hátsó traktusában a ló régi villaépületben és hevenyészett fabarakokban helyezkedtek el. Az első időkben 500—600 benlakó volt, ezekhez jöttek Kolozsvár, Nagyvárad, Szeged stb. megmenekültjeiből azok, akik lakáshoz nem tudtak a fővárosba jutni. A tábort eleinte németek őrizték. Augusztus végén a Sonderkommando eltávozott.

(Eichmannék előbb Romániában tiúntek fel. Október végén és november elején Hegyeshalomnál működtek és ott vették át a Szálasideportáltakat. Onnan irányították Magyarország további zsidótlanítását. November végén végleg eltűntek. Krumey segítségét Hegyeshalmon kéri az oda sáncásócsoporttal betegen bevándorló dr. Gábor János. Krumey, akinek pedig annyi szívességet tett Gábor, ridegen elutasítja:

— *Es wird ihnen nicht schaden, wenn sie in Deutschland árbelien werden!*

Gábor halálosítélete ezzel meg is pecsételődött...)

Az október 15-i események után a tábor létszáma óriási mértékben megduzzadt. Gorkijt kép: 3.600 ember (köztük sokszáz szökött munkaszolgálatos) pincében, folyosókon, ereszek alatt húzódnak meg. Ember-ember hátán. Higiéniaőről szó sem lehet. Betegségek (diftéria, vörheny, typhus) pusztítanak ...

Véres jelenetek közben hajtják aztán december 2-án a korhatáron felülieket a gettóba, a többiek a Teleki-térre, s onnan

Bergen-Belsenbe. A tábor vezetőjét és családját, továbbá még néhány férfit, összesen 9 embert, megölnék.

December 8-án kezdődik Budapestnek az oroszok által való ostroma. E naptól kezdve rendszeresen ágyazzák a három oldalról körülkerített várost. Csak nyugatról szabad még az út. *Treffz-Eihöffer* hadnagy, német haditudósító ebben az időben nagy cikkben számol be Budapest helyzetéről és a zsidókról ezt írja:

„Az októberi puccs napjaiban egyszer már fenyegetett a helyzet, hogy a magyar főváros elveszti magát. Ez még akkor volt amikor a zsidó csillagok százezrei nyomták rá bélyegüket a város képére, úgy hogy a szép utcákon járó európai valósággal megborzongott. Akkor még messze volt az arcvonal (máskülönben a zsidók már nem is lettek volna itt!) és a lázadóknak azt a kísérletét, hogy a várost a káoszba döntsék órák leforgása al'tt elfolytották. Izrael fiainak és segédeinek ezt követő *kivonulásával* végre Budapesten beállt a nyugalom és az elszántság, hogy kezébe veszi sorsát.”

December 9-én rendelet jelenik meg, amely szerint utak, utcák és terek új neveket kapnak. Olyanok, amelyek most „zsidó személy családi nevével vannak megjelölve, vagy amelynek bármely zsidó vonatkozásuk van“. — *Hans Weyermann*, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja Budapestre érkezik és e naptól fogva bekapcsolódik a semleges követek védőmunkájába.

A katolikus egyház visszahúzódik, csak a pápai nuncius bocsát ki ezerszámra vatikáni védtettséget biztosító oltalomleveleket és rendez be a nemzetközi negyedben külön vatikáni védett-házakat, amelyek lakóit azonban néhány nap múlva a gettóba hurcolják, részben pedig deportá'ják.

Serédi Jusztinián Esztergomba visszavonulva távol tartja magát a további beavatkozásoktól, miután október 24-én Szálasinál és Veessenmayer követnél Budapestnek nyílt várossá való nyilvánítását hiába kérelmezi személyesen. Majd november 2. és 8-án levélben kéri Budapest és Esztergom megkímélését. A zsidók ügyében már nem jár közbe.

Ravasz László viszont ekkor a Tanács táviratának vétele; után még egyszer a kormányhoz fordul, öt követelést állít fel: '

a) Budapestet nyilvánítsák nyílt városnak, ne robbantsák föl a hidakat és középületeket,

b) a totális kiűritést mellőzzék,

c) emberiséget vigyenek a zsidókkal való bánásmódba, vonják vissza azt a rendeletet, hogy a vegyes házások vagy elválnak, vagy pedig ha nem teszik, zsidónak nyilvánítanak,

d) a deportációt szüntessék meg,

e) életbiztonságot a zsidók számára.

Szóllósi Jenő miniszterelnökhelyettes két héttel később válaszul és közli, hogy Szálasi „kijárta“ a Führernél:

a) közműveket nem robbantanak fel, b) a kiürítés fakultatív lesz, c) a vegyesházások jogi helyzete nem változik, d) zsidókat Budapesten elkülönítik, a munkaszolgálatosokat a német határ felé viszik, mert attól tartanak, hogy orosz megszállás esetén a magyarokkal szemben kegyetlenkedni fognak. Mindezt emberségesen hajtják majd végre. . .

Ravasz püspök Szóllósi válaszában vétele után, november 26-án *Langlet Waldemar* útján levelet küld a hercegprímáshoz. Ismételen felhívják közös akcióra, de a hercegprímás ezúttal is elzárkózik ez elől. December 1-én a református egyház a Nemzetvezetőhöz beadványban újból tiltakozik és kifejti, hogy „a zsidókkal való bánásmód sötét foltot ejt a magyar nemzet hírnevére, amelyet 1000 év óta lovaglásnak és nagylelkűnek ismert a világ“. *)

Mindez semmit sem változtat a zsidók helyzetén. Az sem, hogy közben megint statáriumot hrdetnek. Tovább folyik az önkényes és „törvényes“ rablás, tovább a gyilkolás. Felnyitják az összes széfeket, azért hogy „a Magyar Nemzeti Bank átvegye az értékeket megfelelő megőrzés céljából“.

Budapest kiürítése is még tovább tart. Gyárakat ipartelepeket svéd és svájci védettek kirendelésével szerelnek le és raknak vagonokba. Rendőrök zsidóktól hátizsákokat és takarókat rekvirálnak. Most már, — mondják, — őket viszik gyalogmenetben Esztergom felé. *

A gettóban, amelyet időközben bedeszkáztak és december 10-én elzártak, a helyzet folyton romlik. Az első napokban csak 8000 volt az élelmezési létszám, ez azonban az elzárás folytán rohamosan növekszik, Az árak természetesen fantasztikusan emelkednek.

A gettót *Stockier Lajos* vezeti, aki október 28 óta elnökként áll a tanács élén. *Földes István dr.*, *Szegő Miklós dr.*, *Nagy József dr.* és *Berend Béla dr.* segítségével *Stockier Lajos* hónapokig egyedül intézi a csillagos házakban maradt és végül a gettóban tömörített zsidóság ügyeit. A két vezetőn kívül erélyes közreműködőnek és végrehajtónak bizonyult a kevés számú szolgálatban megmaradt tisztviselő élén, mint ügyvezető *Domonkos Miksa t. százados*.

A Zsidó Tanács, — amelynek hatásköre ezidőben természetesen immár kizárólag csak a gettó területére terjed ki, — minden intézkedést megtesz, hogy ott rendet teremtsen. Elkészítik a gettó közigazgatásának szabályzatát. A részletes intézkedés a következőképpen állítja fel a gettó közigazgatásának szerveit:

I. A lakásparancsnokok. II. A házparancsnokok. III. A körzeti előljárók. IV. A Tanács.

*) L. részletesen: *Bereczky Albert* „A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen“ (Traktátus kiadás 1945).

A gettóházak megoszlása eltért attól a rendőrségi megállapítástól, amelyet már előzetesen közzöttünk. Valójában a gettó területén 291 ház 4.513 lakással állt rendelkezésre. Ebből lakás céljaira 243 ház szolgált, 3 telek beépítetlen volt, közcélt szolgáló házak száma 29 és 16 ház nem volt igénybevehető (lezárva, lepecsételve, stb.).

A gettóban működő Zsi'dó Tanácsnak három igen komoly kérdéssel kellett állandóan foglalkozni. Az első volt az *elhelyezés kérdése*. Az elhelyezés tekintetében a Tanács teljesen magára volt hagyatva, ebbe a rendőrség és a nyilaspárt nem szólt bele: a teendő tehát az volt, hogy a Tanács lakásügyi osztálya a *lehetőséghez képest* igyekezzék férőhelyeket biztosítani. Sok mindent kellett figyelembe venni az elhelyezés kapcsán, hiszen a gettó lakosságának tekintélyes része koros és beteg volt.

Az *élelmezés* szempontjából a főváros élelmezési ügyosztálya végig Rosta János tanácsnokkal az élen intézkedett. Rostával a gettó fennállása alatt *Stockier Lajos* és *dr. Fő'des István* érintkezett. December 7-én átvettek 4 hétre szóló élelmezési utalványt, szén és fa kiutalást is. Kértek a gyermekek részére 5 mázsa gyümölcszót és 10 mázsa szójakolbász kiutalását, amelyre nézve ígéretet tettek. Valójában utalvány és ígéret meg volt, csak a szállítások körül merültek fel nehézségek. Az anyagi rész fedezését a kormány vállalta magára.

December 8-án kezdődött volna a fővárosi ellátás. A gettó ekkor felvette készleteit. A készletkimutatás szerint 60—70.000 ember részére, — a kevés tápértékkel rendelkező konzervleves-anyagon kívül, — jelentékenyebb élelmiszer-tartalék sajnos nem volt. E naptól kezdve állandóan folyt a rettentő küzdelem a gettó élelmezésének biztosítására. December 8-án 5.782 kg kenyeret osztottak szét a gettóban, mindenki 15 dkg-os napi adagot kapott. (A gettó élelmezési létszáma e napon 38.600 volt.) Egyik délben borsóleves, másnap bableves, azután sárgarépa-főzelék váltakozott, időnként tészta került a levesbe, vagy cirok. Ameddig lehetett az esti főzés helyett természetben adtak valami tápanyagot. Az étkezés mennyisége és minősége azonban fokozatosan romlott, különösen a januári napokban, amikor a fővárosi küldeményei teljesen elmaradtak. A Beszkárt a gettó munkaerejének felhasználásával a Kiauzál-téren síneket fektetett le. Rövidesen azt híresztelték, hogy ennek a vágányfektetésnek célja krematórium létesítése, valójában az élelmezés beszállításának megkönnyítése céljából készült ez a sínrészlet.

(Mosóda, patika és gőzfürdő berendezése, fertőtlenítő

intézmény felállítása is állandó tárgyalás és gondoskodás célja volt és fokozatosan valósult meg.)

A Tanács munkarejének tekintélyes részét foglalta le azután annak a 6000 zsidó gyermeknek az ügye, akik a különböző Vöröskereszt-intézmények védelme alatt a gettón kívül voltak elhelyezve, s akiket december 6-tól kezdve a nyilaspárt 'állandó követelésére a rendőrség a gettó területére kívánt behelyezni. Ilyen nagy számú gyermeknek rendes elhelyezése természetesen nem volt egyszerű feladat az, amúgy is túlszűfolt gettóban. Az ápolószemélyzet legnagyobb része megbízhatatlannak bizonyult a különböző otthonokban s ezidőben már jobbra meg is szökött a fővárosból, a gyerekeket magára hagyva. A Nemzetközi Vöröskereszt képviselőiben az addigi megbízott *Fritz Born*, majd pedig a közben Budapestre érkezett *Hans Weytirmann* lépett érintkezésbe a Tanáccsal. Megegyezés alapján a Tanács hajlandó volt vállalni e gyermekek elhelyezését, azonban erre a célra a fővárostól a gettó területén maradt, de addig át nem adott fővárosi épületek rendelkezésre bocsátását, kitisztítását, fertőtlenítését és berendezését kívánta. Ebben az ügyben rengeteg tárgyalás folyt *Stockier Lajos* és a zsidó ügyek intézésével azidőben tejhatalmulag megbízott *Solymossy János* rendőrtörzsfelügyelő, parancsnokhelyettes között, amely tárgyalások egyrészén *Born* és *Weytirmann* is résztvettek. A Tanács a gyermekek behelyezését állandóan halogatta, abból in dúlva ki, hogy róluk a gettón kívül a nemzetközi szervek jobban tudnak gondoskodni s éppen ezért igyekezett időt nyerni. A «rendőrség azonban a nyilaspárt nyomására türelmetlenkedett és december 12-én dr. *Koppány*, valamint dr. *Szinyei-Merse* rendőrfelügyelők kb. 500 gyereket a megállapodás ellenére, — amely úgy szólt, hogy az átadandó fővárosi iskolák be rendezéséig gyerekeket nem hoznak a gettó területére, — oda bevitték.*) *Stockier* a VII. kerületi osztályparancsnok, vitéz *Molnár* segítségével a Klauzál-téri vásárcsarnok lezárt helyiségét nyitatta ki és itt helyezte el e gyermekcsoportot. Az elhelyezés természetesen nem volt megfelelő és az' étkeztetésük, bár a gettó minden rendelkezésre álló sajt, túró, malátatápszer-készletét kiosztották közöttük, nem lehetett kielégítő, úgy, hogy *Hans Weytirmann* és *Sztehlo Gábor* evangélikus lelkész, akik felül-

*) Köztük voltak a *Skót Missio* Vörösmarthy-u. 49. alatt létesített „Gyermek és Anyaotthanának” védettjei is. (*Erről, a mentési akciókról beszámoló külön kötetünk közöl bővebb adatokat.*)

vizsgálatra megjelentek, ugyancsak tiltakozásukat jelentették be. Ennek hatása alatt újból ígéretet tettek a további gyermek-transzportoknak decelner 22-ig való szüneteltetésére. Itt kell megjegyeznünk, hogy a gyermekek gettóba való elhelyezését a nyilaspárt állandóan azzal szorgalmazta, hogy a semleges államok a Szálasi-kormányt nem voltak hajlandók elismerni, ezért a semleges és nemzetközi védelmet a zsidók részére viszont a nyilaspárt nem kívánta tolerálni.

(A Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt az időben 6 gyermekotthon működött Budapesten. Ezekbe a menhelyekbe főleg zsidó szülők adták be gyermekeiket, hogy megmentsék azokat a nyilasoktól. Egy-egy otthonban 500 gyermek volt, akiknek egy része szerencsésen átélte a főváros ostromát. *Egyes otthonok azonban lelkiismeretlen vezetőik miatt teljesen szétszűltek. Az odaadott gyermekek különböző járványok áldozatai lettek, csecsemők egy része pedig éhenhalt. Különösen súlyos viszszaélések történtek a Teleki Pál-utcai, Percei Mór-utcai és a Nagyfüvöros-utcai otthonokban: „A 2–14 éves gyermekek kiéhezve, lerongyolódva, csontvázra soványodva bújtak össze a szobák sarkában, testüket kimarta a szenny, rühesek, tetvesek voltak és artikulálan hangokat hallattak félelmükben és végtelen nyomorúságukban. Napok óta nem ettek, napok óta nem volt senki, aki törődött volna velük. Körülbelül 8 hétig voltak ezek a gyermekek magukra hagyva. Hogy gondozóik hová lettek, mikor szökdöstek el tőlük, nem tudni.“*

A hivatalos hatósági jelentésnek e megállapításai rávilágítanak a zsidó gyerekek százainak tragikus sorsára.)

Igen jelentős probléma volt ezenkívül a gettó biztonságának kérdése. A Zsidó Tanács állandóan kapott olyan értesítéseket, hogy kisebb-nagyobb atrocitásokon kívül tervezik nyilas oldalról a gettónak lezáratása után aláaknázását és valamelyik éjszakai órában való felrobbantása utáni megtámadását. *Stockier* eljárt Solymossynál és kérte, hogy legalább egy erősebb őrszobát tartsanak fenn a gettó területén, miután az addig ott állomásozó nyár-utcai őrszobát is beszüntették. A Tanács közbenjárása nem volt eredményes, Solymossy azonban kijelentette, hogy a gettó aláaknázásáról szóló hírek hamisak, ő mindenestre a palánkon kívül gondoskodik megfelelő-őrségről s ameddig ő a helyén van, ilyen irányú aggályra ok nincs. (Ez a kijelentés természetesen nem volt teljesen megnyugtató olyan ember részéről, akinek téglagyári kegyetlenkedései ismertek voltak.)

A Tanács vette át a gettó területére beköltözött *kikeresztelkedett zsidók* védelmét is, illetőleg ügyeinek intézését, miután a Keresztény Zsidók Szövetsége október 15-e után megszűnt

működni s a hercegprímás megbízásából a megkeresztelkedett zsidók ügyeivel foglalkozó Raile páter erre kifejezetten a Tanácsot felkérte.

*

Az élelmezési nehézségek már december 13-tól fokozódtak, amikor is Rosta tanácsos kijelentette, hogy a kenyérral nagy zavarok vannak, süssenek a zsidók maguk. *Mohay (Mohaupt) Gyula* főpolgármester, akinek e öterjesztést tettek, megígérte ugyan közbenjárását, azonban csak annyit tudott elérni hogy a főváros az ellátáshoz szükséges pénzüsszegeket az állam helyett előlegezte. (December hó folyamán több ízben kénytelen a Tanács szerény készleteiből élelmiszerküldeményekét juttatni, miután hivatalos értesítések érkeztek, hogy Kelenfő dőn több-ezer főnyi, deportálás céljára bevagonirozott zsidó csoportok éheznek. Ezeket a zsidókat a védett házakból szedték össze.)

A gettó lakosainak közlekedését 9—11 és 2—4 órák között engedélyezte Solymossy, akit néhány nap múlva (december 15-én) a Budapestről megszökött Forgács (Vogel) József helyett főparancsnokká neveztek ki. *Stockler*, a Tanács elnöke, búcsúlátogatásán emlékeztette Solymossyt ígéreteré azzal, hogy miután most helyéről távozik és utóda Lőcsey főfelügyelő lett, gondoskodjék a gettó védelméről és a neki tett javaslatokat újólag fontolja meg. *Solymossy* megígérte és utasította Lőcsey felügyelőt a fokozott gondosságra. Abban állapot ak meg, hogy a Hadvisetek Bizottsága, amelynek az időben az Abonyi-utcában rendelkezésre állt a Budapesten egyedül maradt Ocskay-féle 1600 főre felduzzasztott „ruhagyűjtő“ védett század, veszi át a gettó-rendészet intézkedését, azonban nem sikerült ehhez a megállapodáshoz a nyilasok hozzájárulását megszerezni. Különböző atrocitások történtek ezekben a napokban ismét, mire *Lőcsey* kék igazolványokat bocsátott ki és keresztények csak ilyen igazolvány birtokában léphettek be a gettó területére s intézkedett Solymossy utasítására olyképpen is, hogy a gettó körül és a gettóban ezidőtől fogva vegyes őrséget létesítettek (rendőr és nyilas). A vegyes őrség felállítása óta csökkentek a kilengések, bár a Rumbach Sebestyén-utca 10, K'auzál-tér 5, Klauzál-tér 30, stb. házakban fordultak elő „fegyverkutató“ őrve alatt rablások. A zsidók részére zöld színű igazó ványt bocsátottak ki, amellyel elhagyhatták a gettót. Sürgős operáció esetén a Tanács fehér igazolványával is ki lehetett lépni a Wesselényi-utca 44. szám alatti kórházba, viszont rendőrökisértel csoportosan lehetett a kórházakat felkeresni.

Weyermann, Wallenberg és Raile nem egy esetben éjjel is felkeresték a gettót, hoztak gyógyszert és megszemlélték a helyzetet.

*

Súlyos gondokat okoztak a különböző *bombatámadások*, melyek a gettóban is igen sok áldozatot követeltek. December 10-én a Síp-utca 12. alatti székház Zsidó Tanácsi elnöki szobáját éri telitalálat, amely az ott tartózkodók közül négyet megöl és nyolcat súlyosan megsebesít, közülük még hárman halnak meg. December 20-án kisebbfajta szőnyegbombázás éri a gettót, amely a Kisdiófa-, Dob-utca és Kazinczy-utcai körzetben a házak egész sorát teszi lakhatatlanná. s 36 halálos áldozatot kíván. Azontúl is sűrűn érik találatok a gettót. Az életben maradtak százait állandóan máshová kell átköltöztetni, ami az amúgy is mutatkozó túlszűfolttságot még jobban növeli.

A rendőrség is újból sürgeti a gyermekek behelyezését. • Weyermann azzal igyekszik elhárítani, hogy bejelenti Lőcseynek: vörheny-járvány dühöng köztük, lehetetlen átszállításuk. Lőcsey *dr. úyirky* tisztifőorvos kíséretében jelenik meg a gettóban. Ragaszkodik, — annak ellenére, hogy a főváros által december 20. án, tehát a látogatás napján átadott épületek még sem kitakarítva, sem berendezve nincsenek, — a gyerekek átvételéhez. Hivatkozott Solymossynak arra az utalására, hogy „nem lehet kényeskedni, amikor a magyar gyerekek az országúton vannak!“ A tisztifőorvos, *dr. Acél Dezső* zsidókórházi igazgató főorvos előterjesztése alapján: „a gettó területén már 2000 dysentériás beteg van“, — megállapítja, hogy *járványveszély* fenyvege. Acél dr. rámutat arra, hogy ez a járvány a palánknál nem fog megállani, tehát általános érdek a leküzdése, December 21-én éjjel újabb bombatalálatok érik a gettót.

A karácsony előtti napokban az élelmezés már erősen leromlóban van. A városból hoznak a betegek részére, a Vöröskereszt adományából, sajtot és tojást, ezt azonban a nyilas őrség nem engedi be. Az előadott panaszra Lőcsey főfelügyelő helyesli a nyilasok intézkedését. Kijelenti, ő maga is kifogásolja, hogy a gettóba túl sok élelmiszer megy be. Különbö is, — mondja, a hazaérkezett jelentések szerint, — átbeszélgettek a zsidók a gettó kerítésén, csomagokat is adnak be nekik, Batta János a VII. kerületi nyilasvezető a legerélyesebb intézkedéseket helyezte kilátásba és ilyenek megtételére utasította őket. *Stockier* felvilágosítja Lőcseyt, hogy a 60.000-en felüli létszám mellett napi legszerényebb egyszeri étkeztetéshez is legalább 4 vagon élelmi-

szer anyagra van szükség. Ennek csak igen kis hányada jön be, indokolatlan tehát a fuvarosok zaklatása és feltartása. Löcsey végül annyi engedményt tesz, hogy a fuvarosok ezentúl szállítóleveleiket a kapunál adják le, hogy a nyilaspárt utólag ellenőrizhesse a gettóba bevitt élelmiszer mennyiségét.

*

December 23-án este érdekes látogatás történik a gettóban: *Eichmann* jelenik meg kíséretével. Keresi a Tanácsot, azonban a székház-épületben nem talál senkit. (Örök rejtély marad, hogy mit akart ez utolsó alkalommal „a véreb“, mert még aznap éjjel¹ repülőgépen véglegesen elhagyja a fővárost.)

December 24-én a Kazinczy-utcai fürdőből közös temetést rendeznek a legutolsó bombázások 36 halottjának, továbbá 30 természetes halállal elhunyt gettó-lakónak. A Tanács tagjai a palánkig kísérik a menetet s qpan már zsidók kísérete nélkül a fuvarosok még a rákoskeresztúri temetőbe vitték a tetemeket elhantolásra. (Ettől kezdve a gettóból többet halottakat nem szállítottak el, hanem a Kazinczy-utcai fürdő épületében, majd később annak megteltével az udvaron gyűjtötték össze a hullákat: a bombaáldozatokat, az éhség- és végegyengülés, valamint a természetes halállal kimultakat és a meggyilkoltakat. A rendőrség egyébként arra is kötelezte a Tanácsot, hogy a gettó területének közelében, a környező utakon és utcákon nyilasok által meggyilkolt, úgynevezett „bujkáló“ zsidók közterületeken hagyott holttesteit, amelyeket addig a Dunába 'dobták, a folyam befagyása után a gettó területére szállítsák be. Rövidesen egyes üzlethelyiségekben, valamint a «Klauzál-téren kellett elhelyezni a holttesteket. A Wesselényi-utcai kórház elhunytjait az egyik körüti kávéház bombataláláb miatt használaton kívül helyezett helyiségében gyűjtötték.)

Karácsony napján 16 svéd alkalmazásban álló magyar tisztviselőn kívül a nyilasok Ásta Niilsont és Margarete Bauert, a svéd követség zsidók ügyében sokszor szerepelt titkárnőit is hozzák a gettóba. A két svéd nőt *Fritz Born* kiszabadítja s ugyanakkor közbenjár, hogy a gyermekek behozatali határidejét december 31-ig hosszabbítsák meg. A rendőrség közli, hogy e határidőn túl naponta 300 gyermeket fognak beszállítani.

December 26-án *Bacsó* törzsfelügyelő lett! az új rendőrfőparancsnok. Aznap pártrendelkezés alapján senkit sem akarnak a gettóból kibocsátani és egyéb gyanús jelek mutatkoznak, miért is *Stockler* telefonon keres érintkezést az új főparancsnokkal,

valamint a nyilaspárt kerületi vezetőjével. Hosszas tárgyalás után ez utóbbi végre intézkedik és a régi rend újból helyreáll. Újabb atrocitásokról érkezik jelentés, többek között a Klauzál-téren agyonlőnek egy férfit. Lőseý, aki ezidőben már a „zsidók összeköltötésére kirendelt miniszteri biztos“ teendőit is ellátja, a Tanács felszólalására sem hajlandó *állandó rendőri őrszoba* felállítására iránt intézkedni. A rend fenntartása a gettó területén még mindig a teljesen fegyvertelen zsidó rendészeti osztály tagjaira hárul, akik ugyan az egyes körzetekben fenntartanak egy rendőr- és mentő őrszobát, azonban a fegyveres nyilasok és katonák garázdálkodása ellen érthetően tehetetlenek.

Ugyanekkor a *nemzetközi gettóban* is tovább öldökölnek a nyilasok: a Pozsonyi-út 30. számú ház lakóit lövik a Dunába. A fővárosban búj dokió zsidó munkaszolgálatosok tömegét fogják el. Közölük tízet elrettentő példaképpen a margit-körúti katonai fogház vészbírái akasztanak fel. Ezek a munkaszolgálatosok egyenruhát szereztek magúknak, a Prónay-különítmény katonai tagjai közé furakodtak és igen sok zsidót mentettek meg, kiszabadítva őket a nyilasok karmaiból. Ugyanott golyó által végzik ki a 21 éves *Szenes Anna*, angol ejtőernyős-hadnagyot, budapesti születésű zsidó leányt, aki 2000 társával együtt Palesztinában Clark tábornok brigádjánál jelntkezett a fasizmus elleni harcra. Kivégzése teljesen hadijog-ellenes, közönséges gyilkosság volt.)*

December 23-tól kezdve már szinte szünet nélkül, órák hosszat orosz ráták keringenek a város felett és dobálják le halálthozó terhüket. A bombák közül nem egy esik a gettókra.

Az *elzárt gettóban* naponta szaporodik a létszám, különösen, amikor a svájci házakból továbbra is beszállítják az idősebbeket. Az év vége felé eléri az 55.000-et. A kiürített házakból a nyilasok összeszedik a védettek által ott hagyott ingóságokat. Magukat a gettóba kísért védetteket is háromszor rabolják meg. Először a védett házból való távozás előtt szállítják fel őket értékeik átadására. A gettó kapujánál (négy kapu van: Károlykörút—Wesselényiutca, Nagyatádi Szabóutca—Wesselényiutca, Rákóczi-út—Nagydiófaútca, Királyutca—Kisdiófaútca) elszedik a jobbkülsejű csomagokat. Azután rendszerint a Klauzál-téren várakoztatják a behozott csoportokat, amíg elosztásuk a házakba megtörténik, ezalatt megint rabolnak.

*) L. részletesen Szerzőnek „*A margitkörúti vészbírhak*” c. 1945-ben megjelent kötetét.

December 23-án jelenti ki *Vágó Pál dr.* államtitkár Csepelen: — *Budapestet a legvégsőig védeni fogjuk. Minden utcasarok, minden ablak haláhhozó erőddé kell, hogy átalakuljon!*

Másnap bezárul a kör; *Budapest ostroma megkezdődött* ... A nyilasok rémuralma tetőfokát éri el. December 24-én, karácsony előtti napon az Andrássy-út 111 alatti Nemzetközi Vöröskereszt és a Pesti Izraelita Hitközség Vilma királyné-úti és Munkácsi Mihály-utcai gyermekotthonait rohanják meg a nyilasok. Az utóbbi helyen 3 nőt és 3 gyermeket (12, 3 és 15 éves) lönek agyon. Gyalog, — a légibombák és aknák zuhogása közepette, — áthajtják az intézetek gyermekeit Budára, a Radeczky-laktanyába. Innen nyilas egyenruhás zsidó munkaszolgálatosok hamis szolgálati jeggyel visszairányítják a menetet. Tévedésből a Szív u ca 33. És 46. számú házakba helyezik el az árvákat. Ez utóbbi házban a házfelügyelő feljelentésére nyilasok jelennek meg, ismét két (9 és 16 éves) gyermeket lelőnek, a többit a Dunához hajszolják. (Útközben 30 gyerek megszökik, hármat közülük a Petneházy-u ca 44. számú ház házfelügyelője átad a nyilasoknak. Ezek közül kettőt a Dunánál kivégeznek, a harmadik úszva megmenekül, huszónhét gyermek később épségben visszatért az Arvaházba.) A Dunánál Csillag József 50 éves árvaházi tanítót, — aki röviddel előbb szabadult a sáncásásból, — s két gyermeket a Dunába löktek és célbalöttek rájuk, míg elmerültek. A többi gyermeket azután visszavitték az Intézetbe. A Szív-utca 33. számú házban elhelyezett gyermekeket ugyancsak visszakísérték az Arvaházba.

Karácsony napján jelenik meg *Vájná Gábor* belügyminiszter rendelete, amely *a bujkáló zsidókat a gettóba való önkéntes beköltözésre utasítja.*

Közhírré teszük, hogy a mosódák újból megnyílnak, de az átvett ruhákat igazolt tulajdonosaik csak akkor kaphatják meg, ha keresztények. Zsidók holmijait a mosódák köre esek a nyilaspartnak kiszolgáltatni. (A zálogházakban már régebben érvényes volt az a rendelkezés, hogy a zálogba adott tárgyakat zsidók sem ki nem válhatták, sem pedig lejáratkor meg nem hozsabbíthatták.)

Néhány nap múlva újabb rendelet halálbüntetés terhe

alatt kötelezi a csillagot viselő zsidókat arra, hogy *a gettóba vonuljanak be*. Amennyiben december 31-e után a gettón kívül találunk ilyen zsidót, *azt felkoncolják!* Ez alkalommal nevezik el a védett házak összeségét: „*nemzetközi zsidó gettó*”-cok, ellentétben a másik: „*zsidó-gettó*”-val.

A gettón kívül csak a Wesselényi-utcai és a Bethlen-téri kórház beteget maradhatnak és létszámuk 10%-ának megfelelő ápoló személyzet.

(A Bethlen-tér 2. sz. épület — eredetileg siketnémák intézete, később a Pártfogó Iroda helyiségei — 1944 május hó folyamán alakult át lassanként kórházzá. Az első két beteg Horthyiletről került oda (Káldi Jenő és dr. Glückstahl Andor). Rövidesen Kistarcsáról is hoztak betegeket a túsok és internáltak közül. A zsidókórház lefoglalása után pedig egyes osztályokat itt, másokat a Wesselényi-utca 44. szám alatti zsidó elemi iskola épületébe helyeztek át. A Bethlen-téri kórház épületében lassanként, — különösen amikor engedélyezték a gettón kívül maradását, — annyira felszaporodtak a betegek és azok, akik a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt ott kívántak megbújni, hogy egy-egy kórházi ágyon négyen is feküdtek és a létszám december vége felé meghaladta a 2.500-at. Különböző alkalommal tartottak a Bethlen-téri kiegészítő kórházban a nyilasok revíziókat. December elején az ottani templomban ajátoskodó betegeket támadták meg és három munkaszolgálatost lelőttek.)

December 28-án még súlyosabb roham történt a Bethlen-téri kórház ellen. Az összes férfiakat az éj folyamán az udvarra rendelték le sváb SS-ek és nyi árok, a nőke. pedig az alagsorba zsúfolták össze, azután másnap reggel valamennyit a kis templom női karzatára kergették föl. Ott 24 órát elzárva tartó ták. Ezalatt fegyverkutató címén ho mijaikat átvizsgálták, az éléskamrát és a ruharaktárt kirabolták, valamint minden értékesebb dolgot, ékszert, órát, töltőtollat, ruha- és fehérneműket az ápolóktól és a szemésztől elraboltak. Végül elvonultatták maguk előtt a férfiakat és kiválasztottak belőlük 28 fiatalabb egyént, akiket két SS-tiszt intésére külön állítottak s ma gukkal elvittek. December 30-án éjjel a Wesselényi-utcai Dobó Katicáról elnevezett fővárosi leánykereskedelmi iskola épületének pincéjében valamennyit tarkólövessel kivégezték.

(A terror teljes erővel dühöng. A *Törvényszéki Orvostani Intézet* naplójának tanúsága szerint egy-egy éjjel 50—60 tarkólövessel megölt zsidó holttestét szállították be. Volt olyan hét, amikor a zsidó-öngyilkosságok száma is meghaladta az 1943-as év összes öngyilkosainak számát:

„*Aggastyánok, fiatal lányok, várandós anyák követtek el öngyilkosságokat. Volt rá eset, hogy egy anya sodrófával verte föbe az öngyilkosság gondolata ellen tiltakozó leányát és az így elkábult szerencsét-*

lent fektette a nyitott gázcsap alá. Egyéni tragédiák ezrei játszódtak le ebben a szomorú időben.“

A holttestek annak ellenére halmozódtak az Intézetben, hogy annak nyilas vezetője dr. Orsós Ferenc egyetemi tanár nyilas-testvéreinek javasolta: „Dobják a zsidók hulláit a Dunába, nincs szükségünk újabb Katynra!”

A Törvényszéki Orvostani Intézetben a felszabadulás után rendőri bizottság mutatta be a sajtónak az ott megőrzött holttesteket. Az Intézet új vezetője ez alkalommal beszámolt felvett jegyzőkönyvei alapján a december—januári rémtettek borzalmairól:

„A nyilasok a legbestiálisabb módon intézték el áldozataikat. A lehető legkevesebb van olyan, akit csak úgy egyszerűen lelőttek, a legtöbbet szörnyűséges módon meggyötörték. A legtöbb hosszan szenvedett és az arcok rémes torzulásából arra lehetett következtetni, hogy szenvedésük irtóztató volt. A széllőtt agyvelő és a szivlövés igen kevés, ellenben annál több a szenvedést nyújtó kegyetlen nyom. Specialitásuk volt a szemkilövés, a nyúzás, a kibekezés, a végtagroncs olás. Verések nyoma a lemezlenített testeken, csúnya roncsolások a fejeken és az arcokon. A legkülönbözőbb korú férjiek, nők, aztán gyermekek, sőt csecsemők. Ezeket a holttesteket még a karácsony előtti napokon hordták az Intézetbe, akkor még döcögött a hivatalos adminisztráció és a rendőrség, ha már ahhoz nem is volt bátorsága, hogy keresse az „ismeretlen tetteseket“, legalább ide hordatta az utcákon, tereken talált halottakat.“

A holttetemek lábán egy-egy cédula, de csak kevesen van rajta £ név, a legtöbbjén csak valami szám. A lelőhelyük azonban mindent elmond: Dunapart, Dohány-utca, Wesselényi-utca, Liszt Ferenc-tér stb. Általában a gettó és még inkább a „védett házak“ környéke. Hamis iratokkal bujkáló férfiak, nők, rejtőzködő zsidók, egyszerűen azok, akiket Szalast parancsából fel kellett koncolni a helyszínen: „Futásra mozdul, aztán halálba merévült lábuk menekülő mozdulatából, megfagyott arcuk rémületéből szinte szóról-szóra ki lehet olvasni, hogyan tört rájuk a halál. A legtöbb tetem teljesen le van meztelenítve, nők fekszenek ott egy-egy rajtuk hagyott harisnyakötővel, férfiak rossz harisnyával és feltűnően sok csecsemő-hulla.“

A rendőrség bünygyi osztálya a felszabadulás után rövidesen már több, mint 3.000 nyilas-rablógyilkosság ügyében kezdte meg a nyomozást. Az első hetek alatt ennyi feljelentés érkezett be, ezek száma azonban fokozatosan növekedett. A Népbíróság az első hónapok működése után 6.200 bebizonyított nyilas-gyilkosság ügyével kellett, hogy foglalkozzon.)

December 29-én a Visegrádi-utca 36. szám alatt a Bajcsy-Zsilinszky-féle e'lenállási mozgalom zsidó tagjait fogják el a nyilasok és végzik ki őket. A Ldgrády Károly-utca 39. számú svéd házból a szomszédos Pozsonyi-út 35. számú nyilas házba 20 férfit és nőt hurcolnak el. Meztelenre vetkezettve állítják falhoz és lövik őket agyon. A Damjanich-utca 49. alatt lapuló zsidókat kivégzik. A Katona József-utca 21. számú svéd ház lakóit „gettóba“ szállítják. A lakók egyrészét, 60 férfit, a Du-

naparton agyonlövük, a nőket meztelenre vetkőztetve dobják a gettóba. Másnap a *Légrády Károly-u. 48/b* alól 40 zsidót hurcolnak el és ölnek meg. Az áldozatok között van Bánó Dezső, a Pesti Hitközség érdemes előljárója is. Feleségét, leányát (dr. Somogyi Lászlóéit), annak főorvos férjét és két unokáját vele együtt lövik agyon.

December 31-én délelőtt negyven felfegyverzett nyilas-csoport behatolt a *Vadász-u. 29.* sz. alatti „Üvegház”-ba, ahol a svájci követség *„Idegen Érdekek Képviselete”* című kirendeltségének ürügye alatt több mint 2700 zsidót bujtattak. Kihajtották őket az utcára, — 1500-at, mert a többi megbújt oldaleső pincékben, — s ott fagyoskodtak az alacsonyan szálló repülőgépek pergőtűzében vagy másfél óráig, amíg megérkezett a segítség. Weiss Arthur, a ház hőselkü parancsnoka szembe szállt a nyilasokkal, húzta-halogatta a kilakoltatási parancs teljesítését, míg megjött a felszabadító *„kiska”* és rendőralakulat.*) Bent a házban ezalatt a nyilasok többeket halálosan, s mintegy negyvenet nem életveszélyesen sebesítettek meg rablás közben pisztolyaikkal. A nyilasok ez alkalommal kénytelenek voltak elvonulni, de másnap elvitték Weiss Artúrt, s meggyilkolták.

December 31-én éjszaka betörnek a nyilasok a nemzetközi védelem alatt álló dunaparti *Rilz-szállodába* és onnan többeket elhurcolnak. Napok óta itt húzódott meg *Komoly Ottó* mérnök, a cionisták és a Nemzetközi Vöröskereszt A) osztályának elnöke, a Zsidó Tanács tagja is. (A Baross-utca 52 alatti vöröskeresztes házban lakott addig, de az már nem bizonyult elég biztonságosnak.) A Ritzből a Városház-utca 14. számú nyilas-házban dolgozó, borzalmas terrorcselekedeteiről hírhedt csoport, — Rettmann Kurt, Nidosi Imre és társai, — kezeibe kerül Komoly Ottó, akik könyörtelenül végeznek vele.

A Zsidó Tanács tagjai közül tehát Gábor János után *Komoly Ottó* a második áldozat. A többieknek, — de különösen az éjjel-nappal a város legkülönbözőbb helyein tárgyaló és közbenjáró *Stockier Lajos* elnöknek, — élete is állandóan veszélyben forog. Ebben az időben az utcáira kimozdulni még keresztény embernek is halálos veszedelmekkel járt, hiszen a szüntelen ágyú-, aknabelövés, repülőbombák töméntelen áldozatot szedtek. Civil embert ezenkívül fenyegette az örökös igazoltatás veszélye: szökött katonákat lés zsidókat hajszoltak. Nem segített itt semmi igazolvány. Pillanat alatt végeztek: az igazolványt eltépték vagy zsebrevágták, tulajdonosa már nem volt egyéb, mint közönséges „bujkáló zsidó”, akit elcsíptek. Sorsa

*) _E mentési akció részleteit a közeljövőben megjelenő *külön kötetben* közöljük.

nem volt vitás: valamelyik pártházban való szörnyű megkínóztatás után golyó... S ennek tudatában járkált, hivatalos kötelességeinek letkiüsmere.es elintézése céljából, Stockier Lajos társaival dr. Földes Istvánnal és Domonkos Miksával. Ezért tekinti a magyar zsidóság Stöck.er Lajost, — *joggajp* — ^a *számú hősének* ..,

*

Olyan idők voltak ugyanis ezek, amikor, a még a fővárosban maradt sajtó, egészen leplezetlenül uszított már gyilkosságra, pogromra, a zsidóság ellen. így például az „Összetartás“ az angolszászbolseviki koalíció csatlósainak nevezi a zsidóságot, „amely mindenütt kezdettől fogva ellenségeink oldalán állott, sőt vezetői révén kimondott szövetséget kötött ellenségeinkkel. így is kell *elbánni velük!*“

A „Harc“ című lap viszont a gettórendelkezések végrehajtása után hatalmas cikkekben ismerteti „A nagy elkülönítés“ cím alatt a helyzetet. A cikket a Tanács egyik tagja, Berend Béla sugalmazta. A . cikk szerint a zsidók meg vannak elégedve az intézkedéssel:

„Maga a zsidóság is hálaával tartozik a Szálasi-kormánynak, amely alapos megfontolások és komoly munka után törvényes alapon és általános megnyugvásra megoldotta a fővárosi zsidóság nagy és sokféle ágazó ügyét. A belügyminiszter megoldotta a Budapesten éld zsidók sorsát, amennyiben kijelölt számukra egy elég terjedelmes és a zsidóság által már régen megszokott területrezt, ahol zavartalanul lakhatnak, élhetnek, dolgozhatnak. A megoldás tökéletesnek látszik. A főváros zsidósága megnyugvással kell, hogy fogadja a gettót, hiszen ezzel végeszakad vándorlásainak, bizonytalanságának és ha tisztességesen viselkedik a számára megszabott területeken, egyetlen magyar sem akad, aki pusztán üldözési vágyból vagy túlfanalizáltsága alapján bánhatták. A magyar lovagiasság teljes mértékben érvényesülni fog megint, de érvényesül a magyar határozottság is. Erre tökéletes biztosíték a Nemzetvezető személye és kormányának hatalma, tudása, akarata. Sikerült ki kérdeznünk néhány éidekelt zsidót, s valamennyi egyértelműen megnyugvással fogadja a gettót, mint biztos menedéket, ahol a fennálló hatalom jóindulata folytán a számára megszabott keretekben élhet, dolgozhat s a jól végzett munka után biztonságban pihenhet. Mi, magyarok pedig ezt a keretet sohasem törjük szét, amennyiben a zsidók pontosan betartják a számukra alkotott előírásokat.“

A „Harc“ hasábjain így igyekezett a gettó védelmében Berend rabbi a nyilasokra hatni.

*

Miközben a hivata'os ideológiai lap álszenteskedő cikke szerint a gettó népe „megnyugvással, biztonságban pihen“ a két gettóban egy borsó-, vagy bableves az egész napi táplálék és hol jut, hol nem jut 5—10 dkg kenyér. Akinek pénze van, még tud beszerezni magának, bár a kenyér kg-jának ára ekkor már 500 pengőre is felugrik! (A hivata'os kenyérár jegyre abban az időben 1.5 pengő volt. A kenyér kg-ját jegynélkül 10—12 pengő között árusították a gettón kívül.) Általában a

gettóban borzalmasan éheznek, járványok pusztítanak, tifusz dühöng. A belső, primitív szükségkórházak óvohely-pincéiben teljes sötétségben, többen egy kórházi szalmazsákon reménytelenül kínlódnak, hálnak meg az öreg emberek.

Január 1-én és 2-án a *Nagyatádi Szabó-utca* 41. számú védett házakait „szállítják a gettóba”. Ugyanekkor a Paulay Ede — Nagymező — Nagyatádi Szabó-utcák területén is nagy razziát tartanak. Több mint 200 zsidó embert ölnek meg ekkor Kim páter és társai.

Január 4-én kihirdetik a svédek között, hogy *a védett házakból nekik is be kell vonulniuk a gettóba*. Közük, hogy ott nagy az élelmiszerhiány, amit lehet csomagoljanak össze. Pénz, értéktárgyak, dohány bevitele azonban tilos, motozás rincs kizárva. A követség védelmét a jövőben is érvényesíteni kívánja, de esetleg 14 napig nem tud élelmézésről gondoskodni. Álljanak készen indulásra, minden percben várható a parancs. (A nemzetközi gettó feloszlását a nyilas párt ugyancsak azzal indokolta, hogy miután a semlegesek nem ismerték el a Szálasi-rezsimet, ők sem tartják fenn a velük kötött megállapodást.)

Ráták bombái közepette sorakoztatják január 5-én kora reggel a *fozsonyi-lít páros oldalán lévő svéd házak lakóit*. Mintegy 5000 embert visznek be aznap a gettóba, amelynek létszáma immár meghaladja a 60.000-et. Aznap fogják el — a gettóból hazafeléjövet a Pannónia-utca körül, — a Zsidó Tanács egy másik tevékeny tagját, *dr. Szegő Miklós* volt székesfehérvári község-kerületi elnököt. Azóta nincs róla hír: sorsa nem kétséges, megkínózták és agyonlőtték.

Január 6-án újabb *svájci, portugál és vatikáni házak* lakóit kísérik a gettóba. Sorakoztatják a *Pozsonyi-út páratlan oldalán fekvő svéd védettházak* lakóit is. Néhány órai ácsorgás után közülük, hogy visszamaradhatnak.

Wallenberg közbelépésére azután a további gettóba való szállítás elmaradt. Újabb megállapodást kötött: élelmiszerkészletet ajánlott fel a nyilasoknak, a szállítás beszüntetésének ellenértékeképpen. Nyilasok kocsival járnak házról-házra és gyűjtik össze az újonnan elhagyott védett lakások holmijait. A gettóba való szállításnak nyilván ezért kellett megtörténnie.

Január 8-án a *Jókai-utca 1. szám* alatti házat, amelyben a svéd követség tisztviselőinek egy része családjaikkal lakott, rohanják meg nyilas gyilkosok.

Már december utolsó napjaiban több ízben próbálkoztak itt. December 29-én Túri Lajos házparancsnokot és dr. Forgács Bélát akarták elvinni, ez utóbbi azonban nem tartózkodott otthon. A házparancsnokot elhurcolták és aznap agyonlőtték. Már ez alkalommal is nyilvánvaló volt Marosi nyilas házfelügyelőnek felbujtó szerepe, később pedig kitént, hogy a nyilasok részére állandó kémiszolgálatot tésített. Január első napjaiban a követség védett tisztviselő-házait csendőrséggel őriztette. Igy volt ez január 7-ig itt is. A Jókai-utca 1. számú ház őrzését egy Szabó nevű csendőrzászlós látta el 5 csendőrrel. Január 7-én este azonban Szabó már nem engedte le a kapuba csendőreit. A házőrséget ezen az estén egy rendőr kíséretében a ház két lakója vállalta. Éjjel

felé a házfelügyelő a rendőrrel kinyitotta a kaput: nyilasokat engedett be a házba. Egyik részük a pincéket rohamozta meg és az ott talált védetteket összefogdosta. A ház egy béna lakóját a helyszínen agyonlőtték. A nyilasok másik csoportja a házfelügyelő vezetése mellett a lakásokat járta végig és onnan szedte össze az embereket.

Több mint 300 védett zsidót hajszolnak át a Városház-utca 14. számú nyilasházba. Itt Kun András páter és társai veszik „kezelés” alá és kínozzák meg őket. Azután nagyobb részüket, — közel 200 férfit a Dunaparton lövik agyon.

(Rendes kivégzési szokásuk volt, hogy az áldozatokat hármásával szorosán, kezüknél fogva összekötözve, arccal a víz felé, a Dunapart szélére állították fel. Hátulról, közvetlen közelből a középsőre céloztak. Rendszerint tarkón lőtték, és az így agyonlőtt lebukva, rántotta bele társait a Dunába. A felmerülő fejekre géppisztolyokkal célbalövöldöztek.)

Ugyanekkor hurcolják el a gettó vezetőjét, *Stockier Lajost* 1 is, családjával és a ház közel 160 tagjával együtt a nyilasok. Előbb a Mária Terézia-kaszárnya pincéibe zárják őket, majd átviszik a Ferenc-körút 41-es nyilasházba. (Már december 30-án a németek akarták elvinni, de azok elől Stöcklernek sikerült megszökni.) A nyilasházban lévő szorongatott helyzetéből Lőcsey felügyelő közbenjárására, akit dr. Nagy József telefonon hívott fel, — Szalai Pál, — a nyilasok összekötője a rendőr-főkapitányságon, — menti ki ezt a csoportot.

Napok óta tartanak az egész városban az *utcai és óvóhely razziaik is*. Különösen a férfiakra vadásznak. Aki kissé gyanús nekik, azt testi vizsgálatnak vetik a'á. Zsidóknak nincs kímélet, előbb megkínozzák, azután nyilvános tereken lövik agyon, vagy elretentő példaképen fákra, lámpavasra akasztják fel őket.

Január 13-án az *Eötvös-utca 30.* számú házban hamis iratokkal bujkáló zsidókat végzik ki. Ugyanaznap *Nágler József* svéd követség! tisztviselő négy lött sebből vérezve kúszik vissza a Dunaparttól a Pozsonyi-úti rendőrségre. Előadja, hogy társaival együtt a Dunaparton lőtték rájuk a nyilasok, miután előzetesen ruhájukat, cipőjüket lehúzták. (Aznap éjjel 20 fok hideg volt.) Ugyanekkor a Dunaparton lelőik *Deutsch Róbert* svájci védettet. Hasiövést, karlövést és fejlövést kapott, 17-szeres bélsérülése volt, egyik lába megbénult. A nyilasok a Dunába dobták a kivégzés után. Kiúszott, a Wesselényi-utcai kórházba került és ott megmentették. A *Sziget-utca 45-ös* számú ház előtt másnap 20 alsóruhára—vetkezettett férfit és nőt találnak holtan ebből a kivégzett csoportból. (Mintegy 10 napig feküdtek ott, amíg a közeli téren végre elföldelték őket, személyazonosságukat megállapítani nem lehetett.)

A közbiztonsági helyzet a gettó területén is időnként rosszabbodott. Január 5-én például németek gyilkolnak meg és

rabolnak ki a Rumbach-utca 10. sz. ház előtt zsidókat. A következő napokon is történnek nyilas gyilkosságok. Január 12-én különböző fenyegető jelek hatása alatt Stöcklemek Szalai Pállal végre sikerült megegyezésre jutni. Intézkedésére 100 főnyi rendőrlégénységet 2 tiszt vezetésével és hozzájuk 15 tagú állandó jellegű nyilas őrséget a gettó területére vezényelnek. Szalai Pál régi nyilas, azonban különböző elvi okokból már évekkal előbb a Szalasi-pártból kilépett. Annak ellenére, hogy a párt megbízásából a rendőrség főellenőrzését látta el, most sem volt párttag, komo'yan fogta fel munkakörét és megértéssel fogadott minden tanácsi előterjesztést. Ez alkalommal a következő intézkedést adta ki: *mindenkit, aki engedély nélkül a gettó területére belép, a helyszínen kell agyonlőni.*

Az állandó őrség felállítása után az idegenek bejövetele a gettó területére megszűnt. Szalai intézkedésének közvetlen előzménye az a rettenetes *pogrom* volt, amelyet nyilasok és katonák január 11-én éjjel a gettó területén megkezdték és amelynek 43 halálos áldozata volt. *)

Részben *Szalai Pálnak* is érdeme, hogy megghiúsította azt a pokoli tervet, amelyet a nyilasok a budapesti gettó teljes megsemmisítésére szőttek. Január elején figyelmeztette már Stockier Lajos és Domonkos Miksa Szalait, hogy tudomásuk szerint *késszülnek a nyilasok a gettó megsemmisítésére.* Az első hírek arról szóltak, hogy a levegőből fogják lebombázni a németek a gettót s már ezért is kérték rendőrök és nyilasok belső őrségben való elhelyezését, hogy ezzel is bizonyos kis védelmet biztosítsanak a gettó számára. Később értesültek arról, hogy ezt a tervet elvetették, miután nem állott elegendő bombázógép rendelkezésre és különben is a légtalmi pincék meglehetősen biztonságot nyújthattak volna a könnyebb német bombák ellen.

Január 15-én a gettó védelmére kirendelt őrség egyik rendőrtisztje is jelentette azután Szalai Pálnak, hogy a németek a gettó lakóinak kiirtására már kijelölték az osztagokat és pedig 500 géppisztolyos német SS-legényt *Mumi* kapitány vezetésével. Ezekhez csatlakoztak Lucska Vilmos testvér vezetésével felfegyverzett VII. kerületi pártszolgálatosok és Kubisi rendőralezredes-testvér, rendőrfőparancsnok vezetésével 200 rendőr. Szalai felkereste a Városháza pincéjében tartózkodó Vájna Ernőt, a nyilasok budapesti körlet-vezetőjét, aki a párt megbízásából tulajdonképpen a főváros fölött parancsnokolt. Vajna

*) A egyes bizottság által felvett vizsgálati jegyzőkönyv szerint.

kijelentette, hogy az akcióról tudomása van, sőt *annak irányításában is résztvesz*, eszéágában sincs tehát megakadályozni azt. Az ugyancsak a városházi óvóhelyen tartózkodó Wallenberg keres.e fel ekkor Szálait, közölve, hogy hallomása szerint mi készül. Beszélgetésük eredményeképpen azután Szalai az ugyancsak ott tartózkodó *Schmidhuber* tábornokot, egy pán-célos hadosztály parancsnokát nyomatékosan figyelmeztette *Wallenberg* kijelentésére, hogyha nem akadályozza meg a gazztettet, úgy, mint tömeg-gyilkost fogják felelősségre vonni.

Schmidhuber maga elé rendelte Mumi kapitányt, majd az ő meghallgatása után Vajná, Lucskát és Kubisit, akiknek a leghatározottabban kijelentette, hogy *katonáival akadályozza meg akciójukat*, A határozott fellépés Mumi visszakozásra készítette, s a németek segítsége nélkül a Lucska-Kubisi társaság nem érezte magát ekkor már elég erősnek i'yen nagyszabású gazztetre. Ez a gettó megsemmisítési kísérletének hiteles története.*)

A nemzetközi gettó lakói ellen is terveztek a nyilasok további nagyobb szabású merényleteket. Részben azonban a *Wal enberg* által beállított *tábori csendőrök*, részben pedig a Pozsonyi-úton január elején elhelyezett *debreceni rendőr ezred* je'enléte akadályozta meg a nyilasok korlátlan gyilkossági terveinek végrehajtását. Életével játszott azonban a védettek közül az a férfi, aki az utcára merészkedett: a legritkábban menekült meg a nyilas orgyilkosok karmai közül. A nemzetközi gettó lakosságának többsége legnagyobb részt a házak óvóhelypincéibe húzódva, a követség által szállított borsó- vagy bablevessel, kenyér né kül remegte át ezeket a nehéz heteket. Voltak azonban olyanok is, akik bőséges készletekkel rendelkeztek, bajtársi, hittestvéri segítségre azonban kevés példa akadt. Az önzés orgiáit élte ...

VII.

A két gettó felszabadítása.

A főváros két gettójában állandó halálfélelem közepette szorongó zsidók megmentése kizárólag a diadalmasan előnyomuló Vörös Hadsereg érdeme.***) Néhány napi késedelem végül is tökéletes megsemmisítésükhöz vezetett volna. A teljesen

*) A Politikai Rendőrség nyomozása alapján.

**) *Tolbuchin* és *Malinovszk* marsaitok által vezetett hadseregek foglalták el a fővárost.

fékevesztett, minden emberi érzésből kivetkőzött, gyilkolást és rablást ösztönük minél hatalmasabb kielégítésére szomjazó nyilas-hordát senki sem tudta volna akkor már megállítani.

Január 16-án szabadítják fel utcai harcok után az oroszok a nemzetközi gettó területét. Az elzárt zsidó gettó január 17-ről 18-ra virradó hajnalon, éjjeli nehéz harc után, szabadul fel. A Wesselényi utcán egy óvóhelyen keresztül hatolt be az első orosz járőr, amelynek tagjai csodálatraméltó hősiességgel küzdik át magukat, viszik előre a telefont, közvetlenül az ott komoly ellentállást tanúsító német ütegek közelébe, amelyek leküzdését ál'andó tűzirányításukkal lehetővé teszik. A németek az egyes pincékben nehezen adják csak meg magukat, nem egy esetben harc közben zsidókat használnak védőpajzs gyanánt maguk előtt, ami számos áldozatot kíván. Néhány óra titán azonban vége a harcnak: *a gettó felszabadult!*

Ezrek és ezrek esnek neki az átkos palánknak, amely elválasztotta őket otthonuktól és szimbóluma lett rabságuknak. Sárga csillagos tömegek áramlanak szét a város minden részébe. Bátyúval és anélkül, keresve hozzátartozóikat és főképpen — élelmet. Bent a gettóban rémes kép: mindenfelé, lakásokban, pincékben, utcákon, tereken halottak százai fekiisznek. Nyilasok, németek áldozatai harcok elesettel, bombák, aknák által elpusztultak hevernek temetetlenül, vérükbe fagyva. Ruhában, vagy attól megfosztva, megrabolva. Köröztük járnak, rohannak, látszatra érzéketlenül a gettó kiszabadult félhalott, félőrült rabjai. Ölomszürke, borostás arcú, vagy szakállas férfiak, petyhüdt, Öregarcú, kendőzetlen nők. A gettó pincéiből, hetek halál-izgalmai után a föld felszínére előbújít, éhség-gyötörte élő-halottak... i A levegőre, a napfényre jöttek. Sírnak, tombolnak, imádkoznak ' és — rohannak... El el innen, el a gettóból, el arról a helyről, ahol annyit szenvedtek és ahonnan oly kevesen remélték, csak hitükben, Istenben bízva, hozzá könyörögve, hogy valaha is előkerülhetnek, hogy életüket megmenthetik ...

S most már rohannak: el az életbe. Keresni a hozzátartozókat, az apák és anyák gyerekeiket, nagyszülők unokáikat. Valakit, aki szintén keresi talán őket e percben, valakit akihez ' tartoznak. És helyet, ahol letelepedhetik a gettó üldözött vadja, a sárga csillagos zsidó, helyet, ahol végre nyugodtabb álomra hajthatja megkínzott testét. Élet kezdődik újra számára is és vele a sok újabb csalódás. ..

A gettó felszabadítása napján a Városház-utcai nyilas tanyán még folyik az öldöklés. Az utolsó áldozatok a *Semmel-*

weiss-utca 4. sz. védett ház lakói. A nyilasok utolsó csapata január 17-én éjjel menekül át Budára, maguk után felrobbantva a hidakat.

Négy hétig dühöng azután még a harci zaj Budapest légtérében, számos további áldozatot köyetelve az ide-oda költözöködő zsidóság köréből is. Német gépek bombázzák a pesti részt, orosz gépek Budát, ahonnan szomorúbbnál szomorúbb hírek érkeznek a nyilasok rémuralmáról.

A zsidóság két Budán rekedt kórházat, a *Maros-utcait* és a *városmajorit* még a pesti oldal elfoglalása előtti napokban a nyilas hordák megtámadják, a betegek százait, az orvosi és ápolói személyzettel együtt ölik halomra. A budapesti nyilas rémuralom gaztettei közül is kiemelkedik a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló *Maros-utcai kórház betegeinek és orvosainak kiirtása*. A Maros-utcában a Budai Zsidó Szentegyetnek másfél évtizede működő kórháza volt. Ebben 92 beteg, orvos és ápolószemélyzet tartózkodott.

Január 11-én a délelőtti órákban, — a népbíróóság jegyzőkönyvi megállapításai szerint, — a XII. és XIII. kerületi nyilaspárt szervezetének emberei körülvették a kórházat, lezárták az épülethez vezető utakat, benyomultak a műtőbe, a röntgenszobába. Az értékes és szinte pótolhatatlan berendezést és a röntgenkészüléket megsemmisítették, a laboratóriumot szét-dúlták, aztán nekiestek a betegeknek. A súlyos operáción átesett fekvő betegeket, sebesülteket lerángatták az ágyakról, összetaposták őket, ütlegelték azokat, nem kímélve a gyermekeket sem. Végül, aki járni nem tudott, azt fejbőlötték. Egész napon át leírhatatlan vérengzés színhelye volt a kórház. Senkit sem kíméltek. A járnitudo betegekkal az épületből kivitették a halottakat, a kertben sírt ásattak velük s amikor va'annyi hullát behajigálták, a még életben lévőket állították fel a tömegsírok szélére. Péter Kun András itt vezényelt: „*Krisztus szent nevében! Tűz!*“ — s azután a végső áldozatok is odahullottak társaik mellé. Mindössze egy ápolónő, Joli nővér, menekült meg csodával határos módon a tömegvérengzésből. Egészen könnyű sérülést szenvedett, ájultan ott maradt a hóban a halottak között, bedobálták a nyitott sírba a többivel együtt. A sírt egész lazán fedték be, s így ő éjjel, ájulásából magához térve elmenekült. A Népbíróóság előtt tett tanúvallomása derített fényt e véres gaztett részleteire. A tömegsírhoz rejtett áldozatokat csak nehezen találták meg, mert egy szomszédos, lebombázott ház törmeléke omlott néhány nap múlva rájuk.

Január 8-án nyilas terrorkülönítmény kereste fel a *János-szanatóriumot* és Rády Dénes gondnok által átadott lista alapján átszállították a zsidó származású betegeket a városmajori orthodox kórházba, A szállítás közben egyeseket agyonlőttek. Január 14-én a nyilasoknak egy másik különítménye a *városmajori orthodox zsidó kórházai* kereste fel és ott a Maros- utcához hasonlóan több mint 150 beteget, orvost és ápolót mészároltak le. A gyilkoló különítményt egy nyilas őrmester vezette s tagjai voltak nyilasok, honvédek és német SS-ek. A tömeggyilkosság után benzinnel leöntötték a bútorokat és az ágy-neműt és a kórházat felgyújtották. A közeli János-szanatórium légő-őrségét legyilkolással fenyegették, ha a tüzet oltani merik.

Január 19-én az *Orthodox Szentegylet* szeretetházába (II., Alnja-u. 2.) törnek be a nyilasok, s a Városmajorba hurcolnak 90 ápoltat. Sortűzzel végzik ki őket.

Budán egyébként állandóan éles razziákat tartanak bujdosó zsidók után. Akit elcsípnek, annak számára nincs kegyelem. A *Kapás-utca* 46 alatti nyilas-ház és a Pálffy-téri *Radetzky-laktanya* zsidók tömeges kivégzésének színhelye. (*Stern Mátyásné*, a budapesti szücsipartestület vezetőjének felesége két ízben is kivégzés alá került. Az első alkalommal társaival a Rózsadomb alján, a Zárda-utcai szerpentinén lövik le a nyilasok Sternét, aki fejében két golyóval, egy kötözőhelyre vándorog. Bekötözés után onnan elküldik. Újból nyilasok kezébe esik, akik visszaviszik a Kapás-utca. Másnap a Radetzky-laktanya előtt újabb kivégzendőkkel, ismét exekúcióra kerül. Ezúttal a sortűz pillanatában ájultan esik össze és így golyó nem éri. Ugyanarra a kötözőhelyre vándorog be, harmadszor is elfogják a nyilasok, azonban most már sikerül megszöknie és pincérel-pincére való bujdosás után végre az oroszok fölszabadították. Sterné vallomásából) állították össze a Kapás-utcai nyilasház történetét és kivégzettjeinek névsorát. Itt ölték meg többek között *Steinhardt Gézái* az ismert komikust, *Elek Bélát* a svéd követség tisztviselőjét, aki Wallenberggel együtt Hegyeshalomról hamis útlevelekkel hozta vissza deportált zsidók százait.)

Budán a nehéz, házról-házra menő harcok során is számtalan zsidó esik áldozatul. A budai zsidóság százalékos vesztesége a pestinél is súlyosabb.*)

Február 13-án véget ért a harc Budán is. Áthúzódik a magyar vidékre s ezzel a munkaszolgálatosoknak és sánctun-

*) Az 1943-ban 25.000-es hitközségből 6000 izraelita él.

kásoknak a még fennmaradt kisebb hányada, — néhány ezer ember, — kálváriájának újabb stációjához érkezik. Halálmarsuk folytatódik... Nyilasok és németek váltakozva öldösik azokat, akik még egyáltalában el tudnak indulni. *(A nyilas atrocitások egy részének aktaszerű leírását a Függelék tartalmazza.)*

VIII.

Hála a védőknek és felszabadítóknak.

A magyar zsidóság életben maradt kis része rögtön megmenekülése után nem tudhatta méltó módon leróni háláját a felszabadító orosz hadsereg és annak lánglelkű főparancsnoka, *Sztálin* generalisszimusz iránt. A köszönet és hála megfelelő kifejezéséről azonban már folynak a megbeszélések.

Ugyancsak rövidesen sor kerül arra is, hogy a különböző semleges és nemzetközi szervek előtt kifejezést adjon hálájának a magyar zsidóság a védelmére indított akciókért.

Hálairat készül a zsidóság nemzetközi szervei részére is. A Joint, a Jewish Agency, a Jewish World Congress, stb. mind-mind emberfeletti teljesítményt fejtett ki.

Wal.enbergről, a bá:or lelkű svéd követség! titkárról, akinek, — itthoni akciói révén, — oly sokan életük megmentését köszönhetik, a Zsidókórház egyik pavillonját nevezték el.*) Ünnepeyes jegyzőkönyvet, svéd és magyar nyelven, — küldtek el Stockholmba címére azonban Raoul Wallenberg, aki tőlünk 1945 január 17-én jelentés'ételre hazautazott, oda e könyv megjelenéséig, nem érkezett meg. Sorsa iránt jogos aggodalommal tekint a neki annyira lekötelezett magyar zsidóság.

Meg kell még emlékeznünk a keresztény papság számos tagjáról is. Lelkészek, szerzetesek, apácák egész sora hőies lélekkel állott ezekben a nehéz időkben üldözött embertársai mellé. A magyar polgári társadalom tagjai között is számosan érdemlik meg, hogy a sokszor életük veszélyeztetése árán nyújtott segítségére a magyar zsidóság köszönetét mondjon. Igazságérzetünk megköveteli annak hangoztatását, hogy a náci-nyilas örület vérgöztől tomboló tetőfokán is akadt számos olyan igazi keresztény érzületű magyar ember, nő és férfi, aki önzetlen módon az üldözöttek segítségére sietett.**)

*) Szent István-városban már utca is hirdeti nevét.

***) A rövidesen megjelenő „*Szürke könyv*“ részletesen ismerteti a magyar zsidóság védelmében történt lépéseket.

1946 január 18-án volt a pesti gettó felszabadulásának az első évfordulója. Az összes pesti templomokban ünnepélyes hálaadó istentiszteletet tartottak, amelyen megemlékezés történt több, mint 70.000 gettóba tömörített, elgyötört, halálra ítélt zsidó megszabadulásáról. Ezek és ezek vonultak fel a pesti templomokba, hálás lélekkel buzgón imádkoztak, megemlékezve a *csodás megszabadulásáról*.

A fényárban úszó hatalmas dohány-utcai templomcsarnokban, az oltári emelvényen foglaltak helyet a meghívott vendégek, akiket a hitközség és a templom előljárósa, élükön *Stockier* Lajos elnökkel és *Domonkos* Miksa ügyvezetővel fogadott. Megjelentek: Tildy Zoltán miniszterelnök és felesége, Nagy Ferenc, a nemzetgyűlés elnöke, a Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottság tagjai, orosz katonai tiszti küldöttség, az angol és amerikai misszió küldöttségei, Rolf Arvedson svéd követségi ügyvivő, Hans Weyermann, a Nemzetközi Vöröskereszt főmegbízottja, a lengyel és osztrák kormány kiküldöttei, Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter, Rónai Sándor kereskedelmi miniszter, Bereczky Albert, Miliók Sándor, Vas Zoltán államtitkárok, Kővágó József polgármester, a külügyminiszter és a honvédelmi miniszter képviselői, a honvédelmi minisztérium tiszti küldöttsége, a különböző egyházak kiküldöttei, állami és fővárosi hatóságok és intézmények képviselői.

Hevesi Ferenc főrabbi az istentisztelet során a szószékéről elsősorban a *zsidóság háláját* fejezte ki a dicsőséges *Vörös Hadsereg* iránt, amely rettenthetetlen bátorsággal és véres áldozatvállalással szabadította fel a pesti gettó népét. Majd rámutatott arra, hogy *a gettó népe felszabadulása után nem nyúlt a bosszú fegyvereihez*, nem igyekezett elégtételt szerezni mindazokért a gyilkosságokért, kínzásokért és gyötrelmekért, amelyeket a nyilas pribékek a gettót megelőzően és a gettó alatt is velük szemben elkövettek. *A zsidóságot nem vezérelte a bosszú érzete*, hanem szent tanításaihoz méltóan emberként fegyelmezetten viselkedett. S mégis azt kell ma látnia, hogy *új antiszemitizmus* üti fel a fejét, amire fel kell hívunk a kormány figyelmét, hogy vessen véget ezeknek az üzelmeknek, amelyek az egész országra is káros kihatással vannak. Elismeréssel emlékezett meg ezután *a gettó önzetlen és lelkes vezetőiről, akik ma is a hitközség élén állanak és akik a vész idején mutatták ki a vezetésre való rátermettségüket*. Megdicsérte a gettó népének hősiességét kitartását az állandó veszélyben, sanyargatásban és szenvedésben.

A templom közönsége ezután a *mártírokért* a gyászolók fohászát mondotta el.

IX.

Kegyelet az áldozatoknak.

Fájdalmas kegyelettel kell megemlékeznünk egész Európa zsidóságának végtelen súlyos veszteségéről. Több mint öt és félmillió hittestvérünk esett áldozatul Hitler és náci-bandái vérengzésének.

A magyar zsidóság vesztesége aránylagosan nem marad el az európai átlagtól, ha a teljes megsemmisítéstől valósággal *csoda* óvta is meg.

Nincs olyan zsidó család, amelynek sorából a nácizmus el ne ragadott volna áldozatokat. Apák, anyák, gyermekek, szülők és nagyszülők hiányoznak. A vidéki városokban nincs 13 éven aluli zsidó gyerek, s hiányoznak a 48 éven felüli nők és férfiak. *)

Az európai és a magyarországi zsidóság áldozatairól való méltó megemlékezés még a későbbi idők feladata.

A budapesti gettó áldozatairól máris kegyeletes módon emlékezett meg az életbenmaradt fővárosi zsidóság.

(A folyton kisebbedő élelmezési adagok az utolsó hetekben, a gettó lakosainak amúgy is gyenge ellenállóképességét rendkívüli mértékben csökkentették. Hivatalos statisztikai adatok szerint november 15-től január 18-ig a napi halálozás a gettóban 80 volt, vagyis *közel 5000-en* haltak meg, ami tízszerese a normális elhalálozási arányszámnak. Az éhezés és a nélkülözések azonban oly mértékűek voltak, hogy a felszabadulás után két hétig a napi halálozási szám még mindig 60 volt, sőt január 20-tól március 31-ig sem esett a zsidóság körében napi 50 alá. Megközelítette a 2500-at az oroszok gettóbalépésekor az ott talált halottak száma. A felszabadulás után nem lehetett azonnal, — megfelelő fuvarszközök és munkaerő híján, valamint a főváros légtérében még tartó repülőharcok és a Budáról való belövések miatt — valamennyi felhalmozott halottat temetőbe szállítani. A járványveszély elkerülése céljából történt azután az az intézkedés, hogy 2298 holttestet a dohányutcai Hősök-temploma előtti téren hántolták ideiglenesen el. Néhány héttel később exhumálták a holttesteket, igyekeztek személyazonosságukat megállapítani, azután 24 tömegsírbán helyezték ugyanott el őket.)

1945 április 15-én *kegyeletes gyászünnepséget* tartónak a kormány és a főváros képviselői jelenlétében, amelyen *dr. Hevesi Ferenc* vezérőrnagy-főrabbi mondott gyászbeszédet:

— Hőseink kertjében 2300 zsidó halott. Tömegsírokban fekszenek, e sírokat a kegyelet őrzi, fájdalom és szeretet ápolja. Ezt a teme-

*) Egyetlen adat megvilágítja a helyzetet: *Miskolcra 1400 zsidó gyermeket deportáltak.*

tőt avatjuk a jövődönök örök emlékezetül arra, hogy egy borzalmas korszak pusztító viharán keresztül megoltalmazott bennünket az örök-kévaló Istennek kegyelme, örök emlékezetül, hogy generációk leikébe vésődjék. A magyar zsidóság szenvedett, vértett és áldozott, de hitében, hűségében tántoríthatatlan maradt, becsületében meg nem rendült és hűséggel akarja tovább teljesíteni polgári kötelességeit a társadalomban és a hazában. Mérhetetlen sok veszteségünkért az erkölcsi világrend teljes helyreállítását követeljük, a bűnösök bűnhődését. Nem akarjuk mi ártatlanok vérént ontani, még a közömbösek bűnhődését sem kívánjuk, mert keressük a kiengesztelődést.

Ezután *dr. Csorba János* polgármester mondott beszédet:

— Mély megdöbbenéssel állok a tömegsírok előtt, amelyekben egy kegyetlen vihar áldozatai alusszák örök álmukat. Biztos vagyok abban, hogy eljött az igazság, korszaka, amely a pusztítás és pusztulás ideje után fel fogja szárítani a könnyeket. Budapest székesfőváros közönsége nevében kívánok a halottaknak nyugalommal, az élőknek pedig megbékélést.

A kegyeletos gyászünnepség az árvák fohászával ért véget.

X.

Első segítség a túlélőknek.

Az *American Joint Distribution Committee*, amely évek óta istápolója már a magyar zsidóságnak is, közvetlenül az ország területének részleges felszabaduása után újra megjelent. Bukarestből Szegedre, majd Kecskemétre s végül február 15-én; már Budapestre helyezte át magyar segítő kirendeltségét, amelynek végrehajtószervezete 1945. június végéig a Nemzetközi Vöröskereszt *A)* osztálya volt.

Augusztusban megalakult a magyarországi képviselet, amelynek tagjai a Joint részéről *dr. Görög Frigyes*, a Neológ Országos Iroda képviseletében *S'öckler Lajos* elnök, az Orth. Közp. Iroda vezetője *Kahan-Frankl Samu* és a Cionista Szövetség elnöke, *dr. Geyer Albert*.

Ugyanekkor megalakult, — mint a magyar zsidóság egy- séges segítőszervezete — az *Országos Zsidó Segítő Bizottság*. amelynek tagjai a következők: *dr. Görög Frigyes elnök.*, *dr. Földes István*, mint a P. J. H. képviselője, *dr. Reiner Imre*, mint az Orth. Közp. Iroda képviselője és *Simor (Steinmger) Dezső* a MUOSZ szervezet képviseletében. A Cionista Szövetséget a következők képviselik: *Salamon Mihály*, *dr. Roth Siegfried* és *Pil Mose*, az Agudas Jiszroel képviseletében *Zink Gyula*. A vidék megbízásából tagjai a bizottságnak: *Stern Márton* (Sze-

ged), *Züszmann* Alfréd (Miskolc) és *Vida* Miklós (Siklós). A kongr. rabbikar részéről: *Hevesi* Ferenc, *Benoschofszky* Imre.

E bizottság feladatkörét *dr. Joe Schwarcz*, a Joint európai elnöke abban jelölte meg, hogy teljesen *analitikus* módon a zsidóság minden árnyalatára terjedjen ki gondoskodása a következő kérdések megoldásánál:

1. Zsidók deportációból való hazahozatalának elősegítése.

2. Hazaérkezés után (beleértve a gettóból és bujdosásból kiszabadultakat) segítse a rászorulókat. Ez a megsegítés élelmezés, ruházat és elhelyezés tekintetében történik elsősorban. (Népkonyhák, deportált otthonok, felruházás! akciók, egyszeri pénzsegély, átmeneti gyógyszersegély).

Azután állandóbb jellegű gondoskodás is a Bizottság feladata. Több mint 5.000 gyermekről gondoskodnak részben gyerekotthonokban, részben, ha lehetséges, a szülői háznál. (E gyermekek 25%-a teljesen árva, 50%-a félárva.)

A Joint-segélyezés mérvéről 1945. december 31-ig némi képet adnak ezek az adatok:

Pénzsegélyben 35.000-en részesülnek a fővárosban. Élelmiszert Budapesten rendszeresen kaptak 42.000-en. Ruházathoz jutott kb. 12.000 személy (35.000 a szükséglet!). Eddig (1945 december 31-ig) havonta 1—1 millió sfr.-ot osztottak ki, tehát a megjelölt időpontig 9 millió svájci frankot.

A Bizottság egyik szerve a *Deportáltak Gondozó Országos Bizottság* (DEGOB) e határidőig 26 expedíciót bonyolított le a deportáltak hazahozatalának előmozdítására. December hó végéig 85.000 magyarországi zsidó visszatértét regisztrálták. (Ezek közül a magyar vidéken visszatérők száma 55.000, fővárosi 20.000 és kb. 10.000 továbbutazott Kárpátaljára és Erdélybe.)

Működésben van Budapesten 32 gyerekotthon és 6 vidéki városban 10 gyerekotthon. Átutazó külföldi zsidókról 6 nemzeti bizottság gondoskodik s 210 vidéki fiók osztja széjjel a Joint élelmiszeradományait, illetve tart fenn népkonyhát. Gyógyszert is nagy értékben jutottat a Joint a magyar zsidóság részére.

A Jointnak, — az amerikai zsidóság pénzéből eredő, — segítsége az első nehézségeken hivatott átlendíteni a magyar zsidóságot, amelyet előbb a zsidótörvények, azután a náci nyilas uralom minden értékétől és legszükségesebb felszerelésétől is megfosztott. A kérdés végleges rendezése azonban nem a külföldi zsidóság kötelessége. . .*)

*) A Joint, — bár amerikai jómódú zsidók pénzéből működ'k, — mégsem zárkózik el a nemzsidó szociális célok támogatásától. így nagyobb összegeket adományozott a hadifoglyok, azoknak gyermekei és hozzátartozói, valamint különböző városi gyermekvédelmi és egészségvédelmi intézetek céljaira is, a Nemzeti Vöröskereszt útján.

Rehabilitációt és kárpótlást a magyar zsidóságnak!

A magyar állam részéről a *zsidóságnak rehabilitására*, valamint az állami szervek és magánosok által okozott *károk megtérítésére* kellő intézkedések eddig még nem történtek.

A főváros Dunabailparti teljes felszabadulása után néhány nappal a *Budapesti Nemzeti Bizottság* közzétette:

„Irányvonalként közöljük, hogy az összes zsidótörvényeket hatályon kívül helyeztük. Ugyanekkor felhívjuk, mind a zsidó, mind a keresztény érdekeltek figyelmét, hogy vitás esetekben, főként lakáskérdésekben keressék a békés megegyezés útját. Utcára tenni, vagy utcán hagyni lakót senkinek sincsen joga! Az erőszakoskodók ellen eljárunk és a vitás kérdéseket feltétlenül ellenük döntjük el.“

Általában tehát a lakásából kiüldözött zsidó is már csak „*megegyezés*“ esetén térhetett oda vissza. Elrabolt holmijainak pedig a legritkább esetben kapta vissza egészen kis hányadát. A rendőrségen tett sokezernyi feljelentés túlnyomó részben (90%) eredménytelen maradt, s csak igen kevés, szerencsés esetben járt sikerrel.

A *Magyar Ideiglenes Kormány* 1945 január 20-án a Szövetségesekkel kötött fegyverszüneti feltételek 5. pontja értelmében „*hatályon kívül helyezett*“ minden olyan törvényt és rendeletet, amely faji származás, vagy vallásos meggyőződés miatt a magyar állampolgárok jogait korlátozta.

Az ország egyes területrészeinek a Vörös Hadsereg által történt felszabadulása után a visszatért munkaszolgálatosok és partizánok Pécs, Szeged, Miskó'c és Debrecen városokban létesítették az első zsidó közösséget. Debrecenben, az ideiglenes kormány székhelyén megalakították a Zsidó Szövetséget is. Pest felszabadítása után a gettó halottainak eltemetése és romjainak eltakarítása következett, majd újjászervezték *Stockier Lajos*nak elnökké választásával előbb a pesti neolog hitközség, s *Kakán-Franki Samu* elnöklete alatt a pesti orthodox hitközséget. Az országban is egymásután alakultak meg a vidéki hitközségek. Rövidesen folytatta már működését az orthodoxia Központi Irodája *Kahan-Frankl Samu* elnökletével, s *dr. Reiner Imre* al-elnöki vezetésével. A neolog zsidóság Országos Irodája élére kormány-rendeletileg egy *öttagú ideiglenes intézőbizottság* került amelynek tagjai: 'dr. Csobádi Samu (Budai Izraelita Hit-

köztség elnöke), dr. Geyer Albert (Magyar Cionista Szöv. elnöke), dr. Papp Róbert (Szegedi Izraelita Hitközség díszelnöke), Stockler Lajos (Pesti Izraelita Hitközség elnöke) és dr. Szemere Samu (Izraelita Tanítóképző Intézet ny. igazgatója). A megalakult intézőbizottság elnökének *Stockier Lajost* választotta meg.

A megindult munka folyamán a beadványok sorát intézték a kormányhoz. 1945 március 5-én kezdik már sürgetni a *deportáltak hazahozatalának* érthetően legfontosabb kérdését. Április 20-án már további problémák felvetése is sorra kerül. Történelmi visszapillantással kezdi ez az *emlékirat*. Reámutat arra, hogy *előreláttuk a magyar nemzetet ért szerencsétlenséget és mint az országnak hű polgárid óvaintettük az illetékes tényezőket, hogy katasztrófába vezetik a nemzetet:*

„Nem vezet egyoldalúság, amikor meg kell állapítanunk, hogy a magyarságot ért e legnagyobb szerencsétlenség a legszorosabban összefüggésben van azzal az antiszemita politikával, amelytől a magyar nemzet egykori kormányait és országgyűlését óva intettük. Még emlékeztünkben vannak azok a memorandumok, amelyeket a zsidótörvények és felekezetünk jogállása elleni támadások kapcsán a magyar országgyűlés bázisaihoz intéztünk.*) Ezekben *Cassandra-jóslatként* megírtuk, hogy a jogrend, a jogegyenlőség megbontása nem fog megállani a zsidóságnál, hanem pusztító szű gyanánt alássa az egész nemzet szervezetét, erkölcsi és anyagi alapjait.“ Megírtuk, hogy „a felébresztett szenvedély először a mi javainkat emésztí fel. De amikor a mieink kifogytak, sorra kerülnek mások jószágai is, — amint a történelem ezt bizonyítja, A szerzett jogok megsértése mindig súlyos például szolgált.“ És azt is megjósoltuk, hogy „a magyar zsidóság elpusztulhat, de a mi sorsunk — s ettől félünk — csak része lehet az egész magyar nemzet szenvedésének. A mi létünk romlása szorosan összefügg az egész országával.“

A továbbiakban rámutat: a zsidóság arra, a magyar nemzetnek is eminens érdeke, hogy *elégtelt és jóvátételt adjon az ártatlanul üldözött magyar zsidóságnak, mert a külföld demokratikus hatalmainál megértést csak akkor találhat, ha komoly jelét adja, hogy a legsúlyosabb vétkeket jóvátpve, új utakat választ:*

„Még nem é kezeit el az ideje annak, hogy mérlegre tegyünk azt, hogy ilyen iszonyatos bűnt követtek el nemcsak a zsidókkal, hanem a magyarsággal szemben s azok a bűnös reakciós tényezők, akik a gazdasági élet, a tudomány, az irodalom, a művészet érdemes és szorgos munkásait, az államhoz hű polgárok százezreit ölték meg és tették hontalanná, — de az bizonyos, hogy a magyar zsidóság történetének mélypontján joggal forr bennünk az elkeseredés és a magyar nemzet becsületét megkívánja, hogy a bűnök megtoroltassanak, igazságot, elégtételt

*) A magyar zsidóság felterjesztései az első és második zsidótörvényjavaslatok ellen az országgyűléshez 1938 ban.

és jóvátételt szolgáltassanak, a magyar állampolgárok legjobban sanyargatott rétegének és olyan intézkedések történjenek, amelyek a megmaradt zsidóságot életlehetőséghez juttatják, a jövőben pedig minden hasonló katasztrófa bekövetkezését eleve is lehetetlenné teszik. Ennél a pontnál rá kell mutatnunk arra, hogy az elégtétel és jóvátétel nemcsak a magyar zsidóságnak, hanem az egész magyar nemzetnek eminens érdeke, s a magyar kormány — a nemzet egyetemes érdekében is — meg kell mutatni, hogy leszámolt a múlt kísérleteivel, s ha már nem is tudja feltámasztani a halottakat és nincs ereje, hogy jóvátehesse a tengernyi szenvedést, megaláztatást, testi és lelki bántalmakat, — legalább mutassa meg, hogy megteszi, amit tud és segítségére van a deportáltaknak abban, hogy gyorsan visszatérhessenek, testi erejüket visszanyerjék, lehetővé teszi, hogy beilleszkedjenek a társadalomba a magyar zsidóságnak ez a megmaradt csekély rétege. Ismételjük, hogy ez a magyarság érdeke is, mert a béketárgyalásokon kétségtelenül nagy nyomattékkai fog latba esni, hogy a jelenlegi magyar kormányzat nemcsak hirdeti a szakítást a múlt bűneivel, de a maga és a kormányzata alatt álló magyar nemzet becsületén ejtett csorbát igyekszik hathatós eszközökkel kiküszöbölni.

Amikor elégtételt és jóvátételt kérünk, nem privilégiumot kívánunk a zsidóságnak — amely távol áll tőlünk, — csupán azt, hogy sanyargatott testvéreink ne legyenek kitesztva a társadalomból és abból a termelési munkából, amelyek felépítésén annyi eredménnyel fáradoztak és azt, hogy biztosítsák számukra a megélhetés minimális előfeltételeit és ezeket a kívánságokat annyira nem zsidó kívánságoknak tekintjük, hogy természetesen ugyanezeket az intézkedéseket óhajtjuk mindazon nem hozzánk tartozó politikai üldözöttek számára biztosítani, akiknek sorsa azonos volt a miénkével.“

A továbbiakban az emlékirat rámutatott a legsürgősebb konkrét intézkedésekre és így elsősorban azokra, amelyek a deportáltak sürgős hazahozatalát, azok egészségügyi ellátását és mindazokat az intézkedéseket kezdeményezték, amelyek szükségesek ahhoz, hogy szerencsétlen hittestvéreink új életet kezdhessenek.

A beadványnak, — ha nem is járt teljes eredménnyel, — de kétségtelen, hogy volt valamelyes hatása. Egymásután jelentek meg kormányintézkedések, amelyeket az emlékirat javasolt: ‘nép gondozó hivatal felállítása, kormánybiztosság az elhagyott javak biztosítására és kezelésére, deportáltakat gondozó szervek felállítása, a zsidók üzlethelyiségeinek, italméréseknek, gyógyszerértárainak visszaadása, a közalkalmazottak visszavételét, magánalkalmazottak visszafogadását szabályozó rendeletek, stb.

Az 1945. év nyarán számos jogi konferencia eredményeként, emlékiratot nyújtottak be a zsidóság képviselői a kormány tagjaihoz és a pártok vezetőihez: „A zsidókat a fasiszta jogszabályok és azok értelmében tett hatósági intézkedések és a velük szemben tanúsított elbánás által okozott sérelmek jóvá-

telele és káruk megtérítése tárgyában.“ Ebben az emlékiratban elsősorban is részletesen foglalkoznak azzal, hogy a magyar zsidóság életlehetőséghez jusson azáltal, hogy valamilyen formában legalább részben megkapja az őt ért temérdek kár megtérítését. Reámutatnak arra:

„A zsidóságban él a jóvátétel iránti vágy és a zsidóság kívánja azt, hogy kárait megtérítsék. Félreértene ezt az álláspontunkat az, aki annak azt az értelmet tulajdonítaná, hogy a zsidóság privilégiumokat igényel a maga számára. Ez a tendencia a zsidóságtól távol áll. A zsidóság ugyanis nem lát semminemű privilégiumot abban, hogy kárait a fennálló jogszabályok keretén belül megtérítik, mert jogellenes cselekményből eredő károk megtérítésére az állam bármely polgárának igénye van. Sőt merjük állítani, hogy a zsidóság kevesebbet kíván, mint ami őt a jog és erkölcs szabályai szerint megilletné, mert távol áll attól, hogy mindennemű vagyoni és nem vagyoni kárának, valamint elmaradt hasznainak megtérítését igényelje, noha ehhez az általános jogelvek szerint igénye volna. Ott, ahol a zsidóság oly jogszabályok megalkotását követeli, amelyek az általános szabályokon túlmennek, ezt a kívánást a zsidóságot ért speciális károk és sérelmek teljes mértékben indokoltá teszik.

Nem érv ezzel az állásponttal szemben, hogy nemcsak a zsidóság, hanem az ország lakosságának többi része is súlyos károkat szenvedett a háborús események folytán, mert ezeket a károkat a zsidóság megmaradt része ugyanúgy elszenvedte, mint az ország többi lakói. Az sem hozható fel érvül, hogyha a zsidóságnak meghagyták volna javait, úgy azok Magyarország hadszíntérré válásával és az ostrommal kapcsolatosan elpusztulhattak volna, megrongálódhattak volna. Ennek ellene mond egyrészt a köztapasztalat, amely szerint a lakóságnak nem minden vagyona ment tönkre háborús események folytán de ellene mondanak ennek a megfontolásnak az általános jogelvek is, amelyek szerint a kártérítéssel kapcsolatos kérdésekben elsősorban a kár okozása pillanatában beállott állapot az irányadó és egyáltalában nem állapítható meg, hogy később mi semmisült, vagy rongálódott volna meg.

Különösen azokban az esetekben, amidőn a vagyoni vagy erkölcsi kár összege nehezen határozható meg, ezt a személy szerinti kártérítést pótolhatja az, hogy a zsidó közösség a maga egészében kapjon meg valamely megfelelő értéket, amely természetesen csakis a zsidóság egészének javára lenne fordítható. Ezeket a célokat a zsidó közösség arra hivatott szerveinek kell közelebbről meghatározniok és megvalósítaniok és az ahhoz szükséges és rendelkezésre álló fedezet ennek a közösségnek bocsájtandó rendelkezésére. A zsidó közösség javára kell esnie a kihalt zsidó hitközségek és felekezeti egyesületek vagyonának is.“

Külön beadványban kérték, hogy a kormány szüntesse meg azt az igazságtalanságot, amit a hadikölcsönök valorizációjával kapcsolatban az 1942. IX. te. kimondott, amely szerint zsidó a hadikölcsönök helyébe lépő új államkötvényekből 5000 pengónél nagyobb névértékű kötvényt nem kaphat.

Végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar zsidóságot nem formális kártérítés, hanem valóságos illeti meg.

Augusztus közepén a vidék bevonásával nagyobb szabású értekezletet rendezett az Országos Iroda. Ennek határozatai alapján augusztus 13-án és augusztus 14-én újabb terjedelmes beadványokat nyújtottak be a miniszterelnökhöz, a társmiszterekhez és a pártok vezetőihez. Ezekben e óadták azokat a *legfontosabb sérelmeket*, amelyek a zsidótörvények lebontásával kapcsolatban megjelent rendelet folytán a zsidóságot érték.

Több kisebb beadványon kívül október 31-én újabb tájékoztató beadványt intéznek a kormányhoz, melyben többek között kifejtik:

„Készséggel elismerjük, hogy a magyar zsidóság jogegyenlőségének helyreállítása érdekében az ideiglenes nemzeti kormány hivatalba lépése óta sok minden történt és intézkedéseit őszinte szándéktól sugalmazott jóakarattal adta ki. Ezzel szemben ugyanilyen tárgyilagossággal azt is meg kell állapítanunk, hogy az *elmúlt fasiszta kormányzatok által okozott számtalan sérelem és joghátrány, amely a magyar zsidóságot érte, még ma sincsen orvosolva* és az ideiglenes nemzeti kormánynak számos olyan rendelete jelent meg, amelyek egyes vonatkozásokban *sérelemesek* a zsidóság számára és azokat ebből a szempontból megfelelőbb tartalommal kellett volna megtölteni. Általában sérelmezzük, hogy az ú. n. zsidótörvények lebontására vonatkozó jogszabályokat, *megkérdezésünk nélkül* alkotják meg. Ez nemcsak a régi állandó gyakorlatnak nem felel meg, de ennél kedvezőbb helyzetben voltunk még az elmúlt évtizedekben is, amikor a zsidókra vonatkozó jogszabályokról előzetesen az országos felekezeti hatóságokat értesítették és véleményüket megkérdezték. Ez a gyakorlat csak a zsidótörvények óta szűnt meg.

Általánosságban sérelmezzük, hogy a *zsidóellenes jogszabályok megváltoztatása lassú és vontatott menetben történik*, holott még a f. év áprilisában beadott terjedelmes emlékiratunkban rámutattunk arra, hogy a szóbanforgó kérdés nemcsak a humanizmus és az emberi igazság követelményeivel kapcsolatos, hanem az egész magyarság szempontjából elsődrendű *külpolitikai* jelentősége is van. *Nem hagyhatjuk hallgatás nélkül azt sem, hogy különböző jogszabályokban, ahol az elmúlt idők bűnei és sérelmei orvoslásáról van szó, különbséget tesznek a baloldali magatartástíki miatt és a vallásuk miatt üldözöttek között, holott a két kategóriának egyenlő elbánásra a magyar kormányt nem csupán a fegyverszüneti egyezmény kötelezi, hanem az általános emberi igazságból és természetjogból folyó az a követelmény, hogy vallásuk miatt üldözött ártatlan emberek nem kerülhetnek hátrányosabb helyzetbe a politikai üldözöttekkel szemben. A magyar zsidóság nem kíván a maga számára semmi néven nevezendő különleges elbánást és privilégiumot, viszont elvárja, hogy mint a magyarság legrégebben és legerősebben üldözött rétege megkapja a nek' járó elégtételt és jóvátételt, amely az élet további folytatásának előfeltétele.*“

A továbbiakban részletezték az egyes sérelmeket, így különösen, hogy még mindig hiám'zik a deportáltak, a munkaszolgálatban elhalt vagy elhurcolt zsidók *kártérítésére* vonatkozó rendelet; sérelmezték a *földbirtok felosztásával* kapcsolatos rendelkezéseket, amelyeknek a legkirívóbb példája az, hogy a 100 holdon aluli birtokot meghagyták,

minthogy azonban a zsidó földbirtokot még a németek bejövetele előtt elvették, ennél fogva tényleg a zsidóknak nem hagytak földbirtokot és a törvénynek az az intézkedése, hogy más helyen kell földbirtokhoz juttatni az illetőt, az életben a légritkább esetben érvényesül. Sérelemzték az *Elhagyott Javak Kormánybiztoságának* működését. Kifogásolták, hogy *különbséget tettek a politikai meggyőződésük miatt üldözöttek és a vallásuk miatt üldözöttek között* és enyhébb feltétel mellett kap kártérítést a politikai üldözött, mint a vallása miatt üldözött. Sérelemzték, hogy az *üzlethelyiség ér áruraktár visszaadására* vonatkozó rendelet a legtöbb esetben *gyakorlatban nem érvényesül*, mert az igénylésre a deportálásból hazatért maga, felesége, vagy gyermeke van jogosítva, de az utóbbiak csak akkor, ha iparigazolványuk van. Minthogy azonban a minisztérium csak egész kivételes esetekben ad új iparigazolványt, ennél fogva a deportálásból visszatértek hozzátartozói tényleg nem jutnak abba a helyzetbe, hogy üzletüket, üzemüket folytathassák.

Az *Orthodox Központi Iroda* október 22. és 23-ra ugyancsak országos értekezletet hívott egybe. Mintegy 100 delegátus jelent meg, akiknek majdnem a fele rabbi volt. A tanácskozások során egyrészt a hitközségek hitéleti és szervezeti kérdéseiről, másrészt főleg a vidéki tagok súlyos szociális helyzetéről folytak megbeszélések. Részletesen megtárgyalták azokat a sérelmeket, amelyeket a zsidóság sürgősen orvoslandónak tart és határozatokat hoztak abban a tekintetben, hogy a Központi Iroda az illetékes kormánytényezőktől megfelelő intézkedéseket kérjen. E határozatok alapján történtek azután az orthodox zsidóság részéről is a kormányhatóságoknál előterjesztések.

Az ideiglenes kormány, — amint kimutattuk, — aránylag kevés megértést tanúsított *a zsidóság rehabilitációjának és kártalanításának kérdéseiben*. Éppen úgy nem történtek meg a szükséges intézkedések az újból felburjánzó *antiszemitizmus* leküzdésére sem. Utódaira vár ez a feladat. A legyilkolt zsidó százazrek emlékének méltó megörökítése, árváik felnevelése, a gyámolítóik nélkül maradt aggok, betegek, rokkantak elgondozása is mind-mind egyik része annak a *jóvátételt programnak*, amelynek megvalósítására az évek óta oly méltatlanul süjtött magyar zsidóság joggal számít.

*önérzettel várjuk teljes rehabilitációnkat, ok nélküli üldöz-
tetésünk törvényhozási ünnepélyes megbélyegzését, a tettesek
legszelesebbkörü, szigorú megbüntetését, a reakció részéről
még mindig fennálló, sőt. napjainkban súlyosbodó antiszemitiz-
musnak a kellő felvilágosítás útján való leküzdését és törvény
hozást segítséggel való kiirtását, J végül azt az egyenjogú élet-
lehetőséget, amely a magyar haza minden demokratikusan gon-
dolkozó, tisztességes polgárát megilleti...*

FÜGGELÉK.

Hitler: „A zsidóság e háborúban ki fog pusztulni!”

(1943 január 1.)

Himmler: „A zsidóság ellen minden eszköz jogosult!”

(1944 október 20.)

I.

A munkaszolgálat.

„Mindenkinek ki kell venni részét a honvédelemből.. . aki nem szó gálhatja fegyverrel hazáját, annak munkaszerszámokkal kell harcolnia a munka harcterén“.

1939-ben *vitéz Bartha Károly* honvédelmi miniszter rendeletére ezzel az indokolással szervezik meg a közérdekű munkaszolgálatot. Az első magyar katonai munkaszázadokat 1939 augusztusában állítják szolgálatba, ekkor hangzik el először hivatalosan a vezényszó: — *Ásót fogj! Munkához!* így kezdődött!

*

Az 1939. évi II. t. c. 230. §-a a fegyveres szolgálatra alkalmatlan hadköteleseket közérdekű munkaszolgálatra kötelezi. Ezen az alapon létesült a közérdekű munkaszolgálat, amelyből később, amint az könyvünk más részén olvasható, alakult ki a zsidók számára a kiegészítő munkaszolgálat. 1940-ben még zsidó emléklapos tisztek a századok parancsnok-helyettesei és szakaszparancsnokai, ezáltal a bevonult munkaszolgálatosok sorsa a legtöbb esetben tűrhető, bár már ekkor akadtak századparancsnokok, akik a visszaélések egész sorát követték el. 1941—42-ben a helyzet súlyosan rosszabbodott. A zsidó emléklapos tisztek rangjukat veszítették, a zsidó munkaszolgálatosokat sárga, a keresztényeket pedig fehér karszalag viselésére kötelezik. Tartoznak a rangjelzés nélküli közhonvédeknek is tisztelegni, s az ilyen keretlegényeket „*oktató úr*“-nak szólítani. A századokat egymásután viszik ki Ukrajnába, ahol most már ellenőrzés nélkül folyt a keretlegénység és igen sok esetben nyilasérszerű tisztek részéről a zsidók kihasználása, megzsarolása, kínzása és tervszerű elpusztítása. 1942 őszén ebbe a dzsungelbe akar belemenni a jóhiszemű *nagybacsoni Nagy Vilmos* vezérezredes. Rendet akar teremteni. Ebben az időben mondja a Felsőházban:

„— Megváltoztattam a kisegítő munkaszolgálat rendszerét és miután a honvédelmi kötelezettség nem lehet az állampolgárra büntetés, megszüntetem azokat a jelenségeket, amelyek alkalmasak lehelnék arra, hogy ezt a szolgálatot bárki is büntetésnek tekintse. A nemzet javainak lehető megőrzése érdekében intézkedtem aziránt is, hogy mindenki, aki a honvédségre nézve értékes és a katonai szolgálatban felhasználható szakismeretekkel rendelkezik, a honvédség által való igénybevétele esetén, szakképzettségének megfelelő munkakörhöz juthasson. Meggyőződésem az, hogy a fenti elvek alapján kiadott és a jövőben kiadandó intézkedéseimmel egyrészt a nemzet erkölcsének megőrzését és javainak kellő felhasználását szolgálom, másrészt az emberiesség, a tisztesség és a becsület útját követve, a nemzet összetartásához járulok hozzá. Ennek a lelki egységnek megeremtésének céljára kérem azt a haza minden polgárától, hogy teljesítse a maga helyén kötelezettségét, fegyelmezetten viselje a háborús nélkülözéseket, zúgolódás nélkül legyen önzellen, lemondó és vesse ki maga közül azokat, akik ma is csak az önérdéket szolgálják.”

Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a legjobbakat akarta, kiadott parancsait azonban náci-nyilasérezelmű törzstisztek részben már bent a minisztériumban, részben pedig a hadrakelt seregnél Ukrajnában szabotálták. A miniszter megbízásából itthon Rhöder Jenő tábornok ellenőrizte az egyes munkaszolgálatos táborokat és tett meg minden lehető a helyzet javításán, Ukrajnába pedig a honvédelmi miniszter ismételten küldött ki felülvizsgáló tábornokokat és hadbiztosokat, azonban nem tudta megakadályozni, hogy több mint 10.000 munkaszolgálatost ott rendszeresen el ne pusztítsanak. A Don mellett és Ukrajna más részén 1942—43 telén kereken 40.000 zsidó teljesített kisegítő munkaszolgálatot. Már 1942 nyarán és őszén rendkívül súlyos volt a helyzet. Ekkor hivatalos közlés szerint 37.200 ember volt kivezényelve, ezeknek (legnagyobb része zsidó, kisebb része pedig kommunista-szocialista érzelmű munkásokból állott, akiket különleges büntetőszázadokba vittek ki. A fronton a két lövészárók között aknák lerakására és felszedésére, ellenséges tűzben tankcsapdák ásására használják a munkaszolgálatosokat. Ruházatuk elrongyolódott, élelmezésüket, amely egyébként is igen alacsony kalória-tartalmú volt, a kerettisztek és keretlegények egy része rendszeresen elsikkasztja. Előbb skorbut lép fel, majd a tetvek kiütéses tifuszt terjesztenek. Vérhas-járvány is dühöng. A korán beállott tél a nyári ruhában kivitt, — már a határon a táboricsendőrök által kirabolt, — teljesen elrongyolódott lábbeliekkel mocsarakban és vízben dolgozó és álldogáló munkaszolgálatosok között súlyos fagyási eseteket okoz. A bánásmód is kétségbeejtő, a fegyelmi eszközök rettentőek: gúzsbakötés, kikötés, télen vízzel való locsolás. Szaporodnak az esetek, amelyek munkaszolgálatosok rendszeres legyilkolásáról számolnak be. A levelezéstől a századok legnagyobb részét teljesen elzárják, hírek csak „feke:e levelek” révén jöhetnek. Ebben az időben a munkaszolgálatosok védelmére működik a *Fábián Béla dr.*, valamint *Ripper Frigyes*, *Simor* (Steininger) Dezső vezetése alatt a Pesti Izr. Hitközség által életrehívott *Hadviseltek Bizottsága*, amelynek különböző gyűjtő akcióit a felekezeti sajtó: a hivatalos, *Roóz Rezső* által szerkesztett *Magyar*

Zsidók Lapja és az e könyv írójának szerkesztésében és kiadásában megjelenő *Képes Családi Lapok* erőteljesen támogatják.

Ez utóbbi „zsidó“ lap rövidesen teljesen a munkaszolgálatosok ügyének védelmét tűzi ki céljául. Ide futnak össze a különböző munkásszázadokból kerülő úton érkezett hírek. Munkaszolgálatosokat védő szervezetet is létesít a *Képes Családi Lapok*: módját találja annak, hogy a családtagokat összehozza a kerettisztek és keretlegénység családjával, ezáltal igyekszik lehetővé tenni az érintkezést az Ukrajnában szenvedő tízezrekkel. A lapnál begyűlt panaszokat megegyezés szerint eljuttatjuk *Stella Adorján* és *Fodor Pál* hírlapírók útján nagybacsoni Nagy Vilmoshoz, aki amennyire lehetséges, igyekszik azokat orvosolni. Ily módon rengeteg visszaélés elkövetője kerül a hadbírószám elé, amelynek enyhe ítéletei azonban nem javíthatnak általánosságban a helyzeten. Ugyanakkor a Vkf defenzív osztálya nyomoz az informátorok után, s 1943 márciusában letartóztatják a *Képes Családi Lapok* főszerkesztőjét, — e könyv íróját, — hadbírószám elé állítják és elítélik. A lapot beszüntetik, tovább üldözik a munkatársakat és informátorokat s a későbbi idők folyamán ennek az akciónak két önzetlen és lelkes közreműködője: *Fodor Pál* és *Körödy Béla* hírlapírók mártírhaltalnak. *)

A Don-nál az 1943 január 13-án történt fronttörtés a munkaszolgálatosok megmaradt részét a végleges pusztulástól megmenti: orosz hadifogságba kerülnek, ahonnan e könyv írásakor lassanként hazafelé szivárognak. (A rettenetes állapotban fogságba került munkaszolgálatosok életét a *Davidovkai* kórházban igyekeztek megmenteni. Hogy néhány ezer munkaszolgálatos életbenmaradt, az *Illés Béla*, *Vas Zoltán*, *Gerő Ernő* és *Farkas Mihály* érdeme, akik fáradhatatlanul, éjt-nappallá téve dolgoztak a fogságba jutottak megmentésén.)

A Don-tól való rendetlen visszavonulás közben igen sok munkaszolgálatos-századot hajszoltak hátrafelé. A 30—35 fokban hidegben, a csontvázra fagyott, téli ruházat nélküli sereg nagy százaléka pusztul el a visszavonulás során is. Kievetve a kiütéses tifuszbajjárvány tizedeli meg a maradékot, úgyhogy a közel 40.000 munkaszolgálatosból végül is 1943. év folyamán alig néhány ezer tér vissza. Ezek is további szolgálatra képtelenek. Néhány hónapi szabadságolás után azonban 1943 nyaratól kezdve újra behívják őket.

Egyrésztük, — mintegy 6.600-an, — ezúttal Bor-ba, Jugoszláviába kerülnek az ottani rézbányába, hogy naponta 11 órát dolgozzanak, napi 7 dinár fizetés, 25 dkg korpakenyér s egyszeri leves ellenében. A bori munkaszolgálatosok sorsa keserves kinszenvedés. Amikor pedig Jugoszlávia kiürítése folytán 1944 szeptember 17-én visszarendelik őket, *Marányi Ede*

*) L. részletesen Szerzőnk: „*A margitkörtői vészbírák*“ c. 1945-ben megjelent könyvét.

alezredes a „bori hóhé“, az úgynevezett „brünni“ tábor 307 menetképtelen munkaszolgálatosára rágyujtja a barakot s közülük sokan ott pusztulnak el. Hosszú gyalogmenet után a hazairányított munkaszolgálatosok egy része a bácskai *Cservenka* községnél német SS-ek karmai közé került. Azok parancsnoka, Vogel tábornok a nehéz meneteléstől (460 km) agyongyötör; munkaszolgálatosokat téglagyárba zárátja. Október 6-án közülük 529-et géppuskával, 20-as csoportokban legyilkoltatott. (Előzőleg az áldozatokkal ásattak ezek a Bor óta oly sokszáz kilométert menetelő emberroncsok: „Félmeztelenül, sokan cipő nélkül vánszorogtak, hosszú szakállal, hátón és mellen olajjal ráfestett sárga csillaggal, a német SS-ek által úzve, hajszolva, vonszolták ezek a csontvázak magukat tovább és tovább.“ A nyugati határok elérése után a bori munkaszolgálatosok maradványa nagyobb részben Flossenburgba került. Az ottani tábor szörnyű körülményei következtében alig került közülük néhány vissza. A bori munkaszolgálatosok másik része Bergen-Belsenbe került, ebbe a hírhedt Vernichtungslagerbe, ezeknek szintén csak igen kis hányada maradt életben. (A bori munkaszolgálatosok második lépcsője szerencsésebb volt, mert 60 km gyaloglás után jugoszláv Tito-partizánok kiszabadították őket s Temesváron és Aradon át hazajuthattak.)

Magyar területre mindössze 1.500 jut el ebből a csoportból. Ezeket Szentkirályszabadján összpontosítják. Tíz napig vagonokban lezárva tartják őket, majd pedig újból gyalog a nyugati határok felé hajszolják a szerencsétleneket. Szemtanuk vallják, hogy milyen szörnyű látványt nyújtottak ezek a Bor óta oly sokszáz kilométert menetelő emberroncsok: „Félmeztelenül, sokan cipő nélkül vánszorogtak, hosszú szakállal, hátón és mellen olajjal ráfestett sárga csillaggal, a német SS-ek által úzve, hajszolva, vonszolták ezek a csontvázak magukat tovább és tovább.“ A nyugati határok elérése után a bori munkaszolgálatosok maradványa nagyobb részben Flossenburgba került. Az ottani tábor szörnyű körülményei következtében alig került közülük néhány vissza. A bori munkaszolgálatosok másik része Bergen-Belsenbe került, ebbe a hírhedt Vernichtungslagerbe, ezeknek szintén csak igen kis hányada maradt életben. (A bori munkaszolgálatosok második lépcsője szerencsésebb volt, mert 60 km gyaloglás után jugoszláv Tito-partizánok kiszabadították őket s Temesváron és Aradon át hazajuthattak.)

Valamivel jobb azoknak a munkaszolgálatosoknak a helyzete, akiket az 1940—44. év között még nem vittek ki. Elhelyezés, élelmezés és bánásmód tekintetében rengeteg mindenütt a jogos panasz, gyakrabban sikerül azonban tűrhetőbb helyzetet teremteni és a Hadviseltek Bizottsága gyűjtéseivel, az egész magyar zsidóság áldozatkészsége révén, a legelemibb lét előfeltételeit biztosítani.

Egy rendelkezés *„hadifogoly“* nyilvánította a munkaszolgálatosokat, akik külön engedély esetén is a főváros utcáin csak fegyveres honvédkísérettel közlekedhettek.

Sajnos, az 1944. év őszén ezek a munkaszolgálatosok is, — a Hadviselt „ruhagyűjtő“ századának kivételével, — az osztrák határ mentén, burgenlandi táborokban, rettenetes körülmények közé kerültek majd pedig az oroszok előnyomulása után őket is Ausztriába, illetőleg Németországba 18-án bontották fel.)

Súlyos büntény történt *Kiskunhalason**) Újvidékről hozták fel a

*) A fenti tényállást a Népbíróság Székbíró-tanácsa állapította meg.

101/322. sz. munkásszázadot, amely nagyrészt 17—20 éves fiatalemberekből állott. Az ottani vasútépítésnél dolgoztak. 1944. október 11-én dühöngő SS-katonák, csendőrök és vérengző, nyilasérelmű vasutasok és polgári személyek arra kényszerítették őket, hogy levetközzenek, ássák meg sírjukat, s azután géppisztolyokkal halomralótták, puskaaggal és botokkal dorongokkal agyonverték őket. Igen sokat összekötvé, élve földeltek el. A század 208 tagjából csak 12 menekült meg. (A 196 áldozat tömegsírját 1945 január 18-án bontották fel.)

A munkaszolgálatos tragédiák sorából is kiemelkedik a budapesti 701. jelzésű, ú. n. m/eZZ-századoknak „elrablása“. Ezek a semleges követségek által védettként nyilvántartott századok 1944 november 27-én titkos utasítást kaptak, amelyet parancsnokaik és a beosztott keretlegények a munkaszolgálatosok előtt eltitkoltak. Ennek értelmében az összes vezényelteteket visszarendelték és november 29-én hajnalban, — *anélkül hogy hozzátartozóiktól elbúcsúzhattak, vagy felszerelésüket kiegészíthették volna* — a józsefvárosi pályaudvaron a személyesen intézkedő Ferenczy László utasításai alapján *csendőrök ütlegetése és durváskodása közepette bevagonirozták őket. Fgy-egy vagonba 65—70 ember jutott.*

Közel 50.000 re tehető az így Hegyeshalmon, a németeknek átadott munkaszolgálatosok száma. Legnagyobb részüket az átadás után Győr—Sopron—Ebenfurt vonalon visszairányították a Burgenlandba, Balfon és Fertőrákoson, valamint Sopron vidékén helyezték el őket, miután minden ruhájukat és értéküket elrabolták. Erődítési munkálatokat végeztek velük. Különösen *Fertőrákos* marad emlékezetes, ahol 1.4Q0-an három hónapig nyitott pajtában fetrengtek, minden nap látástól-vakulásig sáncokat ásattak velük Bécs védelmére. Naponta egyszer kaptak enni, levesnek csúfolt valószínű moslékot. Csaknem az egész tábor megbetegedett. A legyengültek lemeszárulásával csináltak helyet az újonnan érkezőknek. Végül az oroszok közeledtével 1945 március végén a menekülteket géppisztoly-sortűzzel kivégezték, a többi pedig gyalogmenetben Mauthausenbe szállították, ahol két hétig részint szabad ég alatt, részben sátrakban gyötörték 17.000 munkaszolgálatost. Innen Gunskirchenbe kerültek, ahol napi 200 halottjuk volt.

A Dunántúl felszabadulása után megejtett vizsgálatok során különböző tömegsírok exhumálására került sor. Sopron környékén, *Hidegség* községben, 790 munkaszolgálatos holttestét találták tömegsírokban, akik éhség, paratífusz és gyilkosság áldozatai voltak. *Ilkamajorban* 400 halottat tartalmazott egy tömegsír. A *nagycenki jegyzőség* a nyilasok 814 áldozatának személyi adatairól küldött jelentést. *Sopron-Bőnfalván* 350 borzalmas kegyetlenséggel kivégzett áldozat tetemét találták meg. *Mosonszentmiklóson* 300 legyilkolt munkaszolgálatos tömegsírját tárták fel. *Hegyeshalom* határában 220 magyar munkaszolgálatost öltek meg és bombakráterekbe ástak el. Vizsgálatok álla-

pították meg és népbíróági jegyzőkönyvek igazolják, hogy *Kőszegen* gázkamrákat is rendeztek be az SS-ek, a zsidó internálótábor betegeinek legyilkolására. A berendezkedés a német megsemmisítő táborokat igyekezett utánozni. 10—12.000 embert összpontosítottak itt, — legnagyobb részt magyar munkaszolgálatosokat, — akiket gázzal, golyóval, éheztetéssel pusztítottak el, *Reichenberg* határában a 701/303 „svájci“ század 275 betegét SS-ek géppuskatussal kivégezték. (Itt ölték meg Fenyő László költőt is.)

Mindössze 6 ember maradt abból a 670 munkaszolgálatosból, akiket 1944 június 8-án Hatvanban *Zöldi Márton* csendőrszázados, az újvidéki tömeggyilkos, — ekkor SS-törzsörmesterként összekötő a német és magyar deportáló szervek között Wishceny stábjában, — fogdosztattott össze. A Jászberénybe menetlevéllel küldött munkaszolgálatosokat borzalmas inzultusok érték, majd a hatvani cukorgyár udvarán hat üres vagonba bezsúfolták és útnak indították. (Hatan ereiket velvágták, mire *Zöldi* tarkónlőtte őket.*) Útközben 14-en ablakon keresztül ugrottak ki Ernőd és Miskolc között Csin-csetanyánál a robogó vonatból. Csendőrök hajtóvadászatot rendeztek utánuk, elfogták őket s az emődi csendőrörsön teljesen kifosztották ezeket a munkaszolgálatosokat, majd Jászberénybe kísérték őket. A Birkenaubába szállított, s oda június 15-én érkezett 650 ember — 6 közülük már a hatvani cukorgyár udvarán pusztult el, — legnagyobb része gázhalált halt. Ezideig mindössze hatan értek haza. A hatvani állomáson történt SS-tazzia a *jászberényi* vasútállomás főnökségének bizalmas bejelentésére történt, s így tudták meg a németek, hogy a jászberényi 1. sz. musz zlj. vezetőorvosa, *dr. Bródy Sándor* orvos-fhgy 400 munkaszolgálatost 10 napra szabadságolt. Étre történt intézkedés a hatvani állomás ellenőrzés alá vételére.***) *Zöldi* június 20-án *Kecskeméten*, az ott dolgozó munkaszolgálatosoknak egy harminc főből álló csoportját géppisztolyos fenyegetéssel az utcáról beteretelt a gettóba és deportáltatta őket Auschwitzba.

A Népbíróság aktái őrzik a *dorosici haláltábor* rémségeit. Ukrajnában szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok egyrésze 1942 júliusában a dorosici járványkórházba került. A lerongyolódott, kiéhezett munkaszolgálatosokat a tetvek, a mindennapi kikötések, a kiütéses tifusz megtizedelte. Naponta százak és százak hullottak el. *Gyarmati László* tej ellenőr, volt főhad- « nagy, egy ukrainai munkásszázad volt parancsnoka a bíróság előtt ezt vallotta:

„— Parancsot kaptam feljebbvalóimtól, hogy el kell „népteleníteni“ a kórházat. Egy éjszaka riadóra ébredtem. A járványkórház hatalmas lángokkal égett. Körülötte géppisztolyos légénység lötte a menekülni igyekvő betegeket. Egy sem menekülhetett

*) Dán Dezső népbíró vallomása.

**) L. Ferenczy alezredes VI. 12-i biz. jelentését.

meg, 400 munkaszolgálatost lőttek agyon, a többi bennégett az épületben. A következő évben ugyanilyen körülmények között felgyújtották a 105-ös kórházat is. Itt 764 munkaszolgálatos lelte halálát. A 107-es tábori kórházat nemsokára hasonló sors érte.”

Szenkatonlay-Reintz Dezső táborparancsnok rövid táviratban jelentette 1943 júliusában a honvédelmi minisztériumnak, hogy *munkaszolgálatosok vigyázatlansága* következtében a tábor barakjai leégtek és a nagyrészt magukkal tehetetlen betegek valamennyien ottpusztultak. A halottak számát 500-ban jelölte meg a táborparancsnok, akit egyébként szabályellenesen felesége is elkísért. Az asszony vezette a konyhát és a gazdasági hivatalt. A vizsgálat megállapította, hogy Szentkatonlayné látcsővel figyelte a fedezékeket építő munkaszolgálatosokat és aki nem dolgozott szerinte megfelelően, azt a század bevonulása után kikötötte. Ugyancsak éz a sors várt arra, aki az asszonynak nem szabályszerűen tisztelgett.

*

A munkaszolgálatosok hazaszivárgott töredéke a Budapesten működő *Országos Munkaszolgálatos Szövetség* által, hivatalos felkérésre a magyar politikai rendőrségnél tett százsámra feljelentéseket az egyes századok gyilkos kerettisztjei és legénysége ellen. Néhány tettes időközben kézre is került és a Népbíróóság előtt felelt rémtetteiért:

A sok eset közül is kiemelkedett *Murai (Metzl) lápot* alezredes, a „nagykátai hóhér“ ügye. Kötéláltali halállal végezték ki bűncselekményeiért, melyeket mint a nagykátai első bevooulási központ parancsnoka ezer és ezer munkaszolgálatossal szemben elkövetett. Nemcsak embertelenül bánt, ütötte, verte a bevonulókat, de olyan utasítással látta el az Ukrajnába vonuló századok parancsnokait, hogy „élve ne hozzanak senkit vissza.“

Kivégezték többek között *dr. Hammer Ferencet*, pénzügyi titkárt, főhadnagyot, a „doni hóhér“. Hammer a 101/29 számú munkásszázad parancsnoka volt. Bánásmódja folytán a századból heten megőrültek és a 774 főből álló századból 185 ember pusztult el. 32 fokos hidegben fegyelmező gyakorlatokat tartott, 12—20 órás őrségre állított ki embereket. 20 munkaszolgálatost arra kényszerített, hogy a fák jeges ágaira másszanak és ott negyedóránként, hajnalig kukorékoljanak. Vermet ásatott, deszkával befedte, ide zárta be két-három napra is a szerencsétleneket. Szemégtödörnek és latrinának használta e vermeket s az ürüléket a deszkán keresztül a veremben lévőkre öntötte. Ólmos esőben, kezyü nélkül, magasra tartott kezekkel kellett a tópartra futni a munkaszolgálatosoknak, hogy ott vesszőt tépjenek, s aki szerinte kevés vesszőt hozott, azt ruhástól a tó jeges vizébe lökték. Egyetlen ilyen vesszőfutásnál 5 ember halt meg.

Kötéláltali halállal bűnhődött *dr. Toronyi Károly* t. hadnagy, MÁV titkár is, akinek keze alatt a 101/3 nagykátai század 420 emberéből mindössze 26 került vissza. Toronyi kegyetlenkedései nem sokban különböznek Hammer módszereitől. Légitámadások alatt a munkaszolgálatosoknak el kellett hagyni a bunkereket, mert a parancsnok szerint „így is lehet zsidókat ritkítani“. Kivégzési módszereihez tartozott, hogy éjjelenként 15 munkaszolgálatost kikötötetett és 30 fokos hidegben vízzel addig locsoltatta őket, míg jéggá fagytak. A munkaképteleneket és betegeket a hóra fektette, takaróikat elvette s addig kellett így maradniok, míg megfagytak. Az elhantolást végző

munkaszolgálatosokat munkájuk végeztével élve dobatta a sírgödörbe. Már csak 26 volt a század létszáma, amikor Toronyi Károly ezek kiirtását is elrendelte, nyilván azért, hogy tanú ne legyen bűncselekményeire. A keretlegénységet azzal uszította a gyilkosságokra, hogy amíg egyetlen munkaszolgálatos életben van még, addig ok nem mehetnek haza, (hőben a században szolgált — rettenetes körülmények között — *Zsolt Bela* a neves író, akit a honvédelmi miniszter parancsai ellenére is csak a legnagyobb nehézségek aran sikerült a harctérről visszahozatni.)

A 101/28-as század ehhez hasonló körülmények között pusztult el, a 214 főnyi századból mindössze 24-en jöttek vissza. Itt ölték meg *Petschauer Attilát*, & világhírű magyar zsidó vívóbajnokot. Az 50 fokos hidegben parancsot kapott, hogy meztelenre vetkőzzék, kiültették az egyik vasbeton-bunker tetejére és forró vízzel locsolták végig. Mire tarsi lefejtették róla a jégkérget, mindkét lába elfagyott.

Kötél által végezték ki *Seik Imre Henrik* tartalékos zászlóst, 57 éves nyugalmazott bankigazgatót, a 101/310 számú munkásszázad parancsnokát. Állandóan korbáccsal járt es azzal ütötte az embereket, akiknek díszlépésben kellett talicskázniok. A doni visszavonulás után századának megmaradt embereit német SS-katonák kezeire juttatta. Előbb azonban elvette takaróit és elikkasztotta minden járandóságukat. Századából mindössze 22 ember került haza.

Stinka Rudolf gyöngyösi tisztviselő, t. hadnagy, századparancsnok kedvenc szórakozása volt, hogy a meggyötört munkaszolgálatosokat a fára parancsolta, azoknak szökdecselni kellett egyik ágról a másikra, közben puskával vadászott rájuk és egymás után lőtte le őket. Büszkén hangoztatta, hogy századát „aktatáskában“ hozta haza.

A 107/10 munkásszázad parancsnoka, *Fiam István* főhadnagy munkaszolgálatosait sajátkezűleg verte, vagy lőtte agyon: 205 emberéből csak 15-öt hozott vissza. *Farkasát Zoltán* 55 éves rajztanár, t. hadnagy a 101/399 század parancsnoka embereit agyonéheztette s arra utasította a keretlegénységet, minél többet verjenek agyon. *Dzubai Jenó, ál éves* fővárosi pénztáros, t. főhadnagy a 109/6 számú század parancsnoka embereivel 40 fokos hidegben is fát vágatott. Aki titokban tüzet rakott, s rajtakapták, annak a tüzrakásra kellett feküdni. Utolsó ruhadarabjaik égtek össze és súlyos égési sebeket szenvedtek. Esténkénti szórakozása volt az, hogy berendelt magához néhány munkaszolgálatost és félholtra verte azokat. Emberei a kínzások következtében tömegével haltak meg. *Tálas András* magántisztviselő, a bori tábor volt hadapródja husángokkal, gummicsovél, puskatussal verte embereit, fára kötöztette őket addig, míg eszméletüket el nem veszítették. Az így meggyötört embereket addig verte és rugdalta, míg a vér el nem öntötte őket.

*

A magyar Népbíróságok sorozatosan tárgyalták a munkaszolgálatosok sok más kegyetlen elpusztítójának az ügyét és *minden esetben a megérdemelt kemény büntetéssel sújtották azokat*. Évek fognak azonban eltelni, amíg teljes fény derül a magyar zsidóság harminc korosztályának rettenetes tragédiájára..

II.

Külföldi és állampolgársági bizonyítvány nélküli magyar zsidók kiutasítása és elpusztítása.

1938-tól kezdve a hitlerizmus elől menekülő német, osztrák és cseh-szlovák, majd román, horvát és szerb zsidók szökdöstek át, menekültek magyar területre. A külföldiek ellenőrzésére felállított szerv, a KEOKH razziaikon fogdosta össze ezeket. A Felvidéken, Erdélyben és később a Délvidéken több, mint 500 ilyen KEOKH-különítmény működött. A sorozatos razziaikon összefogdosott zsidók nagyobb részét azonnal áttették a határon, ahol többnyire német SS-ek *kivégezték őket**)

*

A magyar zsidóság közbenjárására, javult a helyzet és internáló táborokba gyűjtötték össze a külföldi zsidókat. Különösen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztersége alatt enyhült az eljárás és vált lehetővé a külföldi zsidóság néhány száz tagjának magyarországi tartózkodása.

1941-ben *Pásztói (Poltzer)* Amon miniszteri tanácsos intézte a KEOKH ügyeit. Utasítására végrehajtásra került, — a németek követelésére kiadott — az a rendelkezés, hogy a magyar állampolgársággal nem rendelkező külföldiek, majd pedig a magyar állampolgársági bizonyítványt felmutatni nem tudó, de Magyarországon lakó zsidók internáló táborba kerülnek. Az első lépést erre nézve *dr. Ajtay Gábor* Máramaros vármegye alispánja teszi meg, aki 1941 július 8-án a következő rendelkezést adta ki:

„A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939 'II'. te. és annak végrehajtási utasítása, valamint az előkészítés alatt álló harmadik zsidótörvény arra kényszerítik és fogják kényszeríteni az ország területén lakó zsidókat, hogy a gazdasági életben és a szabad pályákon elfoglalt pozíciókat úgy, ahogy az a közszolgálat terén megtörtént, adják át a magyarságnak. Máramaros vármegye területén, ahol a zsidótörvény végrehajtása és — többek között — az ezzel kapcsolatos iparrevízió meg sem kezdődött, több mint 45.000 zsidó él, akik illetőleg elődeik Galiciából, Bukovinából és Lengyelországból szivárogtak a vármegye területére. Magában Máramarossziget megyei városban a zsidók száma meghaladja a 10.000-et. A zsidókkal kapcsolatos törvényes rendelkezések végrehajtása, amely a közeljövőben a legnagyobb szigorral meg fog kezdődni, gazdasági létalapjában fogja az itteni zsidóságot érinteni. Figyelemmel Galicia egy jó részének a honvédsapátok által történt megszállására, a kérdés méltányos rendezését, a zsidótörvény rendelkezéseinek végrehajtása előtt, megkísérlem s felhívom a vármegye területén lakó zsidóságot, s elsősorban azo-

**) Kozma Miklós és Széli belügyminisztersége alatt Siménfalvy Sándor, Szentkláray Ervin és Sándor Jenő miniszteri tanácsosok hajtották végre ezeket az embertelen kiutasításokat. Súlyos bűnök terhelik a KEOKH detektív-karából, annak egyik vezetőjét Martinides Ödönt s társát Herendy Nándort, valamint Zakariás Dénes és Kiss Árkád rendőrfőtanácsosokat, valamint Mesko Arisztid rendőrkapitányt, akik valamennyien a Népbíróság előtt felelnek tetteikért.*

kat, akik Galíciába kivannak átköltözni, hogy a vonatkozó jelentkezési ívek kitöltése végett illetékes hatóságuknál, nevezetesen: Máramaroszigeten a város polgármesterénél, illetőleg az általa kijelölt szervnél, községekben pedig a községi elöljáróságoknál 8 napon belül jelentkezzenek. Felhívom az érdekeltek figyelmét arra, hogy átköltözésüket központilag fogom megszervezni és lebonyolítani, amit nagyban megkönnyít az a körülmény, hogy a megszállt területekről a lakosság nagy részét az oroszok eltávolították, illetőleg azok az orosz csapatokkal elmentek, így a zsidóság elhelyezése s új élet elindítása nagyobb nehézségekbe nem ütközik. A zsidóság érdekét szolgálja az, ha az itteni pozícióinak mielőbbi felszámolásával a vármegye területén levő bizonytalan helyzetét likvidálja s hatósági támogatással új életet kezd Galicia földjén.”*)

Hasonló rendelkezést adnak ki azután sorra a különböző más törvényhatóságok is. Az összpontosított, — magyar állampolgársági okmánnyal nem rendelkező, — zsidókat előbb budapesti kisegítő toloncházakban (Szabolcs-, Rumbach-, Páva-utcák, stb.) gyűjtik,**) majd zempléni megyei táborokba (Ricsé, Csörgő, Garany) tömörítik, azután pedig átteszik a határon. Rövidesen megbízható értesítések érkeznek, amelyek a Galíciába, illetőleg Ukrajnába átdobott magyar zsidók szomorú sorsáról számolnak be. Több mint 35.000 „külföldi” magyar zsidót pusztítottak el a németek a legkülönbözőbb módon. A legtöbbet közvetlen a határ átlépése ölték meg, egyrésze azonban táborokba került, ahol nélkülözések és járványok végeztek velük. Az Ukrajnából szabadságra hazaérkező magyar katonák beszámolóí rettentéses képet festettek a kiutasítottak tízezreinek bestiális módon Való legyilkolásáról.

A gyilkosságok legnagyobb része Kamanec-Podolskban történt, ahol német SS-katonák és *utasításukra* a magyar honvédség egyes osztagai***) 1941 augusztus végén, több mint 37.000 zsidót öltek meg, közülük 13.000 magyar zsidót. (A németek által felállított ukrán rendőrség ezután tovább folytatta a pogromot és főképpen a Dnyepr mentén, Dnyeppetrovszkban tízezreket robbantás útján öltek meg. így pusztították el Ukrajnának többmillió zsidó lakosságát.)

*) lásd részletesen Szerzőnek „*Védelmünkben*” c. 1944-ben megjelent könyvét (*Képes Családi Lapok* kiadása.) *

**) A koncentrációs táborok élelmezését *Somló Sándor* vezette lelkes munkával.

***) Ekkor látszik már, hogy a honvédség tisztikarát a nyilas-propaganda milyen nagy mértékben fertőzte meg.

III.

1942 januárjában elkövetett délbácskai tömeggyilkosság.

A honvédevezérkar az V. szegedi hadtest parancsnokának, *Feketealmy-Czeydner* altábornagynak utasítást adott 1942 januárjában, hogy a hadtest körletében széleskörű razziát rendeljen el, igyekezzék az ott tevékenykedő szerb partizánokat (csetnikeket) összefogdosni. A VKF a németeknek be akarta bizonyítani, hogy az általuk kormányzott Bánát és Bácska területéről átszivárognak magyar területre partizánok. A végeél az volt, hogy a németeket e volt magyar részek átadására bírják.

Feketealmy-Czeydner az alája rendelt *Grassy József* vezérőrnagynak, aki a karhatalom parancsnokságával volt megbízva, szigorú utasításokat adott. Grassy továbbította, sőt fokozta azokat.*) Ennek következtében január 4-től kezdődően, az ú. n. *sajkás, kerületben* előbb Zsablyán, majd Mosorin, Gyurgyevón, Csurogon több ezer szerbet és az ottani összes zsidókat, több mint háromszázat megölték. Egész falvakat és járásokat zártak körül. Minden házba berontottak és a házakban, az utcákon és a középületekben, valamint a befagyott Tisza partján gyilkoltak. A gyilkosságokat puskával, gépfegyverrel hajtották végre, a hullákat a Tisza jege alá dobják. *Zsablyán* arra kényszerítették az áldozatokat, hogy a jeges Tiszába ugorjanak, többeknek pedig fejszével elvagták a fejét, úgy dobták őket a folyóba. Január 4-e és 10-e között *Csurogon* több, mint 1.800 embert öltek meg.

Január 21-én *újvidéken* kezdődött meg a három napos razzia. Zöldi Márton dr. csendőrszázados**) „műháborút“ idézett elő, csendőreinek előre bekötöztette a kezét s azután zsidókat halomra lővetett. Jelentette: megtámadták embereit, harc folyt le. Ezzel az áltamadással még jobban megvadította az Újvidéken összpontosított csendőröket és honvédeket. A házakból rángatták elő a szerbeket és a zsidókat, kisebb részét az utcán, nagyobb részüket azonban a strandfürdön *Korompay Gusztáv* főhajónagy emberei, levetkeztetve a Dunába lőtték. Az ugródeszkára parancsolták fel őket és az előzőleg ágyúlövéséssel felszakított jeges Dunába lőtték be a mezítelenek ezreit. A hullákat, — köztük több, mint 700 zsidót, — husángokkal gyömöszölték a jég alá. A későbbi vizsgálat megállapította, hogy a holttestek egy részének kezéről egy vagy több ujj is hiányzott, gyűrűiktől így rabolták meg áldozataikat.

*) Grassy tiltakozott az emberek bekísérése ellen. Keveselte a fegyverhasználat, a halottak számát. „Nem a szemetet összegyűjteni mentünk le ide, hanem tisztogatni” — mondotta. Ugyanez volt Feketealmy-Czeydner hangoztatott álláspontja is. (*Dr. Cseh Jenő népfőügyész helyettes vallomása a Népbíróságon tartott főtárgyalót során.*)

**) Már 1939 tavaszán is feltűnt kegyetlenkedésével a magyar csapatoknak a Kárpátaljára való bevonulásakor, Terebesfejérpatakon, ahol a görögkeleti lelkeszt és 8 hívét elhurcoltatta és legyilkoltatta csendőreivel.

(Már az újvidéki rémségeket megelőzően a magyar hadseregnek Újvidékre való bevonulásakor *Bayer Ferenc* vezérőrnagy, Újvidék kinevezett városparancsnoka 5 millió pengőt zsarolt ki „keresztény nemzeti célokra”, hadisarc gyanánt az ottani zsidóságtól. Azzal fenyegette őket 1941 április 27-én, megbízottja a sváb *Kramer Gyula* nagyiparos, későbbi felsőházi tag útján, hogy ha 24 órán belül nem fizetnek 5 millió pengőt, internáltatja az egész újvidéki zsidóságot, még pedig úgy, hogy a munkaképeseket leküldi Szerbiába kényszermunkára, a többit szétszórja távoli táborokba. A zsidók által lefizetett pénz egy részét megtartotta magának, 1,443.000 pengőt *Kramernek* adott át a Délvidéki Közművelődési Egylet céljaira, 30.000 pengőt juttatott a *Tesz-nek* is. *Bayer* vezérőrnagyot leleplezték, a Kúria végül is hatrendbeli sikkasztás és egyrendbeli közokirathamisítás büntetéseért 2 évi börtönre ítélte.)

1942 január 12-én *Ruppert Rezső* képviselő *Keresztes-Fischer Ferenc* közbenjárását kérte a délvidéki események ügyében. A belügyminiszter a honvédevezérkar közbelépését hiába próbálta kieszközölni, úgyhogy az újvidéki rémségeket nem tudta megakadályozni.

Az 1942 február 4-én *Bajcsy-Zsilinszky Endre* képviselő *Horthy* kormányzóhoz memorandumot intézett, melyben a következőket írta:

„Kompakt csapatokat dobtak katonai teherautókra, ezeket levitték a Duna partjára. Ott arra kényszerítették az embereket, az asszonyokat és gyerekeket, hogy meztelenre vetkőzzenek. Miután agyonlőtték őket, a hullájukat bedobták a Dunába. Éjszaka folyamán ágyúlövésekkel feltörték a Duna jegét, hogy a víz magával ragadja ezeket a szerencsétleneket. A Duna partján legvilkoltak száma többszázra rúg. A következő napon az eljárást egyszerűbben csinálták, egész családokat öltek meg házaikban..**)

Újvidék után a razziát *Óbecsén* és *Szenttamáson* folytatták és a tömegvilkosságok csak január 30-án szüntek meg. Tavasszal, mikor a folyók felolvadtak, a víz magával vitte *Grassy* és *Czeydner* áldozatait, összesen 3.309 embert, köztük 141 gyermeket és 299 aggastyánt**). Megindult a vizsgálat, s a helyszínrre kiszállt katonai bíróság 303 halálot ítéletet hozott, — nem a tettesek, — hanem az ottani lakosság köréből.

A tettesek, — csak a Kállay-kormány erőteljes sürgetésére, — egy év múlva kerültek hadbírószághoz, de ekkor is szabadlábban védekezhettek. A főbűnösök: *Feketehalmy-Czeydner* és három társa *Albrecht főherceg* segítségével az ítélet kihirdetése előtt Németországba szöktek. Sztójay alatt a német csapatokkal visszajöttek és a zsidók deportálásánál a Szálasi-uralom bukásáig vezetőszerepet játszottak. (Az újvidéki véres akció egyik előmozdítója a polgári közigazgatás feje, *dr. Fernbach Péter főispán* volt, aki a rendőrséget vonta be és látta el *Feketehalmyval* egyezően utasításokkal.)

*) L. részletesebben Szerzőnek: „*A hősök hőse*“ c. 1945-ben megjelent könyvét.

***) *Babos József* hadbíró-ezredes jelentéséből. (Újvidéken 879 személyt gyilkolt meg, köztük 53 nőt és gyermeket, 90 aggastyánt.)

IV.

Hiábavaló erőfeszítések a deportálás borzalmainak enyhítésére.

(A Zsidó Tanács beadványai Jaross Andor belügyminiszterhez.)

A Zsidó Tanács hiába keresett érin kezést a hatóságokkal, hogy a folyamatba tett deportálások körül legalább az emberiség követelményeinek megfelelő segítséget megadják, vagy megadni engedjék. Néhány beadványt közlünk:

1944. április 27. ¹⁾

2378/1944. szám. Tárgy: Az északkeleti országrész zsidóságának helyzete.

Nagyméltóságú vitéz nemesritici Jaross Andor belügyminiszter úrnak, Budapest

A Magyar Zsidók Központi Tanácsa nevében mély tisztelettel az alábbiakban bátorkodunk Nagyméltóságod elé tární azt a rendkívül súlyos és válságos helyzetet, amelybe az északkeleti országrészek zsidó lakossága a hatóságok által foganatosított rendszabályok folytán került:

A hozzánk érkezett közlések szerint az utóbbi napokban az ország északkeleti területein, nevezetesen Ung, Ugocsa, Beteg, Máramaros, Abauj-Torna, Zemplén és Szabolcs vármegyékben a zsidókat korra és nemre való tekintet nélkül a vármegyék székhelyeire és egyes nagyobb járási székhelyekre szállították, ahol részben a szabad ég alatt, részben a városok külterületein összezúfolva és a külvilágtól elzárva helyezték el. Így többek között az alábbi közlések érkeztek hozzánk:

1. *Ung vármegye.* Az ungvármegyei zsidókat e hó 16-án Ungvárra szállították, ahol egy téglagyár és egy fatelepep udvarán helyezték el őket. Az ungvári zsidókat f. hó 21., 22. és 23.-án ugyancsak ide vitték ki. Úgy a vármegyéből Ungvárra szállított, mint az ungvári zsidók mindössze 30 pengőt, 14 napi ételmezt, egy váltó fehérmeműt, a rajtuk levő ruhát és ágyneműt vihették magukkal. Többi ingóságait lakásukon kellett hagyniok. A jelenleg az említett téglagyár és fatelepep udvarán összezúfolt személyek száma mintegy 20.000-re tehető, akik a szabad ég alatt az időjárás viszontagságainak kitéve táboroznak. Napi ételmezésük mindössze egy deciliter leves. Az étel-miszerek bevittele nincs megengedve. A telepeken vízhiány van. Természetesen ilyen viszonyok között nem történhetik kellő gondoskodás e nagy tömegek ételmezéséről és egészségügyi ellátásáról.

2. *Szabolcs vármegye.* Hasonló a helyzet Szabolcs vármegyében, melynek területéről a zsidókat Nyíregyházára szállították. Ezek értesüléseink szerint mindössze két napi ételmezt, 30 pengőt és 50 kg podgyászt vihettek magukkal. Nyíregyházán az odaszállított személyeket magánházakban helyezték el, de tekintettel az oda telepített személyek nagy számára, azok az egyes lakásokba a befogadóképességet messze túlhaladó mértékben zsúfoltattak össze. Az ételmezés és a betegek ellátása itt is úgyszólván lehetetlen.

3. *Abauj-Torna vármegye.* Abauj-Torna vármegye zsidóságát, valamint a kassai zsidók jelentékeny részét is a kassai téglagyár víznélküli telepére zsúfolták össze, ahol a legegyszerűbb életviszonyaikat sem elégíthetik ki.

4. *Bereg vármegye.* Hasonló eljárás követtetett a beregvármegyei zsidókkal szemben is, ahol a kitelepített személyek minden érték tárgyát, még a jegygyűrűket is, valamint az egy pengőn felüli összegeket is elvették.

5. *Máramaros vármegye.* Az e vármegye területén lakó zsidókat Maramarosszigeten és egyes nagyobb községekben zsúfolták össze. Maramarosszigeten a zsidó intelligencia jelentékeny részét körülbelül 140 embert, egy kis imaházban helyezték el, ahol napok óta étlen-szomjan vannak.

Fenti értesüléseinkből megállapítható, hogy az északkeleti országrészek zsidóságának nagy tömegei — több százezer ember — önhibáján kívül a legsúlyosabb helyzetbe került, és éppen a nagy tömegekre való tekintettel és a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt sem történhetett kellő gondoskodás a megfelelő elhelyezésről, egészségügyi, berendezésekről, étellemezésről és a betegek orvosi és gyógyszer-ellátásáról. Ilyen körülmények között féltő, hogy élelem, megfelelő elhelyezési és betegellátás hiányában éhínség fog bekövetkezni, járványok fognak kitörni és az áldott állapotban lévő nők, csecsemők, gyermekek, betegek, valamint aggok tömegesen fognak elpusztulni. Mély tisztelettel kérjük ennél fogva, méltóztassék oly irányban intézkedni, hogy a betelepített személyek megfelelő elhelyezésben és étellemezésben legyenek részesíthetők, hogy az egészségügyi szolgálat megszerveztessék. További tiszteletteljes kérésünk odairányul, méltóztassék lehetővé tenni, hogy megbízottaink a helyszínrre kiszállhassanak és ott a hatóságokkal és a zsidóság helyi vezetőivel egyetértésben a szükséges intézkedések megtételénél segídközlhessenek, legyen szabad Nagyméltóságod sürgős nagybecsű intézkedését kérnünk.“

2.

Magyar Zsidók Központi Tanács. Budapest, 1944 május 3.
3052. szám.

Nagyméltóságú M. Kir. Belügyminiszter Ur!
Nemzetes Urunk!

Alulírott Magyar Zsidók Központi Tanácsa, amelynek az a hivatása, hogy a circa 1 milliónyi magyarországi zsidóság ügyeinek képviselője legyen, azzal a tiszteletteljes kéressel járul Miniszter Ur elé:

Méltóztassék sürgősen alkalmat adni arra, hogy tiszteletét tehesse és a zsidóságot érintő kormányrendeletek végrehajtása során felmerült súlyos kérdéseket szóvá tehesse és egyébként is előterjesztéseit megtehesse.

Nyomatékosan hangoztatjuk, hogy nem azért kérjük kihallgatásunkat, hogy a meghozott intézkedések érdeme ellen emeljünk panaszt, hanem hogy azok végrehajtását az emberiség szellemében kérjük.

Úgy érezzük, hogy kötelességet mulasztunk el, ha nem jelentkezünk az illetékes hatóság: a Nagyméltóságú M. Kir. Belügyminiszter Urnai és nem tesszük meg azokat az előterjesztéseket és nem terjesztjük elő azokat a kéréseket, amelyeket hivatásunk reánk ró.

Nagyon kérjük a Miniszter Urat, legyen kegyes meghallgatásunkat sürgősen engedélyezni.

3.

1944 május 12. Iktatószám: 3973.

Tárgy: A nagyváradai zsidóság elkülönítése.

Nagyméltóságú vitéz Jaross Andor m. kir. titkos tanácsos, belügyminiszter urnák,

Mély tisztelettel jelentjük Nagyméltóságodnak, hogy a hozzánk érkezett közlések szerint a Nagyváradon lakó mintegy 30.000 lelket számláló zsidóság számára kijelölt terület annak szűk volta miatt nem alkalmas ily nagy tömeg elhelyezésére. A rendelkezésre álló terület annyira szűk, hogy egy szobára átlag 16 személy esik. Ez a körülmény közegészségügyi szempontból is súlyos veszély forrása lehet. Megemlíteni bátorkodunk, hogy a kongresszusi izraelita hitközség főtemploma és hivatali helyiségei sem esnek bele a zsidók számára kijelölt területbe és így a hitközség működése és a hitélet fenntartása lehetetlenné vált.

Mély tisztelettel legyen szabad azzal a kérelemmel fordulnunk Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék elrendelni a nagyváradai zsidók részére kijelölt terület megfelelő kibővítését és a hitközség működésének lehetővé tételét.

A Tanács május 30-án újabb beadványt juttatott el a Belügyminisztériumba, amelyben kérte az alábbi rendelet kibocsátását:

Rendelettervezet: A magyar királyi Belügyminiszter a kereskedelmi és honvédelmi miniszterekhez, valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, az államrendőrség budapesti főkapitányához, az államrendőrség országos főkapitányához, a kebelbeli rendészeti, lakásügyi és országmozgítási ügyosztályokhoz.

Tudomásulvétel, illetőleg mihez tartás végett közlöm a következőket.

1. Engedélyt adtam arra, hogy a lakóhelyükről elköltöztetett zsidókat szállító vonatok, amennyiben azok Budapest valamely vasúti állomásán átmennek, a Magyarországi Zsidók Szövetsége kiküldöttjeiből alakított üdülő-állomások részéről gondozásban részesülhessenek. E végből elrendeltem, hogy

a) a vasúti kocsikban netán levő holttestek onnan kiszállíttassanak, evégből a vonatparancsnok már útközben köteles az illetékes budapesti vasúti állomást értesíteni, hogy a holttest elszállítása céljából szükséges további intézkedéseket tegye,

b) azok a súlyosan beteg egyének, akiknek szállításra képtelen állapotát az előre értesítendő és a vonathoz kihívandó hatósági orvos megállapítja, a vasúti kocsikból kiveendőket a kórházakba szállítandók,

c) az üdülő-állomás küldöttjei a vagonokba hideg és meleg élelmiszereket, ivóvizet és teát adhatnak be,

d) gondoskodni kell a vasúti kocsiban levő és ürülékét tartalmazó edényeknek az állomáson leendő kiürítéséről és kitisztításáról.

2. A Magyarországi Zsidók Szövetsége által a szolgálat teljesítése végett kiküldött és arcképes igazolvánnyal ellátott személyeknek megengedendő, hogy az állomáson és a beérkező vonatknál abból a célból, hogy az előző bekezdésben említett zsidókat szállítsák-e, valamint avégből, hogy a fenti 1. pontban körülírt ténykedéseket elvégezzék, a szükséges szabadmozgás biztosíttassék. Ha az állomásfőnök értesítést kap ilyen vonat érkezéséről, azt a jelenlevő kiküldötttel haladéktalanul közli.

3. Minden olyan esetben, midőn valamely kiküldöttet zsidókat szállító vonat Budapestre irányított, az irányító köteles a Magyarországi Zsidók Szövetségét sürgőnyileg, különös sürgősség esetén pedig távbeszélő útján értesíteni.

*

E rendelettervezet kiadását is hiába szorgalmazta a Zsidó Tanács, amellyel a hatóságok érintkezni nem voltak hajlandók, de le nem tagadható tény, hogy ha másból nem, akkor *az ilyen beadványokból, sőt az itt közöli tervzetből a Belügyminisztériumban a legnagyobb pontossággal tájékozva voltak azokról az embertelen deportálási körülményekről, amelyek között a halálvonatok útbaindulnak.*

Külföldi diplomás és munkaszolgálatra behívott orvosok deportálása.

Az ország közegészségügyének élén 1935 óta *Johan Béla dr.* egyet, tanár állott belügyi államtitkári minőségben.

Johan szoros érintkezésben állott a MONE vezetőivel, s a többi szélsőséges orvos-korifeussal (dr. Csilléry András, dr. Orsós Ferenc, stb.) egyetemben *dr. Leonardo Conti* németbirodalmi államtitkár, egészségügyi vezetővel. Több ízben járt Németországban, ott előadásokat is tartott.

Johan intézkedései szélsőségesek, zsidóellenesek voltak. Az országban mutakozó nagy orvosniany ellenére 1942. márc. 23-án aláírásával rendelet jelent meg, amely szerint a „*nem kamarai lag'* orvosok a jövőben seholsem dolgozhatnak. Köztudomású, hogy ezek *ingyen* végeztek önfeláldozó munkát, főleg a főváros közegészségügyi intézményeinél. *Ezzel a rendeletével azokat a zsidó orvosokat sújtotta jöbän államtitkár, akiknek külföldi diplomáját származásuk miatt nem nosztrijkáliák, vagy hasonló okokból nem vettek jel a kamarába.* Kétszáz ilyen orvos került az utcára Johan rendelkezései miatt. Ugyanekkor már zsidó *kamarai tag-orvosok* százait a legkegyetlenebb munkára fogják be a különböző munkatáborokban, s rövidesen Ukrajnába kerülnek századaikkal.

A kamarából kizárt, illetőleg oda fel nem vett orvosok elhurcolásáért is Johan Béla a felelős. Ezek az orvosok 1942. tavaszán listát készítettek magukról, felvitték a Belügybe, s *jelajánlották szolgálataikat.* Azt az Ígéretet kapták, hogy *tudományos kutató munkára jogják őket használni.* Egy hét múlva mindegyikük behívót kapott az I. hadtestparancsnokságtól. Legtöbbjük — mivel arról volt szó, hogy *csak katonai ellenőrzés* miatt kell jelentkezni — *kisbabáiban* jelent meg, s kiskabátban érkezett azután lezárt vagonokban Nagykátára, Murai hóhérai közé. Kítűnt, hogy Johan utasítására a 200 külföldi diplomás zsidó orvosról névjegyzéket készített a belügyminisztérium orvosi osztálya és ezeket az orvosokat „*közveszélyes murikakeriftők*“ jelzéssel átadták a hírhedt nagykátai munkásszázadoknak, ahol sorsuk meg volt pecsételve. *A 200 orvosból mindössze 15 maradt életben.*

(Edén külügyminiszter egyik kijelentésében ekkor hangsúlyozta, hogy *a fasiszta Magyarország egyik legelítélendőbb cselekedete a zsidó orvosok munkatáborba karcólasa és deportálása.*)

1944. március 19. után a Magyar Megújulás-párti Incze Antalt orvoskormánybiztosnak nevezték ki. Minden nemzet- és népellenes rendelkezés, amelynek orvosi, illetve közegészségügyi vonatkozása volt, ezután is Johan Béla szignóját viselte magán. *A zsidótörvénynek a zsidó orvosokat kizáró intézkedései az ő elgondolása alapján készültek.* ő intézte a zsidó munkaszolgálatos orvosoknak 1944-ben való *belügyi kirendelését községekbe, illetve vidéki kórházakba.* Ezeknek az orvosoknak a sorsa majdnem 90 százalékban az ő kezében volt, de Johan Béla egy lépést sem tett érdekükben akkor, amikor 1944. májusában ezeket a szerencsétleneket *az ország valamennyi vidéki városából, falujából, kórházi műtőjéből és orvosi rendelőjéből* Endre László parancsára csendőrök deportálták vagonokba.*) Johan Béla az orvosok deportálását nem akadályozta, bár tudta, hogy *az ország orvosellátása ebben az időben, főleg vidéken, katasztrofális volt.* Beavatkozás helyett *újabb orvosok kiküldetését* rendelte el, anélkül azonban, hogy azoknak a legcsekélyebb védelmet biztosította volna a csendőrszuronyok elől.**)

Így került deportálásra mintegy 2500 magyar zsidó orvos ...

*) A munkácsi kórházban dolgozó 8 zsidó orvost például Zöldi Márton korbácsütésekkel és rúgásokkal kergette a kórtermekből a gyűjtőtáborba. Közülük 2 jött csak vissza a deportációból. (*Dr. Wirtmann Imre orvos tanúvallomása.*)

**) Johan Bélának ügyében a budapesti tudományegyetem orvosi karán működött orvosi igazolóbizottság megállapításai és népbírósi büntőgye alapján.

V.

Endre László jelentése.

(Felolvasta a minisztertanács 1944 június 21-i ülésén.)

Az ország területének zsidóktól való megtisztítása folyó évi május hó 3-án megkezdődött és a mai napig folyamatban van. A vonatkozó kormányrendeletek értelmében az ország egész területén a megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett zsidóság részére elkülönített helyek (gettók) jelöltettek ki és ezen elkülönített helyekre a zsidóság összeköltöztetése — Budapest kivételével — folyó évi május hó 31-ig befejezést nyert. A Székesfőváros területén az elkülönítés jelenleg folyamatban van, s ezt folyó évi június hó 21-én 24 óráig be kell fejezni.

Az elkülönítést közigazgatási hatóságaim hajtották végre közbiztonsági szerveim támogatásával. Általános irányelvként állapítottam meg, hogy az összeköltöztetést a keresztény érdekek lehető legkisebb sérelmével hajtsák végre. Főként vidéken azonban történtek kisebb sérelmek, melyek azóta már orvoslást nyertek. Ott, ahol teljesen elkülönített városrész a zsidóság részére kijelölhető nem volt, közigazgatási szerveim egyes házakat jelöltek meg, mint olyan lakásokat, ahova a zsidók összeköltöztethetők. Ahol az elkülönítés végrehajtása különösebb akadályokba ütközött, ott részben magam, részben kiküldött szaktanácsadó szerveim a helyszínen adták meg a szükséges útbaigazításokat és felvilágosításokat. Általában gettóköteles minden olyan személy, aki sárgacsillag viselésére kötelezve van. A legtöbb zavart, a legtöbb egyéni sérelmet a vegyesházasságok különböző bonyolult variációi okozták. E kérdésnél mutatkozott meg valójában a zsidóság óriási vérbeütése és hogy a magyar társadalom, milyen szörnyű módon van átítatva a zsidóvérrrel. Ezen fenti oknál fogva elvileg fel kellett állítani azt a tételt, hogy a családok a lehetőséghez képest ne szakítassanak szét. A vegyesházasságok miatt igen sok esetben kellett a törvény szellemével ellentétes intézkedéseket tenni. A vegyesházasságoknál ott, ahol az egyik házastárs keresztény volt a másik házastárs *fa.jila.g* és hitfelekezetiileg is zsidó, csak a csillagviselésre kötelezett fél kényszerített a gettóba. Ilyen eseteknél azonban legtöbbször előfordult, hogy a keresztény házastárs önszántából bemnt a gettóba zsidó házastársa után.

Az összetömörítéssel kapcsolatban az egész országban mutatkozó lakásínség kérdése egyelőre megoldottnak látszik. Bár statisztikailag még nem mutatható ki, mennyi lakás szabadult fel, már a beérkezett jelentésekből ezen kérdés az összetömörítéssel megoldottnak látszik.

A gettóba kényszerített lakosság a magával viendő vagyontárgy tekintetében nem vonatott korlátozás alá. Gyakorlatilag azonban ez úgy sem volt végrehajtható, így a zsidóság ingóságai legnagyobb részt visszamaradtak

eredeti lakásukban. Ezeknek összegyűjtésére, leltározására, raktározására a Pénzügyminiszter úr kapóit felhatalmazást. A gyűjtés és leltározás az egész országban folyamatban van és közbiztonsági szerveim utasításaim alapján a Pénzügyminiszter urat, ebben a munkájában támogatják. Egyébként a zsidó vagonok likvidálására kormánybiztos neveztetett ki.

A gettóba való tömörítés elrendelése után a zsidóság mindent elkövetett, hogy onnan szabaduljon. Minden összekötetést, befolyást, anyagi erejét igyekezett latba vetni, hogy innen meneküljön. *Közbiztonsági szerveim valóságos okmányhamisító gyárat lepleztek le ahol zsidók részére gyártottak hamis okmányokéit. A zsidóság mentésében sajnos, — ezt őszintén meg kell mondani, — első helyen állanak a keresztény hitfelekezet minden rendű és rangú lelkészei. A protezsálás, a kijárás, közbenjárás soha ilyen nagy méretet nem öltött, mirit éppen ma. A lelkészek a keresztény és felebarátai szeretetre hivatkozva végzik a zsidóság mentési akcióját.*

Felállítottam a Magyarországi Zsidók Szövetségének Intézöbizottsága, amely mint egyetlen központi szerv képviseli a zsidók érdekeit és összekötő szervként működik a zsidóság és a kormánytényezők között. Megfelelő gondoskodás történt arról, hogy ezen bizottságban a keresztény hitfelekezethez tartozók érdekei megfelelő módon képviseltesse. A gettózás elől megkezdődött a zsidóságnak külföldre, főként Romániába való átszöktetése. Szomszéd államaink közül Románia volt az, amely az enyhe határörizete miatt lehetővé tette zsidóságunknak a beszállását. Ezzel ügylátszik, az angolszászok felé való titkos külpolitikai céljait kívánta előmozdítani. E tárgyban a Külügyminiszter urat fel is kértem, hogy külképviseleti szerveit utasítsa a szükségesnek mutatózó diplomáciai lépések megtételére.

A zsidó vagyontárgyak bejelentési kötelezettségét, valamint ezeknek zár alá való vételét, mint természetes kísérő jelenség, követték a különböző visszaélések a vagyontárgyak elrejtése, megvesztegetés, közhivatali visszaélés. stb., stb... A tudomásomra jutott eseteknél azonnal megtettem a szükséges intézkedéseket, és minden értekezleten külön hangsúlyoztam a visszaéléseknek vaskézrel való irgalmatlan letörését. *A gettózás megkezdésekor a honvédelmi kormány 80.000 zsidót hívott be részben behívójeggyel, részben hirdetmények útján katonai munkaszol gáláira, akik jelenleg nem esnek bele a külföldre irányuló zsidó munkás szállítmányok csoportjába. A gettóba tömörített zsidókat, valamint a keresztény hitfelekezethez tartozó zsidókat vallásfelekezetük papjai intézkedésre akadálytalanul látogathatják és őket vallás-erkölcsi oktatásokban részesíthetik.*

A gettóban az egészségügyi szolgálatot az ottani zsidóorvosok látják el. Súlyt helyeztem arra, hogy a tisztálkodásra nem túlságosan hajlamos zsidóság a lehetőséghez képest állandó orvosi ellenőrzés alatt álljon és a járványos betegségek idejében elfolytassanak. A súlyosabb betegek, szülönök kórházba való elhelyezését elősegítettem, élelmézésük a gettóban kielégí-

tőnek volt mondható, mert az alsófokú hatóságok által megállapított gettórend értelmében a nap bizonyos órájában-kijárhattak. A gettók rendjét és fegyelmét minden eszközzel biztosítottam, részben közbiztonsági szerveim útján, részben az általuk megszervezett zsidó rendőrség útján. Általában a gettó hangulata és rendje nyugodt és kielégítő volt, öngyilkosság alig fordul elő, ez is inkább már az elszállítás előtt levő táborokban történt. Mióta azonban a zsidóság körében min'd jobban elterjedt az a hír, hogy külföldre irányuló szállítások angliai német hadifogoly cserével, valamint Amerikában kintragadt magyarok visszaszállításával áll kapcsolatban, magatartásuk mindinkább kezdi visszanyerni a zsidóság számára a teljes gondatlanságot jelentő, liberális békeévek hangulatát.

A tisztogatási akció másik fázisa a gettókba tömörített zsidóságnak koncentrációs táborba való összegyűjtése, ahonnan a tulajdonképpeni elszállítás, bevagonizálás megkezdődik.

A kassai VIII-ik és a kolozsvári IX-ik honvédhadtestek, valamint az ország déli határsávjában már a gettózás megkezdése, illetve befejezése előtt, — tekintettel ezen területek hadművelleti jellegére, — a zsidóknak az országból külföldi munkára való elszállítása már május 14-én megkezdődött. Az egyre növekvő partizán veszély, a háborúnak mindjobban az ország határai való áthúzódaása feltétlenül szükségessé tették a gyors és halaszthatatlan intézkedéseket. Különösen kárpátaljai és erdélyi részek voltak azok, ahol a zsidóság a szovjet ejtőernyősök és partizánok bújtatását és ezek működését elősegítette. Ezen területeknek azonnali megtisztítása tehát halaszthatatlan kötelesség volt. A két hadtest területén koncentrációs táborok állítottak fel, a zsidóságot ide tömörítettük, majd a menetrend szerint és előre megállapított módszer szerinti elszállításuk megkezdődött. Ezen táborokba a zsidó csupán 50 kg útipodgyászt, valamint 14 napra szóló élelmet vihetett magával személyenként. *A laborok őrzését, valamint táborok élelmezését a német biztonsgági rendőrség intézte* a magyar közigazgatási hatóságok közreműködésével. Fenti VIII és IX-ik hadtest területéről a táborokba gyűjtött zsidóság elszállítása megtörtént június hó 7-ig, amikor is 275,416 zsidót szállítottak el. A déli határsávból 340.162 zsidó hagyta el eddig az országot. Teklát a fenti három hadművelleti területről kiszállítottunk 615.577 zsidót.

Időrendi sorrendben a székesfehérvári II. és a miskolci VII. honvédhadtest területén gettóba tömörített zsidóknak táborokba való szállítása következett. Innen a kitelepítés június hó 15-én nyert befejezést és összesen 50.805 zsidót szállítottunk ki külföldi munkára. Tehát a II., VII., Vili, és IX. hadtestek, valamint a déli határsáv terültéről összesen 666.382 \ zsidót szállítottunk ki.*)

*) Ez a statisztika teljesen hamis! A valódi számok e Függelék IX. fejezetében olvashatók. Endre főtárgyalása során vallotta: „nem tudja e tévedése honnan ered”.

Jelenleg folyamatban van a szegedi V. és debreceni VI. hadtestek területén a gettózott zsidóság táborba való tömörítése, illetve elszállítása.

Az egyes hadtestek területéről történő elszállítást értekezletek előzték meg, melyen részt vettek az illetékes hadtestparancsnokok, a hadtestek területén lévő főispánok, a rendőri és csendőri szervek. Az értekezleten részben Bakó államtitkár úrtól, illetőleg tőlem kapták meg a részletes és szükséges utasításokat. Ezekben az értekezleteken mindig jelen volt a német biztonsági rendőrség képviselője is.

A berakodó állomásokról történő elszállítások általában nyugodtan és zavartalanul folytak. Egy esetben történt, hogy Kárpátalján az egyik ilyen szállítmányt kisebb csoport partizán támadta meg, ezeket azonban a kísérő karhatalmi erők szétszórták.

Szökések természetesen úgy a táborokból, mint a vagonokból a szigorú őrizet dacára is előfordulnak, a szökevények felkutatása folyamatban van.

Csendőri fegyverhasználat a tisztogatási akció folyamán egy-két szörvány esettől eltekintve nem volt. A megtörtént fegyverhasználat jogosságának kivizsgálása folyamatban van. A táborokban a bevagonizálás előtt a zsidók szigorú csomagvizsgálaton és motozáson esnek át. Még így is a legkevesebb helyről kerülnek elő értéktárgyak. A gettókból táborokba és a táborokból vagonokba való berakás után közigazgatási hatóságaim a lehetőséghez képest a fertőtlenítést azonnal elrendelik. A tábor és a gettó pedig az eredeti rendeltetésének azonnal visszaadják. A táborokból a női zsidó orvosok mérnökök és állatorvosok kivételével és a hadtestek székhelyére szállítanak, ahol a honvédelmi orvosi, illetve hadiüzemi szolgálataira őszintén be.

Az Igazságügyminiszter úr rendelkezése alapján letartóztatást, valamint javítóintézetekből a sárgacsillag viselésére kötelezett zsidók ismét beszállítanak. Elmeógyógyintézetek, kórházak szanatóriumok, üdülők és más egyéb, a zsidók megbúvására alkalmas helyek is kiürítettek.

A táborokba való szállításoknál és az elszállításoknál általában az elvárás az, hogy az keresztényi szellemnek megfelelő emberséges és humánus módon történjen. Ahol bármilyen visszaélést tapasztaltam, a legtüzetesebb kivizsgálást és a legkeményebb megtorlást tettem folyamatba, elrendeltem úgynevezett „űdítő“ szolgálat megszervezését, amely a pályaudvarokon és kilépő határállomásokon az elszállítandó zsidóságnak a lehetőség szerinti kényelmét van hivatva biztosítani. Ennek megszervezését a Zsidó Tanácsra bízom, akik csillagviselésre nem kötelezett zsidókból állítják össze ezt a karitatív szolgálatot.

A tisztogatási akció jelenleg is folyik. A megtisztított országrészekben a gazdasági, politikai, közbiztonsági, rendészeti és nemzetiségi vonatkozású kérdések teljesen más síkra tolódtak el. Mintha évezredes lidércnyomásból

szabadult volna fel a megtisztított országrész, még a levegő is megváltozott. Az első napok, esetleg hetek bizonytalansága megszűnt, megindult a vértetűtől megtisztított fa erős, egészséges vérkeringése. Gazdasági vonalon elunt a feketepiac, a fekete árak mélyen estek. A piacokon majdnem árubőség mutatkozik, a kínálat a maximális árakon mozog, sokszor még ezek alatt is keresik a vevőt. Az uzsora és ennek kísérő jelenségei megszűntek. A vállalkozási kedv, dacára a megmutatkozott tőkehiánynak, igen élénk. *Az ipar és kereskedelem feszült érdeklődéssel várja, hogy a lefoglalt zsidó üzemek és üzletek árukészlete az ország gazdasági vérkeringésébe mié öbb bekapcsolódjék.* Ezeken a helyeken nem kell már félni a zsidók nyomasztó gazdasági fölényétől, lassan megindult tehát a bátor kezdeményezés. Nem látni az utcákon egymáshoz hajló suttogó zsidófejeket, sunyi pillantásokat, amint méregetik a feljűk közeledő nemzsidókat. Vendéglőkben, éttermekben, szórakozó helyiségekben és mind ott, ahol az élet javait kétkézzel lehetett habzsolni, és ahol eddig ők domináltak, nem lehet látni zsidót. A rémhír, a suttogó propaganda, a destrualás, a polgári lakosság mételyezése, a zsidó ügyvédek szipolyozása, a polgári perek lavinája mind megszűnt. A hadműveleti területen partizán utánpótlás, szovjet ejtőernyősök rejtegetése, a hírszerzés, szabotázs akciók kezdeményezése és a baloldali politikai szervezkedés megszűnt. A közbiz.onsági állapotok megszilárdultak, a tipikus és jellemző intellektuális zsidó bűncselekmények megszűntek. A nemzetiségek részéről az eddig tapasztalt nyugtalanságot nincs, aki szítsa. A keresztény lakosság a zsidók kitelepítése után igyekszik életét új relációkra beállítani és mindenütt észrevehető az a felszabadulási érzés, amely évtizedek hosszú és nyomasz ó félelme után most már egy tisztuitabb és jobb boldogulási lehetőség feltételeit hordja magával.

Budapest, 1944 június 20.

vitéz dr. Endre László.

VI.

Jegyzőkönyvek af vallomások 4 magyar zsidóság deportálás útján töként elpusztításáról.

1. Ayschwitz (Osvienzim),

a) *Hivatalos orosz jegyzőkönyv magyar vonatkozású adatai.*

A német fasiszta gonosztevők és cinkosaik bűncselekményeinek felfedezése és kinyomozása céljából létrehívott orosz *Rendkívüli Állami Bizottság* megbízásából egy törvényszéki orvostani bizottság 1945 február—március hónap folyamán alapos nyomozás után megállapította a németeknek az osviencim-i (auschwitz) táborban elkövetett bűncselekményeit. A vörös hadsereg által 2.819 személy kihallgatása, a róluk felvett orvosi látletelek alapján, valamint az ott felfedezett német okmányoknak, a helyszínen talált felrobbantott krematóriumok és gázkamrák maradványainak, a tábor területén talált hulláknak, végül az Európa legkülönbözőbb országaiból származó, kivégzettek által hátrahagyott és a tábor raktáraiban, barakkjaiban őrzött holmiknak és okmányoknak tanúsága szerint:

1. A németek a táborban agyonlövés, kiéheztetés, megmérgezés és agyonkínzás útján megölték a Szovjet-Uniónak, Lengyelországnak, Franciaországnak, Belgiumnak, Hollandiának, Csehszlovákiának, Jugoszláviának, Romániának és Magyarországnak, calamity egyéb államoknak mintegy 4 millió polgárát.

2. Német egyetemi tanárok és orvosok a táborban „tudományosnak” nevezett kísérleteket hajtottak végre eleven embereken — férfiakon, nőkön és gyermekeken.

Mz osviencim-i táborban gázkamrák, égetőkemencék, boncoló osztályok és laboratóriumok is voltak, és mindez embereknek kínhalállal való kivégzése céljából. A németek a gázkamrákat „különleges rendeltetésű fürdőknek” nevezték. Bejárati ajtajukon ez a felírás állott: „*Fertőtlenítő*”. Egy másik ajtaján: „*Bejárdf a fürdőbe*”. Ilymódon a kivégzésre kiszemelt emberek többnyire gyanútlanul beléptek a „Fertőtlenítő” feliratú helyiségbe, ott levetkőztek, majd a különleges rendeltetésű „Fürdőbe”, vagyis a *gázkamrába* hajtották őket, ahol azután egy *cyklon-ruk.* nevezett mérgező anyag hatása alatt elpusztultak.

A táborban működtek különleges kórházak, bonctermek, szövettani laboratóriumok és egyéb hasonló intézmények is, azonban nem az emberek gyógyítása, hanem elpusztításuk céljából. Némeb egyetemi tanárok és orvosok ezekben tömeges kísérleteket hajtottak végre teljesen egészséges férfiakon, nőkön és gyermekeken. Tanulmányokat folytattak nők sterilizációjával, férfiak kiherélésével és gyermekek testén, valamint mesterségesen rákkal, tífusszal és maláriával megfertőzött tömegeken végzett megfigyelések útján, élő embereken tapasztalták ki a mérgező anyagok hatását.

A tábor Osviencim (Auschwitz) városa körül nagykiterjedésű területen feküdt és a táboroknak egész hálózatát jelentette: Auschwitzot, Birkenaut, Monovicéb, Holeschaut, Jawischwitzot, Neudochsot, Blehamertés másokat. Az alaptáborok — Auschwitz és Birkenau — 467.5 hektárnyi területet foglaltak el és mintegy 620 lakóbarak, valamint szolgálati helyiségek állott ott. Az osviencimi táborokban állandóan 180.000—250.000 fogoly tartottak. Az összes táborokat mély árkok vették körül, ezen kívül sűrű szöges dróthálózatot feszítettek ki, melybe magasfeszültségű áramot vezettek.

1939-ben kezdték az építkezést. Az első krematóriumot 3 kemencével Auschwitzban 1941-ben állították fel. Azután gigantikus méretűvé és tökéletes technikai felkészültségűvé kívánták kiépíteni 1942 nyarán ezeket a megsemmisítő telepeket, s Birkenauban négy óriási krematóriumot és gázkamrát állítottak fel, amelyekben 12 kemence volt 46 retortával: minden egyes retortában 3—5 hullát lehetett elhelyezni, ezeknek elhamvasztása kb. 20—30 percig tartott. A krematóriumok mellett épültek a „különleges rendeltetésű -fürdők“, az emberek megfullasztására szolgáló gázkamrák, vagy az alagsorban elhelyezve, vagy külön a krematóriumokhoz hozzáépített épületekben. Ezenkívül a táborban volt még külön „fürdő” s az ezekből eredő hullákat külön *máglyákon* temették el. Az elpusztításra kiszemelt embereket botütésekkel, puskatussal, kutyákkal hajszolták a „fürdők” felé. A kamrák ajtaját légmentesen elzárták és a bennlévő embereket cyklonnal megmérgezték. A halál 3—5 percen belül állott be, 20—30 perccel később a hullákat kiszedték és átszállították a krematóriumok kemencéibe. Az elhamvasztások előtt fogászok kihúzták a hullák szájából az aranyfogakat és koronákat.

A gázkamrák „*termelőképessége*“ természetesen felül múlta a krematóriumokét, ezért a németek a hullák elhamvasztására még hatalmas máglyákat is emeltek. Erre a célra külön árkokat ástak, 25—30 méter hosszúságban, 4—6 méter szélességben és 2 méter mélységben. Az árkok mentén külön hamutartószerű mélyedések húzódtak. Keskenyvágányú kisvasúton tolták ide a hullákat, majd áttették az árokba rétegesen feltöltött farakásokra, leöntötték petróleummal és így gyújtották meg. A hamut nagy gödrökbe töltötték, vagy a Sola, illetve Vistula folyókba öntötték. Ipari felhasználás céljából az el nem égett csontokat összezúzták s a táborban megtalált okmányok tanúsága szerint 112.600 kg emberi hullából származó csontörmeléket adtak el a Strehm-cégnek, amely ebből az anyagból szuperfoszfátot gyártott. A németek ipari célokra használták fel a deportált nők fejéről lenyírt haját is.

Az osviencimi táborban a németek átlagban naponta 10—12.000 embert öltek meg és égettek el és pedig 8—10.000-et a folyton érkező utánpótlásból, 2—3.000-et pedig a táborokban lévő foglyokból.

A Vörös Hadsereg által kiszabadított orvosok, a tábor volt lakói, köztük *dr. Keppich Anna* Kolozsvárról származó magyar-zsidó orvosnő, valamint *Klein Judit* kiszabadított magyar-zsidó táborlakó és társaik részletes

vallomást tettek azokról a rendkívüli nagyszámú „*orvosi*” kísérletekről, amelyeknek szemtanúi, illetőleg Klein Judit szenvedő részese is volt. Ezeket német fasiszta egyetemi tanárok hajtották végre a táborba zárt személyeken.

Német orvosok tetszésük szerint hajthattak itt végre sebészeti műtéteket, hogy gyakorolják magukat a még kellőképp el nem sajátított operációs technikában. Fiatal orvosok sérvműtéteket hajtottak végre olyanokon, akiknek semmi bajuk nem volt. Mihelyt valaki a legcsekélyebb bélbántalmakra panaszkodott, nyomban hasműtétet hajtottak végre, hogy a fekélyoperációt gyakorolják. Mesterséges gyulladásoz folyamatokkal halálosan legyengített foglyokat gyakorlás céljából amputáltak. A tábor 10 bankcsoportjában egyszerre 400 női fogoly volt mindig, akiken sterilizációs tanulmányokat folytattak különböző módszerekkel. Mesterséges úton rákot oltottak be. Erőszakosan siettették a terhes nők szülését, mesterséges bőrbajokat idéztek elő, mesterségesen sárgaságot okoztak, stb., stb. A férfiakon különböző útiakon hajtották végre sterilizációjukat. Mesterségesen kötőszövetgyulladásokat is idéztek elő. Egyéb kísérletek egész sora folyt — mesterséges malária fertőzés, mesterséges megtermékenyítés, stb. Az áldozatul szolgáló foglyok gyors és fájdalmas halálának előidézésére is kísérletek folytak. Mérgezési kísérleteket is végeztek, így például fenolnak a szívbejuttatása által izereket gyilkoltak meg. Ha kiütéses tífusz tört ki, akkor egész barakok lakóit irtották ki gázzal való megmérgezés útján.

A táborokban őrzött foglyokat úgynevezett *szelekciós eljárások* során választották ki elgázosításra és elhamvasztásra. Szelekciót a legkülönbözőbb helyeken végeztek, a krematóriumok körül, a kórházakban, a barakokban. Már a foglyok megérkezése során rendszerint *Mengele dr.* magyarországi, erdélyi, szász-származású főorvos szelektált, idősebbeket, gyengébbeket, betegeket, gyermekeket, gyermekes anyákat azonnal balra állított, „fürdőbe küldte”, elhamvasztatta.

A vizsgálat megállapítása szerint 05viencim-be naponta átlagosan 3—5 vasúti szerelvény érkezett elpusztításra szánt emberekkel és egy-egy szállítmány 2.500—3.000 személyből állott. Európa minden országából hozták az áldozatokat. A felszabadulás után talált 2.819 fogoly közül *542 magyar zsidó volt.* Ezek előadták, hogy *a németek minden érkező magyar szállítmányból kiválasztották a leginkább alkalmas 200—500 föl a táborban végzendő munkák céljára, a többieket egyenesen az auschwitzi és birkenau-i gázkamrába és krematóriumokba vitték.*

Kittmann György magyar származású zsidó vallja:

„— 1944 júniusában kerültem szüleimmel és mintegy 3000 más személlyel — férfiakkal, nőkkel, aggastyánokkal és gyermekekkel vegyesen — egy szállítmánnyal az osvienzimi táborba. A kirakodásnál az összes öregeket és a kisgyermekes anyákat elkülönítették a munkabíróktól, a krematóriumok felé irányították és elhamvasztották. Az elégetett emberek közt volt 52 éves apám és 48 éves anyám. A 3000 főből alig 350 et küldtek be a táborba.

Dr. Keppich Anna, a tábor volt foglya, kolozsvári magyar nő, ezt vallotta!

„— 1944 júniusában érkeztem egy 3000 magyar fogolyból álló szállítmánnyal. Közülünk a megérkezéskor 500 munkabíró személyt bocsátottak be a táborba, hogy ott dolgozzunk, a többi 2500 személyt pedig a gázkamrákba vitték, hogy megöljék őket.“
Dr. Eppstein Berthold, orvos vallomása:

„— Különösen nagy csoportokat öltek meg 1944 május, június, július hónapjaiban, amikor a magyar szállítmányok tömegesen érkeztek. Ebben az időszakban a krematóriumban éjjeli-nappal hamvasztottak, amit a kemencék nyílásából felcsapó langoszlopokról lehetett látni. Gyakran éreztük az égett emberi hús, haj és bőr szagát. Ebben az időszakban a kemencenyílásokból felcsapó tűzön kívül két hatalmas máglyát is látunk, amint éjszaka magas lánggal égtek. Egész éjszaka hallható volt a jajgatás, a sikoltozás és az SS-legények rendőröktyáinak az ugatása. Azok a szerencsétlen áldozatok, akiket a krematóriumok túlterheltsége következtében csoportostul vezettek a máglyahalál felé, a máglya megpillantásakor tudták meg, hogy milyen szörnyű sors vár rájuk. Sejtettem, hogy az én legközelebbi hozzátartozóimat is ez az iszonyú sors érte -utói és hogy én magam sem tudok az elől elmenekülni. A tábor orvosa dr. Mengele, mintegy kéthetenként kiválasztást hajtott végre és ez után a kiválasztott áldozatokat elpusztítás céljából a krematóriumba vitték. Így egyszer egyetlen napom 500 gyermeket öltek meg. A gyermekek elszállításánál megrázó jelenetek játszódtak le, hiszen ekkor már mindenki tudta, hogy hová viszik őket. Ez alkalommal az SS-legények és pribékjeik különös kegyetlenséggel tűntek ki Annak idején, amikor Osvienzimbe megérkeztünk, elválasztottak minket feleségeinktől, és az enyémet a táborba láttam. Később tudtam meg, hogy o már egyáltalán nem is került a táborba. Semmi kétségem nem lehet afelől, hogy a szokásos módon meggyilkolták. Nővérevel, annak két gyermekével is ez történt, valamint 38 éves unokahugomat és nővéretem is ugyanilyen módon pusztították el.“

A vizsgálat során megállapították, hogy az osvieniimi táborokban a kísérletek céljára kizemelt áldozatokon kívül állandóan mintegy 200.000 foglyot a legnehezebb kényszermunkák elvégzésére tartottak, akikkel a legkegyetlenebbül bántak.

Künig Jakab 60 éves magyar zsidó mérnök, aki az osvieniimi mocsaraknál egyszerű földmunkásként dolgozott, a következőket adta elő:

„— Egy 400 személyből álló munkásosztagban dolgoztam a mocsarak kiszáritásán ... a felügyelők német fegyverek voltak, akik husángokkal és lapátokkal addig verték az embereket, amíg azok elvesztették eszméletüket. A mi osztagunkban mindenkorú férfiak és nők dolgoztak, nagyszámban voltak értelmiségi foglalkozású egyének, orvosok, tanárok, tanítók, mérnökök.“

A kényszermunka szörnyű körülményeihez járultak a barakkokban mutatkozó *hátborzongató* életfeltételek. A 400—500 személyre méretezett barakkokban a németek 1.000—1.500 foglyot helyeztek el. Éhség, betegség, kimerültség, egészségtelen körülmények — mindez közrejátszott a foglyok minél gyorsabb elpusztításának kiszámított, előre megfontolt tervénél. A törvényszéki orvostani bizottság megállapítása szerint a tábor felszabadítóbizottság által orvosilag megvizsgált személyeken a németek kínzásainak hatása következtében borda-, végtag-, gerinc- és arccsonttöréseket, különböző sebes daganatokat, töből lefagyott kezeket és lábakat fedeztek fel. A kiszabadított személyek nagyrésze *súlyos ideg- és lelkibetegségben szenved*. A tábor

területén talált hullák felboncolása alapján megállapították, hogy 88.3 %-a esetében a halál *súlyos bántalmazások következtében* állott be.

Gyermekek százezeit — csecsszopóktól 16 évesig — pusztították el itt. Csak a teljesen egészséges nagyobb fiúk és lányok töredékét hagyták életben a tábori munka céljából. A vizsgálat megállapította, hogy a németek 8—16 éves gyermekeket ugyanolyan súlyos munkán dolgoztattak végkime-tüléssel, mint a felnőtteket. Az erejükön felüli munka, a kínzás és verés a gyermekeket teljesen legyengítette és ekkor megölték őket.

A kilenc éves *Lőrinczi Ákos András* nevű kolozsvári, magyar zsidó kisfiú, akit az oroszok a táborban kiszabadítottak, ezeket vallotta:

„— Amikor minket behajszoltak a táborba, a 22. számú épületbe, ott ütlelni kezdtek. Főleg a jelenlevő német nők vertek bottal minket. A táborban való tartózkodásunk tartama alatt Mengele dr. több ízben vért csapolt belőlem ... 1944 novemberében az összes gyermekeket átvitték az „A” táborba, az úgynevezett cigánytáborim. Ekkor az ellenőrzés alkalmával egyikünk hiányzott, mire a tábor jelügyelőnöje éjnek idején kikergetett bennünket az utcára és ott kellett állnunk a fagyban másnap délig.“

A táborban világrahozott gyermekeket az SS-legények elvették az anyáktól és megölték. Ha az érkező nőn terhességet fedeztek fel, nyomban külön barakba vitték, ahol *injekciókkal mesterségesen koraszülést idéztek elő*. Ha a terhes nő ellenkezni próbált *gázkamrába* került. Ugyanide jutottak azok a nők, akik a megérkezésnél gyermekeikkel együtt kerültek a szelektáló orvos élé.

A megszábadított 180 gyermek között 8 éven aluli volt 52, 8 és 15 év közötti 128, valamennyien az 1944. év második felében érkeztek a táborba, tehát ott mindössze 3—6 hónapot töltöttek. Az orvosi vizsgálat mégis kiderítette, hogy közülük 72 súlyos tüdőbajban szenved máris., 49 gyermek az elégtelen táplálkozás és túleröltetés következtében beteg, 31 gyermek összefagyott, alig van közöttük olyan, aki egészségesnek mondható. *E gyermekek részben Magyarországról kerültek Osvienzimbe.*

Az osvieni táborban, — *mondja tovább az orosz hivatalos jelentés,* — a hitleristák megmutatták a világnak igazi arcukat, nemcsak mint védtelen emberek *véres gyilkosai*, de mint áldozataiknak *mohó kirablói* is. Az embermilliókat, akiket a különböző országból idehurcoltak, ottlétük első órájában rendszeresen kifosztották. Minden holmijukat, bőröndjüket, ruhájukat, ágyneműjüket egészen a testükön lévő fehérneműig s lábbelliig elvették tőlük, külön e célra épült és felszerelt raktárakba vitték, majd Németországba szállították. A piunkaképes embereknek az a része, amelyet tábori kényszermunkára fogtak, a saját holmija helyett csíkos rabruhát kapott.

A Vörös Hadsereg, benyomulása után 35 külön raktárt talált a tábor területén a ruhák és egyéb holmik összeválogatására, ezek közül 29-et a visszavonuló németek felgyújtottak, a megmaradt 6 raktárhelyiségben száz- ezrekre menő, gondosan rendezett férfi-és női felső- és alsóruhát, lábbelit,

takarót találtak. Külön voltak a fogkefék, borotvaecsetek, szemüvegek, műfogsorok és minden egyéb felszerelési tárgy rendezve, külön a nagymennyiségű, mindenfajta gyermekruha: ingek, szoknyák, felöltők, sapkák, stb. A ruhákon, cipőkön és egyéb tárgyakon különböző állambeli gyárak, így *magyar jelzések* tízezrei is. Ugyanúgy a bőröndökön még ott voltak a különböző európai, köztük *magyar városok* szállodáinak cédulái is. A tábor iratai között megtalálták az elismervényeket, a már előzetesen Németországba küldött óriási ruha- és felszerelési anyag-szállítmányokról. Az osztrákiai tábor tímárüzemében a bizottság 293 bála becsomagolt női haját talált 7.000 kg súlyban. A szakértő bizottság megállapította, hogy ezt a hajanyagot! 140.000 nőről nyírták le.

A benyomuló oroszok által felszabadított foglyok németül, *magyarul* és franciául írt okmányt juttattak el a rendkívüli állami bizottsághoz. „*Felhívás a nemzetközi közvéleményhez*” az okmány címe és így kezdődik:

„Mi alulírottak, akiket a hatalmas iVörös Hadsereg szabadított meg a véres náci zsarnokságtól, vádoljuk a nemzetközi közvélemény előtt a Hitler Adolf vezetése 'alatt álló német kormányt, a világtörténelem legnagyobb tömegmészárlásával, állati kegyetlenkedéssel, német rabszolgaságba való elhurcolással.

A felhívás az alábbi szavakkal végződik:

„A nemzetközi közvéleményhez fordulunk, — kérésünk, hogy derüljön világszerte többmillió különböző nemzetiségű, elpusztított ember sorsára. Csak a csoda mentett meg minket. Noha a hitleristáknak visszavonulása pánikszerű volt, mégis mintegy 38.000 foglyot hurcoltak el magukkal. Ezeknek az éhségtől elcsigázott embereknek gyalog kellett vonulni, de alig mehettek többet néhány kilométernél... Mi alulírottak a nemzetközi közvéleményhez fordulunk és az emberiség nevében kérjük, tegyenek meg minden lehető, hogy a nácik állati kegyetlenkedése és bűnei a jövőben ne ismétlődhessenek meg — hogy többmillió ártatlan áldozat vérenek hullása ne legyen hiábavaló. Kérjük, hogy a hitleristák büntényei és szinte valószínűtlennek látszó állati kegyetlenkedése ne maradjon büntetlenül.“

b) *A 70.231-es Auschwitzból megszabadított volt fogoly vall Auschwitz-Birkenau rémségeiről.*

A jegyzőkönyvet az elhurcoltak és eltűntek ügyosztályában, Miskolcon vették fel 1945 április 21-én az ügyosztály vezetője Korányi Jenő, Bleicher Éva és Böhm Margit, továbbá dr. Kormos Illés néppügyész és dr. Sásdy Ernő vármegyei főügyész *Toch Ernő* 33 éves zsidó vallomásáról. Személyazonosságát Okmányaival, az Auschwitz-Birkenau-i gyűjtőtáborban rátetovált 70.231-es számmal is igazolta. E jegyzőkönyvből közöljük az alábbi részleteket;

Auschwitzban 1944 novemberéig a fogolykórház központi irodájában voltam beosztva, amely idő alatt az auschwitz-birkenau-i és az összes odatar-tató fióktábor férfítáborjairól kartotékot vezettünk, úgy, hogy a táborokban majdnem mindenről tudomást szereztem. A kartoték-lapokon föl lettek jegyezve a halálesetek, gáz általi és egyéb kivégzések, menekülési kísérletek, elfogatások, transzportok, kórházba való feltételek és elbocsájtások. Az általam előadottakat saját tapasztalataimból, jegyzeteimből, iratokból, kartoték-

lapokból és fogolytársaim kiegészítő jelentéseiből ismerem. 1940 júniusában kezdték meg Osvienzim város közelében egy gyűjtőtábor felépítését Himmierstadt néven. Az óriási építkezés különböző munkálatánál átlagban 8.000 fogoly dolgozott, felügyelők kizárólag német hivatásos betörők és egyéb bűnözők voltak. 1940-ben épült az első krematórium, amely a tábor bejáratától balra feküdt és 1942-ig volt üzemben. Naponta átlag 24 fogoly! öltek meg ezidőben. Zsidók sohasem éltek tovább 8 napnál. (Ebben a számban kizárólag regisztrált foglyok értendők, tehát akik már tetováltak voltak.) Ezen kívül hetenként kétszer-háromszor tömegkivégzések voltak a 11-es blokkban (kőbarakban), melyeknél minden alkalommal 250—700-ig különböző nemzetiségű személyek estek áldozatul. A blokk udvarán több ide-oda szállítható akasztófa is volt felállítva. A hóhérszolgaatot hivatásos 4 betörők látták el. Az udvar egyik oldalát szélességben egy fekete fal foglalta el, amely golyófogóul szolgált. A golyóáltali kivégzéseket SS-katonák hajtották végre.

1941-ben *Birkenau* közelében két parasztházban gázkamrákat rendeztek be, ahol naponta 500—500 embert lehetett kivégezni. 1941-ben Heinrich Himmler az SS országos főparancsnoka személyesen felülvizsgálta a krematóriumot és Birkenauban 4 új krematórium építésére adta ki a sürgős parancsot, amelyek 1942 tavaszán el is készültek. A II. és III. krematóriumnak 8—8, a IV. és V. krematóriumnak már 15—15 kályhája, — retortaja — volt. (Ugyanebben az időben, — mint a németek nekünk mondták, — egész Németországban 55 kályha működött.) Fenti krematóriumok mindegyike most már saját gázkamrákkal is rendelkezett, melyekben naponta 3.000—5.000 emberig lehetett gázzal kivégezni. A II. és III. krematóriumnak másfélszer kettő és fél méteres kis gázkamrái voltak, amelyekben egyes kivégzéseket (nem tömeges) intéztek. Amikor az ember egy ilyen gázkamrába belépett, az volt a benyomása, mintha fürdőbe lépne. *A falakra zuhanók voltak festve, míg a szemben levő falra ajtó volt mázolva.* A mennyezettől a padlóig köröskörül rácsozott fűtőtestszerű csövek vezettek, melyeken keresztül 500 gramm B) cyklon-gázt tartalmazó dobozokat bocsátottak le. A folyadék 27° Celsiusnál gázosodott el. Ezt a hőfokot maguk az embertömegek termelték ki, kiket 30 véreb harapásokkal űzött a gázkamrákba. Az elgázosítást úgynevezett „SS fertőtlenítő kafonák” végezték. A gázkamrák oldalfalait! kis kukucskáló lyukak voltak, melyeken keresztül meg lehetett figyelni a bent történeteket. Öt perc eltelte után szellőztetés következett. A holttesteket azután 15-ös csoportokban csillékbe rakták és automatikusan a kályhákhoz továbbították. Egy fogoly-részlegnek az volt a feladata, hogy *az aranyfogakat a holttestekből kiszakítsa.* Speciális aranyolvasztó kemencék is voltak. A női hullák haját levágták és matracok tömésére használták fel. Kattowitzban volt egy SS-ellátóparancsnokság. Ide például 1944 novemberében 400 láda szemüveget szállítottak be. A krematóriumok ha-

muját részben a Harminse-i SS tógazdaság, részben lengyelországi műtrágyagyárak részére szállították.

A vasútigazgatóságnál talált dokumentumok szerint 1942-ig 2 millió ötszázezer, az 1943-as és 44-es években 5 millió embert deponáltak Auschwitz-Birkenauban. Ebből a szelektálás után mindössze 250.000 férfit és 130.000 nőt regisztráltak, tetováltak számokkal és szállítottak a táborba, tehát összesen több, mint 7 millió embert nem is regisztráltak, hanem azonnal gázzal kivégeztek érkezésük után. A regisztrált 380.000 emberből, akik 4 év alatt a táborba jutottak, 1944 októberében 50.000 férfi és 30.000 nő volt csak éledben.

A jegyzőkönyv felsorolja azoknak a németeknek neveit, akik a kivégzésekben közreműködtek, azután így folytatja:

Amikor a német-fasiszták megszállták Magyarországot, Birkenauban Höss SS-Obersturmbannführerhez parancs érkezett egy *gigantikus méretű megsemmisítő munka* előkészítésére, jelezve, hogy *intézkedések történtek a magyarországi zsidóság felszámolására*. A táborparancsnokság utasítására kilométer hosszúságú sírarkokat ástak ki, máglyarakásokat létesítettek és a krematóriumokban szolgálatot tévő foglyok számát az addigi 215-ről 600-ra emelték. Felügyelőik ezekhez olyan német hivatásos be örök egész sorát osztották be, akik már legalább 10 évi fegyházat ültek. A Linz melletti mauthauseni gyűjtőtáborból pedig SS-legényeket vezényeltek Birkenauban.

Április közepén érkeztek az első magyarországi szállítmányok. A gázkályhák és krematóriumok teljes üzemmel dolgoztak, a máglyarakások éjjelnappal égtek. A kéményekből méter magas lángoszlopok csaptak föl. Az elégett emberhús szagától kibírhata lan volt az egész környéken a levegő. A kivégzéseknél lejátszódó jelenetek ecsetelésére képtelen vagyok. Az itt dolgozó fog yok is csak úgy tudták munkájukat ellátni, hogy állandóan alkoholt kaptak, sőt az SS-legények is részeg állapotban végezték pokoli feladásukat. Több SS-legény örvöngösi rohamot kapott, elöljáróikra fegyvert fogtak, úgy, hogy azonnal agyonlőtték őket.

Április, május, június, július, augusztus hónapokban naponta 24-000 embert végeztek ki gázzal. Mivel a gázkamrák nem voltak képesek naponta ennél többet befogadni, asszonyokat és gyermekeket élve égettek el a máglyákon. Höss műve augusztusban befejezést nyert. Ez idő alatt kivégeztek; 690.000 franciát), 600.000 magyar zsidót**), 70.000 lodzi zsidót, 50.000 szaloniki-i zsidót, 30.000 athéni zsidót, 30.000 theresienstadt-i zsidót, 25.000 olasz (római) zsidót.*

*) Ebből kb. 100.000 partizán volt, a többi francia, belga stb. zsidó.

**) Ebben a számban szlovákiai, romániai (délderlélyi) és jugoszláviai magyarok is szerepelnek.

A befutó szállítmányokból aránylag kis számú munkaképest választottak ki, akiket részben Lengyelországba, vagy Németországba munkatáborokba vittek, ahol valamivel jobb feltételek mellett inkább meg volt a lehetőség arra, hogy pusztá életüket megmenthessék. A kiválasztott munkaképesek másik része az Auschwitz melletti fióktáborokhoz tartozó bányákban kohókban, cement- és gummigyárakban dolgozott, ahonnan azonban legkésőbb 2 hónap múlva, mint úgynevezett muzulmánok a Birkenau-i krematóriumba kerültek.

1944 augusztus végén egy szlovákiai, jobbára *magyar zsidó-szállítmány* érkezett Birkenaubába, amelyet a III. számú krematóriumba vittek. Az itt dolgozó foglyok levetett ruháikban fegyvereket találtak, amelyekkel azután / megtámadták az őket őrző SS-legényeket. Az előre elkészített robbantószerekkel a krematóriumot levegőbe röpítették, úgyhogy csak a gázkamrák egy része maradt meg. A rájuk felügyelő *Capo-t* (Cameradschafts Polizei), aki német hivatásos betörő volt és sokat kínozza őket, élve dobták a tűzbe. Néhány óráig tartó puskatűz alatt több SS-legény elpusztult, de a 96 fogoly, — akik között 5 orosz hadifogoly is volt, — mind áldozatul esett.

A gáz általi kivégzéseket október végén beszüntették. A három, még fennálló krematóriumot az V-ös számú kivételével leszerelték, az alkatrészeket megszámozták és Grossrosenen keresztül elszállították. Az V-ös számú krematóriumot pedig 1945 január 18-án, amikor az SS-ek a Vörös Hadsereg elől elvonultak, felrobbantották.

1945 január 18-án körülbelül 15.000 foglyot Auschwitzitól erős SS-fedezet mellett útnak indítottak Németországba. A fogoly-kórházban 1.300 beteg, 30 ápolóval és orvossal maradt vissza. Bizonyos számú fogoly elbűjt a táborokban. Január 20-án a még visszamaradt foglyok nagy része Hessler táborparancsnokkal az élen szintén elindult. Január 25-én megjelent 20 géppisztollyal felszerelt SS-legény a táborban, sorakozót rendeltek el, nyilván kivégzést, vagy vérfürdőt akartak rendezni. Rövid idő múlva azonban az SS-banda hirtelen elvonult, mert azt az értesítést kapták, hogy a Vörös Hadsereg már közvetlen közel van. Január 27-én szabadult fel azután a németeknek ez a halálgyára...”

*

Schönker lengyel festőművész a bécsi festőiskola elvégzése után Biarritzban telepedett le és a francia tengerpartot látogató gazdag amerikai kedvenc portréfestője lett. Schönker 1939 augusztusában anyja látogatására szülővárosába *Auschwitzba* utazott. Az angol és amerikai konzul ismételt felhívása ellenére, hogy minél hamarabb hagyja el Lengyelországot, ott maradt és így már 1939 szeptember legelején német fogságba került. Különböző lengyelországi táborokat járt meg, majd pedig visszarendelték Auschwitzba és az eredetileg 15.000 lakosú kisváros „Judenaltester“-je lett.

Tervezői és rajzoló tehetsége révén a németek egy tábor tervezését bízták rá. Így tulajdonképpen *Schönker lett az auschwitzi haláltábor első tervezője.**)

2. A többi deportáló-tábor.

A deportálásra került magyar zsidók többsége az auschwitzi megsemmisítő táborban lelte halálát. Jutott azonban a többi németországi tábor majd mindegyikébe magyar zsidó deportált. *Néhány táborról*, éppen ezért, a hazatértek beszámolóí alapján a *Deportáltakat Gondozó Országos Bizottságnak* (DEGOB) felvett' jegyzőkönyveiből néhány adatot itt is megörökítünk:

Mauthausen. Ide kerültek a Gestapo foglyai közül 1600 magyar zsidón kívül későbbben az oroszok elől elhajtott auschwitzi menekültek egy része, majd pedig 1945 januárjától a nyilasok által Budapestről deportált zsidók és áprilisában a védett századbeli munkaszolgálatosok egy csoportja. Különösen a *Sanitötz-Lager-ixBeis.* helyzete volt kétségbeejtő, valamint azok sorsa, akiket a *kőbányákban* foglalkoztattak, vagy a *Gusen* nevű melléktáborba helyeztek át 1945 január 8-án ért ide 27 napi gyaloglás után a nyilasok által Budapestről elhajszolt első szállítmány. Útközben reggelenkint 16—17 éves „nyilas-leventék” lötték agyon a menetképteleneket.

A 6-os blockban berendezett „kórház”-ban 240 férőhelyen átlag 1.700 magyar zsidó feküdt: öten-hatan a 87 cm. széles deszkapriccseken. Ruhátlanul, tetvekkal elborítva, haldoklók és halottak között az élők... Gyógyszer, kötszer nem volt. „Soha foglyok olyan állapotban nem érkeztek Mauthausenbe, mint a magyar zsidók” — ^lapították meg az öreg, sokat látott és tapasztalt SS-ek.**)

Táplálékuk napi 50 (!) caloriának megfelelő leves volt. Egy adat: 11.700 l. vízhez 125 kg. száraz főzelék és 25 kg. liszt jutott! Végző kórházi adat: 17.000 betegből 48 maradt életben... A Mauthausenbe deportált zsidók és munkaszolgálatosok legnagyobb része áldozatul esett a vérhasjárványnak és a kiéhezftés okozta végelgyengülésnek. Mauthausen megsemmisítő tábor is volt, elgázosítója, két krematóriuma három halottégető kemencével „sem győzte a munkát”, tízezzrel kerültek tömegsírokba is az áldozatok. (Itt ölték meg Tolnai Simon lapkiadó, Garai János olimpiai vívóbaj nokat, La Guardia newyorki polgármester Glück nevű sógorát, dr. Spiegel esztergomi főrabbit, akiket agyonverték.)

Buchenwald gázkamráján kívül kőbányája,követelte a legtöbb áldozatot. Itt 90.000 magyar zsidó, pusztult el. (A nürnbergi per adata.)

Bergenbelsen. A másik világhíre szert tett nagy megsemmisítő tábor

*) Dr. Bíró Józsefné közlése.

***) Dr. Kiár Zoltán a mauthauseni 6-os block volt főorvosának népbíróági vallomása alapján.

rémsegei is közismertek már. Ide kerültek többek között azok a „védett” férfiak is, akiket 1944 decemberében a svájci házakból szedtek össze és a józsefvárosi pályaudvarról deportáltak. Több, mint 2.500 zsidó férfi és nő, — vagokonként 70—80 személy, — csendőrök puskatusától üzve indult a rettentő útra. Bergenbelsenben 70 cm széles priccsen ketten feküdtek, agyonmarva tetvek millióitól. Két négyzet kilométeres területen közel 60.000 minden nemzetiségű deportált volt itt összezsúfolva. A napi étkezés vízben főtt marharépa. A Borból ideérkezett munkaszolgálatosok között kiütött a tifusz. Naponta átlag 100 ember hal meg közülük, úgyhogy a krematórium itt sem bizonyult eléggé befogadóképesnek, tömegsírokat kellett ásni. A „védettek” az éhhalál pusztította... A felszabadító angolok 13.000 temetetlen holttestet találtak a tábor területén. További 13.000 foglyot a leg gondosabb ápolás sem tudta megmenteni, s 12.000 további deportáltat kellett hosszabb ideig kórházban tartani.

Gunskirchen. Erdő mélyére rejtett baraktábor. Tetű és kiütéses tifusz pusztítja az idehajszolt munkaszolgálatosokat. Menü: marharépa leves 2 deci, 5 dkg kenyér, 1 dkg margarin. Napi 4—500 halott. Az SS őrség tarkó lövésekkel és agyonveréssel szaporítja a napi áldozatok számát. Két hét alatt „muzulmánna” aszott az egész tábor.

Terensienstadt 6.000 férőhelyén 90.000 zsidót is zsúfoltak össze. Innen állandóan Auschwitzba szelektálják a betegeket és idősebbeket. A felszabadulás már csak 6.000 magyar zsidót talált éle ben.

Lich enwörth. Márciusban hozták ide gyalogmenetben a legtöbb magyar zsidó női áldozatot, akiket az SS-őrség ütött-vert. Enni alig kaptak. A táborban kiütéses tifusz tört ki, melyben 300 nő elpusztult. A tábor női lakói közül sokan megőrültek valamennyien éhség-ödémákban szenvedtek.

Donnerskichen. Tábor a Fertősiágon. A tifuszon kívül SS-ek és nyilaskeresztesek bunkócsapásokkal verték agyon a betegeket. A tömegsírokban százával feküdtek ily módon kivégezettek.

Ravensbrück. Északnémetországban Berlintonól 80 km-nyire a mecklenburgi Fürstenberg közelében volt ez a hírhedt női koncentrációs tábor. (Ide kerültek a december 1—3-ig összefogdosott védett házbeli és hadiüzemekben dolgozó nők is.) A táborbaérkezés után minden ruhadarabot elvettek. Átlag 50.000 fogoly volt, eleinte szalmazsákon ötével-hatával feküdtek az (asszonyok, később már a pusztaság földre kerültek. Napi étkezés itt is repa-levesből állt. Kiütéses tifusz és az SS gyilkosságai tizedelték meg ezt a táborot is.

Dachau, 1944 július 24 től jegyezték fel itt magyar transzportok érkezését. A magyarokat a Dachau vezetése alatt álló Mihlendorf-Ampfing-i táborokban helyezték el, ahol 7.500 férfi fogoly közül 6.500 volt a magyar zsidó és 800 női Háfling-ből 750.

A férfiak az építkezésnél dolgoztak: 50 kg-os cementzsákokat kellett

8 m magasságba facipőben 40 síkos lépcsőn, — télvíz idején is védőkesztyű nélkül, — felhordani. (A cement tudvalévőén zsírt von el, kiszárítja a kezeket és speciális cementszabókat eredményez.)

Az ellátás teljesen vitamin-mentes volt. A nehéz testi munka megkívánta 4.500 kalóriával szemben 1.420 kalória volt a napi átlag, de a rendszeres rothadt burgonya-adagokat nem lehetett elfogyasztani. A dolgozó férfiak közül 2.170 halt meg a táborban, 830-at 1944 szeptember 25-én és október 25-én, — tehát 2—3 hónapi munka után, — Auschwitzba szállítottak, mint „muzulmánokat“ elgázosítás céljából, 1.050 typhuszost pedig 1945. április 4-én Kauferingbe hasonló célból.

A férfi deportáltak 50 százalékát pusztították el tehát néhány hónap alatt. A legnagyobb arányú volt a veszteség az intelligencia köréből, amely a fizikai munka végzéséhez nem volt szokva. A 120 deportált orvosból 10 maradt éledben a mérnökökből pedig csak 6. A betegek, mint „nemdolgozók“ csak felét kapták a rendes adagoknak, úgy hogy a megbetegedést rövidesen követte az éh halál.

(*Dr. Bencze József, dr. Kende Vidor, dr. Helky Imre, dr. Glaser Ernő, dr. Márkus Andor, dr. Schönfeld József éleiben maradt deportált magyar zsidó ötvösök vallomásaiból.*)

*

Német és osztrák területeken egymás után kerülnek elő tömegsírok: *Persenbeug* Május 3-ára virradó hajnalon 223 debreceni zsidót a pajtában, ahol szállásuk volt géppisztollyal öltek meg majd benzinnel leöntve, fegyűjtötták a pajtát. *Göslingben* 23 férfi, 43 nő és 10 gyermek holttestét találták meg akiket egy barakban sortűzzel öltek meg és benzinnel leöntve hamvasztottak el. *Eisenerz* közelében fekvő *Seeau-n* két tömegsírra bukkanak, amelyekben annak a 4.000 magyar zsidónak egy csoportja fekszik, akiket 1945 márciusának végén Nyugatmagyarországról Mauthausenbe indítottak útnak. *Randeggen* száz férfival, nővel és gyermekkel végeztek hasonló módon április 14-én *Scheibs-ben* április 19-én 15 deportáltat vízesárokba tereltek, sortűzzel végeztek ki és ott hántolták el. „gera“-ban 102 férfit, egy asszonyt és sok gyermeket szúrtak le, vagy vertek agyon osztrák börtönőrök; *Gresten-ben* 16 személyt végeztek ki. (*Az osztrák népbíróóságok aktáiból.*)

Cseh népbíróóságok megállapítása szerint a csehországi *Ceské Vellénice* határában tömegsírt tártak fel, amelyből 512 — szakértői megállapítás szerint éhenpusztult — magyar zsidó holtteste került elő.

S így folyatható lenne ez a borzalmas bűnkronika száz és száz más hasonló esettel. Az egyes táborok életbenmaradt deportáltjait csak az orosz és az amerikai hadseregek gyors, erőtetett menetű előretörése mentege meg a teljes megsemmisítéstől. Vallomások bizonyítják, hogy igen sok táborban történtek előkészületek a „Haftlung“-ek teljes kiirtására.

VII.

A nyilasok rémtettei.

(Népbírószági jegyzőkönyvek alapján.)

A Szalasi-féle rémuralom alatt különböző *terrorcsapatok* működtek. Minden kerületnek meg volt a maga *számonkérő széke*, amely a kerületvezető irányítása alatt hajtott végre terroraktusokat, azonkívül, hogy mindegyik *pártszolgálatos* feljogosítva érezte magát az utcán, óvóhelyeken és lakásokban való igazoltatásra s a zsidóknak a kiadott rendelet értelmében való „felkoncolására”. Ezenkívül sok ezer gyilkosságot hajtottak végre az úgynevezett *zsidókísérők*, akik a pártházakból, vagy a védett házakból téglagyárakba, illetőleg a gettóba kísérték csoportokat s eközben raboltak ki és öltek meg zsidókat.

*

A Népbírószág ítéletileg állapította meg, hogy *Bokor Dénes* sütősegéd, akit a nyilasok közhonvédből őrnaggyá neveztek ki, erre a kitüntetésre azzal szolgált rá, hogy 1944 október 15-től 1945 február 13-ig különböző nyilasházakban ő vezette a behozott emberek megkínzását és kivégeztetését. A fő tárgyaláson beigazolást nyert, hogy Bokor több, mint 1500 zsidót kínoztatt meg és végeztetett ki. Előbb a XII. kerületi nyilaspárt zsidótlánítási osztályának volt a vezetője, később a Városmajor-utcai 37. számú nyilasházban volt pártszolgálatvezető, azután az Andrássy-út 47. szám alatt gyilkoltatta a behozott zsidókat s január 5-én az Andrássy-út 60. számú pártház parancsnoki tisztjét vette át. Közel két hétig tartó itteni parancsnoksága alatt naponta 50—60-as csoportokban kísérték a Dunához a kirabolt és véresre vert s előzőleg alsóruhákra levetkőztetett, mezítlábás zsidókat, s ott halómra ölték őket. Az oroszok közeledtével előbb a városházutcai nyilasházban „müködött”¹ tovább, majd onnan újra visszament a Városmajor-utcába, s Buda észéiég ott folytatta véres munkáját.

Bokor Dénessel együtt működött *páter Kun András* minorita szerzetes, aki ötszáz gyilkosságért bűnhődött kötéláltali halállal. Kun páter az emberek megkínzásában talán valamennyi szadista nyilas-gyilkoson is túltett.

A nyilas hóhérok között vezetőszerpet játszott még *széplaki Bükkös György* zuglói kerületvezető, aki a Thököly-úti pártházban, a Dunaparton és a Liget környékén több mint ötszáz embert gyilkolt meg. A Népj?írószág kötéltálati halállal büntette *Praum János* pártszolgálatost is, az óbudai szervezet kerületvezetőjét, négyszáz gyilkosságot ismert be. Egy alkalommal cinkostársaival 120 embert végzett ki a Dunaparton. Kun páter egyik főcinkosa volt *Mónos József* 28 éves napszámos, aki sajátkezüleg 12 dunaparti vérengzésben 350 embert lőtt agyon. *Katona Péter Pál*, 33 éves kereskedő is fegyveres szolgálatot teljesített a nyilaspártban. November elején a hegyeshalmi útra

többedmagával 500 zsidót kísért. Solymáron túl a hosszú úttól igen sokan ki-dőltek, azokat kivégezte. Egy másik alkalommal a *téglagyárból* a Dohány-utcai templomba kísért vissza zsidókat. Közülük ötöt, köztük egy rabbit, a falhoz állított és agyonlőtt. Következő útja *Piliscsabáig* vezetett, ahova 1100 zsidót kellett kísérnie. Ezek közül 62 embert, akik az i[^]tat nem bírták, agyonlőtt. A kispesti *sáncásáznál* is felügyelő volt. Az ott dolgozó munkaszolgálatosok közül társaival együtt sortűzzel mintegy 100 embert megölt.

Kovács Endre honvéd, a „dagályutcai rém“, 400 gyilkosságot vallott be.

Naponta állottak a bíróság előtt fiatalkorú, 16—18 éves suhancok, így *Hortobágyi László* 15 éves nyilas terrorista, aki bevallotta, hogy „mintegy“ 18—20 zsidót gyilkolt le. *Hahn József* 16 éves gyilkos 40 zsidó megölését ismerte be. Bevallotta, hogy december 16-án többedmagával mintegy 150 zsidót kellett kivégzésre kísérnie az Andrassy-út 60. számú nyilasházból a Dunaparra. A szerencsétlen embereket egy veszteglő uszályra terelték, levetkőztették, majd sortűzzel megölték. Másnap és harmadnap hasonlóképpen 150—200 zsidóval végeztek ilfmódon. A zsákmányon minden alkalommal megosztottak. *Pákozdi György* 17 éves, a hungarista légió tagja, vallomása szerint többször résztvert zsidóknak a Dunaparton történt legyilkolásában. Egy alkalommal mintegy 200 embert kísérték a gettó felé és a Liszt Ferenc-téren kivégezték őket.

Több nő is akadt a nyilas gyilkosok között. Nem egy a legnagyobb fokú kegyetlenséggel tett túl még a férfiakon is. Ilyen volt a 23 éves *Salzer VHMosné*, leánynevén Háy Lujza, aki Pécssett kereskedelmi érettségít is tett. Szürke lovaglóöltönyben, sárga csizmában, géppisztollyal járkált ide-oda és kegyetlenkedett az áldozatokkal: égő gyertyával perzselte, szíjjal ütötte-verte a meztelenre vetkőztetett nőket. Felakasztották. *Deli Piroška* vezetésével 1944 október 15-én éjjel SS és nyilas katonák a Csengery-utca 64. számú házba törtek be, s ott 19 gyilkosságot követtek el (11 férfi, 7 nő és 1 gyermek esett áldozatul.) Halálra ítélték.

Akadt *rendőr* is szépszámmal, aki gyilkosságokban versengett a nyilas pártszolgálatosokkal. A leghirhedebb volt ezek közül *Vida József* 26 éves rendőr, ki vallomása szerint a budapesti házából egymaga 3000 embert hurcolt el az óbudai téglagyárba. Különösen a nőkkel erőszakoskodott. Sok zsidót útközben agyonlőtt.

A rémtettek legnagyobb része az *egyes különítményeknél* zajlott le, *Prónay Pál* nyugalmazott huszárezredesnek, az 1919 és 20-as idők hírhedt fehér terroristájának, a Rádetzky-laktanyában elszállásolt zászlóaljánál, *Homonnay Márton*, az egykori neves vízipolóbajnok vezetésével, valamint a hírhedt bombás terrorista, vitéz *Gannay Lászlónak* a Toldi Ferenc-utcai iskolába telepített különítményénél. Végül a különböző nyilasházakban működtek

azonkívül úgynevezett *repülő-brigádok*. Ezek kivégző különítmények voltak, amelyek ugyancsak a gyilkosságok százait követték el.

A pesti oldal *nyilasházai* közül a legtöbb gyilkosság az Andrásy-úti „Húsegháza“ udvarán történt. Itt működött a nyilasidők egyik legrettenetesebb hóhéra, *Megadja József* is. Különösen a karácsony utáni napokban telve volt ez a ház félholtra vert üldözőttekkel. A létszám állandóan növekszik, annak ellenére, hogy naponta kísérnek a Dunára 50—100 embert. (Az utolsó napokban 50 munkaszolgálatost is, akiket az Állatorvosi Főiskoláról hoztak be, itt végeztek ki.) Az *Andrásy-út 47* alatti pártház gyakran látta vendégül Kun pátert és Bokor Dénest, s. olyankor rettenetes jelenetek közepette történt itt a szerencse lenek megkínóztatása. Az *Andrásy-úti 32* is nyilas kézben foglyok őrzésére szolgált. Az egyes kerületek pártházai közül hírhedt még a *Thököly út 80-as*, ahol tüzes szögekkel égették ki az elfogott zsidók szeméit, mielőtt kivégezték volna őket. A *Szent István-körút 2.* számú pártház, a *Pozsonyi-út 35.* számúval együtt a védett zsidók tömegének megkínóztatásáról és megöléséről nevezetes. A Pozsonyi-úton az Óbudáról az oroszok elől átmenekülő nyilasok élték ki gyilkosságok százaiban zsidógyűlöletüket és főképpen szabadjára engedett rablőszőntüke’.

Sokáig emlékezetes marad a *Városház-utca 12—14.* számú pártházak terroris áinak gyilkosságtómkelege. Különösen a Jókai-utca 1. számú svéd ház védettjeinek megkínóztatása és legyilkolása fűződik ehhez a helyhez. A Molnár-utca 11 Bérkocsis-utca 32, Teleki-tér 5 is hírhedtek. Az utóbbiból a józsefváros pályaudvarról folyt deportálást és a gettóbakisérést irányították, mindenkor alapos kirablás után. A Mária Terézia-téri nyilasközpont, az Ango -M g ar Bank pincéje, mind-mind tömeggyilkosságok színhelye és kiindulópontja. Az Erzsébet-körút 49 alatti pártházban dr. Tóth Aladár vezetésével a Szálasi-pár-t *vagonygyűjtő osztálya* működött. Ez a csoport 36 tagból álló t. A zsidó vagyonok tervszerű elrablására alakult, s kb. 60 millió pengő értékű aranyat, ékszert, szőnyeget és textilárut szed ek össze, amelyből 50% az ő jutalékukat képezte, a másik fele a párt tulajdonába ment át.

A *budai* oldalon, az ostrom elhúzódása folytán, egyes pártházak még nagyobb számú terrorakciót hajtottak végre. A legtöbb gyilkosság a Bécsi-út 102, Kapás-utca 49, Városmajor-utca 37, Németvölgyi-út 5, Szász Károly-utca 8 és a Csalogány-ucái nyilasházban történt.

*

A népbíróságok naponta tartott tárgyalásai alapján egyre irtózatosabb kép alakul ki arról az embertelen kegyetlenségről és minden elképzelést felülmúló szad[^]musról, amellyel rémtetteiket ezek a nácizmustól megfertőzött szörnyetek elkövették. A bíróságok kötéláltali halállal torolják meg a leg súlyosabb bűncselekmények elkövetését. .

VIII.

A pesti zsidóság közvagyonának elrablása.

(Vázlat a Zsidótanács műszaki osztályának a Sztojaj[^]kormány egyes hatóságaival történt érintkezéséről a zsidó közvagyon mentése ügyében. *)

1944 március 19-étől sem miniszteriális helyek, sem rendészeti, vagy más közigazgatási szervek nem voltak hajlandók a magyarországi zsidók vezetőivel érdemben tárgyalni, még kevésbé azokba az intézkedésekbe befolylni, amelyek során a németek anyag- és emberigényléseket támasztottak. Hiába volt minden próbálkozás, hogy magyar hatóságaink a megszálló németek embertelenül túlzó követeléseinek legalább kis mértékben való mérséklését javasolják, mert vagy egyáltalában nem álltak szóba a zsidóság vezetőivel, vagy a maguk részéről még erőteljesebb nyomást gyakoroltak, hogy a megszállók kiszolgálása gyorsított tempóban és bővített méretekben történjék meg.

*

Különösen a Magyar Királyi Államrendőrségnek Hain Péter vezetése alatt működő *politikai csoportja* volt az, ahol Koltay osztályvezető állandó életveszélyes fenyegetésekkel kényszerítette ki a szóbanlevő teljesítéseket, sőt e fenyegetéseken túlmenően ismételt intézkedéseket is foganatosított (tanácstagokat letartóztatott, referenseket internálással fenyegetett), és bekövetkezett az a szomorú helyzet, hogy sok esetben még maguk a németek is sokallották ezeknek a magyar szervezeteknek túlzott, vagy túlságosan radikális követeléseit és egyik-másik teljesíthetetlen, vagy egyébként lehetetlen követelésüktől elálltak. A *politikai rendőrség* saját céljaira is számos esetben szerzett meg erőszakosan sok mindenféle felszerelési és berendezési tárgyat, valamint luxuscikkeket. Berendezettek a Zsidótanáccsal a Svábhegyen egy mindenféle felszerelési tárgyakkal bőségesen ellátott konyhát és étkezőt, ahol elsősorban „*bársze ú felszerelésre*“ volt szükségük, de nem feledkeztek meg a legmodernebb konyhagépektől az utolsó főzőkanálig mindenről, amit „német alapossággal“, de „magyar ha ározottsággal“ követelni lehetett.**) Ez a rendészeti hatóság a Zsidótanáccsal fizettette meg hónapokon keresztül a maga hivatalos és privát autóköltségeit.

(Már 1944 áprilisának második felében divattá vált, hogy a politikai rendőrség osztályvezetője dr> Koltay egyszerűen a Zsidótanácsnál rendelt magának és fogdmegjeinek személygépkocsit, amikor hivatalos, vagy nem hivatalos utaik voltak. Eleinte csak elvéve egy-két taxit naponta, később már többet és hosszú vidéki túrákra is igényeltek személykocsikat. Az egyébként rendkívül intranzingens politikai rendőrség ezen a ponton engedékenynek mutatkozott, mert megengedte, hogy a Zsidótanács szervei az ő nevében igényeljék a taxikat, hiszen ekkor már zsidók géperejű járműveket nem használhattak. Ezeket a taxikat az Államrendészet nevében kellett rendelni, de a zsidók fizették. Dr. Koltay április 28-án nem először és nem utoljára kijelentette, hogy: „*az összes igénylések határidejét a legpontosabban be kell tartani, nehogy ellenkező esetben védőörizetbe vétesse a Zsidótanács tagjait és szerveit*“. Mivel a tanácsi műszaki ügyosztály tudatosan és előre megfontolt szándékkal megnehezítette

*) Készült a Zsidó Tanács és a Zsidó Szövetség Intéző Bizottsága irattárának hivatalos adatai alapján.

**) Koltay kijelentései.

a sokat sürgetett igénylések leszállítását, Koltay 1944 május elején a Majestic-szállóban berendezett hivatalába megidézte Domonkost, a műszaki osztály előadóját, s vele rendkívül ngerült szövegtárost folytatott.)

A zsidóktól követelték még a daktiloszkópiai berendezés szállítását is és Hain Péter közismert fényképező szennvedélyének kiszolgáltatásában ugyancsak a Zsidótanácsot kényyszerítették, hogy a legkomplikáltabb és legdrágább márkás fényképezőgépeket, nagyítóberendezéseket vásárolja meg. Itt sem hiányzott az alaposág, mert filmeket, papírokat és vegyszereket ugyancsak a Zsidótanács tartozott szállítani.

*

Csodálatosképpen eltolódott ezekben az időkben még egyes miniszteriális és városi közigazgatási hivatalok mentalitása is. Igaz, hogy ezek nem alkalmaztak terrort, sőt kilátásba helyezték még azt is, hogy megfizetik az igényelt árukat. Így például 1944. május 3-án a következő furcsa igénylés fittott be a Zsidótanácshoz:

„4.500 darab lepedő, 4.500 darab takaró, 4.500 darab evőcsésze és 100 darab kerékpár.“

Ezt az igénylést támasztotta Budapest Székefőváros polgármesterei XIV. ügyosztálya, amelynek képviseletében megjelent a Zsidótanácsnál Szenkovich Dénes székesfővárosi főjegyző, valamint a Honvédelmi Minisztérium XXXVI. osztálya, amelyet ugyanakkor Somogyváry Kálmán hadapródörnmester képviselt. Utóbbi közölte, hogy Borsányi Julián alezredes parancsából van jelen.

Március 19-től május 17-ig egyetlen magyar hatóság sem akadt, amely segíteni lett volna hajlandó. Igen természetes, hogy e két hónap leforgása alatt *faritasztikusan sokat keltek* a németeknek szállítani. Ez kezdetben úgy történt, hogy mindent elvittek, ami zsidó közületeknél található volt. Azután kényyszerítették a Tanácsot, hogy számszámra vásároljon számukra írógépeket, egész kórházfelszereléseket, kaszárnyaberendezéseket, mindenféle más árut és felszerelést. Végül bekövetkezett az a helyzet, hogy egyszerűen elfogytak Budapesten a megvásárolható áruk s mivel időközben a zsidók üzleteit bezárták, már csak ezért sem volt módjában a Zsidótanácsnak, hogy az igényléseket kielégítse. Így keletkezett a német rekvirálásoknak második szakasza, mikor *k'MnS kémrendszerük és nagy felkészültségük révén* összeállított szakmai jegyzékkel jelentkeztek és a Zsidótanácsból követelték, hogy nevükben értesítse ki az egyes kereskedőket arról, hogy ők egy megha- tározott időpontban megjelennek, tehát a kereskedő saját jólfelfogott érdekében hozza magával kulcsait és várja meg őket lezárt üzletének bejáratában.

*

Ezek a rendszeres fosztogatások végre mégis megmozdították a Sztójay-kormány egyes hatóságait. Nem azért, mert a zsidókat kirabolták, de abból a megállapításból, hogy ezen a németek vezérkari rendszerességgel kiszállítják Magyarországtól a kereskedelem összes javait, tehát elviszik az akkor már „*nemzeti vagyón*“-nds minősített egykori zsidó tulajdont.

Ebből az elgondolásból keletkezett érintkezés a Zsidótanács és a kereskedelemügyi minisztérium között 1944 május 17-én, amikor Kunder Antal miniszter nevé-

ben *dr. Bodnár Richárd*, akkori kereskedelem és iparkamarai titkár, behatóan érdeklődött rekvirálásról, de csak telefonon, amiként abban az időben a Sztójay-kormány szervei, frindig legfeljebb csak telefonon voltak hajlandók a Zsidótanács tagjaival, vagy közegeivel megbeszéléseket folytatni.

A továbbiak folyamán sikerült elérni, hogy az említett *dr. Bodnár* kamarai titkár, mint a magyar kereskedelmi miniszter állandó delegátusa, a Zsidótanács Sip-utca 12. szám alatti székházában berendezett hivatalában töltsön naponta egy-két órát, hogy ezáltal a mindinkább türelmetlenné váló német áruigénylések legalább részben magyar hatósági megfigyelés alá kerüljenek. Ez a hivatal ugyan nem akadályozta meg a további és későbbi rekvirálásokat és nem törődött oly német követelésekkel, amelyek nem a „lezárt” árukészletekre vonatkoztak, de mindenestre némi *látszólagos ellenőrzési jelleggel* bírt.

Egyébként a kereskedelemügyi minisztérium megbízásából *dr. Kiss Gyula* miniszteri titkár és *dr. Molitor Sándor* személyesen is megjelentek a Zsidótanácsnál oly megbeszélés céljából, hogy *legalább a lezárt zsidó üzletek készleteinek széthordása tekintetében* valamelyes érintkezés jöjjön létre a minisztérium és a Tanács között.

*

Május 20-án *dr. Gábor János* intézőbizottsági tag és *Domonkos Miksa*, a műszaki osztály vezetője megjelentek a Kereskedelemügyi Minisztériumban, s *dr. Kiss Gyula* miniszteri titkárral arra a megállapodásra jutottak, hogy *a németek hdtárhozoit tilalma ellenére a Zsidótanács ezentül közölni fogja mind azokat a jegyzékeket, amelyek alapján a megszálló német biztonsági szervek a jövőben lezárt zsidó üzleteket szándékoznak igénybevenni.*

Már a következő napon a Svábhegyen a Melinda-út 14. szám alatt levő német-SS biztonsági rendészeti parancsnokság magához rendelte *dr. Gábor Jánost* és *Domonkos Miksát*, mert már tudomássíi bírt erről a megállapodásról, s *azonnali agyonlövés fenyegetése melléit megtiltotta a szóbanlevő adatok szolgáltdítását.*

E fenyegetés kövtekeztében az Intézőbizottság igen nehéz helyzetbe jutott, mert egyrészt a Kereskedelmi Minisztérium óhajával, másrészt a németek halálos fenyegetésével állt szemben, úgy azonban, hogy a magyar minisztérium nem volt abban a helyzetben, hogy segítséget tudott volna nyújtani. *Domonkos Miksa*, a műszaki osztály említett vezetője azután *saját felelősségére*, — ettől az időponttól kezdve egészen a Szálasi-kormány hivatalbalépéséig, — hetenként mégis szabályszerű írásbeli jelentést adott, havonként összesítő kimutatással szolgált és időközben állandóan tájékoztatta úgy a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 'delegátusát, munt a magyar királyi belügyminisztériumot is. Pontos jelentések születtek meg — visszamenőleg is — a németek összes igényléseiről s ezek a jelentések külön mutatták ki a kielégített és külön az *elszabotált*, tehát ki nem elégített követeléseket. *Domonkos*, a tanácsi műszaki osztály vezetője ezekben a kritikus hónapokban az egyes német parancsnokságokkal folytatott kényszerű érintkezése folyamán — nem egyszer életének kockáztatásával — *tdlált módokat és eszközökét*, amelyek révén — amint ez a hivatalos kimutatásokból kitűnik — *fel nem mérhető nagy értékek megmentése* vált általa, öntevékeny módon

lehetőségessé. Az összesítő jelentésekből kitűnik azonban az is, hogy a németek miilyen mérhetően értékeket raboltak így is el a zsidóság összességétől.

*

Kunder miniszter delegátusa hivatalosan mint „a m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium kiküldöttje a Magyarországi Zsidók Szövetsége mellett” szerepelt. 1944 május 27-én 1/1944. számú átiratában a m. kir. kereskedelem és közlekedésügyi minisztérium utasítását közölte:

„Megállapítandó és jegyzékben közlendő, hogy az eddig már bejelentett zsidó cégektől a németek mennyit és milyen értékben vittek el. Kötelezettek az érdekelt zsidó cégek büntetőjogi felelősségük mellett nyilatkozattételre és az átvételi elismervények beszolgáltatására.”

Szabályszerűen átiratokban rendelkezett esetenként zsidó tulajdonban levő áruk rekvirálása iránt, amint ez például a következő ügydarabból kitűnik:

„Sürgős! Azonnal! 3/1944. szám, Budapest, 1944 június 1. A M. Kir. Kereskedelem és közlekedésügyi minisztérium utasítására értesitem t. Címet, hogy a kereskedelem és közlekedésügyi minisztérium hozzájárult ahhoz, hogy Hauptmann Schmidt, Winkelmann rendőrtábornok, a legfelsőbb SS és SD parancsnok segítse, a tábornok hivatali és lakóhelyiségei berendezésére a Garcone-bútorgyár PH., Erzsébet-körút 33. sz. raktárkészlétéből igénybevegyen egy úriszoba-berendezést „kölcsönképpen 6—7 hétre”. Felhívom t. Címet, hogy a M. Kir. Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztériumnak erről az utasításáról a Garcone-bútorgyár cég rendelkezésre jogosult alkalmazottját soronkívül értesítse stb. stb. Kívánatos volna, ha t. Cím az igénybevételhez megbízottját a helyszínrre kiküldené. Dr. Bodnár Richárd s. k. titkár.”

1944 június 20-án a m. kir. kereskedelemügyi és közlekedési minisztérium a Zsidótanácsból három kimutatást kapott, összesen 59 darab melléklettel: 1. Zsidó cégek, akiknek címét német szervek átvették, azonban árukiadásra nem került sgr. 2. Olyan cégek, akik téves megjelölés révén, vagy más okból nem jöttek kombinációba. 3. Zsidó cégek, akik utólag adtak bejelentéseket.

A kereskedelmi minisztérium kiküldötte is az idők folyamán különféle megkereséseket intézett a Tanácshoz. Volt olyan is, amely nem látszott kapcsolatban levőnek a német igénylésekkel, mert például június 17-én utasítás érkezett, hogy a Tanács kutasson fel Budapesten „holland típusú gyümölcsládákat”.

Június 28-án a miniszteri megbízott például a következő rendelkezést adta ki: 12/1944. iktatószám. A kereskedelem és közlekedésügyi minisztérium utasítására felhívom t. Címet, hogy kiküldött közege útján lépjen érintkezésbe Neumann Nándor Jókai-utca 38. szám alatt volt zsidó kereskedővel és állapítsa meg, hogy nevezettnek raktárában tároló áruk (30 vagon árurol volt szó) mely közelben levő üres, zsidóknak tekintendő egyén bérletében álló raktárhelyiségben volna elhelyezendő stb. stb.

1944. július közepén, amikor már mindenféle korlátozó rendelkezések akadályozták a tanácsi szerveket szabad mozgásukban, dr. Bodnár Richárd 14/1944. iktatószám alatt „Sürgős! Azonnal!” jelzéssel a következő átiratot küldi-:

„A M. Kir. Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium megbízásából felhívom, hogy kiküldött közege által haladéktalanul állapítsa meg, hogy Rosenstein Miksa volt zsidó bórdíszműáru kereskedő jelenleg hol tartózkodik ... Nevezett a minisztérium I. szakosztályán jelenjék meg. Okmányait hozza magával.”

1944 július 28-án 15/1944. iktatószám alatt a minisztérium utasítására dr. Bodnár titkár a következőt kívánja:

„Megállapítandó mely lezárt zsidó bútorkereskedő üzletében található: 1 irodaberendezés stilbútorral, egy másik bőrgarnitúrával, két könyvszekrény, iratállványok, stb. stb. Megállapítandó, hogy ezek az irodaberendezési tárgyak mely volt zsidó ügy-

véd irodájából volnának beszerezhetők.” Közli, hogy a minisztérium ezeket a berendezési tárgyakat megvásárolni kívánja.

1944 augusztus 21-én az előbbihez hasonlóan a minisztérium megállapítani kívánja, hogy mely lezárt zsidó szaküzletben, más üzletben, ügyvédi irodában, vagy magánosoknál volnának találhatók a következők:

„29 darab rövidhengeres írógép, 29 hosszúhengeres írógép, 14 hordozható írógép a minisztérium 12A—B. szakosztálya részére és 8 írógép, valamint 4 számológép a Textilközpont részére.”

Az akkori idők jellemzésére itt szó szerint idézzük a műszaki osztály válasz-jelentésének néhány mondatát is:

„A naponkénti légiriadó számunkra majdnem lehetetlenné teszi, hogy eljárásunk, mert közegeink a fennálló korlátozások következtében csak igen meghatározott időközökben tudják felkeresni az érdekelteket, akik szintén zsidók lévén, sok esetben egyéb korlátozások címén vannak távol. . Mindenütt a legnagyobb idegenkedéssel fogadtak bennünket, mert az a vélemény alakult ki, hogy a minisztériumnak módjában van a tényleges raktárkészleteket hivatalosan rövid úton megtudakolnia a pénzügyigazgatásánál, hol az írógépszakmához tartozó cégek készletei pontos részletezésben külön kimutatva megtalálhatók.”

Ezek a példák illusztrálni kívánják, hogy mit jelentett Kunder miniszter képviselőjének — „segítsége”.

Végül adjunk néhány példát a rendszeres ellenállásról, amelyet a műszaki osztály folytatott:

1944 május 4-i jelentés szerint Domonkos előadó Keller Bence és Körösi Mór mérnökök kíséretében megjelent Karg SS századosnál, aki a Danubia-garageban berendezett műhelycsoport parancsnoka volt. Az SS csoportvezető olyan cégeket sorolt fel, akiktől megmunkáló gépeket és szerszámokat kívánt rekvirálni. Domonkos figyelmeztette az SS századost, hogy rekvirálásokhoz nyílt parancsra van szüksége és arra, hogy felsőbb helyről szabályos engedélyt kapjon. Kiderült, hogy Kargnak ilyen engedélye tebben az időpontban még nem volt s ezért nem is rekvirálhatott A szóbanlevő értekezleten Wolter SS törzserőster — a Dob-utca 35. szám alatt működő üzemház vezetője — panaszt tett, hogy ő az Ardó József cégnél néhányszáz pengő értékű szerzőságot vásárolt a Zsidótanács terhére, ahol azonban az éppen jelenlevő Domonkos előadó megtagadta a számlák kifizetését. Domonkos továbbra is kitartott magatartása mellett s ezt végül a tárgyaláson résztvevő SS-szervek tudomásul vették. Karg a hivatkozott jelentés szövege szerint azt a kijelentést tette, hogy ők egyébként csak a magyar rendőrség helyett végzik el a javítóüzemek beruházását, tehát a magyar hatóságokkal intézzék el az érdekeltek cégek a maguk dolgát, amely nem tartozik a németekre.

A, Naphegyen állomásozott egy német léghárító tüzérségi brigádnál Hoffmann tüzérszázados. Amikor SS-kívánságra Koltay keskenyvágyú síneket és egész vonatra való keskenyvágyú szállítókoscsikat igényelt a Zsidótanáctól „különbeni védőőrizet és internálás kilátásba helyezése mellett 24 órán belül”, az említett tüzérszázadossal Domonkos megállapodott abban, hogy kérjenek keskenyvágyú vasúti felszerelést a honvédségtől.

Az egykori Zsidótanács irattárában elfekvő jelentés 1944 május 6-i kelettel eb-
jien az ügyben a következőt tartalmazza:

„Tájékoztattuk a honvédelmi minisztérium referensét, hogy elsősorban olyan cikkekről van szó, amelyeket éppen a H. M. zárolt. Hangsúlyoztuk hazafias kötelességérzésből fakadó legnagyobb készségünket, rámutattunk azonban arra, hogy bennünket minden tekintetben kiszolgáltattak a németeknek, akik mindent igénybevesznek és oly meghatalmazásokkal vannak felszerelve, amelyek őket erre feljogosítják.”

Tudvalevő, hogy a Zsidótanácsot nemcsak áruk előteremtésére kötelezték, hanem arra is, hogy rendszeresen megfizesse az SS üzemeiben alkalmazott munkásokat. Ilyen címen 1944 márciusától több mint egy millió pengőt kellett előteremteni, ami abban az időben jelentős összeg volt. Közben megjött az egyes SS-parancsnokságok étvágya és *különféle címeken* készpénztételeket is igényeltek.

Míg a Tanács tagjainak többsége, de még inkább a nem éppen szerencsésen kiválasztott „összekötők” azon az állásponton voltak, hogy *mindent meg kell adni és ha pénzt kérnek, azt is rendelkezésre kell bocsátani*, a tanácsi műszaki osztály állandó ellenállást folytatott és minden tőle telhető módon *szabotálta* a német követelések ki-elégítését. Így történt ez a készpénztételek ügyében is, mert fondorlatos módon sikerült a legilletékesebb és a legmagasabb SS-parancsnokságot rávenni, hogy „*a német hadsereg tekintélyének érdekében*” kiadjon egy tilalmi rendelkezést, amelynek alapján a már ekkor igen türelmetlenül követelt összeget nem fizette ki a Tanács és a németekkel érintkező Domonkos műszaki előadó ezt követően is megtagadott minden kifizetést. A rendelet 1944 május 24-én kelt és következőképpen szólt:

Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Ungarn Sondereinsatzkommando , Eich./Wey. I./1122/44. An den Verband der Ungarländischen Juden Budapest

Es wird Ihnen hiermit strengstens untersagt, an irgendwelche deutsche 'Dienststellen oder Personen Geldbeiträge auszufolgen, ohne vorherige ausdrückliche mündliche und schriftliche Genehmigung der im Kopj angeführten Dienststelle.

Eichmann m. p. SS Obersturmbannführer.

*

Változás állott be a Lakatos-kormány hivatalbalépésével. Ekkor a zsidók feletti rendelkezés jogát a németektől visszavette a magyar kormány. S erről ezt az értesítést kapta az Intézőbizottság:

Ai. kir. csendőrség összekötőtisztje a német biztonsági rendőrségnél Budapest.

XII., Evetke-út 2. II. emelet

112/biz. 1944. a zsidó Intézőbizottsággal való rendelkezés.

Budapest, 1944 augusztus 28.

A m. kir. belügyminiszter ür rendelete folytán tudomására hozom a Magyarországi Zsidók Szövetségének ideiglenes bizottsága elnökségének, hogy a mai naptól kezdődő hatállyal a fenti bizottsággal semmiféle más hatóság, vagy szerv, akár magyar, vagy szövetséges legyen az, — nem rendelkezhet, utasítást nem adhat, nem tárgyalhat, mint kizárólag a magyar kir. belügyminiszter képviselőjében vitéz Ferenczy László m. kir. csendőralezredes. Amennyiben bármilyen más hatóság a bizottsággal rendelkezne, azt utasítani, vagy vele bármilyen ügyben tárgyalni kíván, ezt csak vitéz Ferenczy László csendőralezredes útján eszközölheti.

P. H. vitéz Ferenczy László s. k.

*

A fentiek szerint 1944 március 19-től 1944 augusztus 28-ig eltelt időszakban még csak formailag sem létezett olyan magyar hatósági szerv, amely zsidó ügyekkel foglalkozni hivatott, vagy arra hajlandó lett volna. Az ezt követő szeptemberi hónap folyamán a Magyarországi Zsidók Szövetsége Ferenczy csendőralezredes kompetenciája alá tartozott és ez a joghelyzet állt fenn 1944 október 16-án reggel is, amikor a Szálasi-kormány megkezdte működését és a nyilas terror felelős és felelőtlen elemei láttak hozzá a zsidókérdés likvidálásához.

IX.

A magyar zsidóság 70%-os veszteséglistája.

(Mai Magyarország területére vonatkoztatva 60%-os a zsidóság vesztesége.)

A veszteség, — amely a magyar zsidóságot érte, — *hiteles pontossággal* meg nem állapítható, miután nem rendelkezik semmiféle hatóság sem *pontos* adatokkal arra nézve, hogy mennyi azoknak a „*zsidófaju*“ egyéneknek a száma, akiket a Sztójay-Szálasi-féle rendelkezések érintettek, üldözésnek voltak kitéve, deportáltak és megsemmisítettek. Ugyancsak nincsenek *hiteles* adatok arra nézve sem, hogy ezidőszerint mennyi a ténylegesen életben lévő, — a fasiszta törvények szerinti, — „zsidó“ száma, hiszen ilyen összeírás ma lehetetlen lenne. Leküzdhetetlen nehézségeket jelent az ország megkisebbedése folytán a régi terület adatainak ellenőrizhetetlensége is.

A „*Zsidó Világkongresszus*“ és a „*Jewish Agency for Palestine*“ megbízásából Budapesten működő „*Statistikai és Tudósító Iroda*“ is beleütközött ezekben a nehézségekbe. A *dr. Róth Siegfried* vezetése alatt nagy buzgalommal elindított és folyamatban lévő összeírás mintegy 120.000 kérdőívet tudott egybegyűjteni a jelenlegi Magyarország területén élő „zsidófajuak“ köréből, bár az összeírottak között vannak csak átvonuló deportáltak is. A kérdőívek feldolgozása sok érdekes dokumentummal szolgál majd e korszak történetéhez, de nem nyújthat megközelítőleg sem támpontot a magyar zsidóságot ért veszteség *hiteles* megállapítására.

Mindenesetre szükséges lenne egy „*dokumentációs osztály*“ létesítése, amely összegyűjtené a hiteles anyagot és rendezné azt a további történelmi és statisztikai publikációk számára.

Fentiek előbocsátása után kíséreljük meg a magyar zsidóság *megközelítő pontosságú* veszteséglistájának összeállítását. (Adatainkat egyeztetjük a „*Statistikai és Tudósító Iroda*“ adataival, számítások és becslések együttesen történtek.)

Az 1941 január 31-én megtartott magyar népszámlálás hivatalos adatai szerint z. „*bécsi d'óriüések és hadműveleti cselekmények*“ által „*négyszer megnagyobbodott Csonkamagyarországon*“ a 14,683.323 lakosból 725.007 volt izraelita vallásit (540.554 a vidéken és 184.453 Budapesten).

A II. zsidótörvény (1939: IV. te.) értelmében zsidóknak tekintendő személyek számbevételek ugyanakkor; ezek száma 34.435-öt tett ki. (22.122 Budapesten és 12.313 a vidéken).

Azt, hogy az 1941: XV. te. értelmében ki volt zsidónak tekintendő, az 1941. évi népszámlálás nem tudakolta, tudakolta azonban a felmenők származását és ezeknek az adatoknak az ismeretében az 1941: XV. te. értelmében zsidónak tekintendő személyek száma 23.885-ben állapítható meg (14.240 lélek esik a budapesti és 9-645 lélek a vidéki zsidóságra.)

A népszámlálás hivatalos adatai alapján így a zsidótörvények alapján zsidónak tekintendő, „nem izraelita vallásnak“ száma feltűnően alacsony, összesen csak 58.320 lélek lenne.

A közhit ezt a számot 200.000-re teszi, abból indulva ki, hogy jelentős számmal voltak olyanok, akik nyilván félve a jogkövetkezményektől, zsidó származásukat nem vallották be. *Dr. Thirring Lajos* egyet, tanár, a neves statisztikus álláspontja szerint el kell fogadni azonban *Dolányi (Kovács)*

Alajos számítását. Kovács már antiszemita beállítottságánál fogva is rendkívül sokat foglalkozott e problémával. A népmozgalmi és vallásváltoztatási adatok alapján végzett *becslései* szerint a zsidószármazású keresztények száma 1941-ben a négyszer megnagyobbodott ország területén 100.000-re volt tehető (62.350 Budapesten, 37.650 vidéken), a trianoni országterületen pedig 80.000-re (56.000 Budapesten, 24.000 vidéken*).

Az 1939: IV. és 1941: XV. te. által érintettnek felvett 100.000 lélekekkel tehát 825.000 körül lehetett volna a zsidókat 1944 április 5-én megkülönböztető jelzés viselésére kötelezettek száma, ha már előzetesen 1940—42 ben kereken 40.000 munkaszolgálatos és 20.000 állampolgársági okmány nélküli, tehát *60.000 zsidót* Galiciába, Bukovinába és Ukrajnába ki nem szállítottak volna, ahol elpusztultak. Újvidéken és környékén 1000, Bori, stb. munkatáborban további 2000 az áldozat, úgyhogy *63.000 magyar zsidót tartalmaz az első veszteségi lista.* (Statistikai és Tudósító Iroda adata.)

1. *Sztójayék* alatt deportációra került a *vidéken*, továbbá Budakalászi-ból és Monorról elindított budapestiek is

Ferenczy hivatalos adatai szerint 434.351

Külön vasúti deportációk Kistarcsáról (két nagy és több kisebb szállítmány) . . 4.000

Délvidéki hadművelleti területről való első deportáció során 21.700

Sárvárról külön transzport 1.000

461.051

(ebből mintegy 7500 budapesti volt), tehát kereken *461.000 zsidófajú egyén a második számú veszteséglistán.*

II. *Szállást* uralma alatt deportáltak a *fővárosból* (védettek, munkaszolgálatosok és munkaszolgálatos korúak)

vasúton és gyalogmenetben (1944 dec. 1-ig**) 76.209

későbbi deportálás 4.750

megöltek a fővárosban 8.000

nélkülözések, öngyilkosságok és természetes halál-
nemek áldozatai 9.000

összesen 97.959

a harmadik veszteséglistán.

Az összveszteség tehát a felszabadttság 622.000 „zsidófajú“ a „négy-szer megnagyobbodott“ Magyarország területén.

*) Dolányi (Kovács) Alajos dr. a Magyar Statisztikai Szemle XXII. évfolyam 4—5. számában (1944 április) ellentétben az Új Magyarország 1938 június 25., 29. és július 1-i számában közölt becslésével szemben megállapítja, hogy „*vannak, akik a zsidóvérű keresztények számát 300, sít 300.000-re becsülték.*“

**) Ferenczy adata.

(540.554 és 37.650) helyzete tehát így alakult:

Az első veszteségi listából 48.000

a második veszteségi listából 453.-500

a szomszéd államokba menekült 3.000

Sztojayék és Szalasiék alatt később került,

mint musz. deportációra _53.500

558.000

A vidéken a deportáció után maradt — az Endre László jelentése szerint (1. előbb a Függelékben) — katonai behívó útján mentesült 80.000 munkaszolgálatos (valóban csak 69-000), a vidéki 578.000 zsidófajú egyén

Bujkálással, valódi vagy hamis keresztény papírokkal megmenekült, vagy deportálásra nem került munkaszolgálatos, partizán, stb. 20.000 zsidófajú volt a felszabaduláskor a vidéken életben.

A vidéki zsidóság veszteségaránya tehát közel 97% os volt a felszabaduláskor.

*

A fővárosi zsidóság veszteségaránya kedvezőbb. A számlálással és becslés útján 247.100-ra tett 1941 január 31-i létszámból (184.453 és 62350.

az első veszteségi lista alapján	15.000
a második veszteségi lista alapján	7.500
a harmadik veszteségi lista alapján	97.959
a szomszéd államokba menekült	2.000
	<u>122.459</u>

Életben volt tehát a felszabadulás napján kerekén 124.600 zsidófajú a fővárosban. És pedig:

a gettóban	69.000
a védett házakban	20.000
a követségi épületekben	6.000
Vöröskereszt gyermekotthonokban	4.600
keresztény iratokkal bujkáló	25.000
	<u>124.600</u>

*

Ezek szerint az ország területének felszabadítása után összesen mintegy 145.000 volt az életbenmaradott „zsidófajú” egyének száma, vagyis a veszteség 82%-os volt.

Visszajött azonban

munkaszolgálatról és orosz fogságból	10.000
deportációból	80.000
várható még	20.000
	<u>összesen tehát 110.000</u>

Vagyis a „négyyszer megnagyobbodott“ 1944-es magyar területről mintegy 255 000 „zsidófajú” egyén maradt életben az eredetileg kereken 825.000-re becsült létszámból. Az *összvesztés tehát 570.000 fő, kereken 70%-os!* (A vidék vesztesége azonban a becsléssel megállapított 578.000 zsidó fajúból kereken 82%-os (!), s csak a jobb pesti arány csökkenti az országos veszteséget a fentire.) *

Budapest domináló szerepe folytán kedvezőbb az arány a *mai Magyarország* területére nézve. Az 1941-es statisztika adatai szerint 400.981 izraelita vallású élt e területen. (Budapesten 184.453, a vidéken 216.528.) Mintegy 80.000 (Budapesten 56.000, vidéken 24.000) „zsidótörvény által érintett“-el (Kovács—Thirring szerint) együtt összesen 481.000. Ezek közül külföldre vittek (deportáltak) 1941—1944 között 351.000-t. Közülük visszajött 55.000 a vidékre, 20.000 a fővárosba és még körülbelül 15.000 várható haza (Joint, Degob adatai szerint). *A külföldön elpusztult tehát 261.000, vagyis a deportáltak 74%-a.*

Az itthoni veszteségeket beleszámítva elpusztult 288.000, vagyis a *mai magyar területre vonatkoztatva az átlagos összvesztés 60%-os!* (A jelenlegi magyar vidék vesztesége 240.500 főből 165.500 lélek, vagyis kb. 69%-os, Budapesté ugyanannyi főből csak 122.500 lélek, vagyis 51%.)

A mai Magyarország területén életben lévő „zsidófajúak” száma tehát 220.000-re (ebből 145.000 a fővárosban) becsülhető, ugyanakkor az *izraelita* vallásnak száma az egész ország területén kereken 145.000 (Budapesten 100.000, vidéken 45.000). (Számításba veendő az 1944. év nyarán történt tömeges fővárosi kikeresztelkedés, s az a tény, hogy a fővárosban bujdosás és nemzetközi védelem által megmenekültek túlnyomórésze már régebben áttért, s csak a faji törvények által zsidók közé sorolt egyén volt.)

*

Pach Zsigmond Pál tanár a „*Statisztikai és Tudósító Iroda*” részéről a *fővárosi zsidóság mai helyzetét* így ismerteti:

Izraeliták száma az 1945. III. 25-i rendőrségi bejelentés szerint: 86.910
izraeliták száma az azóta deportálásból *ha érkezettekkel* együtt: 100.000
 1945. év folyamán *izraelita születés*: 518 0.518%
 1945. év folyamán *izraelita halálozás*: 7.906 7.906%
 1945. év folyamán *összes izraelita veszteség*: 7.388 7.388%
 („természetes“ veszteség)

1935. évben 201.069 izraelitára 1.299 veszteség volt, tehát az *összlétszám* 0.646%-a, tehát a *negatív különbség* 6.742%.

1921—1930 között — a fogyatkozás első évtizedében — 41.141% az *összes veszteség*, 1931—1941 között összesen 19.918% volt a *budapesti zsidóság természetes vesztesége*. Egymagában az *elmúlt ében* tehát kb. negyedannyi a *budapesti zsidóság fogyatkozása*, mint két évtized alatt összesen; másszóval *mintegy annyi, mint a két világháború közötti időben öt év összes vesztesége*.

Felhasznált forrásmunkák:

Képviselőházi naplók. — Népjegyzésségi, rendőrségi, néptörvényszéki jegyzőkönyvek.

A Pesti Izraelita Hitközség előjáróságának évi jelentései. — Imit-évkönyvek. (Grünwald Fülöp tanár beszámolóí.) — Omzsa naptárak. — Ararat évkönyvek. — Zsidó évkönyvek. — A Magyar Zsidó Lexikon.

Egyenlőség, Magyar Zsidók Lapja (Magyarországi Zsidók Lapja), Képes Családi Lapok, Zsidó Hitélet évfolyamai.

Simon Dubnov: A zsidóság története. — Kastein: Eine Geschichte dér Juden. — Geschichte dér Juden in dér Diaspora. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története.

Asztalos—Pethő: A magyar nemzet története. — Bállá Antal: Magyarország története. — Bállá Antal: A liberalizmus története. — Supka Géza: 1848 — Bernstein Béla: 1848 és a magyar zsidók. — Erdély Jenő: 1918-tól 1928-ig.

Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai. — Szatmári: 20 esztendő parlamenti viharai.

Zentai Dezső: Beszélő számok. — Magyar statisztikai zsebkönyvek. — Budapesti statisztikai zsebkönyvek. — Budapest székesfőváros statisztikai lexikonjai.

A katonai büntető törvénykönyv. — Tarnói: Katonai munkaszázadok. — Gurgély: Honvédelmi kötelezettségeink.

ítéljete! — A Vád és az Igazság. — Sárga könyv.

Stern Samu: Tiltakozunk. — Munkácsi Ernő: Küzdelmes évek. — Sós Endre: Zsidók a magyar városokban. — Sós Endre: Fejek és elvek. — Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon. — Pap Károly: Zsidó sebek és bűnök. — Komoly Ottó: Cionista életszemlélet. — Szilágyi Dénes: A zsidó népegyéniség.

Halas István: így kezdődött a zsidótörvény — Ballagi Ernő: A magyar zsidóság útja. — Szász Zoltán: Magyarország és zsidóság. — Ady Endre: A zsidóságról.

Koréin Dezső: Mi az oka a zsidógyűlöletnek? — Molnár Attila: A dolgozó zsidó. — Berg József: Tíz beszélgetés Veled. — Benoschofszky Imre: Zsidóságunk tanításai. — Gewürz: Mennyiben okai a zsidók az antiszemitizmusnak? — Hermann Imre: Az antiszemitizmus lélektana.

Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. — Pető Ernő beszámolója tanácsi működéséről. (Kézirat.) — Stern Samu: „Versenyfutás az idővel.” (Kézirat.) — Stockier Lajos naplója tanácsi működéséről. (Kézirat.)

Tóth—Ribáry: A zsidók egyenjogúsítására és külön jogrend alá helyezésére vonatkozó jogszabályok. — Székely—Bródy: A második zsidótörvény. — Stein Artur: A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon. — Grossmann—Vári: Érdekeltség vállalás és elhelyezkedési lehetőség. — Tóth: A német birodalom jellegzetes jogszabályai. — Molnár: A hitleri ártatótörvények.

Zsidó nemzeti káté. — Tábor: A zsidóság két útja. — Magyar Cionista Szövetség: A magyar zsidóság új útja.

Hová és hogyan lehet kivándorolni? — Hol lehet elhelyezkedni? — Zsoldos Géza: Madagaszkár. — Kosa Miklós: Hová? Mivel? Hogyan?

Katona Jenő: Magyar hitleristák. — Marschalkó: Gömbös. — Csonka: Szálasi. — Budaváry: Quo vadis Hungária? — Takáts: A zsidókérdés. — Endre: A zsidókról. — Teleki Pál: Nagyobb ország, boldogabb magyar. — Luzsénszky: A zsidó nép bűnei. — Bosnyák: Útban a világalom felé. — Nyékhegyi: A társadalom és a zsidóság. — Haller: A zsidókérdés. — Bartucz: A fajkérdés. — A Mefhosz emlékirata. — Milotay István: A függetlenség árnyékában. — Serly: A zsidóságra vonatkozó magyar törvények. — Ungváry: Mit láttam a nyilasházban? — Fiala: A magyar sajtó igazi arca. — Igazság a nyilasokról. — E. Kiss: A zsidó tehetség titka. — Endre: Ezer év Pestvármegye földjén.

Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. — Faragó László: Bethlen—Gömbös—Imrédy—Szálasi (Szocializmus). — Imrédy: Múlt és jövő hatása.

Zsolt Béla: Fehér könyv. — Halas István: 192 pajtás. — Kivel mi történt? — Grossmann: írárok a háborúról. — Rátkai Károly: A két torony. — Miliók Sándor: A kínok útja. — Parragi György: Mauthausen. — Buchinger Manó: Gestapo banditák bűnhalmazata. — Izsáky Margit: Ország a keresztfán. — Petyke Mihály: A Gestapo foglya voltam. — Sz. Palkó Vilma: A német halálgyárak. — Zsadányi Oszkár: Mindenki szolgája. — Fóthy János: Horthyliget. — Szűcs László: Bor. — Palásti László: A bori halálút regénye. — R. Vozáry: így történt. — Geleji Dezső: Magyarország 1944-ben. — Vihar Béla: Sárga könyv.

A szerző könyveiből: Éhség, Árulás, Przemysl. — Éhség, Forradalom, Szibéria. — Éhség, Panama, Hinterland. — Magyar fajvédők a hitlerizmus bölcsojénél. — Kossuth Lajos néplapjai. — írók, írárok. — Az OMIKE színháza és művészei. — Védelmünkben! — Emlékezzünk! — Endre László, a magyar háborús bűnösök listavezetője. — A hősök hőse. — A margitkörtüi vészbírák. — Horogkereszt, kaszárkereszt, nyilaskereszt. — „Csak ember kezébe ne essek !” (Kézirat.)

Közzei Imre: Budavár ostromá-nak szerző által írt *függeléke*. — Szerelemhegyi — Gyenes—Kiss—Lévai: A tizhónapos tragédia.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELŐSZÓ	5
BEVEZETÉS (1919—1932)	7
ELSŐ RÉSZ. A magyar zsidóság helyzete a hitlerizmus szomszédságában (1933—1943)	
I. Gömbös Gyula „fajvédelmi” antiszemitizmusa	11
II. Az első zsidótörvény	21
III. A második zsidótörvény	36
IV. Küzdelem a harmadik zsidótörvényért — a fajvédelmi törvény.....	57
1. Kép a magyar zsidóság állapotáról a német invázió időpontjában.....	69
VI. A szomszédos államok zsidóságának megsemmisítése	77
MÁSODIK RÉSZ. A magyar zsidóság a náciuralom közvetlen nyomása alatt (1944 március 19-től október 14-ig)	
I. A Gestapo a pesti zsidóság fellegvárában	85
II. A magyar kormány zsidó-rendeletei.....	96
III. Megkezdődik működését a magyar zsidótlanító különítmény	111
IV. Újabb rendeletözlés és annak hatása.....	117
1. A magyar vidék zsidóságának koncentrációja és deportálása	122
VI. A budapesti zsidóság koncentrációja és deportációjának előkészítése	151
VII. Eredményes küzdelem a fővárosi zsidóság megmentésére.	164
VIII. A keresztény egyházak, a nemzetközi szervezetek, a semleges követések és a kormányzó védelme alá igyekeznek húzódnani a budapesti zsidóság nagyobb része	185
IX. A németek utolsó rohama a főváros zsidóságán, k deportálása céljá- ból és annak kivédése	192

HARMADIK RÉSZ. Budapest zsidósága a nyilasok rémuralma alatt

(1944 október A 5-től 1945 február 13-ig)

I. Pogrommal kezdődik.....	215
II. A semleges követségek eredményes akciója.....	224
III. Sáncásó századok tragédiája	227
IV. Nemzetközi gettó létesítése	230
V. A nem-védett zsidók gettója.....	235
VI. Az ostrom alatt megtizedelik a nyilasok afőváros zsidóságát	248
VII. A két gettó felszabadítása.....	256
VIII. Hála a védőknek és felszabadítóknak	260
IX. Kegyelet az áldozatoknak	261
X. Első segítség a túlélőknek.....	262
XI. Rehabilitációt és kárpótlást a magyar zsidóságnak!	265
FÜGGELÉK	271
I. A munkaszolgálat. — II. Külföldi és állampolgársági bizonyítvány nélküli magyar zsidók kiutasítása. — III. Délbácskában (Újvidék) 1942 januárjában elkövetett tömeggyilkosság. — IV. A Zsidó Tanács beadványai a deportálások ügyében. — Deportált orvosok ügye. — V. Endre jelentése a minisztertanácson. — VI. Jegyzőkönyvek Auschwitzról és egyéb deportáló táborokról. — VII. Nyilas rémtettek (népbírósi ítéletek alapján) — VIII. A pesti zsidóság közvagyonának elrablása. — IX. Veszteségi statisztika.	
Felhasznált forrásmunkák	317